

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

145930

**MÜTERCİM AHMED ASIM'IN OSMANLI
TOPLUMUNA VE YENİLEŞMEYE BAKIŞI**

DOKTORA TEZİ

Yaşar ZORLU

Enstitü Ana Bilim Dalı: SOSYOLOJİ

- 145930 -

Tez Danışmanı: Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN

EKİM-2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÜTERCİM AHMED ASIM'IN OSMANLI
TOPLUMUNA VE YENİLEŞMEYE BAKIŞI

DOKTORA TEZİ
Yaşar ZORLU

Enstitü Ana Bilim Dalı: SOSYOLOJİ

Bu tez ~~14/10/2004~~ 14/10/2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ~~100/100~~ ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Salih AYNURAL
.....
Jüri Başkanı

Prof.Dr. Azmi ÖZCAN
.....
Jüri Üyesi

Prof.Dr. H.Musa TAŞDELEN
.....
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Cihangir DOĞAN
.....
Jüri Üyesi

Doç.Dr. M. Said DOĞAN
.....
Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Sosyal olay ve olgular birden bire ortaya çıkmazlar. Her biri daha öncekilerin sonucudur. Bu açıdan sosyal olaylar aynı zamanda tarihi olaylardır. Şu anda ortaya çıkmakta olan olaylar da gelecek devrin sosyal olay ve olgularını etkileyecektir. Bu bağlamda belli zaman ve mekan sınırları içinde olayları ele alan ve kaydeden tarih bilimi günümüz toplumsal olaylarını doğru bir biçimde anlamak ve yorumlamak için vazgeçilmez sosyal içerikli bilgi malzemesi sağlar. Bu hususta bizim tarihimiz de toplum ve devlet meseleleri hakkında zengin sosyolojik muhtevaya sahip, hatta sosyolojinin esas itibar ettiği soyut yorum ve bilgileri de sunan bir hayli kaynak bulunmaktadır. Ki; bunların önemli kısmı tarihçilerimizin ve vakanüvislerimizin eserleridir. Bu eserlerden biri de esas itibariyle Nizam-ı Cedid dönemi ve bu dönemin hemen öncesi ve sonrası olaylarını içeren Mütercim Ahmed Asım'ın "Asım Tarih" olup bu çalışmada Asım'ın toplumsal görüşleri, söz konusu döneme dair eleştiri ve tespitleri incelenmektedir.

18. yüzyıl Lale Devri, III.Mustafa'nın girişimleri ve nihayet Nizam-ı Cedid dönemiyle yenileşme çabalarının ve fikirlerinin yoğunlaştığı bir yüzyıldır. Fakat bu yenileşme çabaları bir taraftan başlatanların zaafı diğer taraftan yenileşmeye karşı çıkanların tepkilerinin ihtilallere dönüşmesiyle akim kalır. Bugün hâlâ Türk modernleşmesinin boyutları, muhtevası ve gerçekleştirme tarzına dair harareti ve yoğun tartışmaların devam etmesi, Avrupa'ya asla güvenilmemesini savunan Mütercim Asım'ın yanında bugün de Avrupa Birliği'nin çifte standartları karşısında yaşanan ciddi tereddütler de bu tür çalışmaların gerekli kılmaktadır.

Bu geç kalmış mütevazi çalışmanın bizden kaynaklanan mutlaka kusur ve eksikleri vardır. Ancak yine de Türk Sosyoloji Tarihi'ne, toplum yapımızla ilgili çalışmalara mütevazi bir katkıda bulunacağı inancındayız.

Bu çalışma değerli bir çok kişinin yardım ve destekleriyle gerçekleşebildi. Başta çalışmanın her kademesinde yardım ve desteklerini esirgemeyen, ayrıca şahsi ve ailevi sorunlarının ağırlığıyla çalışma azmim kırıldığında sabır ve anlayışla yol gösteren ve moral veren hocam ve tez danışmanım Prof.Dr. H.Musa Taşdelen'e, eleştiri ve öneriyle

Çalışmanın ortaya çıkmasında değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Zeki Arslantürk'e, Prof. Dr. Azmi zcan'a, Doç.Dr. M.Sait Doğan'a, yine bu çalışmanın vücut bulmasında yardımlarını unutamayacağım Yrd.Doç.Dr. Zafer Demir'e, doktora proğramı boyunca yardım ve desteklerini gördüğüm Yrd.Doç.Dr.Fikri Okut'a, Yrd.Doc.Dr.Abdullah Taşkesen'e, Öğr.Gör. Dr.İsmail Hira'ya, Arş.Gör.Tolga Uslu'ya ve hergün beni teşvik eden, hasbî yardımlarını esirgemeyen mesai arkadaşlarıma kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, tez çalışmalarına başladığımdan beri geçirdiği ameliyatlara, tahammülü zor acılara ve uzun süren rahatsızlıklarına rağmen durumumu anlayışla karşılayarak sürekli çalışmamı teşvik eden eşim Elif hanıma teşekkür ederim. Bu arada teze başladığım sıralar dünyaya gelen oğlum Mehmet Rıdvan'ın ihmalkârlığım karşıısında çalışmalarımı sabote etmek için sarfettiği çabalarını da unutamam.

Adapazarı-Ekim.2004

Yaşar ZORLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
1. AHMED ASIM'IN HAYATI, TARİHİ VE TARİHÇİLİĞİ	13
1.1. Ahmed Asım'ın Hayatı	13
1.2. Asım Tarihi	23
1.2.1. Asım Tarihi'nin Hayatı	25
1.3. İbn-i Haldun, Naima ve Asım	27
1.4. Asım'ın Tarihçiliği	29
2. TOPLUM VE DEVLET GÖRÜŞÜ	36
2.1. İnsana ve Topluma Bakışı	36
2.1.1. Uzviyetçi Toplum Görüşü ve Asım'ın Uzviyetçiliği	44
2.1.2. Asım'ın Toplum Tasnifi ve Toplumsal Dengeye Bakışı	48
2.2. Devletin Gerekliliği ve Görevi	53
2.2.1. Devletin Unsurları	59
2.2.2. Zalim de Olsa Devlete İtaat	61
2.2.3. Devletin Bekasının Şartı: Adalet	63
2.2.4. Devlet Nizamının Tesisinde Askerî Gücün Önemi	64
2.2.5. Toplumsal Düzendeki Alimlerin Sorumluluğu	65
2.2.6. Ülke Gelişmesinde Halkın Önemi	66
2.3. Toplumsal Hayatın Temel Dinamiği: Asabiyet	67
2.3.1. İbn-i Haldun'da Asabiyet Kavramı	68
2.3.2. Asım'a Göre Asabiyet Kavramı	76
2.3.3. Asım'a Göre Hadariyet Kavramı	80
2.4. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dinamikleri: Osmanlı Asabiyeti	82
2.4.1. Tavırlar Nazariyesi ve Osmanlı Devleti	87
2.4.2. Asım'a Göre Osmanlı Devleti'nin Tavırları	90

2.4.3. Beylikten Cihan Devletine	94
2.4.4. Avrupa’da Osmanlı Hayranlığı	95
2.4.5. Osmanlı Toplumunda Tavrı Değişikliği:Osmanlı Asabiyetinin Çürümesi-Çözölme Belirtileri.....	97
2.4.6. “Asabiyet Mayası”nın Avrupa’ya Geçişi: “Avrupa Nizamı”nın Doğuğu	100
2.4.7. Osmanlıda Çözölme ve Savaş Tavrının Terki	103
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE KURUMLAR VE ÇÖZÖLME.....	108
3.1. Osmanlı Devleti’nin Temel Kurumları	108
3.1.1. Padişah	110
3.1.2. Sadrazamlık ve Vezirler.....	113
3.1.3. şeyhüliıslamlık ve Ulema	116
3.1.4. Ordu	118
3.1.5. Tebaa.....	120
3.2. 18.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Çözölme	123
3.2.1. Padişahlarda Zaafiyet.....	126
3.2.2. İdarede Bozulma	131
3.2.3. İlmiyede/Ulemada Bozulma	155
3.2.4. Orduda Bozulma	163
3.2.5. Tebaada Çözölme.....	181
4. ÇÖZÖLMEYE KARşI BİR YENİLEşME PROJESİ: NİZAM-I CEDİD	198
4.1. Nizam-ı Cedid Fikrinin Doğuğu.....	198
4.1.1. Nizam-ı Cedid Fikrine Tepkiler.....	204
4.1.2. Asım'ın, Nizam-ı Cedid'in Başarılı Olmasına Dair Önerileri	208
4.1.3. Nizam-ı Cedid Uygulamalarına Tepkiler.....	210
4.2. Nizam-ı Cedid'i Başarısız Kılan Zaafıları	220
4.2.1. III.Selim'in Zaafıları	221
4.2.2. Ehliyetsiz ve Liyakatsız Yöneticiler	223
4.2.3. Elit Yozlaşması	231
4.2.4. Avrupa Hayranlığı	233
4.2.5. Halkın Ezilmesi.....	235

4.3. Tepkilerin İhtilale Dönüşmesi.....	237
4.3.1. Asım'ın İhtilalcilere ve İhtilal Fikrine Karşı Tavrı.....	240
4.4. Asım'ın Avrupa İle İlişkilere ve Batılılaşmaya Tepkisi.....	245
4.4.1. Avrupa İle İlişkilere ve Fransız İhtilaline Tepkisi	247
4.4.2. Batılılaşmaya Tepkisi.....	253
4.5. Asım'ın Çözölmeye Karşı Tezi: Batılılaşmadan Yenileşme	257
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	266
KAYNAKLAR	277
ÖZGEÇMİŞ.....	289

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen madde, makale
a.y.	: aynı yer
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren, Çevirenler
Der.	: Derleyen
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İst.	: İstanbul
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nak.	: Nakleden
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sad.	: Sadeleştiren
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri, benzerleri
vd.	: ve diğer, diğerleri
Yay.	: Yayınları, Yayınevi, Yayınlayan
YEE	: Yıldız Esas Evrakı

ÖZET

Anahtar Kelimeler:Mütercim Asım, tavırlar nazariyesi, asabiyet, Nizam-ı Cedid, Osmanlı yenileşmesi

Bu çalışmada Mütercim Ahmed Asım'ın(1755?-1820) “Asım Tarihi” adıyla basılan tarihi esas alınarak toplumsal görüşlerine, Osmanlı toplumuna, özellikle 18.yüzyılda derinleşerek devam eden Osmanlı toplumunun çözülüşüne ve bu çözülmeye karşı girilen Nizam-ı Cedid yenileşmesi ile Batılılaşmaya dair tespit ve yorumları üzerinde durulmaktadır. Bu suretle bu çalışmanın amacı Türk sosyolojisi ile Türk Tarihi arasındaki ilişkinin gelişmesine, Türk sosyolojisinin tarihine, toplumsal yapımızla ilgili araştırmalara mütevazı bir katkıda bulunmaktır.

Bu çalışma dokümantasyon metoduna dayalı bir çalışmadır. Kaynak araştırması ve taraması, belge çözümleme, not alma, fişleme ve muhteva analizi teknikleri kullanılmıştır. Zaman itibarıyla ise Türk modernleşme tarihinin önemli bir kesiti olan III.Selim devri(1789-1807) ile II.Mahmut'un tahta çıkış sürecini kapsamaktadır.

Asım Efendi Tarih'inde eleştirel bir üslupla olayların sebep ve sonuçları üzerinde durmasıyla ve eserine kazandırdığı çok renkli sosyal içerikle Türk tarihçiliğine yeni bir soluk kazandırmıştır. 17.yüzyılda Naima ve Katip Çelebi'de temayüz eden ve sonradan devam ettirilemeyen sosyal tarih anlayışını adeta ihya eder. Osmanlı toplumunun hemen hemen bütün kurumları ve kesimleriyle çözümlenmesini tartışır.

Asım'a göre Osmanlı toplumu 16.yüzyılın sonlarından itibaren gazâ ve cihad idealinden ve şehitlik arzusundan uzaklaşarak, savaş ve fetih tavrını terkederek hadarî/medeni tavra geçmiştir. Bu tavır değişikliğiyle medenî hayatın rahatlığına, zevk u safasına alışmasıyla tüm toplumsal kesimlerde yozlaşma ve kurumlarda bozulma başlamıştır.

Asım'a göre Osmanlı toplumunun gerilemesinde asıl sorumlu kesim mensup olduğu ulema zümresidir. Çünkü ona göre ilim adamları, toplumu dinamik tutan “gazâ ve cihad” davasına yönlendirme, hayırlı ve yararlı işleri teşvik etme fonksiyonlarını terketmişlerdir.

Bir ilmiye mensubu olarak Asım yenileşmeyi aklî ve dinî olarak zaruri görmektedir. Nizam-ı Cedid reformlarının devleti eski gücüne kavuşturacağını ümit ederek savunur. III.Selim'e büyük bir sevgi ve bağlılık gösterir. Reformlara karşı çıkan yeniçerilere ve ulemaya şiddetli eleştiriler yöneltir. Fakat yenileşme projelerinin yolsuzluk ve suiistimallere alet edilmesi üzerine Nizam-ı Cedid ricalini, III.Selim'in etrafını kuşatan saray görevlilerini şiddetle eleştirir III.Selim'e minnettar olmasına rağmen lüks ve sefahate düşkünlüğünü belirtmekten çekinmez.. Nizam-ı Cedid hareketini çürüten başlıca faktörler olarak III.Selim'in eğlence düşkünlüğünü, ehliyetli bir ekibe sahip olamamasını, devlet adamlarının yolsuzlukları ve lüks yaşantıları ile Avrupaî bir yaşantıya özenmelerini görmektedir.

Asım, Avrupa medeniyetinin üstün hale gelmesine değinirken esasen Osmanlı medeniyeti ile Avrupa medeniyeti arasında bir hesaplaşmaya da gider. Ona göre dinamikleri, temel değerleri itibarıyla üstün olan Osmanlı medeniyetidir. «Avrupa Nizamı»nın doğuşunu tetikleyen başlıca etken Osmanlı medeniyeti, Osmanlı'nın dünya hakimiyetidir. 17.asırdan itibaren Avrupa medeniyeti gelişmeye, dinamizm kazanmaya ve giderek Osmanlı karşısında galip gelmeye başlarsa da bu gelişmesi ve üstünlüğü Osmanlı medeniyetinden aldığı ilkeler, değerler sayesinde olmuştur. Bu bağlamda Asım'ın çöküşe karşı önerisi; Batılılaşmadan gerçekleştirilecek bir yenileşmedir. Avrupa, Osmanlı askeri teşkilatını taklit ederek geliştirip üstünlük sağladığı gibi Osmanlı'nın da ancak teknik, fen ve askeri teşkilatlanma alanında Batı'yı örnek alabileceğini düşünmektedir. Bu düşüncesiyle Asım, mağlup veya zayıf toplumların galip veya kuvvetli medeniyetleri düşmanları da olsa taklit edebileceklerine ve bu taklidin devirsel olabileceğine işaret etmektedir.

SUMMARY

MUTERCİM AHMED ASİM'S VIEWS ON OTTOMAN SOCIETY AND MODERNIZATION

Keywords: Mütercim Asım, the theory of circulation of state(Tavırlar Nazariyesi), asabiyet, Nizam-ı Cedid, Ottoman modernization

In this thesis, on the basis of his own book titled "Asım Tarihi", Ahmed Asım's views and comments on the Ottoman society, its increasingly intensifying degeneration in the 18th century, and the Nizam-ı Cedid program (a program of westernizing reforms) against this degeneration have been studied. The aim of the study is to make a modest contribution to the development of the relationship between the Turkish sociology and Turkish history, to the history of Turkish sociology and to the research of the history of Turkish social structure.

This is a study covering the reign of Selim III (1789-1807) and the very early days of Mahmud II, which is an important part of westernizing history of the Ottomans, based upon documentation method in which several techniques, such as document analysis, making card indexes and content analysis, have been used.

Asım Efendi, with his book having multi-colored social content, brought a fresh breath to the Turkish historiography by using a critical style and putting a special emphasis on the causes and effects of events. He enlivened the social history understanding that had appeared in the works of Naima and Katip Çelebi in the 17th century, which, however, could not be sustained later on. In his book he discusses the degeneration of the Ottoman society with all of its institutions.

According to Asım, from the late 16th century the Ottoman society started giving up the ideals of gaza and jihad, moving away from the desire for dying for Islam and leaving war and conquest mode for a so called civilized way of life. This led to the degeneration of the society and corruption of the institutions.

According to him, the ulema (the learned men) were mainly responsible for the retrogression of the Ottomans because they gave up encouraging and advising people to do good things for the nation and they stopped orienting people towards gaza and jihad.

As a member of the ulema, Asım sees modernization essential from a rational and religious standpoint. He is in favour of Nizam-ı Cedid reforms hoping that these reforms could bring the old glory days back . He has affection and loyalty to Selim III. He strongly criticizes the ulema and the janissaries who are against the reforms. He also criticizes the Nizam-ı Cedid dignitaries and the officials in the Palace surrounding Selim III upon realizing that the reformative projects are abused and cause malversation. Though he is appreciative to Selim III, he doesn't hesitate to criticize that Selim III and his men are fond of luxury and pleasure, which he thinks is the main cause for the failure of the Nizam-ı Cedid reforms.

Asım, while explaining why European civilization became superior to Ottoman civilization, points out that Ottoman civilization is actually superior in terms of its dynamics and basic merits, and this, along with the Ottoman domination in the world, is what really triggered the birth of "European Order". From his point of view, even though the European countries accelerated their development and got ahead of the Ottomans in the 17th century, they actually owe this success to the principles and values that they adopted from the Ottomans. Therefore Asım suggests a modernization adopting the technical, scientific and military principals of the West without adopting the way of life of the Europeans. Asım stresses that weak nations could imitate powerful ones even if there is enmity between them and he adds that this imitation could be cyclic.

GİRİŞ

Çalışmanın Önemi

Avrupa 19.asra siyasi, sosyal ve iktisadi devrimlerle sarsılarak girer. Sanayi Devrimi ile birlikte şehirlere doğru büyük göçler, kentleşme, işçi sınıfı, Fransız Devrimi gibi yeni olay ve olgular ortaya çıkarak geleneksel toplum yapıları ve siyasi düzenler büyük değişimlere uğramaya başlar. Modern bir bilim olarak toplumu, toplumla ilgili sorunları özellikle toplumsal değişmeyi kendine konu edinen sosyoloji Avrupa'da böyle bir atmosferde kurulur [Giddens, 2000: 7; Kocacık, 2003: 22]. Tarih ve felsefe gibi bilimlere göre çok genç ve yeni bir bilim olan sosyoloji, Avrupa toplumlarının sorunlarını anlamak ve çözüm yolları bulmak çabalarıyla ve kendine has metodoloji geliştirilerek 19.yüzyıl boyunca bağımsız bir bilim olma yolunda ilerler.

18.asrın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde ise bir taraftan yeniçeri isyanları, güçlenen ayanların devlete kafa tutmaları, Batı karşısındaki askeri hezimetler ve diğer taraftan ağır mali buhranlarla geleneksel toplum yapısı büyük yara almaktadır. Nizam-ı Cedid ile bu kötü gidişe engel olunmaya çalışılır, devlet kurumlarında kapsamlı bir yeniden yapılanma hareketi başlatılır.

Nizam-ı Cedid facia ile sonuçlanırken II.Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kaldırarak yerine Batı tarzında yeni bir ordu kurması ve gerçekleştirdiği başka yenilikler ile Tanzimat hareketinden de beklenen neticeler alınamaz. Devlet 19.yüzyıl boyunca gerek içerden gerekse dışardan büyük feleketlerle yüzyüze gelir. Farklı din, mezhep ve ırka mensup onlarca toplululuğu tarihte ender rastlanabilen büyük bir başarıyla asırlarca bir arada barış içinde yönetebilen Osmanlı sistemi tahrip edilmektedir. Bu durum karşısında Osmanlı aydınlarının davası, şüphesiz devletin bekasının nasıl sağlanacağıdır. Bu meyanda yoğun bir şekilde hal çareleri ararlar ve bu süreçte konusu toplumsal sorunlar ve değişme olan sosyoloji Osmanlı aydınları tarafından büyük ilgi ve kabul görür. Fransa'dan sonra, geçen asrın başlarında sosyolojinin üniversiteye girdiği ikinci ülke Türkiye olur.

Sosyolojiye Osmanlı aydınlarının yoğun ilgi göstermelerinde, -17.asırda devlet kurumlarındaki çözülme ve bunalımın bir türlü aşılabilmesi karşısında devrin

düşünürlerinin; hal çaresi olarak baktıkları 15. ve 16.asırlarda en iyi şekilde uygulanan “kanun-ı kadim”e dönülmesi fikri yerine- artık kurtuluş reçetelerinin Batı'da aranması ve sosyolojinin de Batı'ya açılmanın yoğunlaştığı 19. asırda ortaya çıkması etkili olmuş olmalıdır.

Fakat sosyolojinin Batı'ya ait bir bilim olarak ve pragmatik nedenlerle de olsa Türkiye'de büyük ilgi görmesi ve benimsenmesi tabiidir. Kaldı ki Batı toplumları geçmiş çağlarda zaman zaman bireyselliği terkedip hristiyanlık inancıyla ortak hareket ederek bazı sorunlarının üzerine gitseler de esas itibariyle bireyci bir karaktere sahiptirler ve düşünce gelenekleri de toplumdan hareket etmeği kendine esas alan sosyolojiyle terstir [Sezer, 1991: 8-9]. Bu karakteristik yapılarına rağmen sosyolojiden yararlanarak sorunlarını çözmeye, çıkarları yolunda kullanmaya çalışırken, Türk toplumunun sosyolojiden yararlanması daha tabiidir. Zira Türk düşünce geleneği kamucu bir geleneğe sahip olup, sorunlar bireysellikten ziyade toplum zaviyesinden ele alına gelmiştir. Bu bağlamda Türk toplumu, tüm tarihi boyunca toplumsal sorunlarına toplum ve devlet zaviyesinden bakmıştır. Sorunlarını en gelişmiş toplumsal örgüt olan ve toplumsal birliği temsil eden devlet vasıtasıyla çözüme kavuşturmayı esas almıştır. Toplumsal sorunları bu şekilde ele alış Türk düşüncesinin temel özelliği olmuştur [Tanyol,1973: 429; Arslantürk, 2000: 127-8; Sezer, a.g.m., 10; Tüfekçioğlu, 1991: 141]. Bugün bile merkezinde devletin yer almadığı toplumsal projelere veya çözüm biçimlerine Türk toplumunun kuşkuyla baktığını, başarılı olacaklarına inanmadığını gözlemek mümkündür.

Ayrıca Türk tarihinde, toplumsal meseleler üzerine düşünce serdedilen ve kendi dönemleri için tutarlı ve doğru addedilebilecek çözüm yolları gösteren bir hayli kaynak bulunmaktadır [Savaş,1999: 88; İpşirli, 1999: 172-3]. Dolayısıyla Türk düşünce tarihi içinde sosyolojik bir geleneğin bulunduğu bir gerçektir. Bu gerçeği Prof.Dr.Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu şu özlü ifadelerle ortaya koymaktadır. «İçtimaiyat, ismi gibi cismi itibariyle de bir Garb ilmidir. Doğru olan bu hükmün yanında yine doğru olan bir düşünceye yer vermek lazımdır: Başka isimler altında içtimaiyat telakkilerine uygun fikir cereyanları bizim fikir tarihimizde de bulunabilir. O halde biraz maziye eşelim ve kendi manevî hüviyetimizi bulmağa çalışalım.» [Fındıkoğlu, 1947:12].

Bu bağlamda Fındıkoğlu, Orhun Abideleri'nin, Farabi'nin(870-950) başta Medinetü'l-Fadıla'sı -Faziletli Belde-olmak üzere ahlak, siyaset ve sosyal meselelerle ilgili eserlerinin, onbirinci asırda Türkistan'da yaşayan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu-Bilig'inin, hem genel sosyoloji tarihi hem de Türk sosyoloji tarihi bakımından son derece önemli kaynaklar olduklarının altını çizmektedir[a.g.e.,13-4]. Ancak, Türk sosyoloji geleneği ve tarihi bakımından asıl sosyolojik mahiyetteki eserler,-sosyolojinin Avrupa toplumlarının buhranlı bir devrinde ortaya çıkması gibi-Karl Mannheim'in «İnsan, cemiyetin sosyal ve tarihi yapısı hakkındaki en vazih görüşe ya o cemiyet içinde yükselirken, ya da düşerken ulaşır.»[Güngör,1989: 59] tespitinde belirttiği üzere Osmanlı sisteminin bozulmaya, kurumlarının sarsıntı geçirmeye başladığı 16.yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başlar. Ayrıca toplumsal sorunların şiddetine paralel olarak bu tür eserlerin kriz dönemlerinde arttığı dikkat çekmektedir.

Osmanlı düşünür ve yazarları toplum ve devletle ilgili düşüncelerini nasihatname, siyasetname, islahatname gibi risalelerde ve vekayiname gibi tarih kitaplarında ortaya koymuşlardır. İbn-i Haldun'dan derin izler taşıyan devlet telakkileri yanında siyasi, iktisadi, askeri ve çeşitli toplumsal sorunlara dair hal çareleri de sunmuşlardır. Toplumsal düşüncelerini “daire-i adliye”, “erkan-ı erbaa” veya hayatın devamını sağlayan “anasır-ı erbaa”-hava, su, toprak ve ateş- gibi kadim formatlarla da ifade etmişlerdir.[Öz, 1997:12, 21; Aksan, 1997: 184; İpşirli, a.y.] Bu bağlamda Tarih'ini Batıyla ilişkilerin yoğunlaşmaya başladığı 19. asrın ilk çeyreğinde yazan Asım Efendi de aynı yolu takip etmektedir.

17.asırda siyasi, sosyal ve iktisadi buhranların aşılammaması, aksine ağırlaşması üzerine devrin düşünür ve yazarlarının kaleme aldıkları eserlerle, ortaya koydukları görüşlerle Fındıkoğlu'nun belirttiği üzere «ıslahçı içtimaiyat[sosyoloji] denebilecek yeni bir cereyan» doğar [Fındıkoğlu, 1947; 14]. Gelibolulu Ali Paşa(1541-1598), Koçi Bey(17.asır), Katip Çelebi(1609-1657) ve Naima(1665-1716) eserlerinde siyasi ve iktisadi meselelere dair düşüncelerini dile getirmişlerdir. Naima ve Katip Çelebi İbn-i Haldun'un toplumların gelişimine ve yıkılışına dair meşhur organizmacı nazariyesine göre Osmanlı toplumunun durumunu açıklamışlardır. Bu düşünür ve tarihçiler sosyolojinin konusu olan sosyal meseleleri bütün şuuruları ile kavrayarak tespit ve tahlil

etmişler ve çözüm yolları da göstermişlerdir. Türk sosyolojisinin tarihine katkıları yanında Türkiye'de sosyal meselelerin ilmi bir şekilde incelenmesi bakımından hazırlayıcı tesirleri olmuştur [a.g.e.,14-5, Türkdoğan, 1991:126; İpşirli, a.y.]. Bu yüzden Fındıkoğlu bu «islahatçı mütefekkirler»in Türk sosyoloji tarihinde gerçek bir ehemmiyete sahip olduklarını belirtir [Fındıkoğlu, a.g.e.,15]. Bu değerlendirme şüphesiz, 18. ve 19. asırlarda yaşayan Ahmed Asım, Cevdet Paşa gibi tenkidî tarih geleneğini temsil eden Osmanlı-Türk tarihçileri için de geçerlidir [Arslantürk, 2000: 113].

Yine bu değerlendirme aynı zamanda Türk toplumunda sosyal meseleler üzerine düşünmeye ve toplumsal yapısına dair kaynakların öncelikle Türk Tarihi'nde aranması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca Türk toplumunda sosyal, siyasal ve iktisadi meselelere dair düşüncelerin çok büyük kısmının tarihi kaynaklarda yer alması şaşırtıcı değildir. Zira Türk sosyoloji geleneği -genelde Doğu- tarih menşe'lidir. Buna karşın Batı'nın felsefi menşe'lidir [Arslantürk, 2000: 111]. Sosyoloji için tarih hayati bir ilim, vazgeçilmez bir müracaat alanı olduğundan bu durumu Türk sosyolojisi için son derece önemli bir imkan kabul etmek gerekir. Çünkü sosyolojinin kimya veya fizik gibi laboratuvarı bulunmamaktadır. Sosyolojimizin kurucusu Ziya Gökalp'in de belirttiği üzere «Sosyoloji kendisine lazım olan mevadd-ı iptidaiyyeyi(ilk maddeleri) bizzat hazırlayamaz. Bunları, sosyolojinin muavinleri olan tarih, kavmiyat(etnoğrafya) ve ihsaiyat(istatistik) ilimleri hazırlayarak sosyolojinin tetkikine arzeder. Yazılı edebiyatları bulunan milletlerin tarihleri yazılmış olduğundan sosyoloji bunlara ait vakaları tarihten alır.» [Gökalp,1992: 9].

Tarih geçmişte belli bir zaman ve mekanda meydana gelen olayları da inceler. Sosyal olaylar ortaya çıktıkları toplumların özelliklerini taşırlar ve ortaya çıktıktan sonra tarihe ait olurlar. Dolayısıyla sosyoloji sosyal olayların derinlemesine açıklanmasında ve anlaşılmasında en esaslı araç olmakla birlikte tabiat bilimlerinde olduğu gibi bir laboratuvarı olmadığından tarihe müracaat eder. Kaldı ki, sosyolojik araştırmalarda toplanan malzemeyi anlamlı bir şekilde değerlendirmek için tarihsel bir bakış esastır [Giddens: a.g.e.,576-7]. Bu bağlamda toplumların hafızası durumunda olan tarih, sosyolojiye laboratuvarlık yapar. Fakat sosyoloji, olayların birer zaman ve mekan boyutu, ortaya çıkış sebep ve sonuçlarında farklılıklar bulunsa da ortak niteliklerini tespit ederek

genellemeler yapar, bunların kanunlarını bulmaya çalışır [Erkal, 1993: 51,76; Dönmezer, 1994: 10].

Tarih bilimi olaylara yaklaşımı bakımından ‘olaylarla ilgilenen’/vakaları kaydeden ve ‘kurumlarla ilgilenen’ şeklinde de ele alınmaktadır. Birincisi; geçmişte belli bir zaman ve mekanda meydana gelen olaylar üzerinde durur. Vakanüvis tarihleri bu bağlamda değerlendirilebilmekte ve vakanüvisler tarihlerini eleştirel bir üslupla yazmadıkları yönünde eleştirilmektedirler[Yazan, 1992: 29-31]. Fakat olayların bu şekilde kaydedilmesi dahi sosyoloji bakımından önemlidir. Çünkü bu tür eserler yoruma açık binlerce olay arasından seçilerek objektif bir şekilde kaydedilmektedirler. Bu da, olaylar saptırılmadığından “olması gerekenin değil, olanın ilmi” olan sosyolojinin, toplum yapıları hakkında tutarlı yorumlar yapmasını sağlar [Güngör, 1989:69; Arslantürk,1997: 18]. İkincisi ise daha çok, sürekliliği olan ve belli bir zaman ve mekana sıkışmayan kurumları da inceler [Meriç, 1997:27]. Bu açıdan da geçmişte bir çok tarihçi ve vakanüvis eserlerinde olayları kaydetmenin yanında sebeplerini ve sonuçlarını tartışmışlardır [Lewis, 1984: 17]. Kurumlar üzerinde de durmuşlar, nasıl bozuldukları ve ne şekilde düzeltilebileceklerine dair analizler yapmışlar ve çözüm yolları göstererek şahsi görüşlerini de belirtmişlerdir. Bir nevi adını koymadan eserlerini birer “sosyal tarih” olarak veya “sosyolojik tarih” muhtevasıyla yazmışlardır. Böyle bir muhtevaya sahip ve de içeriğinin büyük bir kısmını ilk kapsamlı Türk yenileşme projesi olan Nizam-ı Cedid dönemi olayları oluşturan Asım Tarihi ve Asım’ın toplumsal görüşleri üzerinde yapılacak araştırmaların tarih ve sosyoloji ilişkisinin güçlenmesi ve Türk sosyolojisinin tarihinin kaynaklarını zenginleştirmek bakımından yararlı olacağı ve ihmal edilmemesi gerektiği açıktır.

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Türk düşünce geleneğinin tarih menşeli olması, geçmişte topluma dair düşüncelerin ve sosyal olayların ekseriyetle tarih ilmi çerçevesinde kaydedilmesi ve incelenmesi hülasa Türk tarihinin kaynaklarının sosyolojik özellik taşıması bakımından toplumsal sorunlarımızın köklerine inmek, tahlil etmek ve çözüm yolları bulmak hususunda özellikle vakanüvis ve tarihçilerimizin eserleri birincil derecede müracaat kaynağı özelliğine sahiptirler. Ayrıca sosyal yapısı, kültürel dinamikleri ve tarihi bakımından

kendine has hususiyetler taşıyan Türk toplumunda bugün yaşanmakta olan sosyal olay ve olguları, siyasi ve sosyal sorunları ve bugünkü toplum yapımızı Türk tarihine müracaat etmeden anlamak ve tutarlı bir şekilde analiz etmek ve sağlıklı çözüm yolları bulabilmek mümkün değildir.

Bu bağlamda en azından yakın geçmişimizdeki toplum yapımızı analiz edebilmek ve bugünkü toplumsal ve siyasal sorunlarımızın tarihten gelen taraflarını tespit ederek sorunlarımıza doğru teşhis koymamız ve sağlıklı çözümler üretmemiz bakımından Türk tarihinin kaynakları sosyolojimiz için vazgeçilmez kaynaklardır. Ancak, Türk sosyoloji tarihinin önemli kaynakları arasında bulunan tarihçi ve yazarların bir çoğunun eserleri ve görüşleri üzerinde müstakil sosyolojik çalışmalar yapılmamıştır. Bunlardan biri de Asım Tarihi'dir. Bu mülahazalarla bu çalışmaya karar verilmiş olup, konusunu ise Mütercim Asım'ın(1755?-1820) "Asım Tarihi" adıyla basılan tarihi esas alınarak toplumsal görüşlerini, Osmanlı toplumuna özellikle 18.yüzyılda Osmanlı toplumunun çözülüşüne ve bu çözülmeye karşı girişilen yenileşme çabalarına, özellikle Nizam-ı Cedid yenileşmesi ile Batılılaşmaya dair tespit ve yorumlarını sistemli bir şekilde ortaya koymak oluşturmaktadır.

Bu suretle bu çalışma Türk sosyolojisi ile Türk Tarihi arasındaki ilişkinin gelişmesine, Türk sosyolojinin tarihine, toplumsal yapımızla ilgili araştırmalara birazcık da olsa katkıda bulunma amacındadır.

Çalışmanın Metod ve Teknikleri

Bu çalışma dokümantasyon metoduna dayalı bir çalışma olup, kaynak araştırması ve taraması, belge çözümleme, not alma, fişleme ve muhteva analizi teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın mahiyeti gereği tarihî metoddan da yararlanılmıştır.

Bilindiği üzere dokümanlar, Türkçe ifadesiyle belgeler, olmuş-bitmiş veya olmakta olan olay, olgu ve nesnelere ait bilgileri taşırlar [Arslantürk,1999:83]. Dokümantasyon metodu da bu olay ve olguların araştırılmasını ifade eder [a.g.e., 80]. Bu metod gereğince çalışmanın sürecine bağlı olarak önce bir taraftan konuyla ilgili kaynak araştırması ve okuması yapılırken diğer taraftan yine konuyu ve amacı yakinen

ilgilendirdiği için tarih-sosyoloji ile Türk tarihi ve Türk sosyolojisi ilişkisi üzerinde duran çalışmaların okunmasına öncelik verildi. Yine bu bağlamda başta vakanüvis tarihleri ile ilgili sosyolojik çalışmalar olmak üzere konuyla doğrudan veya dolaylı alakalı tespit edilen tarihçi ve sosyologların makale ve kitaplarından yararlanılmaya gayret edildi. Bu amaçla not alma ve fiş çıkarma teknikleri kullanıldı.

Konunun tespitinden hemen sonra yukarıdaki çalışmalar yapılırken Asım Tarihi de okunmaya başlandı. Fakat bu okumanın çalışmanın sihhati ve objektifliği bakımından yetersiz olduğu görüldü. Zira, Asım Efendi sözlük çalışmalarıyla II.Mahmud döneminde başlayan ve Tanzimatla birlikte yaygınlaşarak devam eden dilde sadeleşme akımına öncülük yapanlardan kabul edilmesine, Tarihi'nde de bir yeniçeriden, bir levent eşkiyasından veya halktan birinden bir olayı sade, akıcı ve kolay anlaşılır bir dille nakletmesine [Asım, I: 341, vd.] ve bazen sade, halk Türkçesinden kelimeler kullanmasına rağmen özellikle kendi düşüncelerini ve eleştirilerini Farsça ve Arapça tamlamaların çoğunlukta olduğu oldukça ağır ve ağıdalı bir Osmanlı Türkçesi ile ifade etmektedir. Asım'ın bu üslubu hem sosyal olay ve olguların tespitinde hem de toplumsal görüşlerinin saptırılmadan objektif bir şekilde değerlendirilmesinde güçlükler çıkarmaktadır. Ayrıca bazı tarihçilerin eserlerinin girişinde 'Mukaddime' başlığı altında görüşlerini belirttikleri bölüm Asım Tarihi'nde bulunmamaktadır. Buna karşılık Asım kaydettiği konuları belli başlıklar altında toplamaktadır. Fakat bu başlıklar çoğu kere yanıltıcı olmakta, tayin, azil, ordunun sefere çıkması veya bazı kişilerin biyografilerine dair kayıtlarında dahi son derece sosyolojik bir görüş metnin içine serpiştirilmiş olarak bulunabilmektedir.

Bundan dolayı kaydettiği olayları ve görüşlerini en az hata ile anlamak veya yorumlamak için önce Tarih'inin çözümlemesinin yapılması kaçınılmaz olmuştur. Çalışmanın bu safhasında daha ziyade muhteva analizi tekniği kullanılarak tespit edilen sosyal olaylar ve Asım'ın görüşleri uygun başlıklar altında fişlenmiştir.

Bu bağlamda çalışma süresince en büyük güçlük de Asım Efendi'nin kayıtlarında yer alan sosyal olay ve görüşleri çıkarmakta yaşanıldı. Çünkü biraz önce de belirtildiği gibi Asım Tarihi'nde olaylarla sosyal görüşler iç içe geçmiş durumdadır. Örneğin Asım Efendi asabiyet, bedeviyet ve hadariyet gibi kavramlara bakışını ve toplumsal değişime

dair görüşlerini bir yeniçeri isyanını veya ihtilalini veya Rusya'nın yenileşmesini ve Kırım Tatarlarının gerileyişi gibi konuları anlatırken ortaya koymaktadır. Bu tür düşüncelerini hiç umulmadık bir konunun içinde dile getirebilmektedir. Bu yüzden toplumsal görüşlerinin önce belli başlıklar altında toplanmasına ve daha sonra sistemli bir şekilde ifade edilmesine çalışıldı. Yalnız, Asım Efendi herhangi bir olayı anlatırken bazen görüş ve eleştirilerini «İstitrad»[Arasöz] başlığı altında da ifade etmektedir.

Asım'ın bazı görüş ve tespitleri gerek çağdaşı gerekse çağdaşı olmayan müelliflerin görüş ve tespitleri ile mukayese edilerek verilmesine de gayret edildi. Böylece yeri geldikçe karşılaştırmalı değerlendirmeler de yapıldı.

Bu çerçevede Asım'ın toplum ve devlete dair görüşlerinde Katip Çelebi, Naima gibi seçkin Osmanlı düşünürlerinin ve bunlar vasıtasıyla İbn-i Haldun'un tesirleri açıkça görüldüğünden bu düşünürlerin düşüncelerine atıflar yapıldı. Yine bu bağlamda Asım Tarihi, eserleri tarih, hukuk, iktisat ve sosyoloji tarihimizin çok önemli kaynakları arasında yer alan Ahmet Cevdet Paşa'nın meşhur Tarih-i Cevdet'inin başlıca kaynaklarından biridir. Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın görüşlerine ve tarihine de müracaat edildi. Tarih-i Cevdet'in başta Nizam-ı Cedid ile ilgili ciltleri olmak üzere Asım Tarihi ile aynı konuları kapsayan kısımları ve Asım'a yapılan atıflar özellikle okundu. Asım Tarihi'ni daha kolay ve daha az hata ile çözümleyip değerlendirmek için Tarih-i Cevdet'in geri kalan bölümlerinin de gözden geçirildi.

Asım, olayların içinde anlattığı farklı veya birbirine yakın konulardaki görüş ve tespitlerini de ekseriyetle aynı cümle içinde ifade etmektedir. Bu durum sosyal görüşlerinin belli başlıklar altında toplanarak sistemli bir şekilde verilmesi sırasında bir başka güçlüğü ve bazı ifadelerinin tekrar edilmesine yol açtı. Tekrardan kaçınırken görüşleri ve ifadeleri arasındaki insicam bozulmaktadır. Zira ifadenin parçalanması veya vurgulanan bir kavramın cümleden çıkarılarak tek başına verilmesi anlam bütünlüğünü bozmakta veya maksada zarar vermektedir. Bu yüzden tekrara düşmemek için azami gayret gösterildiyse de bu çalışmada belki en çok dikkat çekecek kusur tekrarlar olacaktır.

Ağır bir Osmanlı Türkçesiyle ifade ettiği görüşleri alıntı halinde verildiğinde bugünkü neslin zorluk çekmemesi için çoğu kere “ ” tırnak işaretleri içinde mümkün mertebe sadeleştirilerek, kendi ifadeleri ise « » tırnakları içinde verildi. Bazı açıklamalarımız ve kelime bazında sadeleştirmeler ise köşeli parantez içinde veya kesme işaretinden sonra yapıldı¹.

Ayrıca tezi gereğinden fazla tarihi bir içeriğe brndrmemek için Asım'ın görüş ve tespitlerini ifade ettiği veya bunları destekleyen bir çok olay dipnotlar olarak verildi. Böylece yapılan bir takım genellemelerin dayandıkları tarihi olaylar da verilmiş oldu.

Çalışmanın Kapsamı

Asım Tarihi, Osmanlı Devleti'nin çöküş çağının bir tarihidir. Asım Efendi bu dönem içinde vakanvislikle görevlendirildiği tarih bakımından Nizam-ı Cedid-III.Selim devri(1789-1807)olayları üzerinde yoğunlaşır. Fakat toplumsal olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte tahlil edici özelliğinden olsa gerek Nizam-ı Cedid ncesi ve sonrası dönem üzerinde de durmaktadır.Dolayısıyla bu çalışma genel hatlarıyla Osmanlı Tarihi'nin 18. yüzyılına değinmekle birlikte esas itibariyle Nizam-ı Cedid dönemi ile II.Mahmud'un tahta çıkış sürecini kapsamaktadır. Bir vakanüvis-tarihçi olarak kaydettiği tayin, görevden alma, ordunun sefere çıkması, döneminin bazı zevatının biyografileri gibi sosyolojik özellik taşımayan veya sosyal boyutu az olan kayıtları çalışmanın dışında tutulmuştur.

Çalışmanın Hipotezleri

Ahmed Asım'ın toplumsal görüşlerine dair hipotezleri aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür.

1. Ahmed Asım, -Tarih'inde İbn-i Haldun'dan bahsetmese de- toplum ve devlete dair görüşlerinde Naima ve İbn-i Haldun izgisindedir.
2. Ahmed Asım toplumların yükseliş ve çöküşünü asabiyetin kuvvetliği veya zayıflığı ile açıklamaktadır.

---

¹ Asım Tarihi, metin içinde sürekli kaynak olarak gösterildiğinden yazarını adının tamamı yerine, yani Mütercim Ahmed Asım, Asım Efendi veya Mütercim Asım Efendi yerine sadece “Asım” ismi verilmekle iktifa edilmiştir. Kaynakçada ise Asım'ın Tarih'i ve sözlükleri, “Ahmed Asım”ismiyle yer almıştır.

3. Büyük idealleri ve davası olan toplumlar dinamik bir yapıya sahip olup büyük devletler kurarlar. Osmanlı Devleti de “ila-yı kelimetullah”ı ideal edinerek büyük devlet haline gelmiştir.
4. Kuvvetli, yeni bir sebep asabiyeti eski asabiyeti eritip yeni bir dinamik asabiyet doğurur.
5. Asabiyeti zayıflayan toplumlar çöker, asabiyeti kuvvetlenen toplumlar yükselir.
6. Hadariyet, yerleşik hayatın alışkanlıkları, sükunet ve savaşıardan kaçınmak, tenperestlik, rahatlığa düşkünlük, zevk u safaya dalmak, lüks içinde yaşamak asabiyeti çürütür ve yozlaşmaya yol açar.
7. Tenperestlik, şehit ve gazi olma arzusundan uzaklaşmak Osmanlı toplumunun çözümlmesine yol açmıştır.
8. Osmanlı Devleti'nin çöküşünün, toplumun yozlaşmasının asıl sorumluları liyakatsızlık ve ehliyetsizliğe düşer olan devlet ve ilim adamlarıdır.
9. Zulüm ve haksızlık, yoksulluk ve çaresizlik eşkıyalık hareketlerini besler.

Asım'ın görüşlerine dair eleştirilerde bulunan bazı yazarlar [Köprülü,1989: 671; Tanpınar, 1997: 111] onun hiçbir yeniliğe açık olmadığını, Batı medeniyetini top yekün reddettiğini ileri sürerler. Fakat Asım, yenileşmenin aklen ve dinen gerekli olduğunu, çağın icaplarına göre değişimi savunmakta, devletin ancak yenileşme ile çöküşten kurtulabileceğini belirtmektedir. Bundan dolayı başlangıçta Nizam-ı Cedid projelerini desteklemekte, Batı'dan fen ve teknik transferini gerekli görmektedir. Buna karşın Batı'nın kültürel, sosyal ve siyasal bakımlardan örnek alınmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Batı medeniyetinin taklit edilmesini yararlı bulmamakta, aksine, mutlaka gerçekleştirilmesi gereken yenileşme hareketlerinin akim kalmasına yol açan faktörlerden olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın en iddialı hipotezini şöyle ifade etmek mümkündür.

10. Bir ulema zümresi mensubu olarak Ahmed Asım Batılılaşma karşıtı bir yenilikçidir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü durdurmaya dair tezi, Batılılaşmadan gerçekleştirilecek bir yenileşmedir.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ahmed Asım'ın hayatı ile Tarih'inin içeriği, İbn-i Haldun ve Naima'nın Asım üzerindeki etkileri ve tarihçiliğine yer verildi.

İkinci bölümde Asım'ın toplum ve devlet görüşü ile toplumların yükseliş ve çöküşünde son derece belirleyici olduğunu düşündüğü 'asabiyet' kavramına ve Osmanlı asabiyetine ve Osmanlı toplumunun çözülmesine yol açan tavır değişikliğine dair görüşleri üzerinde duruldu. Asım Efendi'ye göre; Osmanlı toplumunun çözülmesinin temelinde toplumun hadariyete geçişi, savaş tavrını terk ederek medenî hayatın rahatlığına, zevk u safasına alışması bulunmaktadır. Bu konulardaki görüşleri İbn-i Haldun ve Naima'dan mülhem olduğu için bu iki düşünürün görüşleri ve Asım üzerindeki etkilerine de bu bölümde değinildi. Böylece bu bölüm Asım'ın sonraki bölümlerde Osmanlı toplumunun çözülmesine dair eleştiri ve yorumları için de teorik bir temel oldu.

Osmanlı Devleti'nin kurumları ve bunlarda ortaya çıkan bozulmaya dair tespit ve görüşleri ise üçüncü bölümde verilmeye çalışıldı. Ahmed Asım'ın asıl orijinal yorum ve tespitleri 18. yüzyılda, özellikle Nizam-ı Cedid devrinde kurumların fonksiyonelliğini yerine getiremeyecek derecede bozulmaları hakkındadır. Asım, bir çözülme ve çöküş devri tarihçisi olarak tarihinde kurumların kuruluş amaçları dışına çıkmaları, kısaca yozlaşmaları üzerinde etraflıca durur. Tüm toplumsal kesimleri keskin bir üslupla eleştirmekten çekinmez. Devlet adamlarının liyakatsızlık ve yolsuzluklarını, ulemanın kifayetsizliğini ve meslekleriyle bağdaşmayan hareketlerini, zorbalık yapan ayanları ve yeniçerileri ağır ifadelerle tenkit eder. Osmanlı toplumunun gerilemesinde mensup olduğu ulema zümresinin/ilim adamlarının etkin rolü olduğunu belirtir. Asım'ın bu tenkitleri aşırıya kaçsa da Osman Turan'ın belirttiği gibi özellikle Nizam-ı Cedid döneminin hem toplumsal yozlaşmasını hem de halk efkârını yansıtmaktadır[Turan, 1979:591]. Bu çerçevede kurumlardaki bozulmanın yanında ayanların tahakkümüne, eşkıyalık hareketlerine ve tebaadaki çözülmeye de bu bölümde geniş yer verildi.

Türk yenileşmesinin köklerine ve Batı'yı model alma tarihine bakıldığında, özellikle ağır askeri mağlubiyetlerden sonra 18.yüzyılın başlarına kadar gittiği görülmektedir. Fakat en kapsamlı ve köklü ilk yenileşme hareketi Nizam-ı Cedid'dir. Asım Tarihi'nin orijinal bir

tarafı da böyle bir süreci, Batılılaşma yönünde başlayan değişim sürecini kapsamış olmalıdır. Bir ilmiye mensubu olarak yenileşmeyi aklî ve dinî olarak gerekli gören Asım'ın biricik davası devletin eski gücüne kavuşması, Avrupa karşısında üstün duruma gelmesidir. Bundan dolayı Nizam-ı Cedid reformlarının devleti eski gücüne kavuşturacağını ümit ederek tasvip eder ve savunur. III.Selim'e büyük bir sevgi ve bağlılık gösterir. Reformlara karşı çıkan yeniçerilere ve ulemaya ise şiddetli eleştirilerde bulunur.

Fakat yenileşme projelerinin yolsuzluk ve suiistimallere alet edilmesi üzerine Nizam-ı Cedid ricalini, III.Selim'in etrafını kuşatan saray görevlilerini şiddetle eleştirir. Devlet adamlarından halka, sofi ve Bektâşî erenlerine kadar İstanbul sakinlerinin nasıl zevk u safaya, «iş u işrete» daldıklarını tasvir eder. III.Selim'e minnettar olmasına rağmen lüks ve sefahate düşkünlüğünü belirtmekten çekinmez. Nizam-ı Cedid'de Batı medeniyetinin biçimsel olarak taklit edilmesine Avrupaî yaşantıya özenilmesine, kısacası Avrupa hayranlığına ve bu arada Fransız İhtilali'ne şiddetli tepki gösterir ve Batı medeniyeti ile hesaplaşmaya çalışır. Osmanlı toplumunun Batılılaşmadan, kendi dinamiklerinden hareket ederek gerçekleştirilecek bir yenileşmeyle çöküşten kurtulabileceğini savunur. Bu konular da dördüncü bölümde ele alındı. Sonuç bölümünde ise Asım'ın görüşlerinin geniş bir değerlendirmesi yapılırken özellikle yenileşme ve Avrupa'a karşı muhalif tutumu üzerinde de duruldu.

1. AHMED ASIM'IN HAYATI, TARİHİ VE TARİHÇİLİĞİ

1.1. Ahmed Asım'ın Hayatı

Asım'ın hayatına ve kişiliğine dair en önemli kaynak yine kendi Tarih'idir. Yeri geldikçe kendisinden ve hayatından genellikle dolaylı olarak, içinde bulunduğu olaylar nedeniyle bahsetmektedir. Ahmed Asım(Antep 1755?-İstanbul 1819) başta sözlük tercümeleri olmak üzere tercüme ettiği eserlerden dolayı Türkiye'de "Mütercim Asım" adıyla meşhur olmuş ve bu adla anılmaktadır. Ancak Asım Efendi'nin asıl adı "Seyyid Ahmed Asım Efendi" olup nitekim Antep olayını anlatırken adını açıkca ve tam olarak vermektedir: «Es-Seyyid Ahmed Asım»[Asım, I :228]. Asım'ın memleketi ise Antep'tir. Ömrünün yarısından biraz fazlasını «vatan-ı asli»si Antep'de geçirir [a.g.e.,242]

Ahmed Asım, Fuat Köprülü'nün belirttiği gibi «Eski İslam kültürünün canlı bulunduğu bir merkezde, türk-arap-fars dil ve edebiyatının adeta yan yana yaşadığı bir hudut mıntıkası» olan Antep'de yetişir.[Köprülü,1989: 668] Bunun yanında Asım, Antep'in ilmiyle temayüz eden, şairler, alimler, edebiyatçılar yetiştiren seçkin ve köklü bir ailesine mensuptur.² Aile, kökleri Orta Asya'ya, Semerkand'a kadar giden ve Maraş'ın Pazarlık ovasında medfun olan Şeyh Osman Semerkandî evladındandır. Aile önce Maraş'a, daha sonra Antep'e yerleşir. Bu aileden olan "Nazmu'l-Leâl adlı eserin sahibi Şeyh Ahmed Efendi de meşhurdur. Asım'ın babası Antep şer'iyeye mahkemesi başkatipliği yapan Seyyid Mehmed Cenânî Efendi ve dedesi Husulî Efendi de Antep'in meşhur alim ve şairlerindendir [Köprülü,1989: 665; Yazıcı, 1999:22-3].

Dolayısıyla Ahmed Asım'ın eğitimi ilimle, şiirle, edebiyatla yoğun olarak iştiğal eden bir aile ortamında pek küçük yaşlarda başlar. Ayrıca Antep eğitim ve ilmî bakımdan önemli bir potansiyele sahiptir. Asım, ilk derslerini Ömerzâde Hafız ve Hacı Hasanzâde Efendilerden alır. Daha sonra Antep'in en tanınmış bir alimi olan ve çeşitli eserleri bulunan Hoca Necip Abdullah Efendi'nin derslerine katılır. Eğitimi, Arap filolojisinde ve İslami ilimlerde yoğunlaştırır. Şiir sanatını, edebiyat tahsilini ve Farsçayı babasından ve Kilisli şair Ruhi Mustafa Efendi'den öğrenir. Antep alimleri arasında hadis ilminde

---

² Aile bu özelliğini Asım Efendi'den sonra, 19. yüzyılda da sürdürür. Ayrıca aile mensuplarından bazıları 19.yüzyılda sadrazamlık da -Cenanîzâde Mehmed Kadri Paşa(1880) dahil devletin yüksek mevkilerine de gelirler.[Ahmed Lûtfi, 1999b: 941]

meşhur olan Hacı Mehmed ve kardeşi Ahmed Efendilerden hadis dersleri alır. Alim, şair ve edibliği ile genç yaşta meşhur olur. Ana dili Türkçe'den başka Arapça ve Farsça gibi devrinin iki önemli lisanına ve edebiyatına tam vakıf olur. Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça şiirler de yazacak kadar kendisini geliştirir. Şiir, edebiyat ve lisan gibi edebi alanlarda sağlam ve geniş bir malumata sahip olur [Bursalı, 1975, 268-9; Köprülü, a.g.m., 665; Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985].

Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği özellikle sözlük çalışmalarıyla dil ve edebiyat alanındaki yetkinliğini ortaya koymuştur. Bazı araştırmacılara göre Asım biraz Fransızca da bilmektedir. [Shaw,1982: 396] Fakat İslam Ansiklopedisinde "Asım" maddesini yazan ve Asım'ın tarihçiliğinden sitayişle bahseden Fuat Köprülü, Asım'ın Fransızca bildiğine dair görüşlerin yanlış olduğunu kaydetmekte, Fransız hayranlarının Fransızca konuşmalarına tahammül edemeyen Asım'ın Fransızca bildiğine ihtimal vermemektedir [Köprülü,a.g.m., 671].

Ahmed Asım, Antep'de bir müddet mahkeme katipliği yapar. Genç yaşında alim ve şairliği ile kazandığı şöhretle Antep ayanlarının en nüfuzlusu ve Antep mukataasının mutasarrıfı Battal Paşazade Seyyid Mehmed Nuri Paşa ile yakinen tanışır, ondan iltifat ve itibar görür ve onun divan katibi olur [Asım, II: 231; Köprülü, a.g.m., 665].

Halep valisi Divrikli Köse Mustafa Paşa, Maraş mutasarrıfı Ömer Paşa ve Kilis mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın ve Antep'teki yeniçerilerin Antep ayanı Mehmed Nuri Paşa'ya karşı çekememezlikleri ve düşmanlıklarından kaynaklanan suçlamalar üzerine Babıali 1789'da Mehmed Nuri Paşa hakkında idam fermanı çıkartır. Mehmed Nuri Paşa'nın idam fermanını kabul etmemesi üzerine Antep'in 30 bin kuvvetle kuşatılmasıyla başlayan olaylarda Asım Efendi de şehir halkı gibi büyük sıkıntılar yaşar. Şehir yağmalanır, halkın can güvenliği yok olduğunda Asım Efendi akrep vesair haşaratla dolu bir mağarada bile saklanmak zorunda kalır [Asım, II: 232-3]. Asım'ın, ifadesiyle "denizin dalgaları alt üst olması gibi" Antep karışır[Asım, II: 216]. Birkaç ay süren silahlı çatışmalardan tamamen çaresiz kalan ahali Urfa ve Malatya'ya doğru kaçarken Asım Efendi de önce ailesini şehirden çıkartır. Daha sonra kendisi de «otuz-kırk kadar ulema-yı belde ile» Kilis tarafına «can atub bin bela ile» canını kurtarır. Sahip olduğu bütün mallar

yağmalanır. Dedelerinden kalan «cümleden ziyade bir kütüphanelik kitaplardan» bir şey kalmaz. Ayrıca tarlalarının o seneki mahsulü de gider [a.g.e., 233-4].

Asım, olaylar durulduktan sonra Malatya'ya kaçan ailesini ve kardeşini Kilis'e getirtir. Halep tüccarlarından aldıkları ağır borçları vaktinde ödeyemediklerinden sürekli sıkıştırılır. Bu şartlar altında Kilis'de sekiz ay kalır. Ancak aile tüm servetini kaybettiğinden ve alacaklılar da sürekli sıkıştırdıklarından dolayı Asım Efendi'nin perişanlığı had safhaya ulaşır. Ailesini tekrar Antep'e göndermek zorunda kalır. Antep'teki durumu fitne/anarşi olarak tanımlayan Asım [a.g.e, 216] ancak padişahın yardım edebileceğini düşünerek muhtemelen 1790 ya da 91 yılında İstanbul'a gelir [Asım,II: 233-4; Köprülü, a.g.m; Yazıcı, 1999: 26].

Antep olayıyla birlikte Asım'ın hayatı alt-üst olur. Bu olay Asım'ın hayatında bir dönüm noktasıdır. Bundan sonraki hayatı büyük sıkıntılarla, geçim mücadelesi ile, mensup olduğu ulema camiası tarafından mağdur edilmekle ve hor görülmele geçecektir. Fakat kendisini meşhur eden eserlerini kaleme alma iradesini ve başarısını bu çok zor şartlarda gösterecektir.

Memleketine çok düşkün olan Asım Efendi, İstanbul'a çaresizlikten dolayı geldiğini söylemektedir. Güzel sanatlara, alim ve şairlere ve eser kaleme alanlara itibar eden III.Selim'in kendisine de yardımcı olacağını ümit eder. Nitekim padişaha sıkıntısını bir arzuhalle takdim ettiğinde bir netice alamamasına [Köprülü,a.g.m.,665] ve İstanbul'da ilk yıllar çok yalnız ve çaresiz kalmasına rağmen daha sonra bu konuda hayal kırıklığına uğramaz.

Asım'ın bundan sonraki hayatı artık III.Selim'in ilgisine ve durumuna vakıf olup olmamasına göre, hatta III.Selim'in kaderine paralel olarak bazen rahat geçerken bazen de bir lokmaya bile muhtaç olur. İstanbul'a vardığında padişaha bir arzuhal takdim ederek çaresizliğine bir çare bulmak isterse de hemen netice alamaz. Fakat boş durmaz. Burhan-ı Katı' adlı Farsça sözlüğü Türkçeye çevirmeye başlar. Bu sırada İstanbul'un tanınmış alim ve şairleri ile tanışır. Zamanın temayüz etmiş uzak görüşlü, aydın fikirli bilgini ve devlet adamı Kadıasker Tatarcık Abdullah Efendi ile de tanışır ve

teveccühünü kazanır. Burhan-ı Kâti' tercümesini altı yılda bitirerek III.Selim'e takdim eder. Padişahın iltifatına mazhar olur[Asım, I: 334; Asım,II:216; Yazıcı, a.g.e.,26]. III.Selim, bol miktarda atıyye ihsanı yanında Asım'ın «sefaret ve tahrîr-i vekayi[vakanüvislik] ve name-nüvislik»[Asım, II: 216] gibi bir devlet memuriyetinde istihdam edilmesini uygun görür. Daha sonra İstanbul'da ikamet edebilmesi için bir ev alınmasını ve 300-400 guruş maaş tertip edilmesini ayrıca acele memleketinden «evlad u iyali»nin getirilmesini emreder. Padişah bunların yanında Asım'a müderrislik ruusu tevcih ettirir. Fakat Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesinden dolayı ailesi Haleb'e kadar geldiği halde geri dönmek zorunda kalır, o sıralar İstanbul'a getirilemez[a.y.]. Fuat Köprülü, Asım'ın bu kadar iltifat görmesini Tatarcık Abdullah Efendi'nin himayesine bağlamaktadır [Köprülü, a.g.m.,666].

Padişahın bu çok yakın ilgisinden sonra Asım, müderrisliğe tayin edileceğini bekler. Fakat Asım'ın «ehl-i haysiyet düşmanı, hususan taşra ulemasının» can düşmanı dediği şeyhülislam Ataullah Efendi [Asım, I: 297] başta olmak üzere bazı ilmiye ricali Asım'ın taşradan gelip padişahdan ilgi görmesine tahammül edemez. Ulema tayin işini sürekli engeller. Padişahın 300-400 guruşluk maaş tahsis edilmesini istemesine rağmen şeyhülislam sürekli boş kadro bulunmadığını bahane ederek Asım'ı oyalar ve ancak 50-60 guruşluk küçük bir maaş bağlatır. Asım da «hicab ve hayadan naşi keyfiyeti» [Asım, II: 216] padişaha arz etmekten kaçınır. Fakat padişahın atıyyelerine mazhar olmaya devam ederek başkasına muhtaç olmaktan kurtulur [Asım, I: 297].

Şeyhülisamlık ise Asım'ı rencide etmeye devam eder. Uzun zamandır arpalık olarak tevcih edilmeyen ve devlet otoritesinin kalmadığı Ruscuk bölgesinde bulunan Prevadi kazasını “önceden arpalık şubesinden idi diyerek” adeta rencide etmek ve alaya almak için Asım'a tahsis ederler. Çünkü bölge «serseriye-i celalî olan Trisnikluoğlu'nun hükümetgâhından olmağla kadı» vesair görevliler onun tarafından tayin edilip, bölgenin kamu gelirlerine de el koymuştur [Asım,I: 334]. Nitekim Asım Efendi söz konusu kazaya bir naib gönderdiğinde Asım'ın «ayarı-belde olacak şaki»[a.y.] yani eşkıya dediği Trisniklioğlu naibi kazaya yaklaştırmaz. Padişahın ilgi ve himayesine rağmen bu kaynaktan yararlanamaz. Asım durumu gariplik ve kimsesizlik halinden başka «hayâ ve edeb»e uygun bulmayarak padişaha arz etmediğini yazmaktadır [Asım, I: 334-5].

Ayrıca şeyhülislamın düşmanlığından da çekinmiş olmalıdır. Ancak III.Selim bir şekilde durumundan haberdar olmalı ki yardımlarına devam eder [Köprülü,a.g.m., 666].

Ulemeden yardım ve destek görmeyen Asım, padişahın sayesinde geçinerek onlara minnet borcu bulunmadığını ve itibarını koruduğunu serzenişle dile getirmektedir [Asım,II: 217]. İstanbul'da maruz kaldığı geçim sıkıntısına ve ulemanın horlayıcı tavrına rağmen ilmî faaliyetlerini sürdürmesi iradesini ve azmini iyice kuvvetlendirir [Köprülü,a.g.m., 668].

İstanbul'da şiddetli geçim sıkıntısı çektiği sıralarda evinin yakınında çıkan yangında Asım'ın evi de yanar, canını zor kurtarır. Yine imdadına III.Selim yetişir, atıyyelerine mazhar olur. Mısır Fransızlardan geri alındıktan sonra Siyer-i Nebevi tercümesini III.Selim'e arz ettiğinde hem hacca gitmek hem de dönüşte ailesini İstanbul'a getirmek için izin ister ve yine padişahın yardım görür [Asım, II: 217]. Bir müddet Mısır'da kaldıktan sonra 1802'de Hicaz'a gider, hac ibadetini yapar. Medine'de Antep'de ders aldığı hocası Necip Efendi ile görüşür. Hocası; Firuzabadi'nin Arapça Kamus'unu Türkçeye çevirmesini telkin eder. Dönüşünde Şam'a ve Halep'e uğrar. Antep'te bir müddet kaldıktan sonra «evlad-ı iyal»ını İstanbul'a getirir ve ailesinin de maişetini padişah sağlar. 1805'de beş yılda tamamlayabileceği Kamus tercümesine başlar [Asım, I: 254; Asım, 1304: 3, 7; Köprülü,a.g.m., 666-7].

Hicaz'a yaptığı yolculuk sırasında taşrada devletle sorunlu hale gelen bazı nüfuz sahibi zatlarla tanışır. Akka bölgesine hükmeden Cezzar Ahmet Paşa ile görüşür. Yine bu yolculuk dönüşünde yol kesmekle ve asilik yapmakla anılan Payaslı Küçükalioğlu Halil Paşa ile de Maraş taraflarında görüşür [Asım, II: 225-7]. Böylece taşranın durumuna, ayanların konumuna ve devletle ilişkilerine dair bir kez daha yerinde gözlem ve tespitlerde bulunma imkanına sahip olur. Tarihinde bu konularda ayrıntılı pasajlar sunar.

Asım Efendi III.Selim'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla tekrar şiddetli bir geçim sıkıntısı çekmeğe başlar [Bursalı,1975: 269]. Öyle ki, aile fertleri hayatlarını sürdürebilsin diye ya «kitapları yok bahalarına»satılır ya da Halep ve Antep tüccarından borç alınarak tadımlık gıdalarla idare ederler. Asım, III.Selim öldürüldükten sonra İstanbul'da yine

“garip, kimsesiz ve hamisiz” kalır. «Maişetimiz re’sen ve külliye» Sultan Selim’in tahsisatına münhasır olduğundan ve mutfak ihtiyaçlarımız inayetlerine bağlı olduğundan tahttan indirilmesi «cümleden» ziyade bu fakiri etkiledi” demektedir. «Divane ve sersem misali» nice gündüz ve geceler kendinden habersiz perişan bir halde kalır [Asım,II: 218]. En sıkıntılı zamanlarında III.Selim’den yardım ve ilgi gören Asım, katledildiğinde derin bir kedere boğulur [a.y.].

Ahmed Asım’ın hayatı, herkes tarafından takdir ve teslim edilen ilmi ve edebi yetkinliğine, III.Selim ve II.Mahmud’un iltifatlarına mazhar olmasına rağmen genellikle geçim sıkıntıları ile geçer. Geçim sıkıntısı çekmesinde ulemanın kendisini çekememesi ve muhalefeti ile uygun bir kadroda istihdam edilmemesi etkili olur. «Hasbıhal-ı Müverrih» başlığı altında şiddetli geçim sıkıntısı çektiğini ve bu konuda acz içinde bulunduğunu anlatmaktadır [Asım, II: 72].

III.Selim’in tahtan uzaklaştırılışında ihtilalcilere direnmeyen şeyhülislam Şerifzade Ataullah Efendi, Asım’a karşı daha katı ve rencide edici tarzda davranır. Asım, şeyhülislamın bu tavrının ilmî bakımdan kendisine hasedlenmesinden kaynaklandığını söylemektedir. İhtilal sürecinde geçim sıkıntısı had safhaya ulaşır. Maişetini sağlamak için ahbablarından biri gelirinden yararlanamadığı Pravadi’deki görevin o sıralar boş bulunan 150 kuruşluk bir kadılık derecesiyle değiştirilmesini ihtilalle durumu çok güçlenen şeyhülislamdan rica eder, fakat reddedilir. Haysiyetine çok düşkün olan Asım bu olayı duyduğunda arkadaşına sitem eder [Asım, I: 336-7; Asım, II: 72].

Oysaki ilmiye, Asım’a bu denli hor ve hakir görücü bir tarzda davranmasına rağmen ilmi yetkinliğini kabul etmektedir. IV.Mustafa’nın saltanatı sırasında İran’ın Hoy müftüsü ve bir şii ahundu olan Ak İbrahim elçi olarak İstanbul’a geldiğinde Osmanlı ulemasına meydan okur ve Osmanlı ulemasıyla tanışmak istediğinde kimse cesaret edip karşısına çıkamaz. Şeyhülislam Ataullah Efendi Osmanlı ulemasının itibarını kurtarmak istediğinde Asım Efendi’yi hatırlar ve İran elçisi ile görüşmesi için ricada bulunur. Görüşmede İran elçisi Ahmed Asım’ın Firuzabadî’nin Kamus’undan yaptığı tercümeyle ilgili incelediğinde Asım’ın ilmîne büyük bir hayranlık duyar ve hürmette bulunur [Asım, II:125-8].

Fuat Köprülü, Asım'ın şiddetli geçim sıkıntısı çekmesini ve ilmiye tarafından hor ve hakir görülmesini III.Selim taraftarı olarak bilinmesine bağlamaktadır [Köprülü, a.g.m.,667].

Fakat Kabakçı İhtilali'yle IV.Mustafa'nın tahta geçmesinden bir müddet sonra da Asım Efendi'nin yeniden itibar görmeye başladığı anlaşılmaktadır. Asım Efendi IV.Mustafa'nın saltanatında, Ramazanda huzur derslerine kabul edildiği gibi [Asım, II:114] bu padişah zamanında üç buçuk ay vakanüvislik görevinde bulunan, fakat «gece gündüz işret yüzünden dünyayı görecek halde olmadığından» 08.01.1808'de istifa eden Ömer Amir'in yerine asaleten getirileceği teklif edildiğinde Kamus tercümesinin bütün zamanını aldığı ileri sürerek özür dilese de daha sonra ikna edilerek bu mühim göreve asaleten tayin edilir[Ahmed Lûtfi, 1999a: 5; Kütükoğlu,1986:280-1; Köprülü,a.g.m., 667; Cevdet Paşa, 1994a: 19; 1994c: 2121-2].

Asım Efendi'nin III.Selim'in hamiliğinden mahrum kalmasından başka şeyhülislamlık tarafından da rencide edilmesine rağmen hem vakanüvisliğe getirilişi hem de Huzur Derslerine kabul edilişi çelişki gibi görünmektedir. Fakat vakanüvisliğe tayin edilen Amirî'nin bu önemli görevi yerine getirmede yetersiz kalması üzerine bu göreve liyakatlı birinin getirilmesi düşünüldüğünde Asım'ın büyük bir lügat alimi olması ve edebî kişiliği ile de şöret bulması ile aynı zamanda bir şii ahundu olan İran elçisi karşısında ulemanın haysiyetini korumasının takdir edilmesinde önemli etkisi olmalıdır.

Asım ömrünün büyük kısmında rahat bir hayat yaşayamamıştır. Buna rağmen kimsenin önünde eğilmez. Bu halini kendisi de ifade etmektedir:

“İstanbul gelişimizden şu ana kadar [II.Mahmud'un saltanatının başları] ulema tarafından zerre kadar yardım ve inayete mazhar olmadık. Allah'ın izniyle III.Selim'in son zamanlarına kadar zaman zaman yardımları oldu. Şu anda da padişahın [II.Mahmud'un] lutuf ve ihsanlarıyla geçiniyoruz. İstanbul'da saltanattan gayri bir tek kimsenin yardımı olmadı.” [Asım,II:128]. Asım ulemaya kırgınlığını şöyle de ifade etmektedir:

“Duam budur ki; Allah, peygamber efendimiz hürmetine bu «abd-i hakiri» eskiden olduğu gibi ulema zümresine muhtaç etmesin, «tarafı saltanattan gayrı mahlukun» yardımını nasip etmesin.” [Asım, II: 128].

III.Selim’den sonra yenileşme iradesini devam ettiren II.Mahmud’dan da itibar ve yardım gören [Asım, I: 343; Asım, II: 128, 218]. Asım’ın vakanüvisliği devam ettirilir. Fakat, II.Mahmud tahta geçtiğinde de sıkıntıları devam etmeliki bu padişaha sunulan bir telhisde «devrinin biricik alimi» olduğu belirtilerek geçim sıkıntısından dolayı yardım edilmesi arz edilir [Kütükoğlu,1986: 281]. Asım, bu padişah döneminde de huzur derslerine katılır ve bir takım atıyyeye mazhar olur [Ebul’ulâ Mardin,1966: 63]. Ayrıca bu dönemde başlıca düşmanları olan ulemadan Ataullah ve Münib efendiler de sürgün edilir [Asım, II: 198].

Asım, beş yılda tamamladığı Kamus tercümesini üç kat genişletir.[Mehmed Süreyya, a.y.] Bütün sıkıntılara rağmen beş bin sayfayı aşan bu çalışmasını 1810 yılında tamamlar[Asım, 1305b, 1262-3]. II.Mahmud’a takdim eder. Padişahın iltifatına mazhar olur. Eser padişahın emri ile basılır ve her kütüphaneye birer nüsha verilir. II.Mahmud’un teveccühünden sonra ilmiye ve adliyede yüksek mevkilere gelir. Müderrislikteki derecesi Süleymaniye müderrisliğine yükseltilir. Vakanüvisliği de vefatına kadar devam eder. III.Selim zamanında yanan evinden üç kat daha büyük bir ev verilir [Kütükoğlu,a.g.m., 281; Köprülü,667-8]. Asım, 07.03.1814’de mühim bir görev olan Selanik kadılığına tayin edilir[Köprülü,667-8]. Selanik kadılığından 1819’da emekli olarak İstanbul’a döner ve 27.11.1819’da Üsküdar’da Nuh Kuyusu’ndaki evinde son vakanüvislerden Lütfi Efendi’nin belirttiğine göre vebadan vefat eder. Karacaahmet’te Harmanlık’taki mezarlığa defnedilir [Bursalı,1975: 269; Köprülü, a.g.m.,668, Ahmed Lûtfi, a.g.e.,184].

Bir çok Osmanlı yazarlarında da görüldüğü gibi, zaman zaman kendisinden «müverrih-i [tarihçi] hakir» [Asım,II: 226], “bu hakir” [a.g.e.,228], “abd-ı hakir” [a.g.e.,127] “muharrir-i fakir” ve “muharrir-i nâ-tuvan”-çaresiz yazar- [Asım,I: 317, 334] gibi mütevazi ifadelerle bahseden Asım Efendi şahsiyeti söz konusu olduğunda son derece mağrur, haysiyet sahibi bir kişiliğe sahiptir. Kendisini çekemeyen ulemaya tenezzül etmez [Asım, I: 336-7]. İslamî

ilimlere vakıf, tevekkül sahibi, iradeli, kavrayışlı, azimli ve dindardır. Rüyalara ve kerametlere itibar eder [Köprülü, a.g.m.,667,669, Asım,I: 341-3, Asım, II: 68,; Yazıcı,1999: 32-3]. Fakat bu özelliği sahtekâr şeyhlere saldırmasını, tasavvufun istismar edilmesini eleştirmesini engellemez [Asım, II:81-4; Köprülü, a.g.m.,669].

Asım Türkiye’de tarihçiliği ile öne çıkmamıştır. Tarihi, tarihçiliği, toplumsal görüşleri, Türk düşünce tarihindeki yeri hakkında müstakil çalışma enderdir. Buna mukabil asıl şöhreti mütercimliğinden, sözlüklerinden ve dilciliğinden gelmekte ve edebiyat, dil, tarih, ilahiyat ve felsefe çevrelerinde büyük bir Türk lügat bilgini olarak tanınmaktadır[Keklik, 1982: 180]. Bu yüzdendir ki, Asım’la ilgili müstakil akademik çalışmaların tamamına yakını dilciliği ve sözlükleri üzerinedir. Osmanlı Devleti’nin Arap ve Fars filolojilerinde en büyük bilgini olduğu kabul edilir. Köprülü, «arap ve fars filolojilerine vukuf bakımından, bütün Osmanlı edebiyatında» Asım’ın eşsiz bir lügatçı olduğunu belirtmektedir [Köprülü,a.g.m.,669]. Farsçadan Burhan-ı Katı, Arapçadan Kamusu’l-Muhit adlı sözlükleri derin bir dil bilgisi ile sabırla, yıllarca süren çalışmalarla Türkçe’ye kazandırır. Bugün de hâla büyük itibar gören bu sözlüklerinden dolayı ‘Mütercim Asım’ veya ‘Kamus Sahibi Asım Efendi’ diye anılmaktadır [Yeni Türk Ansiklopedisi,1985].

Dilcilerin ve edebiyatçıların sözlüklerine ilgi ve rağbetleri oldukça yoğundur. Türk kültürüne, Türk diline katkıları, sözlük çalışmaları, üslubu ve dilciliği üzerinde oldukça çalışmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Asım’ın tarihçiliğinden adeta hayranlıkla bahseden Fuat Köprülü, İslam Ansiklopedisinde "Asım" başlığı altında yapmış olduğu çalışmada Tarihi, tarihçiliği ve devlet görüşü hakkında -tabir caizse Asım’ın hakkını teslim eden- son derece özlü, aydınlatıcı bilgi ve değerlendirmeler sunmaktadır.

Tarihini ağır ve ağdalı bir dille yazmasına rağmen Asım, ülkemizde bir lisan, bir sözlük ustası ve Türkçenin sadeleşmesinin ilk öncülerinden kabul edilmektedir. Arapça ve Farsça’dan çevirdiği sözlüklerde sade bir Türkçe ile de karşılık vermeye çalışmış, halkın kullandığı Türkçe’den de yararlanmıştır [Yazıcı, a.g.e., 34-5]. Cevdet Paşa sözlük çalışmalarıyla Asım’ın memlekete büyük bir hizmette bulunduğunu belirtir [Köprülü,a.g.m.,668]. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ebuzziya Tevfik özellikle sözlük tercümelerindeki üslubuyla yeni nesrin,

sadeleşmenin öncüsü olduğunu, Türkçede yeni bir çığır açtığını belirtirler [Köprülü, a.g.m.,671-2]. Asım'ın, yeni edebiyatın öncüleri veya habercilerinden biri olduğu görüşünü, Türkiye'de -Batıcı olsun-olmasın- yenileşme fikrinin öncelikle Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul gibi şairlerin şiirleri ile dile getirildiğini ve topluma aktarıldığını belirten Ahmed Muhiddin(1892-1923) de Türk okuyucusuna yeni takdim edilen Modern Türklükte Kültür Hareketi adlı çalışmasında 19.asrın başlarında Mütercim Asım ve onu müteakip Akif Paşa'da modern şiirin ilk örneklerinin görüldüğünü kaydetmektedir[Ahmed Muhiddin, 2004: 25,34,60]. Köprülü ise bu görüşleri mübalağalı bulmaktadır [Köprülü, a.y.]. Fakat Köprülü'nün belirttiği gibi sözlük çalışmaları sayılmazsa en önemli eseri "Asım Tarihi" olmasına rağmen en orijinal özelliklerinden biri olan tarihçiliği ihmal edilmiştir [Köprülü, a.g.m., 669].

Ahmed Asım'ın eserlerinin büyük kısmını oluşturan tercüme çalışmaları ise şunlardır:

1. Burhan-ı Kat'ı Tercümesi: Metni Hüseyin İbn-i Halef el-Tebrizi'ye ait Farsça olan bu sözlüğü tercüme ederek III.Selim'e takdim eder, takdir ve ihsanına mahzar olur [Asım, I:334; II: 216]. Padişah bu sözlüğün Matbaa-i Amire'de bastırılmasını sağlar.
2. Kamusu'l-Muhit Tercümesi: Firuzabadi'nin 60 bin maddeyi ihtiva eden bu sözlüğünü Burhan-ı Kat'ı tercümesinden sonra beş yılda tamamlar ve II.Mahmud'a takdim eder. İlk baskısı padişahın emri ile üç cilt halinde yapılır.
3. Tercüme-i Siyer-i Halebi: Hz.Peygamberin hayatına ve gazalarına dairdir.Asım bu eserini de III.Selim'e arz eder ve yine atıyyelerine mazhar olur [Asım,II:217].
4. Tercüme-i Mazharı't-Takdis bi-Huruc-ı Taifeti'l-Fransız. Tarihçi Abdurrahman Ceberti'ye ait olan bu eser Fransızların Mısır'ı işgallerinden terk edişlerine kadar her gün cereyan eden olayları anlatır.
5. Kaside-i Amâli Tercümesi ve Şerhi: İtikadi meseleleri açıklayan bu eserin tafsilatlı bir şekilde tercüme ve şerhini yapmıştır ki; mevcut şerhlerinin en iyisi olduğu söylenmektedir.

Asım'ın, Gazali'nin İhya'sını da tercüme ettiği söylene de Köprülü hiçbir kaynağın bunu teyit etmediğini belirtmektedir [Köprülü, a.g.m.,672].

Asım Efendi'nin, bu çalışmanın amacı açısından en önemli eseri olan Asım Tarihi'nden başka bir diğer telif eseri de orta seviyedeki öğrencilerin Arapça öğrenmelerini

kolaylaştırmak maksadıyla manzum olarak yazdığı Tuhfe-i Luğat-ı Arabiye'dir. Mukaddimesini III.Selim adına tanzim ettiği bu çalışması, Tuhfe-i Asım diye de anılmaktadır. Asım'ın şiir çalışmaları ise herhangi bir şekilde bir araya getirilmemiştir [Bursalı,1975:270-1; Köprülü,667].

1.2. Asım Tarihi

Asım'ın tarihçiliği yanında toplum ve devlet görüşünü tespit etmek ve 18.yüzyıl Osmanlı toplum yapısı ve bu yapıdaki çözülmeye dair gözlem ve kayıtları bakımından en önemli eseri Tarih'idir.

Asım Tarihi, Osmanlı Devleti'nin tavırlar nazariyesine göre, Asım'ın ifadesiyle “devletlerin geçirdiği beş tavır itibariyle ihtiyarlama, hatta ileri derecede ihtiyarlama çağına girdiği”[Asım, I: 351] devrin, yani çöküş devrinin bir tarihi olup ana gövdesini Nizam-ı Cedid-III.Selim devri (1789-1807)-olayları oluşturmaktadır. Fakat toplumsal olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte tahlil edici özelliğinden olsa gerek Nizam-ı Cedit öncesi ve sonrası dönemler üzerinde de durmaktadır.

Bazı tarihçilerin belirttiği üzere Asım Efendi eserini takdim ettikten sonra kendisindeki nüshaya ölen kişilerden hayatta iken kırgın olduğu bazılarını kötüleyen parçalar, yeni kısımlar ilave eder. Bazı kişiler de Asım Tarihi'nden bazı kısımları çıkararak başka bir nüsha meydana getirirler. Bundan başka Asım Tarihi, Muhib Efendi'nin Paris elçiliğine tayiniyle başlarken [Asım, I: 78] başına Kethüda Said Efendi'nin tarihçesinin başlangıcı konarak iki cilt halinde bastırılır. Dolayısıyla Asım Tarihi'nin farklı nüshaları vardır [Kütükoğlu, a.g.m.,281; Cevdet Paşa, 1994a: 20; Köprülü, a.g.m., 669,672-3]. Nitekim bundan dolaydır ki bu ilave edilen kısım ile Asım'ın bizzat yazdığı kısımlarda bazı çok önemli olaylar ve görüşler tekrar etmektedir [Asım, I:32, 264, v.d.]. Fakat bu çalışmada, tekrarlar hemen hemen aynen ifade edildiği ve anlam bakımından bir çelişki bulunmadığı için ilave edilen kısmı da içeren nüsha değerlendirilmiştir.

Ceride-i Havadis Matbaası'nda iki cilt halinde basılan ve baskı tarihi belirtilmeyen Asım Tarihi'nin 384 sayfa olan birinci cildi 1787'de Rusya ve Avusturya'ya savaş açılması kararıyla sonuçlanan devlet erkânının toplantısına dair kayıtlarla başlamakta olup esas

itibariyle III.Selim devrinin Kabakçı ihtilaline kadarki döneminin olaylarını içermektedir. İkinci cildi ise 260 sayfa olup Kabakçı ihtilali ve III.Selim'in tahtan indirilişi ve katledilişini, IV.Mustafa'nın saltanatını, Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesini ve II.Mahmud'un tahta çıkış sürecini ve Sekban-ı Cedid girişimi ile yeniçerilerin Alemdar'a karşı yaptıkları ihtilali kapsamaktadır. Böylece Asım Tarihi'nin ikinci cildi ardı ardına gerçekleşen ve iki padişahın, onlarca devlet adamının katledildiği üç ihtilali, Türk toplumunun yenileşme çabalarını derinden etkileyen bir ihtilaller sürecini içermektedir.

17.asırdan Nizam-ı Cedid'e kadar devletin temel kurumlarındaki sarsıntılar karşısında önerilen hal çareleri genellikle klasik dönemin örnek alınması ve kanun-ı kadimin tavizsiz uygulanması çerçevesinde olup henüz geniş çapta bir yenileşmeden ve başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere klasik kurumlara alternatif yeni kurumlar teşkilinden açıkça ve cesaretle bahsedilememektedir. 18. yüzyılda yıllarca süren savaşlar, sürekli alınan yakıcı mağlubiyetler ve mali buhranlar devlete nefes aldirmamaktadır. Tüm kurumlar çöküş halindedir.

18.asrın son çeyreğine gelindiğinde çöküşü durdurmaya yönelik yenileşme fikirleri yoğunlaşır. III.Selim'in iktidarında devlet iyice ağırlaşan harici, idari, askeri ve mali sorunlarını aşma konusundaki tartışmalarda özellikle askeri alanda tercihini Batı'dan mülhem yenileşmeden yana koyar. Avrupa ülkelerinde ilk defa daimi elçilikler açarak Avrupa ülkeleriyle onların tarzında diplomatik ilişkiler kurar [Kuran, 1968]. Bu dönemde Avrupa ise bir taraftan endüstri devrimiyle diğer taraftan Fransız Devrimi'nin ateşlediği ihtilallerle köklü toplumsal değişimlere uğramaktadır. Böyle bir süreçte, artık Osmanlı Devleti'nde de yeni bir düzenin ve yenileşmenin bir zaruret olduğu fikri III.Selim'in önderliğinde kuvveden fiile geçer ve 1793'de Nizam-ı Cedid/Yeni Düzen ilan edilir. Türk modernleşme ve Türk sosyolojisi tarihleri bakımından önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönem olayları Asım Tarihi'nin ana gövdesini oluşturmaktadır.

Bunun yanında Asım Tarihi, Kabakçı İhtilalinden sonra II.Mahmud'un tahta çıkmasına yol açan olayları da geniş bir şekilde içermektedir. Fakat Ahmed Asım, Osmanlı Devleti'nin çözülme ve çöküş sürecini tavırlar nazariyesi bağlamında yorumladığından

devletin kuruluşuna da değinmekte, asabiyetin toplumların yükseliş ve çöküşündeki belirleyici fonksiyonu ve Batı medeniyetinin doğuşu üzerinde durmakta,16.çağın sonlarında başlayan ve 17.çağda derinleşerek devam eden Osmanlı toplumunun çözülme sürecinin can alıcı taraflarının altını çizmekte ve 18. çağda bu süreçle ilgili tespit, görüş ve kayıtları artarak devam etmektedir. Yenileşmeye dair görüşlerini de açıklamaktadır. Rusya'ya karşı şiddetli düşmanlığına rağmen Deli Petro ile başlayan Rus yenileşmesini adeta bir model gibi anlatmaktadır.

Bu bağlamda Asım Tarihi'nin orijinal bir tarafı da Batılılaşma yönünde başlayan değişim sürecini kapsamış olmasıdır. Türk yenileşmesinin köklerine ve Batı'yı model alma tarihine bakıldığında 18.çağın başlarına kadar gittiği görülmektedir. Batı medeniyeti ile ilk ciddi temas Batı karşısında ağır mağlubiyetlerden sonra bu çağın ilk çeyreğinde, Lale Devrinde olur. Fakat devlet tarafından başlatılan en kapsamlı ve köklü ilk yenileşme hareketi Nizam-ı Cedid'tir. Muhafazakâr bir ilmiye mensubu olarak Asım yenileşmeyi zaruri görmekte, III.Selim'i ve Nizam-ı Cedid'in amaçlarını savunmaktadır. Fakat başarısız olma sebeplerini, çıkarıcı devlet adamlarının reformları istismar etmelerini ve yolsuzluklarını, lüks ve şatafatlı yaşantılarını, devlet adamlarından halka, sofi ve şeyhlerden Bektaşî erenlerine kadar İstanbul sakinlerinin zevk u safaya, «iş u işrete» dalmalarını ise sert bir dille eleştirmektedir. Nizam-ı Cedid'de Avrupa ile temas daha yoğun bir şekilde yaşanır. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın uygulamalarını onaylamayan Asım Nizam-ı Cedid'de yenileşme fikrinin Avrupa hayranlığına dönüştüğünü düşünmekte, Batı medeniyetinin biçimsel olarak taklit edilmesine, Avrupâî yaşantıya özenilmesine, kısacası Avrupa hayranlığına da şiddetli tepki göstermekte ve Batı medeniyeti ile hesaplaşmaktadır.

1.2.1. Asım Tarihi'nin Kaynakları

Asım Tarih'inin başlıca kaynakları vakanüvis tarihleridir. Asım Efendi Osmanlı Devletinin tavırlarını yorumlarken Osmanlı tarihini çok dikkatli bir şekilde incelediğini belirtmekte [Asım,I: 285], zaman zaman dolaylı veya doğrudan yararlandığı kaynaklara işaret etmektedir [Asım, I :200, 256; Asım, II: 179, 200, 208, 221 vd.]. Kendisinden önceki vakanüvisler Enveri, Edib, Nuri, İzzî, Vasıf, Pertev ve Amiri'nin yazdıkları vekayinameleri/tarihleri ve bir çok belgeyi tetkik eder [Köprülü,a.g.m.,667,669;

Kütükoğlu,a.g.m.,281]. Asım, Naima Tarihi'nden ise övgüyle bahsetmektedir [Asım, I: 264]. Ayrıca Taşköprülüzade'nin Şakayık-ı Numaniye'sinden ve Zeyl-i Şakayık'dan da yararlanmaktadır [a.g.e., 286].

Vakanüvisliğe tayin edilmeden önce de Avrupa ahvaliyle ilgilenen [Köprülü,a.g.m.,671] Ahmed Asım'ın Avrupa'daki olaylara ve Rus tarihine dair bazı bilgileri Osmanlı sefirlerinin ve Divan-ı Hümayun tercümanlarının raporlarından almaktadır [Asım, I: 75, 78-85, vd.]. Osmanlı medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğuna dair tezini teyit etmek için Avusturya generali Montecucoli'nin savaş teknikleri hakkındaki kitabının çevireni bilinmeyen Türkçe çevirisinden yararlanmaktadır [Turan,1979: 591; Levis, 1984:49; Asım, I: 32, 264].

Asım'ın yazılı kaynaklarından başka kaynakları da bulunmaktadır. Kaydettiği bazı olayların kaynağı bu olayların içinde bizzat bulunan ve Asım'la görüşen kişilerdir [Asım, I: 236, 346-7, 370 vd.]. Yine bir çok olayı bizzat kendi müşahedeleriyle kaydeder. Merkez-taşra ilişkilerine, ayanların ve bazı müteğallibenin durumlarına ve eşkıya hareketlerine dair bir çok kaydı bu kabildendir. Yine bu bağlamda memleketi Antep'in ayanı Mehmet Nuri Paşa ile Antep ve civarındaki resmi güçler arasındaki rekabet ve çekememezlikten çıkan çatışmaları kendi gözlemlerine ve yaşadıklarına dayanarak yazar [Asım, II:228-35]. Arabistan taraflarına gittiğinde dönemin etkili ve kuvvetli şahsiyetlerinden Akka yöresine hükmeden Cezzar Ahmed Paşa ile görüşür. Nizam-ı Cedid'e dair eleştirilerini kaydeder. Aynı şekilde Maraş taraflarında Payaslı Küçükali oğlu Halil Paşa ile görüştüğünde devlete karşı tavrı hakkında konuşurlar, asiliğinin sebebini öğrenmeğe çalışır [a.g.e.,225-7]. Böylece kaynakları arasında bizzat olayların içinde bulunan kişilerin ve kendi gözlemlerinin bulunması Tarih'inin en orijinal özelliklerinden biridir.

Zamanında yaygın olan ilm-i nücum ve sihire Asım Efendi'de itibar etmekte, Eyüp Otakçılar'da bir mezardan gelen sesleri ve Antep vakasındaki bir hadiseyi sihirle açıklamaktadır [Asım,I: 240-3;347; II:108-9]. Fuat Köprülü, Asım'ın bazı olayları bu şekilde açıklamasının yaşadığı çağın tabii ve umumi bir telakkisi olduğunu, bundan dolayı safdillik olarak görülmemesi gerektiğini belirtmektedir [Köprülü,a.g.m.,669].

1.3. İbn-i Haldun, Naima ve Asım

İbn-i Haldun, Mukaddime’de ortaya koyduğu toplumsal görüş ve teorileriyle İslam dünyası yanında Batı’da büyük bir etki yapmıştır. Toplumların işleyiş ve değişmelerine dair evrensel kanunlar koymaya çalışmış, sosyolojisini asabiyet, nesep asabiyeti, sebep asabiyeti, bedeviyet, hadariyet, mülk, ümran, bedevî ümran, hadarî ümran ve tavırlar gibi kavramlarla ortaya koymuştur. Sosyal olay ve olguları, toplumların işleyiş ve değişmelerini, doğuş, gelişme ve çöküşlerini ortaya koymaya çalıştığı evrensel kanunlarla inceleyen Haldun yeni bir bilim ve bunun usullerini ortaya koyduğunun farkındadır. Daha doğrusu bunu açıkça kendisi de söylemektedir [İbn-i Haldun, 1990:11-2,91].

Haldun kurduğu bu yeni ilmin adını da kendisi koymaktadır: “Ümran ilmi” [İbn-i Haldun,1988: 260, 262, 273] Kelime olarak ümran; medeniyet, mamurluk ve bayındırlık gibi anlamlara gelmektedir. Fakat, İbn-i Haldun ümran’ı kelime anlamalarından çok medenî faaliyetler, medeniyet, toplum, toplum hayatı gibi anlamlarda kullanmakta [İbn-i Haldun,1988: 253,266,271,278] ve “ümran” kavramını şöyle tanımlamaktadır: «İnsanların yeryüzünün insan yaşayabilecek yerlerinde cemiyetler halinde bir araya toplanarak dünyayı imar eylemeleri.» [İbn-i Haldun, 1990:12]. Başka bir yerde de şöyle açıklamaktadır: «Ümran toplumla ünsiyet etmek ve ihtiyaçları gidermek maksadıyla şehire veya köye inmek ve orada birlikte ikamet etmekten ibarettir...» [İbn-i Haldun,1988: 266].

Haldun, ümran’ı göçebe ve yerleşik toplum hayatı ayrımı yapmadan hem göçebe toplumu hem de yerleşik veya şehir hayatı yaşayan toplumlar için kullanmaktadır. Yani Ona göre hadarîlik, medenî-yerleşik hayat şehir ve kasabalarda söz konusu iken ümran, yani toplum hayatı hem yerleşik hayatı yaşayanlar da hem de göçebelerde vardır. Bunu durumu ifade etmek için bedevî ümran ve hadarî ümran, her ikisi için ise beşerî ümran kavramlarını kullanır [Kocacık, 2003: 24-5;Uludağ,1988:145; İbn-i Haldun,1988: 266]. Yine kurduğu ümran ilminin konusunun değişik yerlerde toplum olduğuna işaret eder [İbn-i Haldun,1988: 273 v.d].

İbn-i Haldun, bazı yazarlar tarafından “sosyoloji” olarak da çevrilen [Uludağ, 1988: 144; Ugan, 1990: X] kurduğu ümran ilmi ile, toplumla ilgili tespit ve teorileriyle, Batı’da modern sosyolojinin kurucuları olarak görülen bir çok düşünürün ortaya

koydukları toplumsal görüş veya teorilerin benzerlerini veya çekirdeklerini dört-beş asır önce ortaya koymuştur [Kongar, 1997: 64-6; Arslantürk, 2000:125-6]. Bu yüzdendir ki yerli ve yabancı bir çok bilim adamı İbn-i Haldun'u sosyolojinin kurucusu olarak kabul ederler [Arslantürk, a.g.e., 120,125; Arslantürk, 1997: 36; Kongar, a.g.e., 64,66; Kocacık, a.g.e., 24]. Tarihsel incelemeleriyle ortaya koyduğu toplumların “doğuşu, yükselişi ve çöküşü” şeklinde özetlenebilecek determinist uzviyetçi görüşüyle müslüman düşünürler yanında Vico, Makyavelli, Oswald Spengler ve Arnold Toynbee gibi Batı'lı düşünürlerin üzerinde de büyük etki yapmıştır [Türkdoğan, 2002: 173].

Bu bağlamda İslam tarihinde toplum ve devlet görüşleriyle en çok temayüz eden ve yine kendinden sonra toplum ve devlet meseleleriyle ilgilenen müslüman düşünürlere en çok etki eden bir kaç düşünürden biridir. Fakat asıl etkisini 17.yüzyılda Osmanlı düşünürleri üzerinde yapmıştır. Bu asırdan itibaren hemen hemen bütün Osmanlı tarihçileri İbn-i Haldun'un toplum ve devlet görüşünden hareket ederek eserlerini kaleme almışlar, onun zaviyesinden toplumsal olayları tahlil etmişlerdir [Arslantürk, 1997:10, 20].

Fakat Türkiye'de İbn-i Haldun'un(1332-1406) sosyolojik yaklaşımını benimseyerek geliştiren iki mütefekkir öne çıkmıştır. Türk tarihçiliği ve sosyolojisi bakımından da temayüz eden bu mütefekkirlerden biri 17.asırda yaşayan Naima [Arslantürk, 1997] diğeri 19.asırda yaşamış olan Cevdet Paşa'dır [Yazan, 1992].

Çağ itibariyle bu iki mütefekkirimizin arasında, yani 18.yüzyılda yaşayan Asım Efendi'nin de toplum ve devlet görüşünün esas itibariyle İbn-i Haldun çizgisinde olduğu açıkça görülmektedir. Asım Efendi de devletin ömrünü, toplumsal gelişmeyi ve çöküşü İbn-i Haldun'un tavrılar nazariyesine göre açıklamaktadır [İbn-i Haldun, 1990: 431-6; Asım, I: 351]. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği devreleri, gerilemesini, Osmanlı toplumunun maruz kaldığı çözülmeyi ve kendi çağındaki durumunu İbn-i Haldun'un bu meşhur determinist ve organizmacı teorisiyle Haldun'a atıf yapmadan yorumlamaktadır. İnsan ve toplum, devletin gerekliliği, kuruluşu, yükselmesi, gerilemesi, çöküşü, sosyal değişme ve bozulma, kurumlardaki yozlaşma ve kişinin kendi kültürüne yabancılaşması gibi konulara dair görüşlerinde İbn-i Haldun'un izleri bariz bir şekilde görülmekte, bu

görüşlerini çoğu zaman Haldun sosyolojisinin temel kavramlarından olan «asabiyet», «bedeviyet» ve «hadariyet» gibi kavramlarıyla ortaya koymaktadır.

Ancak İbn-i Haldun'un Asım üzerindeki etkisi doğrudan olmayıp kendinden önceki Osmanlı düşünürleri, özellikle Naima(1655-1716) vasıtasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Zira Asım Efendi, Tarih'inde İbn-i Haldun'un adından hiç bahsetmezken Osmanlı'da Haldunizm'in en önde gelen birkaç takipçisinden biri olan Naima'dan Osmanlı Devleti'nin geçirdiği tavrı/taavirleri ve içinde bulunduğu çöküş tavrını açıklarken hayranlıkla bahsetmektedir:

“Nitekim bu «takallubâtı»/değişmeleri ve «tedenniyâtı»/gerilemeleri ve bozulmaları Naima merhum, Tarihi'nin girişinde «Etvâr»/Tavırlar başlığıyla son derece «hekimâne ve mukakkikâne» bir şekilde ortaya koymuştur.” [Asım,I: 264].

Asım'Efendi'nin, İbn-i Haldun ve Naima'dan mülhem toplum ve devlet görüşü ile toplumların yükseliş ve çöküşünde son derece belirleyici olduğunu düşündüğü 'asabiyet' kavramına, Osmanlı asabiyetine ve Osmanlı toplumunun çözülmesine yol açan tavrı değişikliğine dair görüşleri ikinci bölümde ele alınacaktır. Dolayısıyla tekrara yol açmamak için İbn-i Haldun'un ve Naima'nın, Asım'a etkilerini, uzviyetçiliklerini, tavrı/taavirler nazariyesine ve asabiyete dair görüşlerini de aynı bölümde yeri geldikçe ele almak daha yerinde olacaktır.

1.4. Asım'ın Tarihçiliği

Asım Tarihi şekil ve içerik bakımından diğer vakanüvis tarihlerine benzer. Fakat Asım Tarihi'nin orijinalliği Asım Efendi'nin tenkitçi üslubu ile gözlemlerini ve şahsi düşüncelerini de kaydetmesindedir [Köprülü,a.g.m.,669]. Asım Tarihi üzerinde çalışmamızın asıl nedeni de üzerinde fazla çalışılmamış olması olmayıp eleştirel olmasıdır.

Fındıkoğlu'nun belirttiği üzere 17.yüzyılda Osmanlı tarihçi ve düşünürlerinin başlattıkları sosyolojik tarih anlayışı 18.yüzyılda zayıflar. 18.yüzyıl vakanüvislerinin bir çoğu dönemin siyasi istikrarsızlığının etkisiyle de Naima'nın [1655-1716] olaylara

eleştirel yaklaşarak yorumlama ve değerlendirme yöntemi yerine olayları kaydetmekle yetinmişlerdir. Yine bu çağda Lale Devri'nden sonra vakanüvislik makamına gelenlerin çoğu alt rütbelere kısa sürelerle gelen katipler olmuşlardır. Ayrıca bu dönem vakanüvisleri, tarihlerini kendi dönemleriyle sınırlandırdıklarından ve rakiplerinden ve iktidardan çekindiklerinden şahsi görüş ve yorumlarını belirtmekten kaçınmışlardır. Ancak Vasıf[1739-1807] gibi bu durumun istisnası olan ve kendi yorumlarını kaydeden, kullandığı kaynaklarını eleştirerek değerlendiren vakanüvisler de bulunmaktadır [Shaw,1982: 395-6; Findley, 1996: 57].

Stanford Shaw'a göre Asım Efendi, Vasıf'tan sonra vakanüvislik makamını büyük bir makam haline getiren ve «olayları yazmak yerine tarih yazmaya başlamış» olan üç büyük tarihçinin birincisidir. Yine Shaw'a göre Asım Efendi biraz Fransızca da bilmekte olup Batı tarihçilerinde görülen yöntem ve bilgileri ilk kullanan, yöntem ve içerik konusunda yeni bir yol açan bir tarihçidir [Shaw, a.y.]. Diğer ikisi ise Asım'dan sonra peşpeşe gelen ve yine ilmiye mensubu olan Şanizâde ve Esad Efendi'dir [Kütükoğlu, a.g.m.,272].

Çoğu Osmanlı tarihçisi olayları sadece kaydetmekle yetindikleri için tenkit edilirken 1807'de vakanüvisliğe tayin edilen Asım Efendi, Türk tarihçiliği ve Türk sosyolojisi için son derece önemli olan sosyolojik tarih anlayışını adeta ihya eder. Özellikle İbn-i Haldun'unun Osmanlı'daki parlak temsilcileri Katip Çelebi, Naima ve Ahmed Cevdet Paşa gibi tarihçi ve düşünürlerin olayların sebep ve sonuçlarını sorgulayan, analiz ve eleştiriye önem veren anlayışları Asım Efendi'de de görülmektedir.

Asım Efendi, eserini eleştirel bir üslupla yazar. Bir vakanüvis olmasına rağmen incelediği belgeleri olduğu gibi kaydetmez. Osmanlı toplumunun yozlaşması, kurumlardaki bozulma, devletin çöküş nedenleri hakkında tespit ve tahlillerde, devrinin olumlu ya da olumsuz bulunduğu etkin zevatıyla ilgili eleştirilerde bulunmaktadır. Kendi siyasi ve sosyal görüşlerini, yorum ve gözlemlerini de açıkça kaydetmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş sürecinde devlet adamlarının kifayetsizliği, Yeniçeri Ocağı'nın kendi kanun ve amacı dışına çıkarak dejenere olması gibi faktörlerle birlikte Avrupa devletlerinin emperyalist politikaları ve devletin iç işlerine de müdahale edici gibi harici faktörler üzerinde de durması onun sosyal olaylara farklı zaviyelerden

baktığını göstermektedir. Asım Tarihi'ni bir çok vak'anüvis tarihlerinden ayıran ve sosyolojik bakımdan da orijinal kılan özelliği, eleştirel bir üslupla yazılmasıdır.

Bundan dolayıdır ki; yerli ve yabancı bazı ilim adamları Ahmed Asım'ın Türk tarihçiliğine büyük katkıda bulunduğunu, yeni bir çığır açtığının altını çizmektedirler [Köprülü, a.g.m., 668, 671; Kütükoğlu, a.g.m., 281; Shaw,1982: 396].

Asım'ın Türk tarihçiliğine bu büyük katkısı, onun tarih ilmine bakışının, tenkitçiliğinin, olayları analiz edici yaklaşımının ve kuvvetli bir gözlem yeteneğine sahip olmasının sonucudur. Asım'a göre «Tarihden murad; itibar ve istibsar»dır. [Asım,I: 76] Yani 'tarih' ibret alınacak, ders çıkarılacak bir ilimdir. Bundan dolayı lüzumsuz ve faydasız yere yazıyı uzatmamak gerekir.[a.y.] Bunun yanında tarihçiler olayları «hakikatına» göre kaydetmelidirler [Asım, II: 227]. Asım bu ölçüğe uymayan, olayları olduğu gibi kaydetmeyen vakanüvis Edib Efendi'yi eleştirmektedir [a.y.]. Cevdet Paşa da Edib'in olayları objektif yazmadığını belirtmektedir [Kütükoğlu,a.g.m.,278].

Bundan dolayıdır ki, Sultan III.Selim, Vasıf Tarihi'ni beğendiğine dair hatt-ı hümayununda adeta objektiflikten taviz vermeyen bir bilim adamı gibi davranarak Edib Efendi'nin bazı olayları hakikatına vakıf olmadan yazdığını belirtir. “Devlet sırrıdır” diyerek de olayları gizlememesini, bir tarihçiye vazife olamayan olayları da yazarak tarihini “meraklılar mecmuası”na döndürmemesi için uyarıda bulunur. Anlaşılır bir dille, riya ve dalkavukluk yapmadan bir tarihçiye yakışır şekilde olayları yazmasını ister [Karal,1999: 167].

Tarihe ibret nazarıyla bakan Asım'ın olayları ele alış tarzındaki en bariz özelliği ise tenkitçiliğidir. Aslında tenkitçiliği kişiliğinin de bir özelliğidir. Ahmed Asım, Köprülü'nün ifadesiyle [Köprülü,a.g.m.,671] «mütecessis [araştıran, meselenin aslını merak eden] ve tenkidçi bir mizaca»sahiptir.

Asım Efendi, taşradan İstanbul'a gelen ve çok şiddetli geçim sıkıntısı çeken biri olmasına rağmen ilmi yetkinliğini ve kişiliğini çekemeyen ve kendisine tavır alan başta ilmiye ricali olmak üzere kimseye minnet etmeyen, mağrur bir kişiliğe sahiptir. Onun bu

kişiliği Tarih'inde kaydettiği konuları eleştirel bir tarzda ele almasında etkili olmalıdır. Fakat kendisine tavrı alan veya haksızlık yapan bazı zevata karşı tenkitçiliğinde aşırılığa kaçsa da sevdiği-sevmediği veya dost-düşman ayrımı yapmadığının, objektif davranmaya da özen gösterdiğinin altını çizmek gerekir.

Bu bağlamda yolsuzluk yapan devlet adamlarına, kanun ve nizam tanımayan, her türlü yeniliğe ve talim yapmaya karşı çıkan yeniçerilere, memleketi istila eden ayanlara, devletin çöküşünde ve devlet adamlarından avam halka kadar tüm toplumsal kesimlerin yozlaşmasında birinci derecede sorumlu gördüğü ve kendisine de düşmanlık yapan ulemaya ağır eleştirilerde bulunur.

Bunun yanında fikir planında yenileşmeyi, Nizam-ı Cedid'i gerekli gördüğü ve düşmanlarına karşı savunduğu halde yenileşme projelerini istismar eden yöneticilerin yolsuzluklarını ve halkı ağır vergilerle ezmelerini tenkit eder. Hatta çok sevdiği, en sıkıntılı zamanlarında yardımları sayesinde hayatını idame ettirebildiği halde III.Selim'i de kişisel ve idari zaafiyetlerinden dolayı eleştirmeye adeta bir görev addetmiştir. Nizam-ı Cedid'in nasıl amacından saptırılarak yiyicilerin ve dalkavukların bir düzeni haline geldiğini acımasız ve ağır bir üslupla teşhir eder. Bu hususta ilim adamı olma haysiyetini korumaktan taviz vermemiştir.

Yine Şeyhülislam Ataullah Efendi gibi kendisine açıkça düşmanlık yapanların [Asım,I: 297] veya Nakibüleşraf İbrahim İsmet Efendi gibi sevmediği kimselerde de gördüğü iyi ve güzel vasıfları belirterek [Asım, I: 293-8] eleştirilerini sadece olumsuz, yanlış veya kötü bulduğu hususlarla sınırlamaz.

Asım Efendi, iktidarın idam fermanı çıkardığı ricali bile objektif kriterlerle eleştirmeye ve olayları olduğu gibi kaydetmeğe gayret eder. İstanbul'da idamına hükmedilen ve divan katipliğini yaptığı Antep ayanı Mehmed Nuri Paşa'nın iyi hasletlerini, devlete sadakatini belirtirken zalimliğini de yazar [Asım, II: 231]. Antep olayını başkentteki devlet adamlarının görüşüne göre anlatan vakanüvis Edib Efendi'yi [Köprülü, a.g.m.,666], «Edib Efendi nam zat her kim ise» [Asım, II: 227] diyerek yermektedir.

Nizam-ı Cedid ricalinin gözden çıkardığı ve idama mahkum ettiği Akka'da Napolyon'u bozguna uğratan Cezzar Ahmed Paşa ile yaptığı görüşmeyi objektif bir şekilde yazar. Devlete bakışını, İstanbul'daki devlet ricalini tanımamasının nedenlerini öğrenmeye çalışır ve aldığı cevapları kaydeder [Asım,II: 225-6]. II.Mahmud bu görüşmeyi okuduğunda «Cezzar Ahmed Paşa (hakkındaki) istidradından hazz eyledim. İşte böyle mâ'hüve'l-vâkı'ı [olayı meydana geldiği şekilde, saptırmadan] insafâne yazmalıdır.» [Kütükoğlu,1986: 274] diyerek Asım'ın objektifliğini takdir eder.

Ahmed Asım'ın tenkitçiliği yanında dikkat çeken bir özelliği de olayları analiz etmesidir. Kaydettiği pek çok siyasi ve sosyal olayın ortaya çıkış nedenlerini ve sonuçlarını tartışmaktadır. Fuat Köprülü'nün belirttiği gibi incelediği belgeleri, tanık olduğu olayları, duyduğu haberleri olduğu gibi kaydetmez. Bir vakanüvis,olmasına rağmen kaydettiği konu ve olaylarda kendi düşünce, yorum ve gözlemlerini de belirtir [Köprülü,a.g.m.,669]. Fuat Köprülü, bu özelliğinden dolayı Asım'ı biraz tarihçi Âli'ye biraz da Naima'ya benzetmektedir [Köprülü, a.y.]. Ayrıca Asım'ın yöntem ve içerik konusunda etkisini Türk tarihçiliğinin mümtaz siması Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'inde görmek mümkündür.

Fakat Asım'ın yöntem ve içerik konusunda Batı tarihçilerinden etkilendiğini veya yararlandığını söylemenin imkanı yoktur. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi bazen Avrupa dillerine ait terimler kullansa da[Asım, I: 359, vd.] herhangi bir Batı dili bilmeyen Asım'ın [Köprülü, a.g.m., 671] başlıca kaynakları Osmanlı vakanüvis ve tarihçilerinin eserleridir. Bazı yerli yazarların ve Shaw'ın da Fransızca bildiğine dair kayıtları ise herhangi bir belgeye dayanmamaktadır.

Asım'ın tarihçiliğinde kuvvetli bir tarafı da, esasen bir tarihçi olmamasına rağmen kuvvetli bir gözlem kabiliyetine sahip olmasıdır. Hayatının yarısından biraz fazlasını Antep'de geçirmesi, İstanbul'a geldikten sonra Hicaz'a yaptığı yolculuk ve bu vesileyle Mısır, Şam ve Halep'e uğraması ve ikinci kez bir müddet daha Antep'de kalması ve ayrıca Selanik kadılığında bulunması taşra hakkında derinlemesine gözlem ve tespitlerde bulunmasını sağlar. Böylece hem devletin merkezinde hem de taşrada bulunarak memleket meseleleri ve devletin gidişatına vakıf olur. Ayrıca devletin

çöküşünde iç faktörlerin yanında dış faktörlerin etkisine, özellikle Fransa ve Rusya'nın emperyalist politikalarına vakıftır.

Bu bağlamda Asım Efendi, Tarih'ine bir taraftan halkın arasında siyasi ve sosyal olaylar hakkında konuşulan dedikodu kabilinden söylentilerden, halkın geçim sıkıntısına, kadın yüzünden çıkan kavgalardan eşkıya hareketlerine, askerinin firarına, ulemanın ve dinî-tasavvufî hayatın yozlaşmasından, toplumun seçkin kesimlerinin lüks ve israfa dalmalarına kadar devrinin sosyal hayatından çeşitli kesitler sunar. Devletin genel ahvalini, tayin ve azilleri, bazı devlet adamlarının biyografilerini, seferleri, yabancı devletlerle ilişkileri, Avrupa ahvali, isyan ve ihtilal gibi dahili ve harici olayları kaydeder. Diğer taraftan tavırlar nazariyesi, Osmanlı kurumları ve Avrupa medeniyetinin doğuşu gibi konulara girer.

Asım Efendi gelecek bölümlerde görüleceği gibi yeri geldikçe Osmanlı tebaasını oluşturan unsurların-Türkler, Kürtler, Çerkesler Arnavutlar, Araplar, Rumlar, Yezidiler vd.-mizac ve karakterlerine dair yargılarda da bulunmaktadır. Aynı şekilde İngilizler, Fransızlar ve Rusların da karakterleri hakkında fikir yürütmektedir. Devletin iç ve dış siyaseti hakkında eleştirilerde bulunurken bazı öneriler de getirmektedir.

Asım Efendi, Tarih'ini sadece kendi zamanıyla sınırlamamış, yeni ve eski siyasi ve sosyal olaylar arasında mukayeseler yaparak genel hükümlere varmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda toplumsal olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte tahlil edici yönteminden olsa gerek Nizam-ı Cedid öncesi ve sonrası üzerinde de durmaktadır. Tavırlar nazariyesini Osmanlı Devleti'ne tatbik ederek devletin kuruluşu ve Kanuni'nin son dönemlerinde başlayan ve 17.yüzyılda derinleşerek devam eden toplumsal çözülme üzerinde durur. 18.yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran Lale Devri'ne temas eder ve bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan olaylar üzerinde giderek yoğunlaşır. Ve nihayet 1787'de iktidara gelen III.Selim dönemi olayları Tarih'inin esas gövdesini oluşturur. Bu suretle görüş ve tespitlerini ortaya koyarken tarihsel süreci olabildiğince göz önünde bulundurur. Yine bu çerçevede Osmanlı'dan çok önceki devirlere kadar giderek bazı siyasi olayları ve kişileri geçmiş devirlerdeki benzerlik taşıyan olaylarla ve kişilerle mukayese ederek de açıklamaktadır.

Asım Efendi kullandığı yöntem ve eserine kazandırdığı çok renkli sosyal içerikle Türk tarihçiliğine yeni bir soluk kazandırır, 17.yüzyılda Naima ve Katip Çelebi’de temayüz eden ve sonradan devam ettirilemeyen sosyal tarih anlayışını adeta ihya eder. Hülasa, zengin ve renkli muhtevasıyla Asım Tarihi, esas itibariyle Osmanlı toplumunun hemen hemen bütün kurumları ve kesimleriyle çözülmesini anlatan bir kaynaktır. Metod olarak sadece olayları nakleden bir vakanüvis tarihi olmayıp sosyal olayların ve kurumların tartışıldığı, zengin toplumsal tasvirleri, tahlil ve gözlemleri ihtiva eden, sosyal tarih özelliğine sahip bir eserdir. Bu özellikleriyle Türk sosyolojisi, Türk sosyoloji tarihi bakımından da büyük bir ehemmiyete haizdir.

Köprülü’nün tespit ettiği gibi [Köprülü, a.g.m., 671] «Naima’dan Cevdet Paşa’ya kadar gelen vakanüvislerin hatta umumiyetle tarihçilerin en kıymetlisi ve en sanatkârı olan Asım, tenkitçi görüşleri, devrinin ictimâî psikolojisini anlatan umumi tahlilleri, ferdiyetleri yahut vakaları tasvir ederken, çizgi ve renklerinde biraz mübalağalı olmakla beraber çok canlı duran tabloları ile Osmanlı tarihçiliğinin nadir simalarından biridir.»

2. TOPLUM VE DEVLET GÖRÜŞÜ

2.1. İnsana ve Topluma Bakışı

Asım Efendi, toplum hayatının ve devletin gerekliliğine ve toplumun yozlaşmasına dair görüşlerini daha çok “toplumsal bir varlık” olan insanın tabiatına, eğilim ve alışkanlıklarına dair düşüncesini açıklayarak ortaya koymaktadır. Doğrudan ve açıkça bir toplum tanımı yapmazken “daire-i adliye”, “erkân-ı erbaa” ve “anâsır-ı erbaa” gibi kadim formatlarla toplumsal tabakalaşmaları vermekte, toplum tabakaları arasındaki ilişkiyi ve devletin ömrünü uzvîyetçi bir yaklaşımla yorumlamaktadır. Asım’ın, “insan” kavramına bakışı ise aşağıda da görüleceği üzere bir toplum içinde yaşayan, toplumsal ilişkilerde bulunan, topluma ve devlete karşı sorumlulukları bulunan, karşılıklı münasebetleri olan, toplum hayatında belli roller üstlenen ve statüsü bulunan insanı, “toplumsal aktör”ü kastettiğini belirtmek gerekir.

Kaldı ki, sosyolojide de insan kavramı ile tüm toplumsal niteliklerden soyutlanmış “birey” kastedilmemektedir. Genellikle toplumbilimciler de bireysel, kendine özgü, psikolojik niteliklerin ağır bastığı “birey” yerine toplumsal özelliği öne çıkan insan kavramını kullanırlar.³ Bu kavramla tek başına bir insanı değil, insanları, toplumu temsil eden “insanı”, “toplumsal aktörü” ifade ederler [Sayın, 1994: 23; Kongar, 1999: 32, 41]. Ayrıca, Arapça olan insan kavramı toplum hayatını ve toplumsal ilişkileri de çağrıştırmaktadır. İnsan kelimesinin kökü olan “ins”; insan, arkadaş, yar, dost ve insan topluluğu anlamına geldiği gibi alışmak, uyum sağlamak, ünsiyet etmek, arkadaşlık, dostluk gibi anlamlara gelen “üns” köküyle de irtibatlandırılır [Yazır, 1979: 6428; Seyyar, 2002: 236] İnsan’ın bu ismi alması ve tabiatı gereği sosyal bir varlık olarak tanımlanması toplum içinde, hemcinsleriyle birlikte uyum içinde yaşayabilmesinden dolayıdır [Kutluer, 2000: 320-1; Seyyar, 2003: 218-9]. Aristo da «Zoon politikon» deyimini ile insanın toplumsal bir tabiata sahip olduğuna dikkat çeker [Hançerlioğlu, 1993b: 374; Ergun, 1993: 9]. Bazı dilcilere göre ise insan kelimesi unutmak anlamındaki “nisyan”dan gelmekte ve insan da varlık sebebinin esas gayesini “unutan varlık” olarak tanımlanmaktadır [Seyyar, 2002: 237].

³ Bugün ise sosyolojide insan ve birey kavramları yerine daha somut ve geçerli olan toplumsal nitelik kazanmış “kişi”, “aktör” veya “toplumsal aktör” kavramları kullanılmaktadır. Bazı sosyologlar da ferd kavramını kullanmaktadırlar [Kongar, 1999: 32-3; Sayın, 1994: 23; Bilgiseven, 1982].

İnsan tabiatına dair görüşler ise farklıdır. Eski felsefe “insan tabiatı”nın doğuştan gelen niteliklerden oluştuğunu ve değişmediğini öngörürken hristiyanlıkta da insanın doğuştan kötü yaratılıştaki olduğu inancı vardır [Ülken, 1969:147; Hançerlioğlu, 1993a: 112]. “İnsan insanın kurdudur.” diyen Machiavelli, Thomas Hobbes, Charles Darwin, Sigmund Freud ve genel olarak görüşlerini Hobbes’ün yazılarına kadar dayandıran faydacılar gibi bazı toplum ve siyaset kuramcıları da insan tabiatına bencilce ve egoistçe güdüler yüklemiştir [Marshall, 1999: 236, 256, 341-2, 465]. J.J. Rousseau gibi bazı düşünürler de insanın doğuştan iyi bir tabiat üzere yaratıldığını fakat sonradan kötüleştiğini öne sürerler. Bu görüş sahipleri insan tabiatının suç işlemeye, haksızlık yapmaya, saldırganlık ve şiddete baş vurmaya eğilimli olduğunu iddia ederek toplumsal düzensizlikten insanı, insan tabiatını sorumlu tutarlar [Hançerlioğlu, 1993a: 112, Marshall, a.g.e.,626].

İslam’a göre ise insan mükerrem’dir, varlıkların en şerefli ve seçkinidir. Kur’an’da bildirildiği üzere⁴ insan yaratılmışların en şerefli ve en üstünü olarak beden ve ruhen en güzel ve diğer varlıklardan daha mükemmel bir şekilde yaratılmış, akıl, tefekkür ve idrak gibi en üstün meleke ve meziyetlerle donatılmıştır.⁵ Allah, ona kendi ruhundan ruh vermiştir.⁶ Allah "mükkerrem" kıldığı böyle bir varlığı yeryüzünde kendine halife⁷ olarak seçmiş, ona bazı salahiyetler ve mahlukat üzerinde bir takım tasarrufda bulunma, hükümlerini icra etme kudret ve yetkisi vermiş, yeryüzünü ıslah ve imar etmek üzere görevlendirilmiştir [Yazır, a.g.e.,1371, 4315, 5936; Muhammed Esed, 1999: 573; Ateş,

⁴ Konuyla ilgili ayetlerin mealleri, Süleyman Ateş’in hazırladığı mealden verilmekte olup, ilk rakam sûre, ikinci rakam ayet numarasını göstermektedir.

⁵ “Biz insanı en güzel biçimde yarattık [Kur’an, 95: 4].

“Andolsun biz, Adem oğullarına (güzel biçim, mizaç ve akli kaabiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik, onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık” [Kur’an, 17: 70].

⁶ “Sonra onu düzeltti, ona kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulak(lar), gözler, ve gönüller yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!” [Kur’an, 32:9].

⁷ “Sizi yeryüzünde halifeler (yöneticiler, yeryüzünün tasarruf ve hakimiyetini elinde bulunduran insanlar) yapan O’dur.” [Kur’an, 35: 39].

“Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelere üstün kılan O’dur...” [Kur’an, 6: 165].

Halife: Birinin makamına geçen ve ondan aldığı yetkiyle onun namına tasarrufda bulunan, ve hükmeden, vekil. Hilafet ise; asaletin mukabili olarak vekaleten asili temsil etmek ve onun namına hükmetmek [Yazır, 1979: 299-300; Sami, 2002]. İnsanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olması ise yönetimde adaletle hükmetmesi olarak açıklanmaktadır [Ateş, 1988: 139].

1988: 138-140]. Göklerde ve yerdeki herşeyi insana boyun eğdirmiş⁸, bunların hakimiyetini insana vermiştir [Yazır, 1979: 4315].

Sosyologların da “insan tabiatı” kavramına yaklaşımı farklılıklar arz etmektedir. İnsanı toplumsal ilişkilerinin toplamı olarak gören Marx, söz konusu kavramı işbirliği ve diğergâmlık eğilimleriyle ilişkilendirirken Weber “insan tabiatı”nın önceden belirlenmiş bir öz’den ziyade, “insanın tarihinin ve deneyimlerinin” bir sonucu olduğunu söyler [Marshall, a.g.e., 342]. Hilmi Ziya Ülken de aynı kavramı «insanın toplum hayatı içinde kazandığı davranışı ile ilişkisi olan karakterlerin bütünü” olarak tanımlar [Ülken, a.g.e., 147].

Asım Efendi ise insana ve insanın tabiatına dair görüşünü İslamiyet’den alır. Allah’ın insanı «mümtaz ve müstesna» bir varlık olarak yarattığını belirtir. Asım’a göre insanın mümtaz ve müstesna oluşu akıl ve konuşma yeteneği sayesinde⁹. Asım, bu görüşünü teyit etmek için «Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, on(un sorumluluğundan) korktular; onu insan yükledi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmede) çünkü o, çok zalim, çok cahildir.»[Ku’rân: 33:72], ayetinde insanın yüklendiği emanetin “akıl ve konuşma” yeteneği diye yorumlandığını da ilave etmektedir. Ayrıca bu emaneti yüklenmesiyle insanın sorumluluk altına girdiğine işaret ederek, Allah’ın bu mümtaz ve müstesna varlığı yüklendiği emanet vesilesiyle çeşitli afetler, hastalıklar ve belalar ile de imtihana tabi tuttuğunu kaydetmektedir [Asım, I: 346].

Asım’ın "emanet" kavramına yaklaşımına benzer yorumları bazı tefsirciler de yapmakta, emanet’i muhakeme, düşünme kabiliyeti, akıl ve irade, iyi ve kötü olanı ayırt edebilme yeteneği olarak açıklamaktadırlar [Muhammed Esed, a.g.e., 867-8; Ateş, 426]. Bu açıklamalar yanında emanet; başkasının hukukunu tanımak ve emniyetini sağlamak, başkasının hakkını ve malını koruyup sahibine vermek şeklinde de yorumlanmaktadır [Yazır,

⁸ "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden (bir lutf olarak) size boyun eğdirdi. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır"[Kur’ân, 45: 13].

⁹Allah «nev-i insanı cevher-i akl-ı nuranî ve gevher-i nutk-ı lisanî birle mümtaz ve müstesna eylediği gibi muktezâ-yı...avâriz-ı âhât ve havâdis-i beliyat ile de mütemeyyiz ve yekta eylemekle seslerini gûy-ı çevgân-ı belâ ve sinelerini hedef-i sihâm-ı kazâ eylediği meşhud-ı çeşm-i basiret ve basardır. Ekser ehl-i hakâyık “Biz emaneti göklere ve yere sunduk” ayet-i kerimesini dakika-i merkume ile tefsir ve beyan eyledikleri ruşena-yı erbâb-ı deka-yıdır...» [Asım, I: 346].

a.g.e., 3934; Ateş, a.y.]. Bu yoruma¹⁰ göre insanın kendisine teklif edilen emaneti kabul etmesi aynı zamanda yeryüzünde Allah'ın halifeliğini kabul etmesidir. Bu suretle insanın gerek Allah'ın gerekse halkın hukukuna dair emir ve yasaklarını icra etmesi, başkalarının hukukunu gözetmesi son derece ağır ve büyük bir yükümlülüktür. Gereğini yerine getirmek güç bir yükümlülük olmasına rağmen insan bu emaneti yüklenmiştir [Yazır, 1979: 3934-5]. Fakat yeryüzünde böyle bir yükümlülüğü yüklenabilen, Allah'ın emaneti'ni taşıyabilen, halifesi ve emini olabilen yegane varlık da insandır [Yazır, a.g.e., 1371].

“Akıl, düşünce ve başkalarının hukukuna riayet” emanetini Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği çerçevede ele alan Asım Efendi, insanın aynı zamanda “çok zalim, çok cahil ve pek katı kalpli”¹¹ olduğunu belirtir. Nitekim, insanın emaneti yüklendiğini bildiren ayetin sonunda insanın zalim ve cahil olduğu da bildirilmektedir. Böylece Asım, yaratılanlar arasında “en güzel şekilde yaratılan” ve bütün varlıklara üstün kılınan «mümtaz ve müstesna» varlığın zalimlik, cahillik ve katılık potansiyeli de taşıdığını belirtmektedir.

Asım'ın insana dair bu bakış açısı kendisinden önce başta İbn-i Haldun ve bir çok Osmanlı düşünürü tarafından benimsenip, ortaya konmuştur. Asım'ın insanın «mümtaz ve müstesna» bir varlık olarak aynı zamanda “zalim ve cahil” olabildiğine dair inancını İbn-i Haldun şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

«Bil ki her eksiklikten uzak olan Tanrı insanların tabiatlarını hem iyilik hem kötülük üzere yaratmıştır. Tanrı Kur'an'da bunu “Biz ona iki yüksek yolu (hak ile batılı) göstermedik mi?” (Kur'an, s:90, A:10) ... ayetlerinde buna işaret etmiştir. İnsanın tabiatında şehvet ve kötülüğe meyil arzusu daha kuvvetlidir. Ayette anlatıldığı gibi, insan itiyadlarının otlaklarında otlayarak dini kendisine örnek ve kalbini terbiye edip iyilik yoluna girmez ise kalbi hayırdan ziyade kötülüğe meyleder. İnsanların çoğunluğu işte böyledir.» [İbn-i Haldun, 1990: 320].

İbn-i Haldun'a göre insanların birbirlerinin haklarına zulüm ve tecavüzlerde bulunmaları insanın tabiatındandır: «Birbirlerine zulmetmek ve tecavüzlerde bulunmak insanlar için

¹⁰ Toplum hayatı ve Allah'ın insanı dünyada kendisine halife tayin etmesi bakımından emanet kavramını başkalarının hukukunu korumak ve sağlamak olarak anlaşılması daha dikkat-i calip olsa gerektir.

¹¹ «İnsan kısmı aceb zalüm ve cehül ve kasvet-i kalble mecbûldur.» [Asım, II: 43]

bir hulk ve karakter olmuştur.»[a.g.e.:321] «Düşmanlık ve tecavüz insanların tabii hallerinden...» [İbn-i Haldun, 1991:234] diyen Haldun, yine başka bir yerde de insanın bu halinin «hayvani olan bir tabiata» sahip olmasından kaynaklandığını da söylemektedir [İbn-i Haldun, 1990:103,472].

İbn-i Haldun'un takipçisi ilk Osmanlı vakanüvisi Naima da insanın tabiatına dair benzer düşünceleri dile getirmektedir. Naima'ya göre de insanın karakterinde «şer ve fesad» daha baskındır. Kötülük yapma eğilimi iyilik yapmaktan daha baskındır [Arslantürk, 1997: 64-5].

İnsan tabiatına dair müslüman düşünürlerin yukarıdaki düşüncelerinin Kur'an-ı Kerim'e dayandığı açıktır.¹² İslam'a göre imtihana tabi tutulan insan hem iyi hem de kötü bir tabiata sahiptir. Yaratılıştan küfre de imana da istidatlıdır[Yazar, 1979: 2140, 5020]. Hakkı ve gerçeği tanıma, iyiliği ve kötülüğü ayırma yetenekleri yanında haksızlık yapma, nefsanî hazlara düşkün olma, inkâr, kibir, unutkanlık acelecilik gibi zaafı da vardır. En güzel şekilde yaratılan insan zaafını aşma yolunda gösterdiği çabalarla ulvileşip melekleri dahi aşma imkanına sahipken tutkularıyla hayvanlardan bile aşağı inme tehlikesiyle karşı karşıyadır [Mehmed Niyazi, 1989: 23-4; Kutluer, a.g.m., 321-2].

Asım Efendi, insanın iyi tabiatı yanında yalnız zalim, katı ve kötülük yapmaya eğilimli olmasına değinmekle yetinmez. İnsanların tabiatları icabı asayiş ve rahatlığa da düşkün olduğunu belirtir [Asım, I: 32].

Asım'ın bu düşüncesini dört asır önce İbn-i Haldun sosyolojik bir üslupla ortaya koymaktadır. Haldun, zamanla insanların zenginleşerek göçebe hayatı terk edip, şehir hayatını tercih etmeye başladıklarını, genişlik ve rahatlığı, huzur ve asayiş adet

---

¹² Asım Efendi'nin "mümtaz ve müstesna", "çok zalim, çok cahil ve pek katı kalpli" ifadeleriyle tanımladığı insan tabiatının iyi ve kötü tarafını Kur'an şöyle açıklamaktadır:

«Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar, hariç.» [95:4-6].

«İnsan hayra dua eder gibi, şerre dua etmekte (hayrı ister gibi şerri istemektedir). İnsan pek acelecidir.» [Kur'an, 17:11]. «Doğrusu insan hırslı (ve huysuz) yaratılmıştır. [Kur'an, 70:19].

«Andolsun biz Kur'an'da insanlara her çeşit misali türlü türlü biçimlerde anlattık. Ama insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür»[Kur'an, 18:54].

«Arzusunu tanıdın kimseyi gördün mü?»[Kur'an, 25: 43].

«Ve size her istediğinizi verdi. Eğer Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız! (buna rağmen) yine de insan çok haksızlık edendir, çok nankördür.»[Kur'an, 14: 34].

edindiklerini belirtir. [İbn-i Haldun, 1990:304]. İnsanlar zaruri olan ihtiyaçlarını temin ettikten sonra hayatta mükemmelliği ve rahatlığı aramaya başlarlar. Bu arayış, göçebelikten yerleşik-medeni hayata doğrudur.[a.g.e.:308] Toplum bir kere bolluk ve refaha eriştikten ve bu rahatlıktan kaynaklanan alışkanlıkları elde ettikten sonra «rahatlığa ve sükunete dalmak» ister. [İbn-i Haldun, 1991: 234]

Görüldüğü üzere eski çağlardan beri felsefeden sosyolojiye kadar insan tabiatına dair ortaya konan görüşlerin çoğu birbiriyle çatışır halde bulunmaktadır. Bu bağlamda insan tabiatı, kökleri eski çağlara, M.Ö. beş asır öncesine kadar giden fakat özellikle Thomas Hobbes(1588-1679) ve J.J.Rousseau(1712-1778)'nun adlarıyla birlikte anılan toplum sözleşmesi teorisi ile insan tabiatı ile toplum hayatı arasında ayrılmaz ilişki kuran görüşün başlıca argümanıdır [MacIver, a.g.e, 66-7; Bilgiseven, 1982: 48 vd.].

İlk çağ filozoflarından bazıları toplumu insanların aralarında anlaşarak kurdukları bir organizasyon olarak düşünmüşlerdir. Toplum sözleşmesi sonraki asırlarda da taraftar bulmuş, bu teori taraftarı 17. asır filozoflarından Hobbes daha da ileri giderek insanların tabiatlarında bir arada yaşama içgüdüsi bulunmadığını, menfaatleri ve ihtiyaçları için hemcinslerini aradıklarını, tabiatlarından kaynaklanan kötülöklere karşı toplumu oluşturduklarını ileri sürmüştür. 18. asırda ferdiyetçiler ise doğuştan hür ve eşit olan insanların bir sosyal sözleşme ile kendi kendilerini nizam altına alarak toplum hayatını teşkil ettiklerini düşünmüşlerdir [Bilgiseven, a.g.e., 49; Arslantürk, 1997:60; Yazan, 1992: 39; MacIver, a.g.e., 66].

Bu görüşün yanında yine ilk çağlardan bugüne kadar insanın en önemli karakteristik özelliği olarak “toplumsal bir varlık olduğu” vurgulanmaktadır. Aristo (384-322), “toplumsal canlı varlık” “toplumsal, sosyal bir hayvan” veya “siyasal bir hayvan” şeklinde çevrilen «Zoon politikon» deyimini ile insanı tanımlar [Taşdelen, 1997: 11; Hançerlioğlu, 1993: 374; Ergün, 1993: 9]. Klasikleşmiş bu deyim ile Aristo insanın toplumsal hayattan soyutlanamayacağını ve ancak toplum içinde varolabileceğini açıklamak ister. Kaldı ki, arkeolojik, antropolojik, tarihi ve sosyolojik araştırmalar insanların sürekli olarak bir arada, toplum halinde yaşadıklarını ortaya koymaktadır[Sayın, 1994:11, 29]. Aristo yukarıdaki deyimle toplumun dayandığı insanın

temel özelliğini, sosyal bir varlık olduğunu da belirtir. Ayrıca bu konuda toplumsal hayata iştirak edemeyen birinin insanlıktan ya aşağı ya da yukarı, “ya hayvan veya tanrı” olduğunu söyler.[MacIver, 1994: 22] Bu meyanda Marx da «İnsan, toplumsal ilişkilerinin toplamıdır.» ifadesiyle hayvanın tek başına bir varlık olabileceği, insanın ise ancak toplumsal olduğu takdirde insan olabileceğini belirtir [Hançerlioğlu, 1993a: 102-3].

Kapsar Hauser, bir kurt ininde bulunan iki Hindli çocuk ve Anna vakaları da açıkça insanın ancak bir toplum içinde yaşadığı, karşılıklı sosyal münasebetlerde bulunabildiği takdirde insan olabileceğini, tabiatının ancak toplum içinde gelişerek sosyal bir varlık haline gelebileceğini göstermektedir. Kaldı ki, bir topluluk içinde dünyaya gelen çocuğun bile sosyalleşmesi uzun bir süreçte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla toplum hayatı olmadan insanın sosyal varlık haline gelmesi, gerçek şahsiyetini ve insanîyetini elde etmesi mümkün değildir [MacIver, a.g.e., 70-1, 75; Bilgiseven, 1982: 50; Çağatay, 1987:32]. Ayrıca insan çeşitli bakımlardan toplum halinde yaşamaya muhtaçtır. Korunma, beslenme, eğitim vb. ihtiyaçlarını toplum hayatı sayesinde temin edebilir. [MacIver, a.g.e., 22] İbn-i Haldun da tabiatları gereği toplum hayatının insanlar için bir zaruret olduğunu şöyle açıklar:

«İçtimai hayat insanlar için bir zarurettir. Filozoflar bunu: “insan tab’an medenidir.” ibaresiyle açıklar. Yani insan için içtimai hayat yaşamak tabii bir ihtiyaçtır, derler. Filozoflar, kendi istihlamlarınca böylece bir arada toplanarak yaşanan yere Medine[medeniyet, şehir]adını verirler. Ümrânın manası budur.» [İbn-i Haldun, 1990:100].

İbn-i Haldun insanların muhtaç oldukları toplum hayatının ise ancak işbölümü ile yaşanabileceğini örneklerle anlatmaktadır. İnsanın gerek beslenme gerekse kendisini koruması için birbirleriyle yardımlaşmaya muhtaç olduğunu, bunların da ancak sosyal bir hayatla mümkün olabileceğinin defalarca altını çizmektedir [İbn-i Haldun,1990: 100,302,472; İbn-i Haldun,1991:117, 268, 295, 309, 343]. Ayrıca toplum bir muamele, usuller sistemi olarak insanların faaliyetlerinin hem hürriyetini sağlar hem de sınırlandırır. [MacIver, a.g.e., 18].

İnsanların, sosyal grup ve kurumların karşılıklı ilişkisinden doğan ve insanların birer toplumsal varlık olarak yaşamalarını sağlayan toplum [Arslantürk, 2000: 228]; fonksiyonları, yapısı, kural ve değerleri gibi çeşitli bakımlardan sosyologlar tarafından çeşitli ve farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Fakat Emre Kongar'ın tespit ettiği gibi birkaç temel noktada odaklaşırlar. Bunlar; toplumun insan ömründen uzun yaşaması, göreli bir kararlılık ile ortak değer ve davranışa sahip olması ve kendi kendini devam ettirmesi [Kongar, 1999: 45]. Bu ortak hususların ele alındığı tanımlardan burada etraflıca bahsetmek bu çalışmanın kapsamı ve amacını aşacağından hepsinin odaklaştığı ortak hususları kapsayan bir tanım verilebilir. Yalnız, Kongar toplumun "ortak değer ve davranışa sahip olması" özelliğinin evrensel olmadığını belirterek geri kalan üç niteliği esas alarak bir toplum tanımı vermektedir.«Toplum, insan ömründen uzun yaşayan, göreli bir kararlılığa sahip olan ve kendi kendini devam ettiren bir insan topluluğudur» [Kongar, a.g.e., 46; Arslantürk, a.g.e., 211].

Kongar'ın oldukça genel olan toplum tanımının yanında toplumun başlıca özelliklerini içeren tanımlar ise şöyledir: «Toplum, insanın muhafaza ve gelişmesine yönelik belli amaçları, sosyal süreçler yardımı ile uygun zaman ve zeminde gerçekleştiren, kendi kendine yeterli grup ve kurumların bir bütünüdür.» [Arslantürk, a.g.e., 211] «Cemiyet, insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem hudutlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkan veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır.» [Bilgiseven, 1982: 4].

İnsanların istek, arzu ve ihtiyaçlarının sınırlarını kestirmek zordur. Çünkü insanın tabiatında hırs ve acelecilik de vardır. Toplum insanların ihtiyaç, istek ve arzularının sınırlandırılmasını, bunların belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesini, hırslarının dizginlenmesini ister ve bunu sağlamak için de kendi kontrol mekanizmalarını kullanır [Arslantürk, 2000:228].

Asım Efendi de akıl, konuşma gibi özellikleriyle varlıkların en seçkini ve şerefli olan insanın aynı zamanda tabiatı icabı kötülük işlemeye, zalimleşmeye asayiş, bolluk ve refah içinde yaşamaya da meyilli olmasıyla dünyevi menfaatler elde etmek için zalimleşebildiğini, haksızlık ve yolsuzluk yapabildiğini belirtmektedir. Ona göre

kötülüklerin haksızlık ve zulümlerin başlıca sebebi, “dünya sevgisi”, dünyevi menfaatlere erişme arzusudur. İnsanlar bu arzularından, dünyevi hırs ve tamahkârlıklarından ötürü kamu malına «aç kurd koyun sürüsüne girişür gibi» hucûm ederler [Asım, II: 44].

2.1.1. Uzviyetçi Toplum Görüşü ve Asım’ın Uzviyetçiliği

Toplum, toplumsal kurumları veya tabakaları ve bunlar arasında bulunması gereken dengeli ve sağlıklı ilişkileri bir uzva, bir vücuda benzeterek «ahlât-ı erbaa», «anâsır-ı erbaa» ve «erkân-ı erbaa» ve «insan bedeni» gibi model ve terimlerle açıklama geleneği de ilk çağlara kadar gitmektedir [Maclver, a.g.e., 67; Bilgiseven, a.g.e., 51; Erdemir, 1989: 24]. Eski Hint, Çin, Yunan ve Roma felsefelerinde sıkça görülen toplumu bu şekilde açıklama geleneği orta, yeni ve yakın çağlarda da benimsenmeye devam etmiştir. Bu görüş sahiplerine göre toplum biyolojik bir sistem, bir insan bedeni gibidir. Toplum da tıpkı bir vücut gibi, çocukluk, olgunlaşma ve çökme kanunlarına tabidir. Fertler toplumun hücreleri, menfaat birlikleri ve müesseseler de organları ve sistemleri gibidir. Bazıları uzuvların karşılığını toplumda bulmaya çalışmış, vergi sistemini kan dolaşımına, aydın sınıfını beyne, çalışanları el ve ayaklara benzetmişlerdir. Bu şekilde analogilerle bu teori toplumun biyolojik organlarla ve sistemlerle benzerliğini ispat etmeğe çalışır. [Maclver, a.g.e., 67-8; Kösemihal, 2002: 54; Bilgiseven, a.g.e., 51] Toplum bu yolla, organizmacı bir modelle açıklama fikri müslüman düşünürler arasında büyük bir kabul görür [Arslantürk, 1997: 67; Öz, 1997: 88; Yılmaz, a.g.t.,115, 117].

İbn-i Haldun(1332-1406) gerek Doğu’da gerekse Batı’da toplumun da bir insan gibi doğum, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık ve ölüm gibi safhalardan geçtiği teorisini sosyolojik bir bağlamda asıl ortaya koyan ilk düşünür olarak temayüz eder. Machiavel(1469-1527) ve Campanella(1568-1639) gibi düşünürler de aynı analogiyle toplumu açıklamışlar, toplumun da organlar gibi hasta veya sağlam hallerde bulunduğunu belirtmişlerdir [Kösemihal, a.y.]. Sosyolojinin bağımsız bir bilim olmasından sonra da uzviyetçi teori etkinliğini devam ettirmiştir.¹³

---

¹³ Niccolai J.Danilevsk(1822-1885), Oswald Spengler(1880-1936), Alfred L. Kroeber(1876-1960), Arnold J. Toynbee(1889-1975) gibi bilim adamları da toplumları doğan, büyüyen ve ölen organizmalar gibi tahlil etmişlerdir.[Maclver, a.g.e.,68; Kongar, 1999: 63 vd; Doğan, 2002: 21] Sosyoloji terimini ilk kullanan Auguste Comte’ye(1798-1857) göre ise “cemiyet birliğinin ve ferdin cemiyete iştirakinin organizmadaki gibi” ele alınması mümkündür [Maclver, a.g.e.,68].

Fakat bu çalışma açısından burada İbn-i Haldun'un uzviyetçi görüşü üzerinde durmak gerekir. Çünkü girişte ve birinci bölümde de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde Naima ve Katip Çelebi gibi düşünürler 17.yüzyılda kriz haline gelen toplumsal ve ekonomik sorunları ve kendi toplumsal görüşlerini temelde İbn-i Haldun'un nazariyesine göre ortaya koymuşlardır [Arslantürk, 1997:67]. Bu akım 17. ve 18. asırlarda da -Ahmed Asım'da ve Cevdet Paşa'da görüldüğü gibi- bir çok Osmanlı ilim adamını etkilemiştir.

İbn-i Haldun, Mukaddime'sinde farklı yerlerde ortaya koyduğu şu ifade ve görüşleriyle sadece uzviyetçiliğini değil, aynı zamanda determinist ve fatalist olduğunu da ortaya koymaktadır. «Varlıklarda her ferdin hissedilir bir ömrü olduğu gibi, cemiyetler halinde yerleşik veya göçebe olarak yaşamının, devletin ve tebaanın dahi ömrü vardır. Akıl ve naklî deliller, 40 yaşın insan için tekamül devresinin sonu olduğunu bildirir; insan bu yaşa geldiğinde, bir duraklama devri geçirdikten sonra, alçalma devri başlar. Sosyal hayatta medeni ve yerleşik yaşayışın hali de böyledir.» [İbn-i Haldun, 1991: 296-7] Ona göre devlet de bir organizma gibidir ve devletin de bir insan gibi tabii bir ömrü vardır. Devletler de insan gibi doğum, büyüme, olgunlaşma, ihtiyarlama ve ölüm gibi safhalardan geçer. Devletlerin genellikle üç nesillik ömürleri vardır. Bir nesil normal olarak kırk yıl kadar olduğundan bir devletin de ömrü 120 yıl civarındadır. [İbn-i Haldun, 1988: 505-7; İbn-i Haldun, 1990: 431-35].

Haldun, başka bir vesile ile asabiyet konusuna değinirken de toplumu insan bedenine, asabiyeti, nesepten gelen bağıllık ve özellikleri de anâsır-ı erbaaya benzetmektedir: «İçtimaî haller ve nesil bağları, nesepten gelen hamiyet, kudret ve yardımları insan bedeninin terkibine ve vücuttaki mizaca benzer ki, mizacta dört unsur yani safra, balgam, sevda ve kan birbirinin dengi olup unsurlardan biri galebe çalmaz ise, o varlık hayata salih değildir, varlık için bu unsurlardan birinin galebesi şarttır.» [İbn-i Haldun, 1990: 332]

İleride ayrı bir başlık altında genişçe üzerinde durulacağı üzere Haldun devletlerin doğuşunu ve çöküşünü esas itibariyle asabiyetle açıklamaktadır. Toplumsal dinamizm ve dayanışma, birlik bilinci, mensubiyet bağı gibi anlamlarda kullanılabilen asabiyetin kuvvetliliği veya zayıflığı devletin kuvvetini veya zayıflığını gösterir [İbn-i Haldun, 1990: 352 vd.].

İbn-i Haldun devletlerin beş tavır/devre geçirdiğini ve sonunda yıkılmaktan kurtulamadıklarına hükmeder. Birinci devre zafer devri olup hükümdar kavmiyle birlikte hareket eder, fetihlerde bulunulur, toplumun asabiyeti kuvvetlidir. İkinci devre de ise hükümdar mensup olduğu kavmini devlet yönetiminden uzaklaştırarak kendine köleler edinerek tek başına devlete hükmettiği istibdat devridir, bu devirde hükümdarın yardımcıları yabancılardan oluşur. Fakat bu devirde de asabiyet kuvvetlidir. Üçüncü devre rahatlık ve refah çağıdır. Bu devrede gösteriş öne çıkar. Hükümdarlar, yöneticiler gösterişli ve büyük binalar inşa ettirirler, büyük merasimler tertip ederler. Dördüncü devre barış ve kanat devridir. Bu devrede devlete duraklama arız olur, geçmişe özlem duyulur. Beşinci devre israf devridir. Yöneticiler heva ve hevesleriyle hareket ederler. yakınlarını yüksek devlet memuriyetlerine getirirler. Bu devrede artık devlet ihtiyarlık çağını yaşamaktadır. Devlet ögle bir hastalığa düşer olmuştur ki, tedavisi mümkün değildir [İbn-i Haldun, 1991: 445-7]. Ve devletin çökmesi mukadderdir.¹⁴ Çünkü, devletin de ihtiyarlama hâli tabii olduğundan bunun tedavisi ve giderilmesi mümkün değildir. Çöküş kaçınılmazdır [İbn-i Haldun, 1991: 94-5].

Haldun'un bu görüşleri yanında Türk düşünce tarihinin seçkin simalarından Katip Çelebi ve Naima'nın uzviyetçi görüşlerine de kısaca değinmek Asım'ın toplum görüşünün beslendiği kaynakları göstermesi bakımından yararlı olacaktır.

Katip Çelebi de insan vücudu ile toplumu birbirine benzetir. «İnsanın içtimaî hali» yani toplum insanın ferdî hali gibidir [Katip Çelebi: 2b]. İnsan vücudu anasır-ı erbaaa tabiatından olan kan, balgam, safra ve sevda'dan oluşan dört karışımdan meydana geldiği gibi «Heyet-i ictima'iyye-i beşeriyye dahi erkân-ı erbaadan telif ve terkib olunub» toplumun bu temel unsurları; ulema, asker, tüccar ve reayadır. Bedenin yönetimi «nefs-i natika»ya, ruha verildiği gibi bu unsurların, toplumun yönetimi de devlet adamları vasıtasıyla «nefs-i natika makamında olan sultan»a, verilmiştir. Ulema,

¹⁴ Zeki Velidi Toğan'ın İbn-i Haldun'un bu determinist ve kaderci görüşüyle Osmanlı devlet adamlarını devletin ömrü konusunda kötümserliğe sürüklediği görüşüne Mukaddime'nin son yıllarda yeni bir Türkçe çevirisini yapan Süleyman Uludağ katılmamaktadır. Uludağ'a göre Haldun istisnaları kabul etmektedir. Hatta insanlar gibi devletlerin ölümünü kaçınılmaz görmesine rağmen kötümserlikten çok iyimserliği hakim kılmıştır. Bu iyimserliğini inkılap ve ihtilal kavramlarıyla ifade etmiş, ölümün yeni bir doğuşu, toplumsal bir yükselişin bir düşüşe, düşüşün de yükselişe yol açtığını öngörmüştür. [Uludağ, 1988:116-7] Emre Kongar ise Uludağ'ın bu yorumunu fazla zorlamayla yapılan bir yorum olarak değerlendirmektedir [Kongar,1999:65]

vücutta en önemli unsur olan kanın karşılığıdır. «Asker balgam makamındadır. Tüccar safra ve reaya sevdaya müşabihdir[benzer] ki, tabiatı türabidir. [toprak gibidir]». Hazine mide makamındadır [Katip Çelebi: 3a-3b].

Uzviyetçi modeli başarıyla topluma uygulayan Naima' ya göre de insan vücudu dört unsurdan tereküp ettiği gibi insan toplulukları da dört rükünden tereküp eder. Bunlar, erkân-ı erbaa dediğimiz (ulema, asker, tüccar, reaya)dır.”[Arslantürk, 1997: 68] Ulema; vücudun canlılığını sağlayan kana, asker; balgama, tüccar, safraya ve reaya; sevdaya benzer. Mide ise hazine gibidir [Naima, 1281: 27-31].

Katip Çelebi ve Naima bu uzviyetçi yaklaşımlarıyla 17. yüzyılda gerek siyasi ve sosyal ve gerekse askeri ve ekonomik olsun genel itibariyle tüm kurumlarında ciddi bir sarsıntı ve bozulma yaşayan Osmanlı Devlet'indeki bu bozulmayı, kurumlar arasındaki sağlıklı ilişkileri ortaya koymak isterler ve bu yaklaşımla çözüm yolu da gösterirler: Kurumların adalet ve itidal üzere hareket etmeleri, aralarında dengeli ilişkilerin tesisi ve mevkilerinin kendilerine yüklediği görevleri hakkıyla yerine getirmeleri.

Ahmed Asım'da Nizam-ı Cedid'in ilanına giden süreçte devletin “inhitat” halini, çözülmesini ileri derecede yaşlanmış, güçten kuvvetten düşmüş insanın durumuna benzeten uzviyetçi analogiye katılmaktadır.¹⁵ Fakat bu analogi ile, devletin dağılmasını önlemek için bir an evvel tedbir alınması gereğini dile getirenlere, devletin bir takım tedbirlerle çöküşünün önleneceği fikrine yine uzviyetçi bir ifadeyle katılmamaktadır:

«Köhne saat gibidir cism-i za'if-i piran. Ona daru-yı müdavat ile kuvvet gelmez.» [Asım, I: 351] “Zayıf ihtiyarların vücutları eski saat gibidir. Artık onları ilaçla kuvvetlendirmek mümkün değildir.” Bu ifadeyle Asım, devletin gelmiş olduğu hali «köhne saat» ve yaşlı insanın bedenine benzetir, bir takım tedbirlerle devletin yaşlılığının durdurulamayacağını söyler ve devletin ömrü konusunda son derece karamsar olduğunu da ortaya koyar. Böylece Asım'ın, bu yaklaşımıyla devletin ömrü konusunda yetenekli ve dirayetli devlet adamlarının alacağı tedbirlerle devletin

¹⁵«Ve bazıları etvâr-ı hamse-i düvel itibariyle Devlet-i Aliyye'nin pîri ve hezar illet lazimesince şeyhûhet ve herem sebebiyle sukût ve inhitat ve ilel ve avâriz-ı gûnâ gûn ile a'zâ ve cevahiri muhtell ve zebûn olub ve tebâyî ve emzicesi şûrîde-i fesadat-ı ihtilât olmağla...» [Asım, I: 351].

ömrünün uzatılabileceği tezini savunan Naima[Arslantürk, 1997: 77-8]ve Cevdet Paşa'dan[Yazan, 1992:55-6] ayrıldığını, İbn-i Haldun gibi devletin çöküşten kurtulamayacağını düşündüğünü söylemek mümkündür. Yalnız Asım'ın bu karamsar ifadesini devletin kötü gidişatını durdurmak için başlatılan Nizam-ı Cedid yeniliklerinin başarısızlığa düşer olması ve yenilik girişimlerinin hunharca durdurulduğu bir sırada yazdığını da kaydetmek gerekir.

2.2.2. Asım'ın Toplum Tasnifi ve Toplumsal Dengeye Bakışı

Osmanlı devlet anlayışında ve düzeninde sapmalar ve bozulmalar devletin en ihtişamlı çağını yaşadığı 16. yüzyılın ikinci yarısında, Kanuni'nin son zamanlarında ortaya çıkmaya başlar. Osmanlı devlet adamları ve uleması bozulmanın ve kanun-ı kadimden sapıldığının farkındadırlar. Hal çareleri ararlar. Özellikle 17. yüzyılın başından itibaren kaleme aldıkları eserlerde devletin gidişatını izah etmekte ve çözüm yolları göstermede “daire-i adliye” ve “erkân-ı erbaa”, “anâsır-ı erbaa”, “ahlat-ı erbaa”, “esnaf-ı erbaa” ve “akşam-ı erbaa” gibi toplumu dörtlü tasnife tabi tutan, başka bir ifadeyle de toplumun temelde dört sınıfın veya unsurun karşılıklı dengeli ilişkileri ve işbölümü ile oluştuğunu açıklayan ve eski çağlardan beri insanlığın tevarüs ettiği ve müslüman düşünürlerin geliştirdiği kadim modellerden yararlanırlar [Yılmaz, 2002: 115, 120, 126; Aksan, 1997: 183, Findley, 1996:45].

Esasen bu kavramlarla ortaya konulmak istenilen düşünce; toplumsal denge ve işbölümü olup, her toplumsal zümrenin kendi işini icra etmesi, diğer zümrelerin işlerine karışmamasıdır. Düzenin devamı her ferдин yeteneğine göre bulunduğu mevki, iş ve yerde tutulmasına, başka bir ifadeyle bulunduğu statüsünü ihlal etmesine meydan verilmemesine bağlıdır. Eğer böyle bir denge bulunmazsa veya her zümre kendi tabii görevleri dışında diğer zümrelerin işlerine karışırsa çeşitli toplumsal ‘ihtilal’lerin önü alınamaz, ülke harap olur [Öz, 1997; Yılmaz, 2002: 115,122; Nişancı, 2002: 51].

Ahmed Asım da dahil Osmanlı düşünürlerinin toplum tasnif biçimlerinde etkili olan ve on üçüncü yüzyılda yaşayan Nasirüddin Tusi (1221-1274) toplumsal zümreleri tabiatı oluşturan dört unsura benzeterek izah etmektedir [Strotmann, 1988: 132-4; Yılmaz, a.g.t., 115]. Bunlardan birincisi; kalem ricalini/bürokrasiyi oluşturan alimler, kadılar, hekimler,

katipler ve muhasiplerdir. Tabii unsurlardan suya benzerler. İkincisi; kılıç ricali olan askerler/ordu oluşturur. Bunlarla dünyanın düzeni biçim alır. Tabii unsurlardan ateş makamındadır. Üçüncü zümre; iş erbabı olup tüccar, esnaf, zanaatkârlar, vergi toplayanları kapsar. Bunlar günlük hayatın devamını sağlarlar. Hava unsurunu karşılarlar. Dördüncü zümreyi ziraat erbabı oluşturur. Toplumun beslenme ihtiyaçlarını bunlar sağlar. Tabii unsurlardan toprak gibidirler. Bu zümrenin çalışması olmadan insanların yaşaması mümkün olmaz [Itzkowitz, 1989: 65-6].

Asım'ın hayranlıkla bahsettiği Naima ve eserleri Naima Tarihi'nin kaynakları arasında bulunan Katip Çelebi[Naima, 1281:33] gibi Osmanlı düşünürleri tabiatı oluşturduğu varsayılan ve toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan "anasır-ı erbaa" [Karlığa,1991:149] ve insan sağlığının iyi veya kötü olmasını tayin ettiği kabul edilen "kan, balgam, safra ve sevda" sıvılarını ihtiva eden "ahlât-ı erbaa"[Erdemir, a.g.m., 24] ile toplumu oluşturan "erkân-ı erbaa", dört toplumsal sınıf arasında fonksiyonları ve kendi aralarındaki ilişkilerden hareketle yapılan analogileri daha da geliştirmişlerdir. Yalnız hemen şu noktayı belirtmek gerekir ki, burada zikredilen "sınıf" terimi veya benzeri terimler ile, başka bir deyişle tasnife tabi tutulan ulema, asker, tüccar ve reaya ile Batı'daki gibi "toplumsal sınıflar asla kastedilmemektedir. [Findley,1996:43] Kaldı ki, Osmanlı toplumunun son zamanlarında dahi Batı'daki gibi "sınıflar" söz konusu olmamıştır [Yazan, 1992:73-9].

Ayrıca modern anlamda da sosyal sınıflar gerçeği Avrupa'da sanayi inkılabıyla ortaya çıkmış, sınıf kavramı da 18.yüzyılın sonlarında Batı dillerinde kullanılmaya başlanmıştır.[Erkal, 1993: 196] Toplum tasniflerinde "sınıf" teriminin çoğulu olan "esnaf"ı da kullanan Osmanlı düşünürleri söz konusu tasniflerini daha çok her kesimin mesleğine ve işbölümüne riayet ederek toplumsal düzenin ve dengenin sağlanmasına dikkat çekmişlerdir [Findley, a.g.e., 45;Yılmaz, a.g.t., 122].

Katip Çelebi "anâsır-ı erbaa", "ahlât-ı erbaa" ve "erkân-ı erbaa" ve "esnaf-ı erbaa" arasında yakın ilişki kurarak[Katip çelebi: 3b] yukarıda da belirtildiği gibi toplumu dörde taksim eder. İnsan vücudu "ahlât-ı erbaa"dan yani kan balgam, safra ve sevda karışımından oluştuğu gibi «Heyet-i ictimâ'iyye-i beşeriyye [toplum] dahi erkân-ı

erbaadan telif ve terkiib olunub» bu erkân/esaslar ulema, asker, tüccar ve reayadır [Katip Çelebi: 3a-3b].

Katip Çelebi toplumsal düzenin “daire-i adalet”le ve kurumlar arasında dengeli ilişkiler kurulmasıyla sağlanabileceğini düşünür [İpşirli, 1999:173]. «Her biri hey’et-i içtimaiyyeden [toplumda] birer sınıfa mümasil» olan insan bedenindeki «ahlât-ı erbaa»nın, kendi aralarında dengeli ve uyumlu ilişkilerde bulunmalarıyla ancak insan sağlıklı olabiliyorsa [Katip Çelebi: 4b] «esnaf-ı erbaa» da (a.g.e., 3b) yani ulema, asker/yönetici, tüccar ve reayanın birbirleriyle yardım etmeleri, üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri ile «nizam-ı cemiyet ve mizac-ı devlet sihhat» bulur. Bunun için dört unsurun birbirine karşı itidal üzere hareket etmesi, ölçülü bir şekilde bulunması şarttır [a.g.e., 3a].

Naima'nın da toplum tasnifi Katip Çelebi'nin tasnifi gibidir. “İnsan vücudu dört unsurdan tereküp ettiği gibi insan toplulukları da dört rükünden tereküp eder. Bunlar, erkân-ı erbaa dediğimiz (ulema, asker, tüccar, reaya)dır.” [Naima, 1281: 27-31; Arslantürk, 1997: 68]. Naima, da insan bedeninin sağlığının bedeni oluşturan dört unsurun dengesine bağlı olduğu gibi toplum nizamının da ancak toplumu oluşturan sınıfların ilişkilerinin dengeli ve itidalli olmasıyla, aralarında fonksiyonel bir dayanışmanın gerçekleşmesiyle sağlanabileceğini öngörür [Arslantürk, 1997: 68]. Ona göre kötü beslenmeden dolayı sevda'nın dengesinin bozulması nasıl mideyi bozarsa kötü idare ve adaletsizlik de reayayı/halkı perişan eder. Reayanın haksızlığa uğraması üretimi ve vergi gelirlerini olumsuz yönde etkileyeceğinden devletin midesi olan hazine zayıflar. Hazinesinin zayıflaması da toplumun ağır vergilerle ezilmesine, devletin adaletten sapmasına yol açar. Balgamin artması, vücudun ihtiyarladığının işareti olduğu gibi askerin çoğalması da devletin büyük problemlerle karşı karşıya olduğunu gösterir [Naima, 1281: 27-31].

Naima, özellikle toplumsal dengenin sağlanmasında asıl sorumluluğun idarecilere ait olduğunu, diğer sınıfların fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra etmelerinin bu sınıfın durumuna bağlı olduğunu, onlarda ortaya çıkacak bir bozulmanın tüm toplumsal kesimlere yansyacağını da [Arslantürk, 1997:69] uzviyetçi bir yaklaşımla vurgular:

«Vücutun ahlat-ı erbaası cemiyetin dört sınıfına benzer. Nefs-i natıka, sultan; akıl kuvveti, vezir; ve müdrike müftü makamındadır. İnsan vücudunda mide, hazine; tatma kuvveti sarraflar, tartıcılar, tahsildarlar, hazinedarlar ve hazmedici kuvvet defterdarlar ve katipler; ve diğer kuvvetler de zabitalara benzeyip mideye gelen gıda bu kuvvetlere tasarruf ederek yerlerine dağıtır ve vücut bundan gıdalanır. Bunun gibi cümle esnaf(sınıflar) dahil hazineden ya doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak faydalanır, geçinir.» [Arslantürk, 1997: 68-9].

Bir çöküş devri tarihçisi olarak Mütercim Asım da yukarıdan beri değinilen ve 17.yüzyıl Osmanlı düşünürlerinin geliştirdikleri kadim anlayışla toplumsal zümreleri ve bunlar arasında bulunması gereken “denge”nin ehemmiyetini belirtmek için filozoflara ait iki toplum tasnifi aktarmaktadır. Birincisi Nasirüddin Tusî'nin toplum sınıflamasının hemen aynısıdır:

“Tabiatın dengesi dört unsurun [su, hava, ateş ve toprağın] dengeli bir şekilde birbiriyle karışmasıyla meydana geldiği gibi «mizac-ı saltanat» da dört direğin-esasın/toplumsal zümreninin «iktiran-ı imtizacından» [birbirleriyle karşılıklı uyum ve dayanışmasından] hasıl olur.”

Bu unsurlardan birincisi «ehil-i kalemdir»/bürokrasidir. Alimler, kadılar, fıkıhçılar /hukukçular, katipler, muhasebeciler, müneccimler/astrologlar-gök bilimciler, mühendisler, tabipler ve şairlerdir. Bunlar unsurlar arasında suyun tabiattaki hayati fonksiyonu gibi bir fonksiyona sahiptirler. (Bütün canlılar sudandır) hassası üzere devlet ve milletin işlerinin görülmesinde merkezi rol oynarlar. Devlet ve milletin hayatîyet ve devamına vesiledirler [Asım, II: 8].

İkinci direk ise; «ehl-i seyfidir»/kılıç erbabı/ordudur. Unsurlar arasında “ateş” makamındadır.

Üçüncü direk; «ehil-i muamele»/tüccar, sanayiciler, sanatkârlar ve zanaatkârlardır. Bunlar ise “hava” unsuru fonksiyonuna sahiptirler. Ki bunların çalışmalarıyla toplum için gerekli olan eşya, alet ve edevat başkentte ve devletin diğer bölgelerinde üretilir.

Dördüncü direk; «ehl-i ziraatdır.» Bunlar da “toprak” makamındadır.¹⁶

Filozoflardan naklettiği diğer toplum sınıflamasında ise dört sınıftan başka bu sınıflar arasında merkezî bir rol oynayan "padişahlık" da yer almakta, Asım da Katip Çelebi ve Naima gibi padişahı nefis-i nakıta'ya, ruha benzetmek suretiyle yönetici sınıfı diğer sınıfların üstünde görmektedir.

“Bazı filozoflar devletin dört unsurunu/direğini ulema/alimler, katipler[bürokrasi], askerler ve reaya [köylü, halk] şeklinde taksim ederler. Onlara göre padişahlar bu unsurlar arasında «ruh ve nefis-i nâtika» fonksiyonunu icra ederler.”¹⁷

Ahmed Asım'ın bu toplum tasniflerini vermekteki asıl amacı ise; devlet nizamının ancak kurumların itidal üzere hareket ederek, birbirlerini zaafa uğratacak hareketlerden kaçınarak ve aralarında karşılıklı ve dengeli ilişkiler kurularak ve her kesimin kendi vazifesi dışına çıkmayarak sağlanabileceğini göstermektir. Nitekim Asım, bu teoriyi III.Selim devrinde Osmanlı Devleti'ne tatbik eder. Üçüncü ve dördüncü bölümde anlatılacağı üzere bu devirde toplumsal zümreler ve kurumlar arasındaki dengenin alt-üst olduğunu, III.Selim'in de zaafı ve ehliyetli bir kadrosu bulunmaması yüzünden dengeyi, toplum ve devlet nizamını sağlayamadığını ve bu suretle devlet çarkının işlemez hale geldiğini belirtmektedir [Asım, II: 9]. Böylece Asım, itidal ve dengeyi sağlamayı esas alan bir düzeni savunur. Çünkü toplumsal zümreler arasında dengenin sağlanmaması veya birinin diğerlerinden daha etkin ve baskın olması düzeni alt-üst eder:

“Toplumsal zümrelerden birinin diğer üçünden baskın olması nizamın[toplum ve devletin] çürümesine-yozlaşmasına sebep olur. Ve ülkede ihtilali başlatacağını söylemeye gerek yoktur. Bu cihetle memleket bedeninin ruhu ve devlet vücudunu idare eden nefis [can, ruh, cevher vb.] olan büyük sultanlar [seçkin devlet başkanları/devlet

¹⁶ «Küttüb-i hikemiyye ve ahlakda mesturdur ki itidal-ı mizac, anâsır-ı erbaanın izdivacından hasıl olduğu gibi mizac-ı saltanat dahi zikr-i âti erkân-ı erbaanın iktiran-ı imtizacından hasıl olur. (Rükn-i evvel) ehl-i kalemdir. Ki ulema ve kudât ve fukaha ve küttab ve hesap ve müneccim ve mühendis ve tabib ve şuara zümresidir. Bunlar meyân-ı anasırda âb menzelesindedirler. (Ve mine'l- mai külli şey'in hayy) hassası üzere mesalih-i vesile-i hayat ve devamıdır. (Rükn-i sâni) ehl-i seyfdir. Ve bunlar anasır-ı nar mesabesindedir. (Rükn-i sâlis) ehl-i muamele ve ashab-ı sanat ve erbab-ı hiref ve zanaatdır. Bunlar anasır-ı hava makamındadır. Ki hareketleriyle ma-bih'il- ihtiyaç olan eşya daru's-saltanatda ve memâlik-i mahrusada muheyya olur. (Rükn-i râbi) ehl-i ziraatdır. Bunlar turâb menzilindedir.» [Asım, II: 8-9]

¹⁷«Bazı hükema erkân-ı erbaa-i saltanatı ulema ve küttab ve askerî ve raiyyet güruhuna taksim eylediler. Ve padişahlar bunların beyninde ruh ve nefis-i nâtik merkezindedir.» [Asım, II: 9]

adamları] zikr olunan «erkân-ı erbaanın»/dört toplumsal zümrenin devamlı olarak dengede bulunmasına, itidal üzere hareket etmesine ve bozulmamaları hususuna çok ehemmiyet verirler.” [Asım, II: 9]

Görüldüğü üzere Asım Efendi, burada da uzviyetçi görüşten yararlanarak toplumsal zümreler arasında bulunması gereken dengeye dikkat çekmekte, düzen anlayışını “**denge ve itidal**” üzerine inşa etmektedir. Kurumlar ve toplumsal zümrelerin itidal üzere hareket etmemeleri ve ilişkilerini ve işbölümünü dengeli bir şekilde sürdürmemeleri halinde toplumun nizamın yerinin “fesad ve ihtilallerin”, anarşi, düzensizlik ve kaosun alacağını öngörür. Ayrıca Asım Efendi de Naima gibi toplum sınıfları arasında devlet başkanlarının -buna yönetici kesimi, devlet adamlarını da katmak gerekir- toplumsal sorunların asıl sorumlusu olduğunu [Arslantürk, 1997:69] ifade etmekte, devlet başkanını/yöneticileri ruha benzeterek yönetici sınıfı diğer sınıfların üstünde görmekte, diğer bütün toplumsal kesimlerin statü ve rollerine göre davranıp-davranmamalarının; toplum sınıfları arasında bulunması gereken sağlıklı ilişkilerin ve karşılıklı yardımlaşmanın, toplumun iyi ya da kötü halde bulunmasının yönetici kesimin dirayetli ve ehliyetli olup-olmasına bağlı olduğuna dikkat çekmektedir.

2.2. Devletin Gerekliliği ve Görevi

İnsanların tabiatları icabı toplum halinde yaşamaları tabii ve zaruri olduğu gibi toplum hayatı için de bir düzen ve organizasyon zaruridir. Zira toplumda insanların, sosyal grup ve kurumların aralarındaki karşılıklı ilişkiler, bu ilişkilerin düzenlenmesi ve değişmesi belli sosyal kurallar sayesinde gerçekleşir. Toplumda bu ilişkilerin organizasyonunu ve kontrolünü temin edebilecek, insanlar, gruplar ve kurumlar arasında çıkan ihtilaf ve çatışmalara müdahale edebilecek, toplum hayatının sürdürülebilmesi için gerekli bütünleşme ve ahengi sağlayabilecek bir güce veya kuruma muhtaçtır. Toplumun otorite ile donattığı bu kurum devlettir. [Arslantürk, 2000: 230] Bu açıdan devlet, fonksiyonlarını icra ederken karşı gelindiğinde zor ve güç kullanabilen bir kurallar sistemi olarak tarif edildiği gibi [Taşdelen, 1997: 57] "bütün toplum üyeleri ve toplumda mevcut bütün sosyal grup ve kurumlar üzerinde meşru zor kuvveti icra edebilen, tüm toplum üyeleri için geçerli, açık ve resmi bir organizasyon" olarak da tarif edilmektedir [Arslantürk,2000:336].

İnsanlık tarihinde devlet; toplumun vardığı en büyük toplumsal ve siyasal bir merhale dir. Toplumun en büyük organizasyonu ve bütün siyasal kurumlarını kapsayan ve ifade eden ve toplumda otoriterliği en üstün olan bir kurumdur. [Taşdelen, 1997: 12, 53; Marshall, a.g.e., 146; Çağatay, 1987: 261]. Bu bağlamda devlet kavramı toplumun ve ülkenin sembolü ve bütünü nü temsil eden bir siyasal teşkilat ve kurum anlamında kullanılmakla beraber yönetici kesimi ifade etmek için de kullanılır. [Taşdelen, a.g.e.,57] Birinci anlamında, yani bütün bir ülkeyi ve toplumu temsil eden, gerek içerde gerekse dışarda temsil ettiği toplumu adına hareket edebilen, gerektiğinde güç kullanabilen devlet "kurumlar kurumu" olarak da değerlendirilmektedir [Taşdelen, a.y.].

Devletin ortaya çıkışına dair yaklaşımlarda da devletin insan toplumları için zaruri bir kurum olduğu da gösterilmektedir. Bu bağlamda bir görüşe göre devlet, yerleşik tarımla birlikte ortaya çıkmıştır [Tuna, 2002: 67-8]. Yerleşik hayata geçen ve tarımla zenginleşen toplumlar zamanla göçebe çoban ve avcı toplulukların saldırı ve yağmalarına maruz kalmışlar, buna karşın yerleşik toplumlar kendilerini korumak amacıyla askeri tedbirler almışlar, göçebe saldırılarına karşı savaşmışlardır. Mal ve can emniyetini sağlamaya yönelik bu askeri güç giderek kurumlaşır ve yerleşik tarımın sürdürülmesinde ve gelişmesinde etkin bir rol oynar ve bu sayede toplumda sosyal bir otorite haline gelir ve bu otorite zamanla siyasal bir hüviyet kazanır. [Taşdelen, a.g.e.,58; Tuna, a.g.e.,68] Geliştirilen askeri güç ve tedbirler veya savaş örgütü de devlet haline gelir, geçici savaş başkanları da krallaşır. Böylece bu yaklaşıma göre toplumlararası veya toplum içi çatışmalar devlet kurumunun doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda da devlet şöyle tarif edilebilmektedir: Devlet, toplumsal sorunlara karşı bir çözüm aracı olarak ortaya çıkması nedeniyle, "toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen/düzenleyen toplumsal bir kurum"dur [Taşdelen,a.g.e., 58].

Bu bölümün başlarında da insan tabiatı hakkında ortaya konan görüşlerle insanın tabiatı gereği toplum halinde yaşayan bir varlık olduğu ve toplum hayatının insan için bir zaruret olduğu ifade edilirken aynı zaman da 'devlet'in de toplum için gerekliliğine işaret edilmektedir. Yaratılışında iyi ve güzel hasletlerin yanında kötülük, katılık ve zalimlik, başkalarına düşmanlık ve haksızlık yapmak gibi güdülerin de bulunduğunu,

hatta bunların insan tabiatında daha baskın halde bulunduğunu yukarıda belirtildiği üzere bir çok düşünür dile getirmektedir. İnsan tabiatına bu şekilde bakışın temelinde zalimleşmeye, başkalarına haksızlık yapmaya, şahsi çıkarları uğruna çeşitli fesatlıklar yapmaya eğilimli insanları zapt u rabt edecek, toplumun emniyetini sağlayacak bir gücün, bir otoritenin yani devletin gerekli olduğunu ortaya koyma gayreti de vardır.

İngiliz düşünürü Hobbes (1588-1679) meşhur «Homo homini lupus est.»/ «İnsan, insanın kurdudur.» ve «bellum omnium contra omnes.»/«herkesin herkesle savaşı.» sözleriyle devletin gerekliliğini ispatlamak ister. Çünkü Hobbes'a göre insanı yöneten güdü, korunma ve varlığını ayakta tutma güdüsüdür. Bu yüzden insan kendi varlığını sürdürebilmek için sürekli başkalarıyla çatışır ve savaşır [Hançerlioğlu,1993c: 336]. Ancak bu çatışma ve savaş insanın varlığını tehlikeye düşürdüğünden, uzlaşmazlık ve istikrarsızlık doğurduğundan akılcı davranma ve ileriye görme gibi yeteneklere sahip insan [Hançerlioğlu,1992:150; Marshall, a.g.e., 305] “herkesin herkesle savaşını en zararsız bir biçimde düzenleyecek bir yetke olan devlet’i kurmak zorunda kalmıştır.” [Hançerlioğlu, a.y.].

Felsefi antropolojiye göre de devlet, insanlığın varlığını sürdürebilmesinin bir şartıdır ve devlet kurmak insan olmanın bir özelliğidir. Çünkü yaratılışında iyilik-kötülük, ruhani-nefsani gibi zıt kutuplar bulunan insan yine tabiatı gereği «düzen ister, vasfı ve özellikleri ne olursa olsun, düzen devletsiz düşünülemez, düzen devlet demektir.» [Mehmed Niyazi,1989: 20].

Toplum hayatının insan için bir zaruret olduğunu açıklayan İbn-i Haldun [İbn-i Haldun, 1990:100] devlet’in de zaruri bir kurum olduğunu altını çizmektedir. İnsanların toplum hayatını devam ettirmek için birbirlerine yardım etmelerini sağlayacak, işbölümünü düzenleyecek, kendilerini birbirlerinin tecavüzünden koruyacak **devlete** de muhtaç olduklarını izah etmektedir. Eğer devlet olmazsa, fitratlarında bulunan düşmanlık ve zulüm güdüsüyle insanlar birbirlerine, mal ve mülklerine saldırırlar. İnsanların otoritesini tanıyacakları bir güç, yani devlet olmadan zulümler önlenemez, emniyet sağlanamaz [İbn-i Haldun, 1990:103,321,472; İbn-i Haldun, 1991: 343]. Haldun, ayrıca medeniyet ve kültürün de ancak devlet sayesinde gelişebildiğini ifade eder. [a.g.e.,:289] Ona göre devlet, insanlar için tabii bir merhaledir [İbn-i Haldun,1990: 472].

Devletin tarihi süreç içinde hangi toplumsal merhalede ortaya çıktığı konusunda da İbn-i Haldun görüşünü açıklamaktadır. Yönetim tarzları bakımından ilkel toplumlar tam anlamıyla bir devlet sistemine sahip değildirler. Bu yüzden ilkel toplumlar genellikle devletsiz toplumlar olarak kabul edilirler. Buna karşın devlet yukarıda yerleşik tarım toplumlarıyla birlikte devletin doğuşu konusunda da işaret edildiği gibi devlet yerleşik, şehirli ve işbölümünün geliştiği toplumlar devlet kurumuna sahip olmaktadır. İbn-i Haldun'un da devlet kurumunun ortaya çıkışını analiz ederken benzer bir yaklaşım sergilemekte, bu konuda riyaset ve **mülk** ayrımı yapmaktadır. Ona göre bedevi toplulukların/ilkel aşiret ve kabilelerde ortaya çıkan otorite tipi riyasettir/başkanlıktır. Şehirleşmiş, karmaşık toplumlarda ortaya çıkan sistem ise **mülktür** (meliklik,hükümdarlık), devlettir. Bedevî toplulukların başında bir reis bulunurken hadarî/medenî toplumların başında melik(hükümdar,sultan) bulunur ve melikin bir **mülkü** (**devleti**) varken reis de bunlar bulunmaz. Ancak riyasetle sevk ve idare edilen kabile veya topluluğun asabiyetinin hedefi de devletleşmektir ve bedevilikten hadarîliğe geçilirken reislik ortadan kalkarken mülk yani devlet teşekkül eder. Bu geçişi veya gelişmeyi hiç bir kuvvet engelleyemez. Çünkü bu tabii bir merhaledir [Taşdelen,1997:53; İbn-i Haldun, 1990: 436-7,472].

İlk dönem Osmanlı yazarlarından Tursun Bey de, Farabi (öl.950) ve Nasıruddin Tusi (1221-1274)'nin eserlerinden yararlanarak devletin gerekliliğine dair fikirler serdedir. O da yukarıdaki argümanların benzerleriyle devletin zaruriliğine işaret eder. İnsanların tabiatı üzere bırakıldıklarında pek çok düşmanlıkların meydana geleceğini ve düzenin devamı için şart olan yardımlaşmanın gerçekleşmeyeceğini belirtir. Bunları önlemenin yolu da, toplumsal nizamı korumak ve her insanı kabiliyetlerine göre bir mevkiye tutmaktır. Bunu sağlamak için de bir padişah şarttır. [Öz, 1997:50].

Toplumsal nizamın tesisi ve devamı için devletin gerekli olduğunun izah ve ispatını amaçlayan bu fikirler pek çok klasik İslam-Osmanlı yazarlarında görülmektedir. Aşağıda Asım Efendi de görüleceği gibi «Osmanlı devlet anlayışı temelde toplum nizamının devamı için bir padişahın gerekliliği ve bu padişahın ülkeyi adaletle yönetmesi fikrine dayanır.» [Öz, a.g.e., 53].

“Hükümdarı ve adaleti” eksen alan bu anlayış Türk toplumuna uzak bir anlayış değildir. Hatta kökleri İslam öncesi döneme kadar gitmektedir. Hakanlar yetkilerini ilahi güçten alıyor, kendilerini “milletin babası” olarak görüyorlardı [Erkal,1997:87-8]. Bugün de bu anlayışın izleri Türk toplumunda canlı bir şekilde görülmekte, “devlet baba” nitelemesi yapılmaktadır. Tarihi kökleri ve milletin devlete bu bakış açısından dolayı bugün Türk milleti ve devleti için başkanlık sisteminin daha fonksiyonel ve daha uygun olacağı teklif edilmektedir.¹⁸

Bu klasik devlet telakkisinde “adalet”e; hükümdar ve devletin ayrılmaz vasfı olarak vurgu yapılmaktadır. İbn-i Haldun da hükümdarı “adalet” ölçüsünün koruyucusu ve uygulayıcısı olarak görmektedir.¹⁹

Asım Efendi de devletin gerekliliği konusunda İbn-i Haldun gibi düşünmekte, devletin toplumsal düzeni askeri bir güce dayanarak sağlayabileceğini de vurgulamaktadır:

“Toplum nizamının sağlanması emir ve yasak koyucu devletle mümkündür. Devlet kanunlarını geçerli kılmak, düzeni tesis etmek için askeri güce ihtiyaç duyar. Askeri güce dayanarak bu görevlerini yapması kolay olur” [Asım, I: 324].

Toplum hayatının ancak bir takım düzenlemeler ve nizam ile sürdürülebileceğine işaret eden Asım Efendi bu düzenlemelerin ve nizamın da devlet tarafından yapılabileceğine dikkat çekmektedir. Yalnız devlet bu fonksiyonlarını keyfi olarak değil kanunlara göre yapmalıdır:

---

¹⁸«Türk toplumunun devlet ve uygarlıklar kuran büyük bir tarihi vardır. Bugün milletlerin hayatında bu tip zengin tecrübeler ancak ender ülkeler için tasavvur edilebilir. İslamiyetten önce Türk hakanları kendilerini (Milletin Babası) olarak kabul ediyor ve yetkilerini de ilahi bir güçten alıyorlardı. İslamiyeti kabulden sonra da bu yapı değişmedi “Hükümdar cihan ailesinin babası oldu” ve kendilerini de Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul ettiler. Böylece, halkı idare eden lider, Weber’in deyimıyla “karizmatik” bir hüviyete sahip oluyordu. Bugün parlamenter sistemimiz için ileri sürdüğümüz başkanlık kurumunun kökleri bu tarihi oluşuma dayanır. Milli iradenin halkta tecelli etmesi için, halkın doğrudan lideri seçmesi gerekir. Ve bu sistem, yukarıda ifade edildiği gibi tarihi şartlarımıza da uygundur. Devlet adamı (başkanı) ikinci derecede fonksiyona sahip olmalıdır. Keza, Peygamberin ölürken yerine hiçbir kimseyi vekil olarak bırakmaması halktan başka gerçek temsilcinin olmadığı gerçeğini ortaya koyar.» [Türkdoğan, 1973:27]

¹⁹«...Yurt ancak adaleti hakim kılmakla bayındır olur. Adalet Tanrı’nın yaratıkları arasında kurulmuş bir ölçüdür. Onu Tanrı kurmuştur. Tanrı bu ölçünün başına idareci dikmiştir ki, o da hükümdardır.» [İbn-i Haldun, 1991:78]

“Sultanların/yöneticilerin-devletin, varlık sebebi her zaman ve her yerde toplumun problemlerini çözmek ve toplumsal düzeni sağlamaktır. Şüphesiz bu bakımdan padişahın/devletin izzet ve azametinden ibaret olan emir ve yasaklar, devlet kurumlarını; devlet ve milletin işlerini düzenlemelidir.” [Asım, I: 327].

Ayrıca Asım, burada emir ve yasakların/kanunların mahiyetinin devletin itibar ve azametini yansıttığına da dikkat çekmektedir. Toplum hayatını düzenleyecek kanunlarla ilgili olarak Asım Efendi hayati bir şart ileri sürmektedir: “Emir ve yasaklamalar ve devlet kurumları ordu ve halk nazarında kabul edilebilir mahiyette olmalıdır. Ayrıca sivil ve askeri bürokrasinin benimsemesi de çok ehemmiyetlidir.” [a.y.].

Ahmed Asım bu görüşüyle İslam öncesi Türk devlet geleneğinde yerleşik olan toplum meselelerinin düzenlenen kurultaylarda gerek askeri gerekse sivil toplumun önde gelen şahsiyetleriyle müzakere edilerek ve danışılarak çözüme kavuşturulması ilkesini [Doğan,1998: 86] öne çıkarmaktadır. Ayrıca günümüzde demokratik toplumlarda yaygın olan, kanunların ve kurumların toplum kesimleri tarafından benimsenmesini esas alan anlayışı da savunmaktadır. Devletin toplumda saygın bir yer edinmesi, kanunların etkili ve geçerli olabilmesi için, yapılacak kanunlar ve düzenlemelerin ordu ve halkın onaylayabileceği, mülki ve askeri erkanın benimseyebileceği şekilde olması gerektiğinin altını çizmektedir.

Asım’ın devletin varlık sebebi olarak halkı gördüğünü -aşağıda da değinileceği gibi- ileri sürmek mümkündür. Yukarıda ki görüşünü teyiden, devletin halkın işleri ve menfaati için orduyu «inzibat eylemek» ile mükellef olduğunu belirtir [Asım, I: 327].

Asım, devletin görevlerini saymaya devam etmektedir. Toplumu oluşturan «reaya ve askeri [yönetici] ve berri [köylerde-kırsal bölgelerde yaşayan] ve hadari[şehirli] taifelerinin» birbirleriyle ilişkilerini, kaynaşma ve sosyal durumlarını iyileştirmek ve sorunlarını çözmek devlet olmanın gereğidir.

O, devletin görevi meselesini daha da netleştirmekte, hatta genişletmektedir: “Dini ve dünyevi huzur ve asayişini sağlamak devletin görevidir.”²⁰ Bu görüşüyle Asım, devlete sadece dünyevi huzur ve asayişini sağlama görevini yüklemiyor. Devletin toplumun dini

²⁰ «taraf-ı saltanata dini ve dünyevi rahat ve asayişini müstevcibdir.» [Asım, I: 337]

hayatını da emniyet ve huzur içinde yaşamasını temin etmesini de istiyor. Bunun için de dini makamlara ilim sahibi ehliyetli kişilerin getirilmesine dikkat edilmesini istiyor [a.g.e., 327].

2.2.1. Devletin Unsurları

Asım Efendi Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlatırken, toplumun en gelişmiş hali olan devlet denen örgütün bazı temel unsurlar ile ancak devlet olabildiğini belirtmekte, bu unsurlar olmadan fonksiyonlarını icra edemeyeceğine işaret etmektedir. Bu unsurlar arasında özellikle askeri güce, halka ve üretime vurgu yapmaktadır.

“Devlet kanunlarını geçerli kılmak, düzeni tesis etmek için askeri güce ihtiyaç duyar. Askeri güce dayanarak bu görevlerini yapması kolay olur.[Asım, I: 324] Devletin masraflarını karşılaması ve ülkenin gelişmesi ise gelire, üretimle mümkündür. Bu da hukuku gözetilecek halk sayesinde olur.” [a.g.e., 327-8].

Asım, son derece önemseydiği bu üç unsurdan başka devletin dayandığı üç unsuru daha öngören bir dairevî formülü de aktarmaktadır. “Bir toplum için bu unsurların[asker, gelir ve halk] hayati lüzumunu idrak eden devlet adamları gerekli düzenlemeleri yaparak bir «kelime-i câmia»[özlü manaları toplayıcı] olan şu formülü «düstürü'l-amel» edinmişlerdir:

«La sultan illâ bi'l-çeyş
Ve lâ mâl illâ bi'l-mülk
Ve lâ mülk illâ bi'r-ricâl
Ve lâ ricâl illâ bi'l-mal
Ve lâ mâl illâ bi'r-raiyye
Ve lâ raiyye illâ bi'l-siyase»[Asım, I: 328]

Devletin unsurlarını toplayan bu dairevi modeli sadeleştirerek vermek de yararlı olacaktır. “Sultan/devlet ancak askerle, mal[devlet hazinesine girecek gelirler] ülke ile, ülke yöneticilerle, yöneticiler gelirlerle, gelirler halk ile ve halk siyasetle var olur.” “Bu

formülde ortaya konan unsurlar arasındaki sıkı ilişkinin gereği olarak devlet adamları gerekli bütün tedbirleri almak zorundadırlar.” [Asım, I: 328].

Türk siyasi düşünce tarihinin başta siyasetnameler olmak üzere bir çok klasik kaynağında dairevi formüllerden yararlandığı görülmektedir. Hemen hemen aynı unsurları ifade eden, aralarında bazen vurgu ve üslup farkı olan bu formüllerin çoğunda, en sonda “adalet müessesesi” temel unsur olarak yer alırken Asım Efendi'nin kaydettiği yukarıdaki dairevî formülde başka bir yerde önemine dikkat çektiği adalet kurumunun yerini "siyaset" kurumu almış bulunmaktadır.²¹

Siyaset ise insan toplumlarını yönetmek sanatı ve işi gibi anlamlara gelmekte olup kamu düzenini sağlayan, genel yönetimi gerçekleştiren bir kurumdur. Böylece toplumsal bir kurum olması yanında aynı zamanda siyasi bir kurum olan devlet toplumun siyasi yetkilerini kullanarak toplumu yönetir, toplumu adına içte ve dışta tasarruflarda bulunur.[Arsalantürk,2000: 230, 235; Taşdelen, a.g.e., 11]

Bu dairevî ifade ile Asım, siyaset biliminin ve siyaset sosyolojisinin önemli konularından biri olan devleti oluşturan unsurları daha da açık hale getirmektedir. Asım'ın zikrettiği bu formüle göre devlet altı unsura dayanarak oluşmaktadır. Askeri güç-ordu, mali gelir, ülke, yönetici kesim, halk ve siyaset kurumu. Siyaset sosyolojisinde ve siyaset biliminde ise devletin hangi unsurlara dayanarak oluştuğu

²¹Devlet ve toplumla ilgili klasik İslam ve Osmanlı kaynaklarının bir çoğunda devleti meydana getiren unsurların dairevi bir şekilde açıklandığı görülmektedir. Bu modelin Doğulu kaynaklardan alındığı bilinmektedir. Kelile ve Dimne'nin Arapça'ya çevrilmesiyle müslüman yazarlar siyasetnamelerinde bu modelden yararlanırlar ve «daire-i adliye» diye adlandırılır.[Öz, 1997:51] Adalet müessesine yapılan vurgudan dolayı böyle adlandırılmış olmalıdır. İbn-i Haldun da Fars kaynaklarında geçen bu modeli aldıktan sonra Aristo'nun da “Siyaset” adlı kitabında Fars kaynaklarına dayanarak aynı modelden yararlandığını belirtmektedir.[İbn-i Haldun, 1990:94] Haldun, baş ve son tarafı belli olmayan bir halka”ya benzettiği bu modeli Aristo'dan şu şekilde aktarmaktadır: «Devlet ve saltanat bir nizam olup, asker ona kuvvet verir. Askerler devletin yardımcıları olup, para ve servet onların beslenmesini temin eder. Mal ve para bir geçinme vasıtasıdır, onu tebaa toplar, tebaalar köleler olup, onları adalet korur. Adalet ülfet edilen bir şeydir. Alem onunla kaim olur.»[a.g.e., 95]

Osmanlı-Türk düşünürü Kınalızâde de bu formülü şu şekilde ifade eder ve adalete vurgu yapar: «Adldir mucib-i salah-ı cihan; cihan bir bağdır divarı devlet; devletin nâzımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illa melik; melik zaptetmez illa leşker, leşkeri cem' edemez illa mal; malı cem' eyleyen reayadır; reayayı kul edemez eder padişah-ı âleme adl [adalet]» [Kınalızade Ali, 1248:49] “Adalet” kavramı Kınalızade'nin bu dairevi ifadesinin hem başında hem de sonunda yer almakta toplum nizamının özellikle adaletin tesisine bağlı olduğu vurgulanmaktadır.

Kökleri eski çağlara kadar giden «daire-i adliye» 19.yüzyılda da Osmanlı yazarlarının ilgisini çekmeye devam eder. Örneğin, Tanzimat hareketinin teorisyeni Sadık Rıfat Paşa da adalet ilkesine vurgusunu bu tarzda yapar.[Sadık Rıfat Paşa, 43; Zorlu, 1997:2]

tartışmalı bir konu olsa da hakim olan görüşe göre devlet şu dört temel unsura dayanarak oluşur: Halk-nüfus, ülke-coğrafi mekan, hükümet-iktidar ve siyasi rejim. Bu unsurlardan biri bulunmazsa tam anlamıyla bir devlet teşekkül edemez [Taşdelen, a.g.e., 56].

Asım Efendi de zikrettiği dairevî formülle “devlet” kavramıyla ifade edilen siyasi teşekkülün devlet olabilmesi için; ülke, halk, gelir, ordu, yönetici zümresi ve siyaset unsurlarının şart olduğunu, bunlardan birinin olmadığı siyasi teşekkülün devlet olamayacağını ve bu unsurlar arasında karşılıklı ve birbirini bağlayıcı sıkı bir ilişkinin bulunduğu altını çizmektedir.

2.2.2. Zalim de Olsa Devlete İtaat

Asım Efendi, devletin toplumsal düzeni sağlamasına karşılık halkın da devlete kesinlikle itaat etmesi gerektiğini belirtir. Hatta hükümdar/devlet «her ne denli zâlim ve sitemkâr olsa da» halk «kendi padişahları [devletleri] olmak hasebiyle» tahammül etmeli, emir ve yasaklarına uymalıdır. [Asım, II: 14].

Asım'ın zalim bir yönetime karşı bile ahalinin isyan etmemesi gerektiğine dair düşüncesi geleneksel Türk-İslam devlet telakkisini yansıtmaktadır. Devletsizliğin veya devlete zaaf gelmesinin doğurduğu felaketler ve anarşi karşısında “fitne-anarşi, küfürden beterdir” inancı ve devletin kutsiyeti geleneksel Türk devlet anlayışının önemli bir özelliğidir. Asım Efendi de bu anlayışı benimseyerek, halkın devlet otoritesinin sarsıldığı bir ortamda daha fazla perişan olacağına işaret etmektedir. Bu yüzden devletsizliğin ve anarşinin zalim devletten daha beter olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu anlayış bugün, Türk toplumunda "devletle kavga olmaz, devlete karşı gelinmez" şeklinde de ifade edilmektedir.²² Asım Efendi, zulme rağmen halkın devletine isyan etmemesi gerektiği görüşüne sınırlama da getirmektedir. Nizam-ı Cedid ricalinin zulüm

²² Son birkaç yıldır ülkemizde yaşanan ağır ekonomik krize rağmen Türk toplumunun devletine karşı yukarıdaki anlayışa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Halkımız ekonomik krizin yol açtığı geçim sıkıntısına tahammül ederken benzer krizi yaşayan Arjantin’de halk devlet otoritesini hiçe sayarak yağmacılık ve çapulculuk yapmaktadır.

ve yolsuzluklarını anlatırken, III.Selim'in zulüm ve yolsuzlukları önleyemediğini, buna rağmen ahalinin "padişahlarına ve devletine" isyan etmemesi gerektiğine, fakat diğer devlet adamlarının zulümlerine ise rıza göstermek zorunda olmadıklarına işaret etmektedir.

"Lakin padişaktan başka kimselerin tahakküm, zulüm, tasallut ve haksızlıkları tabiatıyla insanların nefesine ağır gelir. Ciğerlerine saplanan dikenler gibi olur. Bundan dolayı elbette şikayette bulunacaklardır." [Asım, II: 14].

Nitekim, Nizam-ı Cedid uygulamalarını istismar eden devlet görevlilerinin «zulüm ve eza ve cevr ve cefa»sı, halkın nefret etmesine ve devlete güvenmesine yol açmışken padişaktan[III.Selim] hoşnut olduklarını ifade etmektedir. Halkın padişahın zulüm ve haksızlıkları önlemesini uygun ve güvenilir-yakın bir çevresinin olmamasına-bağladıklarını kaydetmektedir [a.g.e., 14].

Halkın Nizam-ı Cedid uygulamalarını istismar eden resmi ve sivil ricalin yolsuzluk ve zulümlerinden bizzat padişahı sorumlu tutmaması veya mazur görmesi dikkat çekicidir. Asım Efendi, padişaha/devlet başkanına yönelik saldırı ve yıpratmaları adeta devlete ve devlet mefhumuna yapılmış gibi kabul etmektedir. Bu cümleden olarak gerek Asım'ın gerekse Osmanlı toplumunun padişahla/devlet başkanı ile devleti adeta özdeşleştirdiği söylenebilir. Bundan amacın, devlete olan inancın yıpratılmaması olsa gerektir. Bu bakış açısından Türk devlet telakkisinde yetkisini ilahi bir güçten aldığına inanılan Türk hakanının "milletin babası" olarak görülmesinin ve kutsanmasının etkili olduğu da görülmektedir [Türkdoğan, 1993: 27].

Ayrıca, ilmiye zümresine mensup ve İslam devlet telakkisini savunan biri olarak Osmanlı padişahını «Emirü'l- müminin ve imamü'l- müslimin» [Asım, II: 219] ve «vekil-i mutlak hazret-i padişah» [a.g.e., 7] olarak tanımlayan Asım Efendi'nin devlet başkanına -veya devlete- itaat konusundaki yukarıdaki düşüncesi tabiidir. Zira Kur'an, «Ey inananlar, Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden olan emir sahibine[devlet başkanına] itaat edin» diye emretmektedir [Kur'an; 4: 59].

Ahmed Asım, halkın devlete isyan etmemesi konusunda ulemaya/aydınlara görev yüklemektedir. Konuyla alakalı bir kaç hadisi²³ naklettikten sonra, ulemanın bu hadislerin gösterdiği şekilde halka doğruyu ve iyiyi anlatmakla yükümlü olduklarını belirtir. Ulema sadece halkı uyarmakla yetinmemelidir. Padişaha da «bizzat veya bilvasıta» nasihat ve tavsiyelerde bulunarak adalet ve insafa davet etmelidir [Asım, II: 14]. “Ahali ise daima ulemayı örnek almalı... Ulema gibi padişaha dil uzatmamalılar, emir ve fermanına boyun eğip itaat etmelidir.” [a.y.]

Asım Efendi'nin ulema tarafından horlanırken padişahların ihsanlarıyla geçinebildiği için padişahlara/devlet başkanına itaat konusunda böyle düşündüğü veya onları koruduğu ileri sürülebilir. Fakat ileriki bölümlerde belirtileceği üzere Asım Efendi kendi döneminden önceki padişahları eleştirdiği gibi [Asım, I: 285,329,339; Asım, II: 183] büyük yardımlarını gördüğü III.Selim'e yoğun eleştirilerde bulunmakta, Nizam-ı Cedid'in başarısızlığına yol açan başlıca faktörler arasında III.Selim'in zaaflarını da belirtmekten geri durmamaktadır [Asım, I: 273, 348; 357; Asım, II:3- 4].

2.2.3. Devletin Bekasının Şartı: Adalet

Asım Efendi, esasen İslam devlet telakkisini savunur. Bu görüşünü gerek insana bakışında gerekse devlet ve toplum ilişkilerinde ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin hristiyan devletlerle ilişkilerinde ortaya koymaktadır. Ancak devletin bekası ve toplumla ilişkisinde devletin kimliğine bakmaksızın tek şart arar: Adalet üzere olup olmaması.

Asım bu konuda devletin İslam ve hristiyan veyahut başka bir inanca mensup olup olmamasını önemsemez. Yeter ki devlet fonksiyonlarını icra ederken adaleti esas alsın. O, bu hususta tavrını son derece açık bir şekilde belirtmektedir: “Devlet küfür ile birlikte devam eder. Fakat zulüm ile birlikte devam edemez.” [Asım, II: 11]. Asım, kendisinden önce ve sonra bir çok ıslahatçı Osmanlı düşünürünün dile getirdiği bu

²³ Asım Efendi'nin Arapça olarak naklettiği hadisleri mealen şöyle ifade edilebilir:

“Kim emirinden/devlet başkanından hoşlanmadığı bir şey görürse ona sabretsin. Çünkü cemaatten ayrılıp ölen cahiliyye ölümüyle ölmüş olur.” “Nasılsanız başınıza öyle idareci getirilir...” “Ben meliklerin melikiyim. Onları istediğim gibi değiştiririm. Hangi toplumdaki razı olursam hükümdarlarının kalplerini onlara yöneltirim. Nefislerinizi hükümdarlarınızla meşgul etmeyin/hükümdarlarınıza itaatsizlik yapmayın...” [Asım, II: 14]

tavri²⁴ benimseyerek bir devletin devamının dine saygılı veya bir dine dayanmasıyla mümkün olamayacağını, mutlaka adaletli bir yönetim sergileyerek devamını sağlayabileceğine inanmaktadır.

Devletin dini inkâr edip, küfür üzere olsa bile adalet ve hakkaniyete göre hareket ediyorsa, küfrüne ve inkarcılığına rağmen yaşayabileceğine işaret etmektedir. Böylece dairevi formülde doğrudan değinmediği “adalet müessesesi”nin hayati ehemmiyetini bu şekilde ifade etmekte ve rasyonel bir tavır sergilemektedir.

2.2.4. Devlet Nizamının Tesisinde Askerî Gücün Önemi

İbn-i Haldun'un belirttiği üzere devlet, kuruluş çağında mülki ve idari organlardan ziyade ordu teşkilatına ihtiyaç duyar. Mülki ve idari görevliler devletin emirlerini ancak askeri kuvvetin yardımıyla yerine getirebilirler.[İbn-i Haldun, 1991: 1] İbn-i Haldun'un bu görüşünü Asım Efendi de benimsemektedir:

“Akli ve nakli-tarihi delillerin gösterdiği üzere devlet ve toplum nizamının tesisi ile din ve devlet işlerinin düzenlenmesi “cihad kılıcı”/ ordu vasıtasıyla kolay ve mümkün olur”.²⁵ Asım, bu görüşünü desteklemek için Hz. Peygamber'in daima ashabını gazâ ve cihada teşvik ettiğini de ifade etmektedir [Asım, I: 332],²⁶

²⁴ Devletin devamı meselesinde devletin müslüman olup-olmaması yerine “adalet” üzere hareket edip-etmediğini devlet ve toplum mesellerine değinen bir çok Osmanlı yazarı kriter olarak almışlardır. Bu hususa özellikle devletin buhranlı dönemlerinde çözüm çareleri sunan ıslahatçı yazarlar daha çok vurgu yapmışlardır. Ancak bu bakış açısı; Osmanlı Devleti'nden önceki devirlerde de müslüman düşüncüler tarafından ortaya konulmuştur. Örneğin Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizamülmülk (1018-1092);«melik inkar ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle kalamaz» derken aynı inancı dile getirmektedir.[Nizamülmülk, 1987:32] Onyedinci yüzyıl başlarında devlet kurumlarındaki yozlaşma ve çürüme iyice ortaya çıkar. Devrin seçkin simalarından Koçi Bey IV.Murat'a ve Sultan İbrahim'e sunduğu risalelerinde sorunları tartışır, çözüm yolları, gösterir ve adalet konusunda devleti uyarır: «Küfür ile dünya durur, zulüm ile durmaz» hükmünü verir [Koçi Bey, 1985: 69]. Onyedinci asır boyunca Osmanlı Devleti'nde siyasi, sosyal ve iktisadi buhranlar devam eder. Koçi Bey'den sonra Naima da aynı uyarıda bulunur: «Dünya küfür ile yıkılmaz, zulüm ile yıkılır.»[Naima, 1281:33] Zaman ve mekanla kayıtlı olmayan bu hüküm, «adalet, mülkün temelidir.» gerçeğinin başka bir şekilde ilan edilmesidir.

²⁵ «Çün emr-i sübüt Cengiz Han'dan bi-tariki'l-irs canâb-ı hâniye müntakil olup ve bedahet-i akl ve delâlet-i nakl ile malum ve müsbeddir ki; temhid-i kavaid-i mülk ve milel ve tertib-i revâbit-ı din ve düvel tuğ-ı cihad vasıtasıyla teysir ve iraka-i dimâ birle suret-i pezir olur.» [Asım, I: 332]

²⁶ Cevdet Paşa da hilafet meselesine değinirken devletin tesisinin, bozgunculuk ve kötülüklerin def edilmesinin, asayişin korunmasının ve halkın işlerinin iyi bir şekilde tanzim edilmesinin kuvvete/askeri güce bağlı olduğunu belirtmektedir: «... Hilâfet-i Nebeviyye ehl-i İslâm arasında râbta ve kelime-i vâhide üzere icimalarına vasita olan bir emarettir. Emaret[devlet] ise Cenab-ı Hakk'ın bir sır ve hikmetidir ki; teesüstü daima satvet ve kuvvet ile meşruttur. Ve ondan maksad-ı asli, def-i fesad ve hıfz-ı asayiş-i bilâd ve tanzim-i umûr-ı cihad ile mesâlih-i âmmeyi hüsn-i tanzim ve tesviyeden ibarettir. Bu dahi satvet ve kuvvete menûttur. Âdet-i ilâhiyye bu vechile cari olagelmıştır.»[Cevdet Paşa, 1976:287]

Devletin güçlenmesinde, ülkenin gelişmesinde ordunun «zabt u rabtları hususu»nun, orduda hiyerarşik bir teşkilatlanmanın yapılmasının hayati önemi bulunduğu da dikkat çekmektedir.²⁷ Hükümdarların bu konuda gerekli tedbir ve düzenlemeleri yapmak, hususi nişanlar ve usuller ile orduyu hiyerarşik bir düzene koymak ve hazır tutmak, stratejik tedbirleri almak zorunda olduklarını da kaydetmektedir. Ona göre bu tedbirler ve düzenlemeler devlet olmanın gereğidir [a.g.e., 328].

Asım Tarihi'nin yazıldığı dönem, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nın ihtilalleriyle ve sebep olduğu kargaşalıklarla sarsıldığı bir dönemdir. Öyle ki devletin bekası, ordunun «zabt u rabt»ına, devlete itaatına bağlı hale gelmiştir. Asım Efendi bu duruma da değinmekte ve devletin devamı için orduyu disipline etmenin şart olduğunu belirtmektedir.[Asım, I: 329] İbn-i Haldun'un ifadesiyle «Devlet, ilk kuruluş çağında olduğu gibi, korunmak için askere pek muhtaçtır.» [İbn-i Haldun, 1991:1] Nitekim III.Selim devletin çöküşünü durdurmak amacıyla disiplinli ve talimli yeni bir askeri teşkilat, Nizam-ı Cedid Ocağı'nı kurar.

2.2.5. Toplumsal Düzendeki Alimlerin Sorumluluğu

Gerek halk gerekse yönetici kesimi olsun tüm toplum kesimlerinin eğitimlerinde, bilgi ve beceri sahibi olmalarında, ülkede hukuka inancın yerleşmesinde ve hukuka göre işlerin yürütülmesinde ulemanın/alimlerin büyük bir sorumluluğu ve etkinliği vardır[Asım, I: 332; Asım, II:14]. Asım Efendi bu sorumluluğu ve etkinliği son derece önemsemektedir. Ona göre toplumun iyi halde bulunması veya bozulması, aynı şekilde yöneticilerin/devletin adalet ve doğruluk üzere hareket etmesi veya haksızlık ve zalimlik yapmasından ulema/alimler sorumludur. Bu gerçeği açıklamaya ve tartışmaya gerek yoktur.²⁸ Eğer ulema zümresi toplumsal fonksiyonlarını layıkıyla icra etmezlerse toplum tefehüs eder, yöneticiler zalimleşir, devlet adaletten sapar.

²⁷ «Usûl-ı müstemirre ve mevadd-ı medide-i mukarrereden dir ki; takrir-i bünyan-ı memleket ve tevsi'-i daire-i eyalet cümle ecnadın hususan erbab-ı seyf ve cihadın riayet-i zabt u rabtları hususuna merbut ve menut ve ol firkanın ahval-ı müteferrikası serdâr ve sipahdârlar nasbıyla mazbût olup...» [Asım, I: 327-8]

²⁸ «Amme-i halkın salah ve fesadı, kezalik selatinin adl u dâdı ve cevri u bi-dâdı ulema canibinden neş'et eylediği şerh ve beyandan müstağnidir.» [Asım, I: 332]

Asım, toplum ve devletin bekası bakımından ulemanın/alimlerin hayati fonksiyonları bulunduğu ilmiye ve hukukla ilgili makamlara «ehl-i ilm»in getirilmesinin şart olduğunu altını çizmektedir [Asım,I: 337]. Bu denli önemli sorumluluğu bulunan ulemanın/alimlerin [daha genel bir ifadeyle “aydın” kesiminin] konumlarını kişisel menfaatleri için kullanmalarını, bu zümrenin yozlaşmasını, toplum ve devlet bakımından, “felaket ve belanın asıl kaynağı” olarak görmektedir [Asım, I: 332].

Asım Efendi, devlette adaletten sapma olduğunda, toplumun zulüm ve haksızlıklar karşısında çaresiz kaldığında isyan çıkmaması, düzenin kaosa dönüşmemesi için ulemayı halkı teskin etmekle ve devlete itaata çağırarak görevli saymaktadır. Bunun yanında ulema padişahı da uyarmalı, adalet ve insafa davet etmelidir [Asım, II: 14].

2.2.6. Ülke Gelişmesinde Halkın Önemi

Osmanlı yazarlarının birçoğunun yararlandığı gerek şekil gerekse mana olarak birbirine benzeyen dairevi formüllerde adalet kurumuyla birlikte halka ve mali gelirlere daha fazla vurgu yapıldığı söylenebilir. Zira devleti oluşturan unsurlardan hem ordunun hem de yönetici zümrenin ihtiyaçlarını karşılamak halkın verimli üretimine bağlıdır. Bu gerçekleşmediğinde hukuk dışı yollara sapılarak veya halkın ezilmesi pahasına ağır vergilerle ihtiyaçların karşılanmasına başvurulmuştur. Bu tür uygulamalar derde deva olmadığı gibi iktisadi ve sosyal yapıyı da bozmuştur. Bu itibarla devletin muhtaç olduğu gelirleri sağlayabilmesi halkın adalet üzere yönetilmesine, güven ve huzurunun temin edilmesine bağlı olduğu sarahaten belirtilmiştir.

Asım da, hazinenin gelirlerinin artmasının üretim ve refahın yükselmesinin halkın gözetilmesine bağlı olduğunu açıkça ilan etmektedir.²⁹ Dairevi formülde doğrudan değinmediği “adalet” müessesinin hayatî ehemmiyetini bu vesile ile de dile getirerek ülkenin gelişmesinde halkın adalet üzere yönetilmesinin, zulüm ve haksızlıklardan korunmasının şart olduğuna dikkat çekmektedir.

---

²⁹ «...teksîr-i mal ve tevfir-i esbâb-ı maaş ve refah, hal-ı riayet-i raiyette mevkuf...» [Asım, I: 328].

Ayrıca “akıl-düşünce ve başkasının hukukunu tanımak” nasıl insana emanet edilmişse toplumun da devlete Allah’ın «emanet-i kübra»[büyük emaneti]sı olduğunu ve devletin adalet üzere toplumun emniyetini sağlamakla mükellef olduğunu belirtir.[Asım, I: 339; Asım, II: 36] Bunun yanında toplumun da varlığını sürdürebilmesinin dairevi formülde görüldüğü gibi ancak devlet ile mümkün olabileceğini, devlet olmadan toplumsal sorunların halledilemeyeceğini dile getirmektedir.

Yalnız Asım Efendi, gelirlerin çoğalmasının ve refah seviyesinin yükselmesinin halkın durumuna bağlı olduğu gerçeğini ordunun durumuyla birlikte irdelemektedir. Meseleyi bu şekilde ele alışında yaşadığı dönemde ülkenin her tarafında halkın ayanlar, dağlı ve levend eşkıyası, bazı devlet ricali ve diğer mütegalibe tarafından adeta haraca bağlandığını, can ve mal güvenliğinin kalmadığını yakinen gözlemlemiş olması etkili olmuş olmalıdır.

Halkı bu zulümden öncelikle kurtaracak olan ordudur. Fakat ordunun da durumu içler acısıdır. Yine aynı dönemde Yeniçeri Ocağı başta İstanbul olmak üzere ülkenin çoğu yerinde halkı özellikle de esnafı canından bezdirmiştir. Bundan dolayı devlet, halkın huzur, güven ve menfaatını sağlamak için ordunun kural ve kaidelerini sağlamlaştırılmalı ve disiplinini muhafaza etmelidir. Ülke ve devletin devamı buna bağlıdır.³⁰

2.3. Toplumsal Hayatın Temel Dinamiği: Asabiyet

İslam tarihinde İbn-i Haldun(1332-1406) toplum ve devlet görüşleriyle en çok temayüz eden ve yine kendinden sonra toplum ve devlet meseleleriyle ilgilenen müslüman düşünürlere en çok etki eden bir kaç düşünürden biridir. Fakat asıl etkisini 17.yüzyılda Osmanlı düşünürleri üzerinde yapmıştır. Bu asırdan itibaren hemen hemen bütün Osmanlı tarihçileri İbn-i Haldun’un toplum ve devlet görüşünden hareket ederek eserlerini kaleme almışlar, onun zaviyesinden toplumsal olayları tahlil etmişlerdir. İbn-i Haldun’un tavırlar

³⁰«Ve elbette padişahan-ı bahtıyar ve ferman-ı revâyân-ı müdün ve emsar olanlar maslahat-ı raiyyetdâri mülâhazasına makrun olarak rûsum-ı sipehdariyi beste-i rişte-i, inzibat eylemek mücib-i devam-ı mülk ve saltanat ve reaya ve askeri ve berri ve hadari taifelerinin keyfiyet-i ihtilat ve ictima’larını tahkik ve hey’et-i şe’âir ve evzâ’larını ber-vech-i hakîka tevsiye ve tensik eylemek müstevcib-i nizam ve mehamm-ı devlet olduğu rûşenâ-yı reh-şinâsân-ı ashab-ı ru’yet ve dirayettir.» [Asım, I: 327]

nazariyesine göre Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girdiğini belirterek yetkilileri tedbir alma konusunda uyarmışlardır [Arslantürk, 1997:10,20; Aksan,1997:184].

Fakat Türkiye'de İbn-i Haldun'un toplumsal meselelere sosyolojik yaklaşımını benimseyerek geliştiren iki mütefekkir öne çıkmıştır. Türk tarihçiliği ve sosyolojisi bakımından da temayüz eden bu mütefekkirlerden biri 17.asırda yaşayan Naima [Arslantürk, 1997] diğeri 19.asırda yaşamış olan Cevdet Paşa'dır [Yazan, 1992].

Çağ itibariyle bu iki mütefekkirimizin çağları arasında, yani 18.yüzyılda yaşayan Asım Efendi'de de İbn-i Haldun sosyolojisinin izleri görülmektedir. Asım Efendi, İbn-i Haldun'dan doğrudan bahsetmese de temel kavramlarından yararlandığı açıkça görülmekte ve tavırlar nazariyesine değinirken Haldunizm'in Osmanlıdaki önde gelen takipçisi Naima'dan övgüyle bahsetmektedir [Asım,I: 264]. Tarihinde insan ve toplum, devletin gerekliliği, kuruluşu, yükselmesi, gerilemesi, çöküşü ve sosyal değişme ve bozulma, kurumlardaki yozlaşma ve kişinin kendi kültürüne yabancılaşması gibi konuları İbn-i Haldun sosyolojisinin temel kavramlarından olan «asabiyet», «bedeviyet» ve «hadariyet» gibi kavramlarla ve tavırlar nazariyesiyle açıklamaktadır. Fakat «bedeviyet» kavramını çoğu kere «asabiyet» anlamında veya bu kavramın yerine kullandığı görülmektedir. Bundan dolayı, kavram kargaşasına yol açmamak için Asım'ın asabiyete bakışına geçmeden önce bu kavramların Asım'ın Arapça'dan Türkçe'ye tercüme ettiği Kamus Tercümesi'nden de yararlanarak sözlük anlamları ile İbn-i Haldun bu kavramlara yüklediği anlamları Mukaddime'sine dayanarak vermek, benzerlik ve farklarına değinmek yararlı olacaktır.

2.3.1. İbn-i Haldun'da Asabiyet Kavramı

İbn-i Haldun nazariyesinin kavramları arasında en fazla üzerinde durulanı asabiyet kavramı olup gerek İbn-i Haldun gerekse takipçileri asabiyeti -asında kelime anlamından mülhem- farklı anlamlarda kullanmışlardır. Fakat bu anlamlar aşağıda da değinileceği üzere birbirlerinin zıddı veya nakzedicisi değildir.

Asabiyet kelime olarak, kendi akraba ve taallukatını, vatan, din ve milletini aşırı derecede kayırma ve müdafaa gayreti, hamiyet ve gayret anlamlarına gelmektedir.

Kavramın bu kelime anlamlarına binaen dini gayreti ifade etmek için «asabiyet-i diniyye», vatanperverliği, milliyetçiliği ifade etmek için de «asabiyet-i milliyye», «asabiyet-i kavmiye» gibi tamlamalar yapılmıştır [Şemseddin Sami, 1998; Develioğlu, 1997]. Asım Efendi de asabiyetle aynı kökten gelen “asabe” terimini «asabe; lugatde bir kişinin pederi tarafından olan akrabasına denir» şeklinde açıklamakta ve asabe-i nesebiyye ve asabe-i sebebiyye diye iki çeşidi bulunduğunu belirtmektedir [Asım, 1304: 388]. Ayrıca asabe'nin bir kimseyi destekleyen ve arkalayan akrabasına da dendiğini kaydetmektedir [a.g.e., 389].

Yine asabiyetle aynı kökten gelen “taassup” teriminin de sözlüklerde benzer karşılıkları bulunmaktadır. Taassup, birine taraftarlık ve gayretkeşlik etme anlamıyla «asabiyet-i milliye» yerine de kullanılmaktadır. Bir diğer anlamı ise kendi din ve milletini aşırı derecede severek ve üstün görerek diğer din ve millet mensuplarına buğz, kin ve husumet göstermek.[a.y.] Türkçe de daha çok bu ikinci anlamı kullanılmakta, Avrupalıların fanatizm dedikleri tavrı ifade etmektedir. Bu anlamda Asım Efendi'nin ileride, Avrupa ile ilgili ilişkilere dair görüşlerinde görüleceği gibi asabiyet anlayışının ve tavrının bazen fanatizme-taassuba kaçtığını söylemek mümkündür.

Bedeviyet ise sözlükte, çölde çadır altında yaşayan ve konup göçen halkın hali, göçebelik, hadariyyet ve medeniyetin zıddı; bedevi de; çölde yaşayan, çadır ile konup göçerek hayatını sürdüren, medeni ve hadari/şehirli mukabili, göçebe olarak tanımlanmıştır [Asım, 1305b: 871; Şemseddin Sami, 1998; Develioğlu, 1997]. Hadariyyet ise; yerleşik olarak yaşayanların usul-i maişeti; hayat tarzları, şehirleşme, bedeviyetin aksi, medeniyet. İkinci bir anlamı da sefer ve harbin zıddı olan barış ve asayiş. Hadarî de köy, kasaba ve şehirde yaşayan köylü, şehirli ve yerleşik, medeni, barış ve güvenle ilgili, barış zamanına ait demektir [Asım, 1305a: 261-2; Şemseddin Sami, 1998; Develioğlu, 1997].

İbn-i Haldun'un Mukaddime'de asabiyet kavramını şu anlamlarda kullandığını tespit etmek mümkündür.

-Akrabalık bağı ve akrabaların bu bağdan kaynaklanan birbirlerine yardımları ve birbirlerini korumaları. [İbn-i Haldun, 1990:326-7, 328]

- Mensubiyet bağı**, mensup olma. [İbn Haldun, 1991:311]
  - Kavmî hamîyyet. [İbn-i Haldun;1990: 359]
  - Bir kavmin bir araya toplanarak kendisini koruması, düşmana karşı koymak. [a.g.e.,360]
  - Kişilerin mensup oldukları uruğ ve kitleleri koruma inancı. [a.g.e., 82]
  - Düşman saldırısından korunmak, saldıranları kovmak irade ve azmi.[İbn-i Haldun, 1991: 352]
  - Şeref, kudret ve asalet sahibi olmak. [İbn-i Haldun, a.g.e.,337; İbn-i Haldun, 1991: 97].
  - Kuvvet ve üstünlük, üstün gelme azmi, hamîyyet. [İbn-i Haldun, 1990: 333,416, 463].
  - Atılğanlık, şecaat, **bahadırılık**, şiddet, kudret ve yırtıcılık [a.g.e., 359, 425, 433, 436].
  - Servet kazanmak ve istila etmek için kişilerin bir araya toplanması.[İbn-i Haldun, 1990: 352].
  - Bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kuvvet ve üstünlük sahibi olmaları ve bir **ideal** etrafında toplanmaları. [İbn-i Haldun, 1990:373]
  - Devletin temeli, [İbn-i Haldun, 1991: 97].
  - Devlet kurma isteği, iradesi** [a.g.e., 473].
  - Düşmanı kuvvet ve şiddetle yenmek [a.g.e., 360].
  - Düşmana karşı çıkabilme cesareti, gücü ve iradesi [a.g.e., 361].
  - Memleketler fethedip, zafer kazanmayı arzulamak [a.g.e., 360].
  - Devleti kuran hükümdarın boy ve uyruğu [a.g.e., 97].
  - Devleti koruma gayreti** [a.g.e., 396].
  - Devleti koruma hamîyyet ve hassasiyeti [a.g.e., 427].
  - Kuvvetli ve kudretli bir kavmin desteği [a.g.e., 405].
- Mukadime'de bedeviyet'in ise göçebe hayatın yanında şu anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir.
- Dünyaya düşkün olmama. [İbn-i Haldun, 1990: 310]; dar yaşayış, kabalık. [a.g.e., 433].
  - Sadelik, yetecek kadar dünya malını istemek, tabii yaratılış üzere olmak. [a.g.e., 310].
  - Hayır ve iyiliği kabule şehirlilerden daha yakın olmak. [a.g.e., 315].
  - Şecaatin sebebi ve amili. [a.g.e., 350].
  - Atılğanlık, bahadırılık, vahşilik, yırtıcılık [a.g.e., 350].
  - Asabiyet, asabiyetin şiddet ve kudreti [a.g.e., 453].

Bedeviyetin karşılığı olarak yerleşik ve şehir hayatını ve medeniyeti ifade etmek için kullanılan hadariyyetin de ayrıca şu anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

-Yerleşik hayatın en gelişmiş ve son basamağı medeniyet [a.g.e., 311].

-Bolluk ve refahın çeşitlenmesi ve çoğalması.[a.g.e., 436-7].

-Her çeşit lezzet, bolluk ve genişlik içinde yaşamaya , rahatlığa alışmak [a.g.e., 310-1].

-Arzu ve heveslere düşkünlük [a.g.e., 310].

-Güven içinde olduğuna inanmak [a.g.e., 314].

-Bolluk ve refahın lezzetleri ile lezzetlenmek, adet ve alışkanlıkların çoğalması ve bunların ihtiyaç haline gelmesi. [a.g.e., 437].

-Asabiyet , atılganlık, şecaat ve kuvvetin kırılması ve zayıflaması [a.g.e., 316].

Görüldüğü üzere bu kavramlar arasında sadece bedeviyet'e yüklenen anlamlar arasında bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Bedeviyet, sadelik, dünyaya düşkün olmamak, tabii yaratılıştaki olmak, yırtıcılık, kabalık anlamlarında kullanılmasının yanında savaştanlık, şiddet, atılganlık, bahadırılık kısacası asabiyet anlamında da kullanılmaktadır.

Bu üç kavramın sözlük anlamlarından bile toplum hayatının gidişatını asıl belirleyen faktörün, "asabiyet" olduğu anlaşılmaktadır. Gerek devletin kuruluşu ve yükselmesinde ve medeniyetin gelişmesinde ve gerekse medeni toplumun yozlaşmasında "asabiyet" belirleyici faktördür. Asabiyet'in toplum hayatındaki bu fonksiyonlarından dolayıdır ki İbn-i Haldun, nazariyesini asabiyet üzerine bina etmiş bulunmaktadır. Toplum hayatını, devletin kuruluşunu ve temelini, gerileme ve yıkılışını asabiyetle açıklamaktadır.

Asabiyet sayesinde aynı soydan gelenler bir ideal etrafında toplanırlar ve bu suretle kuvvet ve üstünlük elde ederler [İbn-i Haldun,1990: 373]. Asabiyetle insanlar kendilerini ve mensup oldukları boy ve kitleleri koruduğundan aynı boydan, aynı kabileden olanlar birbirlerine yardım ederler, düşmana karşı birbirlerini korurlar [İbn-i Haldun,1990: 82, 326, 328]. Fakat nesebin dışında başka bir sebepten de asabiyet doğabilir.³¹ Bu yüzden

---

³¹Mesela, insanların dini veya başka bir mefkure etrafında da toplanmaları ve kendilerinin hak yolunda olduklarına inanmaları ve hak uğrunda ölümü göze almaları asabiyetin kuvvetini kat kat artırır. Bundan dolayı hiçbir kuvvet onların zafer kazanmalarına engel olamaz ve zafer yalnız asabiyet kuvvetiyle kazanılır [İbn-i Haldun, 1990: 404].

yardımlaşma sadece nesep asabiyeti ile sınırlı değildir. Başka bir sebebe dayalı asabiyetle de insanlar birbirleriyle yardımlaşır, dayanışmaya girerler [a.g.e., 373, 411-2]. Din, mezhep veya bir ideal etrafında toplanarak kuvvet ve kudret sahibi olmak böyle bir asabiyetle, sebep asabiyetiyle mümkün olur.[İbn-i Haldun,1991: 311] Yukarıda temas edildiği üzere Asım Efendi de “asabe-i sebebiye” ile böyle bir asabiyete işaret etmektedir [Asım, 1304: 388].

Bu bağlamda din, nesep asabiyeti kuvvetine kuvvet katar. Böyle bir asabiyete sahip olanlar kendi kuvvetlerinden çok fazla kuvvete sahip olan ve göçebe olan toplumlara yenerler [a.g.e., 404]. Dine inanma ve boyun eğme asabiyet sahibi olanlar arasındaki çekişme ve rekabetleri, birbirlerini kıskanmalarını önler. İnançları ve inandıkları dava etrafında birlik olurlar. Din, ortak menfaat ve maslahatları üzerinde basiretle düşüncelerini ve hareket etmelerini sağlar. Böylece dava ve hedefleri bir olur.Artık maksatlarına ulaşmalarını kimse engelleyemez. Çünkü, davaları uğruna ölümü göze almışlardır. Bu dava için savaştıkları devletin kuvvetleri onlardan sayı bakımından çok fazla olsa da hakkın galip gelmesi için savaşır ve galip gelirler [a.g.e.,402-3].

Asabiyet ile karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya giren insanların toplum halinde yaşamaları ve devlet kurmaları bir zarurettir. Devlet kurmak için kuvvet ve kudret gereklidir. Bunlar da ancak asabiyeti ve onun özelliklerinden olan şiddet ve yırtıcı hayvanlardaki saldırganlığa benzer saldırganlığı adet ve tabiat edinmekle elde edilir [İbn-i Haldun,1990: 436]. Devletin kurulabilmesi için düşmanlara veya diğer boylara da galebe çalmak şarttır. Her boy da bir asabiyete sahiptir ve her asabiyetin ise kendine mahsus arzu ve davası vardır. [Osmanlı’da ila-yı kelimetullah, nizam-ı alem davası gibi] Devletin başına geçecek boyun asabiyetinin kuvvet ve kudreti diğer boylarınkinden üstün olması şarttır. Ki diğer boylara boyun eğdirebilsin. Böylece devletin temelini teşkil eden asabiyet, devleti kuran başkanın kendi boy ve uruğudur [İbn-i Haldun, 1990: 417]. Devleti kuracak asabiyetin galip gelmesi ise bir ideal etrafında toplanarak onu gerçekleştirme azmini göstermekle ve kalpleri birbirine kaynaştırmakla olur. Kalpler ise, ancak insanların Tanrı’nın dinini yaymak [Osmanlı da ila-yı kelimetullah davasında olduğu gibi.] için yardımlaşmalarıyla bir olurlar [İbn-i Haldun, 1990: 401-2].

Asabiyet, aynı zamanda kuvvetli bir kavmin arka olması ve desteğidir. Devleti kurmak ve korumak için halkı toplamak ve boyun eğdirmek asabiyetle yani kudretli ve kuvvetli bir kavmin desteği ile mümkündür. Ve devlet asabiyetin kudret ve kuvveti nispetinde genişler [a.g.e., 405, 411-2]. Hükümdarın devletin başına geçmesi de mensup olduğu boyun hamiyet, kudret ve kuvveti, kısaca asabiyeti veyahut diğer herhangi yardımcı ve arka olan kuvvetler sayesinde olur [a.g.e., 473].

Devletin kuvvetliliği de asabiyetin kuvvetine göredir. «Çünkü var olan her varlığın ömrü onun mizaç ve kuvvetine bağlıdır. Devletlerin mizaçları ise asabiyet iledir. Bir devleti koruyan asabiyet kuvvetli ise, mizacı da o asabiyetin kuvveti nispetinde kuvvetli olur ve devletin ömrü de o nispette uzun olur.» [İbn-i Haldun,1990: 416]. Asabiyet de çağdan çağa, kavimden kavime değişir [a.g.e., 374].

Bütün bunlar asabiyet'in, bir kavmin bir araya toplanarak kendisini koruması, düşmana karşı gelmesi, fetih ve zaferler kazanmayı istemesi ve düşmanı şiddetle yenmek olduğunun açık delilleridir. Asabiyet denilen bu özellikleri kaybeden topluluk veya toplumlar yukarıdan beri değinilen üstünlük, kazanç ve meziyetlerden mahrum kalırlar [a.g.e., 360].

İbn-i Haldun toplumsal değişme konusunda da asabiyeti etkin faktör olarak görür. Devlet ilk kuruluşunda bedeviyet-göçebelik devresindedir ve kurucu nesil bedeviyetin kılık ve kalabalığını, sadelik, bahadırılık, atılganlık ve yırtıcı hayvan gibi göçebelik alışkanlıklarını ve tabiatını yani asabiyetin şiddet ve kudretini muhafaza eder. Kılıçların çalım yerleri keskindir. Bu hususiyetler çoğunlukla göçebe hayat yaşayan kavimlerde bulunur [İbn-i Haldun,1990: 433, 436]. Devletin bu devresinde bulunanların ihtiyaçları azdır. Çünkü bolluk ve zevk içinde yaşamaya alışmadıkları için masrafları da az olur. Bundan dolayı devletin gelirleri giderlerinden fazla olur ve tebaadan alınan vergilerin çeşit ve miktarı da azdır [İbn-i Haldun, 1991: 58,61,304].

Fakat çok geçmeden devleti kuranlar, refah ve zevk içinde yaşamaya başlarlar [a.g.e.,61]. Zira göçebe kavimler bereketli bölgelere yerleşerek, yerleşik hayatın nimet lezzet ve rahatlığına dalarlar. Göçebelikten uzaklaştıkları nisbetde bahadırılık ve şecaatlerinden,

kısaca asabiyetlerinden de uzaklaşırlar. Göçebe toplumun yerleşik hayata geçerek medeniyetin icaplarına göre yaşamaya başlamaları vahşi olan bir ahunun veya sığırın evcilleştirilerek bolluk içinde yaşamaya başladıktan sonra süratle yerinden kalkmaması, huysuzluğunu ve hırçınlığını kaybetmesi, yürüyüş ve derisinin güzelliğinin değişmesi gibidir. Bunun sebebi tabiat ve karakterlerin alışkanlıklara göre yeniden şekillenmesi, değişmesidir [İbn-i Haldun,1990: 351]. Yerleşik/medeni hayat, bolluk ve refahı hem miktar hem de çeşit olarak artırır. Nefislerin arzusu, iştahları ve ihtiyaçları çoğalır. Rahatlığın ve refahın lezzetleri ile lezzetlenmek alışkanlık halini alır ve bir ihtiyaç haline gelir. Böylece toplumun bedeviyet devresinin yerini yerleşik ve medeni devre alır. Medeniyetin icaplarına göre yaşama alıştıklarından gelirler giderleri karşılayamaz hale gelir ve tebaanın mal ve servetine göz dikerler, vergileri son haddine kadar arttırırlar [a.g.e., 436-7; İbn-i Haldun, 1991:61].

Bu devrede insanlar refah, sükunet, lüks ve ziynetler içinde yaşayarak bedevi/göçebe hayatın kabalığını kaybederler. Asabiyet zayıflar. Bu zayıflık onlar için bir tabiat olur. Atılganlık ve şecaat gibi özelliklerini kaybederler. Rahatlıkları nispetinde yok olup gitmeye mahkum olurlar. Artık devleti korumak hatırlarına bile gelmez. Çünkü rahatlık asabiyetin şiddetini gidermiştir [İbn-i Haldun, 1990: 356-57]. Halbuki onlar bedeviyet üzere iken şecaatleri, atılganlıkları ve şiddetleri sayesinde devleti kurabilmişlerdi. Medeni hayatın rahatlığıyla, korunmak ve müdafaa için gerekli olan bu vasıflar unutulmuştur [a.g.e., 430]. Böylece devletin dayandığı kuvvet yani asabiyet alt-üst olur [İbn-i Haldun, 1991:100]. Asabiyet kaybolduktan sonra toplum kendisini korumakta acizleşir. Zira asabiyetini yani kavmi hamiyetini, bir ideal etrafında toplanarak düşmanlarına karşı koymak kararlılığını kaybetmiştir. Kaldı ki galibiyet, asabiyetin kaynaması ve keskinliği ile kazanılır. Asabiyetini kaybeden toplum, kuvvetli asabiyele sahip bir toplum tarafından bir lokmada yutulur. Ya da devlet, asabiyeti kuvvetli olanların eline geçer [İbn-i Haldun, 1990: 357].

Kısacası, zevk ve nimetlere dalmak, asabiyeti zayıflatır. Asabiyetin zayıflaması ve yok olması devletin zayıflamasına ve yok olmasına yol açar [a.g.e., 374, 398].

Görüldüğü üzere devletin kurulması, yıkılması veya iktidarın el değiştirmesinde İbn-i Haldun asabiyeti belirleyici faktör olarak görmektedir. Toplumsal olay ve olguların durumunu bu denli etkin bir şekilde belirlemesinden dolayı olsa gerek İbn-i Haldun tarih ilminin bir vazifesinin de asabiyeti araştırmak olduğunu belirtir. Aynı şekilde kendi kurduğu yeni ilmin/ümranın/sosyolojinin de başlıca konularından biri asabiyettir [Yazan,1992: 20].

Asabiyetin toplumsal gelişme ve değişimde bir çok belirleyici fonksiyonu olduğundan bu kavram üzerinde duran araştırmacılar değişik fonksiyonlarını öne çıkararak tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır. «Sosyal dayanışma, grup ruhu, sosyal birleşme ve bağlanma, askeri ruh, vurucu güç» [Arslantürk,1997: 39], «Vicdanları kaynaştıran bir kuvvet- yani iman» [Yazan, 1992:46]; siyasi iktidara temel teşkil eden sosyal bir enerji, birlik kurma kudreti, cemaat hissi, ideolojik ve dinî dayanışma, kavmi ve milli birlik hissi, milliyetçilik fikri, devlet kuran milletlerin enerji kaynağı, devlet kuran irade ve kudret, kabilecilik»[Taşdelen, 1997:29-30], dayanışma, sosyal şuur,[Türkdoğan, 1995:26-7], dayanışma duygusu[Türkdoğan, 2002: 173], «grup dayanışmasına ve birliğine dayalı eylem gücü» [Kongar, 1999: 67], bir çeşit milliyetçilik fikri [Ateş, 1978: 663-4].

Görüldüğü üzere devletin temeli, galip gelmenin ve zafer kazanmanın şartı, kavmi, dini, içtimai vb. özellikleri kaynaştırmanın harcı, toplumsal gelişme ve değişiminin dinamiği, toplumsal dayanışma bilinci, mensubiyet duygusu ve şuru olan asabiyetin farklı toplumsal olayların açıklanmasında, farklı anlamlarda, hatta hem somut hem de soyut durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bundan dolayı İbn-i Haldun'nun Türkiye'de Naima'dan sonra ikinci önde gelen takipçisi olan Cevdet Paşa'nın toplumsal görüşleri üzerinde çalışan Ümit Meriç Yazan da “asabiyet”i «kaypak bir kavram» olarak nitelemekte ve şöyle tanımlamaktadır. «Asabiyetin en geniş tanımı; insan toplumlarını birbirine bağlayan, onlarda tek kabile, tek millet, tek ümmet oldukları hissini uyandıran bağ. Yani maddi bir gerçek olmaktan fazla bir his, bir şuur.» [Yazan, 1992: 45-6].

İbn-i Haldun'un nazariyesini takip eden iki seçkin Türk düşünür, Naima ve Cevdet Paşa, büyük adam nazariyesi, devletin ömrü gibi bazı noktalarda üstatlarını aşacak

derecede söz konusu nazariyeyi geliştirmişlerdir. Asabiyet kavramı ve tavırlar nazariyesine kendi çağları ve toplumları açısından da yorumlar getirmişlerdir.

2.3.2. Asım'a Göre Asabiyet Kavramı

Asım Efendi asabiyet, bedeviyet, hadariyet ve tavırlar nazariyesi üzerinde özel olarak durmaz. Kendinden önceki Osmanlı düşünürü ve vakanüvislerinden hazır bulduğu bu kavramlar ve nazariyeyi Osmanlı toplumuna tatbik eder. Bunun yanında Asım Efendi'nin yaşadığı 18.yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya karşısında telafisi mümkün olmayan büyük askeri mağlubiyetler almaktadır. Kırım başta olmak üzere bir çok Osmanlı memleketi kaybedilir. Ayrıca 18. yüzyıl Lale Devri, III. Mustafa'nın girişimleri ve nihayet Nizam-ı Cedid dönemiyle yenileşme çabalarının ve fikirlerinin yoğunlaştığı, Batılılaşma temayülünün güçlendiğı bir yüzyıldır. Yine bu çağda bir çok askeri ihtilal ve isyan vuku bulmuştur. İçeriden ve dışarıdan devlet tahrip edilmekte, kurumlar çökmektedir.

Asım Efendi bu şartlar içinde tarihini yazar. Hadariyet, asabiyet ve bedeviyet kavramlarına daha çok devletin, kurumların, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın ve toplumun gerilemesi ve çözülmesini tahlil ederken değinmektedir.

Asım Efendi de İbn-i Haldun gibi asabiyeti farklı anlamlarda ve farklı durumları yorumlarken kullandığı gibi asabiyeti, bedeviyet ve hamiyet terimleri ile de ifade etmektedir [İbn-i Haldun,1990:333,453, v.d.].

Bu mealde “asabiyet mayası”nın düşman tarafına [Avrupa'ya] geçerek sürekli harp fenlerinde araştırma ve tatbikatlarla üstün hale gelmelerine temas ederken [Asım, I: 332] asabiyetin savaşkanlık, atılganlık, galip gelme arzusu ve bir dava uğrunda hareket etme anlamlarına işaret eder.

“«Bir müddetden berü zevâl-ı maye-i asabiyet sebebiyle ehl-i İslam ale'd-devam» düşman karşısında hezimete uğramakta ve gerilemekte” [Asım, II: 98] derken de asabiyetin yukarıdaki anlamlarıyla birlikte düşmana karşı koyma iradesi ve cesareti, devleti koruma gayreti ve hamiyeti, şiddet ve şecaat üzere bir karaktere sahip olmak

gibi anlamlarına dikkat çeker. Yeniçerilerin «dirâyet-i asabiyetleri»nin alt-üst olmasını ifade ederken [Asım, I: 331] kuvvet, kudret, disiplin, asalet ve itibarın asabiyetten kaynaklandığını dile getirir.

Ahmed Asım, mensubiyet şuurunu, ifrat derecesinde bir kuruma v.b. bağlılığı ve taassubkârane taraftarlığı da asabiyet terimi ile ifade etmektedir. Yeniçerilerin ocaklarına alternatif olabilecek yeni düzenlemelere ve yenileşmeye karşı takındıkları tavrı, ocaklarına taassupkârane bağlılıklarını, yeni fikir ve projelere katı düşmanlıklarını asabiyet kavramı ile açıklamaktadır:

“Yeniçerilerin, taassuba kaçan ocak asabiyetleri ile yeni askeri kendilerine rakip görecekleri, onlara hasedlik edecekleri aşikârdır. Ve ocaklarına olan aşırı düşkünlükleri ile ateşgede gibi pervasızca fitne çıkaracakları bellidir.”³²

Asım, Osmanlı Devleti'nin «Rumeli yakasında» «bi't-tabi asabiyet kalil»[Asım, I: 368] ifadesinde de asabiyetin mensubiyet şuurunu, devlete bağlılık, devleti koruma hamiyet ve hassasiyeti, dava ve inanç birliği anlamlarına dikkatleri çekmektedir.

Asım Efendi'nin asabiyet kavramına “kendine güven”, “vakar”, “düşmana üstten bakma” gibi anlamlar yüklediği de görülmektedir. Fransız hayranlarını, Fransız kültür ve hayat tarzını taklit edenleri, Fransızcaı öğrenerek toplumda üstünlük taslayanları ve bunlarla iftihar edenleri «câme[elbise]-i asabiyetten uryan olan»lar olarak niteler [Asım, I: 375].

Asım, asabiyetin asıl anlam ve toplumsal fonksiyonlarını bedeviyet kavramı ile ifade etmektedir. Savaşkanlığı fuhat ruhunu, saldırganlık ve yırtıcılığı, bahadırılık ve sade yaşamayı, lükse ve rahatlığa dalmayarak düşmana karşı tayakkuz halinde durmayı kısaca, asabiyeti “bedeviyet” ile dile getirir.

18.yüzyılın ilk çeyreğini-Lale Devrini- bir yozlaşma ve bozulma olarak gören Asım, bu dönemde Osmanlı toplumunun hemen hemen tamamında bir yozlaşma olduğunu ileri sürmektedir. «Besâlet-i bedeviyet»in yani asabiyet, bahadırılık ve cesaretin yerini

tembellik ve uyuşukluğun aldığı söyler [Asım,I: 339]. Yine askerin savaşma arzusunu seferin meşakkatlerine katlanmayı terkederek huzur ve rahatlığa dalmasını, cihad ve gazâ idealini kaybetmesini, şehit olma konusunda gaflete düşmesini «asker-i İslam'ın bedeviyeti [asabiyeti]» bırakmasıyla açıklamaktadır [Asım, I: 291].

Bedeviyetin terkedilmesi sonucu savaş teknikleri ve hazırlıklarına önem verilmemesine değinirken de asabiyetin düşman saldırılarından korunma azmi ve devleti koruma gayreti ve savaşkanlık anlamlarına işaret etmektedir.³³ Başka bir yerde de toplumun sefer/savaş işini unutmasını, bahadırılık ve savaşçı ruhunu kaybetmesini «vaz'-ı bedeviyet»in kalkması olarak nitelemektedir [Asım, I: 264].

Osmanlı toplumunun hadariyetin/medeniyetin nimetlerine dalarak devleti koruma hamiyetinin, fetihçi ruhunun tamamen iptal ve ilga olmasını da «hamiyet-i bedevi»nin terk edilmesine bağlamaktadır [a.g.e., 332]. Bu ifadesi de Asım'ın, bedeviyeti yukarıda belirtilen hususlarda asabiyet anlamında kullandığını göstermektedir.

İbn-i Haldun da bedeviyet'in, asabiyet ve asabiyetin şiddeti ve kudreti [İbn Haldun, 1990: 453], şiddet, kuvvet ve şecaat üzere bir karaktere sahip olmak, şecaatın sebep ve amili, atılganlık ve bahadırılık olduğunu belirtir.[a.g.e.,315,350-2] Hatta bedeviyetin/göçebeliğin, asabiyetin yani devleti kuran ve koruyacak olan boyların bir hususiyet ve geleneği olduğunu söyleyerek [İbn-i Haldun, 1991:86] bedeviyet ile asabiyetin iç içe bulunduğuna işaret eder.³⁴

Asım Efendi'nin asabiyet yerine zaman zaman bedeviyet kavramını kullanması İbn-i Haldun'un belirttiği üzere bedeviyet hayatının asabiyeti, bahadırılık ve atılganlığı diri ve

³²«Zira elbette asker-i cedidi istirkâb ve istislâl edecekleri derkârdır. Ve ocaklarına fart-ı asabiyet ve gayretleri muktezasinca ateşgede gibi bî-perva küre-i şer ve âşub ve gavgaya girecekleri ke'n'nârdır.» [Asım, I: 352]

³³«Nice zaman seferlerin inkıta ve etvâr-ı bedeviyetin irtifai hasebiyle esbab-ı cihadiyye tedarikinde olan kusur, imal-ı barut maddesinde dahi zuhur ederek» [Asım, I: 50]

³⁴ Cevdet Paşa da, bedeviyet ile savaşkanlığa, fetih ruhuna, devletin ve milletin sefer haline hazırlıklı ve yatkın olduğuna, sefahat ve lükse uzak bir hayat tarzına işaret eder:

«Devlet-i Aliyye, Kanuni Sultan Süleyman hazretlerinin zaman-ı saltanatına gelince sade ve tavr-ı bedavete karib bir halde olup, tevsi-i memalik ve tesis-i usul ve kavaid ile iştilal ve efrad-ı milletin çoğunu askerlikle işgal ettiğine mebni, gerek taraf-ı saltanata, gerek halk içinde asayiş ve ihtişama ve sefahat-ı fesadencama bir guna meyl ve rağbet hasil olmamıştı.»[Cevdet Paşa, 1302:70-1]

şiddetli bir şekilde muhafaza etmesinden[İbn-i Haldun, 1990:433,436], bedeviyetin secaatin sebep ve amili olmasından [a.g.e., 350,352] kaynaklanmış olmalıdır.

Esasen Asım da Tatarların dörtyüz seneye yakın Rusya'ya akınlar yaparak yağma ve hücumlarıyla Rusları canlarından bezdirdiklerini, ne zaman ki hadariyete/yerleşik hayata geçmeleriyle saldırganlık ve bahadırılıklarını kaybettiklerini belirtirken, bedeviyet/ göçebe hayatının asabiyeti kaydattığına işaret etmektedir [Asım, I: 265].

Asım Efendi, İbn-i Haldun'da görüldüğü gibi "hamiyyet" terimi ile de asabiyeti ifade eder.[İbn Haldun, 1990: 473] Hamiyyetleri çoşan yeniçerilerin alev ateşi gibi düşman üzerine hücum ettiğini[Asım, I: 331], yine 18.yüzyılın ikinci yarısında «bî-hamiyyet» olan yani hamiyyetsiz, asabiyetini kaybetmiş askerle sefere çıkmanın doğru olmadığını belirtir. [a.g.e., 339]

Asım Efendi de İbn-i Haldun gibi devletin kuruluşunda şiddet ve kuvvet kullanmanın gerekli olduğunu düşünmektedir:

"Aklî ve tarihi deliller göstermektedir ki, devletin kuruluşu, temellerinin sağlamlaştırılması, kendini kabul ettirmesi ve düzeni sağlaması cihad kılıcıyla/güç kullanmakla ve kan dökmekle olabilir."³⁵

Asım, Efendi toplumun sefer/savaş tavrını benimsemesinin, aynı inancı paylaşanların İlâ-yı kelimetullah, kızıl elma v.b büyük ve ortak bir ideal için hareket etmelerinin asabiyeti kuvvetlendirdiğine ve sürekli diri tuttuğuna işaret eder [Asım,I: 32, 329]. Disiplin ve intizamlık, savaş teknikleri üzerinde araştırmalar ve tatbikatlar yaparak deneyim kazanmak da asabiyeti, ordunun savaşkanlığını muhafaza eder [a.g.e., 265, 332].

Özetle Asım, asabiyeti fütihat ruhu, ordunun savaşkan ve atılgan bir kıvama sahip olması, toplumun ve devletin dinamik halde bulunması, tembelliğin, uyuşukluğun, nefse düşkünlüğün ve bencilliğin zıddı, toplum ve devlet için kendini feda etme, rahatlık ve lüks üzere yaşamama, vakar ve kendine güven, bir ideal uğrunda sürekli gayret

göstermek olarak görmektedir. Toplumsal dinamizmin veya çözülmenin asabiyetin mahiyetine ve kıvamına bağlı olduğunu düşünmektedir.

2.3.3. Asım'a Göre Hadariyet

Ahmed Asım hadariyyete, medeni-yerleşik hayatın topluma sağladığı refah, bolluk, ve rahatlık, huzur ve emniyet gibi imkan ve sonuçları ile bunlara alışan toplumun yozlaşması, tembelik ve atalete düşmesi bakımından yaklaşmaktadır. Bundan dolayı hadariyeti «asayiş ve hadar», «huzur-ı hadirî», «asayiş-i hadarî», «kesâlet-i hadariyyet» gibi ifade ve tamlamalarla birlikte kullanmaktadır. Huzur ve sükunete, ten-perestlik ve zevk u safaya ve dünyaya düşkünlüğü çoğu kere hadariyet ile ifade etmektedir. Ona göre de hadariyyet-medeniyet topluma refah, bolluk, emniyet ve güven sağlar. Fakat hadariyetin bu nimetleri toplumun rahatlık, rehabet ve tembelliğe alışmasına yol açar. Zira zaten insan, tabiatı gereği asayiş ve hadara; sulh ve kendini güvende hissetmeye düşkündür.[Asım, I: 32,264] Rahatlık, bolluk ve sükunete alışan toplum da yavaş yavaş bedeviyetin/göçebeliliğin vermiş olduğu dinamizmi, hareketliliği ve atılganlığı terk eder ve «tavr-ı hadariyyet galib» gelir.[a.g.e., 264] «Tavr-ı hadariyyet»in galip gelmesiyle toplumsal dinamiklerde çürüme başlar.[a.g.e., 33] «Huzur-ı hadariye» ve «asayiş-i hadarî ile itiyad ve ülfet» toplumsal dinamizmin, asabiyetin yok olmasına yol açar.[a.g.e., 271,332] Çünkü, hadariyyetin refah ve rahatlığına dalmış olan toplumu gevşek ve uyuşuk bir hal alır [a.g.e., 339].

Asım Efendi, görüldüğü üzere hadariyyetin daha çok toplumu yozlaştırıcı özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımında Osmanlı toplumunun hadariyyet tavrına geçmesiyle yozlaşmaya maruz kalması etkili olmalıdır.

Asım Efendi, hadariyyetin zıddı anlamında bedeviyet hayatına bir yerde, bu kavramı zikretmeksizin değinmektedir. “Dörtüyz seneye yakın Tatarlar Rusya’ya akınlar yaparak çapul ve ılgar ile Rusları canlarından bezdirdiler. Ancak, Tatarlarda bazı mertebe başkalaşma-yozlaşma başladı. Bundan başka hadariyyetin, yerleşik hayatın

---

³⁵«Bedahet-i akl ve delalet-i nakl ile malum ve müsbeddir ki; temhid-i kavaid-i mülk ve milel ve tertib-i revabit-i din ve düvel tiğ-i cihâd vasıtasıyla teysir ve iraka-i dima birle süret-pezir olur.» [Asım, I: 324]

özellikleri, **ten-perverlik**, ve keyfilerine düşkünlük hakim oldu ve kuvvetten düştüler.”[a.g.e., 265.

Asım, bir yerde de toplumu hayat tarzına veya yaşadığı yere göre ele almaktadır. Şehir hayatı yaşayanları «hadarî» taifesi, göçebe yaşayanları «berrî» taifesi olarak nitelermektedir [a.g.e.327].

Tespit edilebildiği kadar Asım Efendi, Tarihi’nde bir yerde bedeviyeti, bugün yaygın olan ve sözlük anlamlarından olan kabalık ve ilkeiliği, sorumsuzluk ve keyfi hareketi vurgulamak için kullanılmaktadır. İran’ın, Osmanlı Devleti’ne karşı takındığı tavrın, başıboş bir şekilde hareket eden «bedevi taifesi gibi» davranmalarından kaynaklandığını söylemektedir.³⁶

2.3.3.1. Asabiyeti Zayıflatan Faktörler

Asım Efendi, hadariyeti, asabiyeti, zayıflatıcı en önemli faktör olarak görmektedir. Toplumun bedeviyetten/göçebelikten hadariyete geçişini fetih ve gazâ siyasetinin terk edilmesi olarak değerlendirmektedir.

Çünkü, insan tabiatı gereği asayiş ve hadara, yani sulh ve emniyete, kendini güvende hissetmeye ve rahatlığa yatkındır. Bundan dolayı hadariyet üzere yaşamaya başlayan toplum yavaş yavaş sefer -savaş- işini unutmaya başlar. Huzur ve sükunet, bolluk ve genişlik toplumun savaşkanlığını çürütür, savaşa karşı isteksizlik doğurur. Toplum medeniyetin, devletin gelişme ve büyümesinin nimetlerini tatmakla meşgul olur. Toplum cevvalliğini kaybederek rehavete alışır. Hadariyyetin, medeni, yerleşik hayatın galip gelmesiyle insanlar ten-perverliğe, rahatlarına ve keyiflerine bakmaya başlarlar. Bu tarz üzere yaşamak, zevk u safaya dalmak toplumun dinamizmini kırar, asabiyeti bozar [Asım, I: 32, 264-5].

Hadariyet/yerleşik hayat insanların mala mülke karşı tamahkârlık yapmalarına yol açar. Dünyevi çıkarlar öncelik kazanır. Nefsani şeylere rağbet artar. Süslenme ve ziynete

---

³⁶«Müddet-i medideden bertü kavm-ı Acâm [Acemler, İranlılar] nâ-fercâm serseri-reviş olan bedevi taifesi gibi hod -ser u hod kâm olub bir vechile cihet-i vahdet zabitasına dahil olmyacakları derece-i imtinâ’a bâliğ ve vasil olmuş idi.» [Asım, I: 96].

önem verilir. İsrâf ve sefahata dalınır. Halk gösteriş, övünç ve ziynet için giydikleri elbiselerle endam ve zerafet gösterisine kapılır [a.g.e.,331-2]. Göçebeliğin cesaret ve bahadırılığının yerini hadariyetin uyuşukluk ve tembelliği alır. Asabiyet kaybolur [a.g.e.,339]. Hülâsa «huzur-ı hadiriye»ye düşkünlük «hamiyyet-i bedeviyi» yani asabiyeti tamamen iptal ve ilga eyler [a.g.e., 332].

Asım'a göre farklı din, kültür ve ırka mensup toplumlarla yakın ilişkide bulunmak, onlarla haşır-neşir olmak, kendi kültürüne yabancılaşmak da asabiyeti dejenere etmektedir [Asım, I: 368].

Asabiyeti bozucu bir diğer faktör de toplumun kendine güvenini kaybederek yabancı kültürleri taklit etmesidir. Aşağılık kompleksine kapılmak, onursuz tutum sergilemek asabiyeti yok eder [a.g.e., 375].

İdealist, temiz ve çıkarıcı olmayan toplulukların içine sefih ve rezil kişilerin girmesi veya alınması, ayak takımından kimselerle oturup-kalkmak da asabiyeti zaafa uğratarı.[a.g.e., 330-2,338] İç çekişme ve ihtilaflar, disiplinsizlik ve kaide-kural tanımamazlık da asabiyyete zarar verir [a.g.e., 331, 350].

Ahmed Asım çağın icaplarına göre hareket etmemenin, gerekli yenilikleri yapmamanın da asabiyeti zayıflattığını belirtmektedir.[a.g.e., 50] Uzun süre savaşlardan uzak durmanın ve uzun süreli barış dönemlerinin de askerın asabiyetini zayıflattığını söylemektedir. Zira, savaş ve mücadeleden uzun süre ayrı kalan asker tembelliğe alışır, üşengeç olur. Rahatına düşkün hale gelir. Medeni/hadari hayata ülfet eder. Devlet askerine güvenemeyerek «terk-i sefer tarafını tercih» eder.³⁷

2.4.Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dinamikleri:Osmanlı Asabiyeti

Asım Efendi Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti olmasını nesep ve sebep asabiyetinin bir araya gelmesiyle ve kaynaşmasıyla açıklamaktadır. Kavimlerin yaratılıştan kendilerine has özellikleri bulunduğuna inanan Asım, Osmanlı Hanedanı'nın kavmî hasletleri üzerinde de

³⁷«Asakirimiz vafır müddetden berü ilkâ-yı asâ-yı harb ve muhaseme ile betâ'etden ferâgat ve ten-perverî ve asayiş-i hadari ile itiyad ve ülfet eylediklerinden...»[Asım, I: 271]

durur. “Şecere/nesep ilmi ve tarih ilmi ehlinin ittifak ettikleri üzere Osmanlı Hanedanı, pek çok şefkatli ve pak bir şecereye-soya sahiptir.” [Asım, I: 328]. «Sultan Osman’dan beri haddeden çekilmiş» “cıva gibi temiz ve ışık gibi saf karakteri olan bir hanedandır.” [Asım, II: 84].

Asım Efendi, Osmanlı ailesinin kavmi[Türklük] özellikleri yanında İslam’dan aldıkları özelliklerle daha da pak ve sağlam bir fitrata sahip olduklarını da belirtir: “Osmanlı hanedanı Allah’a ve peygambere itikatları tam olmasıyla peygamberin ruhani teveccühlerine mazhar oldular. Evliya ve ulemanın yardım ve desteklerinin bereketiyle hepsi geniş bir dini bilgiye sahip oldular. Dinin emirlerine sınıksız bağlandılar. «Mutekid ve mümin ve muvahhid ve müzhid» şahsiyetler oldular. Asla itikatlarına bozukluk ve sapıklık bulaşmamış olup, iman konusunda şek ve tereddüde düşmemişlerdir. Şu ana kadar her birisi imanlarının safiyetlerini koruyarak sahabe-i kiramanın yolundan gitmişler ve «sahib-i asabiyet-perver» olarak İslam’a sınıksız sarılarak hizmet etmişler, yüceltmişlerdir [a.g.e., 84-5].

Asım burada Osmanlı padişahları ile Emevi ve Abbasi halifelerini mukayese etmeden duramaz. “Emevi ve Abbasi halifelerinin ekserisi ise çeşitli şekillerde itikatlarının safiyetini bozdular. Yanılarak ve hataya düşerek dine saygısızlık yaptıkları ve zarar verdikleri tarih kitaplarında yazılıdır. Osmanlı hanedanı ise zuhur ettiğinden beri [Abbasi ve Emevi halifelerinin tercih ettiği mutezile v.b. mezheplere itibar etmeyerek] hepsi «sünnet ve cemaate» tabi olmuşlardır. Asla dinin itikadî esaslarına zarar vermeyip, keyiflerine göre değiştirmeye kalkışmamışlardır. Bu cihetle daima Allah’ın yardımına mazhar ola gelmişler, Allah, yar ve yaverleri olmuştur.”[Asım, II: 85] Asım Efendi başka bir yerde de Emevi halifelerinden Muaviye’yi “hazret” ifadesini ve “halife” ünvanını kullanmadan, “hükümdar” diye anmakta, oğlu Yezid’i de yermektedir [a.g.e., 3-4].

Asım, Osmanlı Devleti’nin kurucu unsurunun vasıflarına da değinir. «Devlet-i Osmaniye ahalisi» «şecaat», cesaret ve bahadırılık fitratı üzere yaratılmıştır.[Asım, I: 32] Avrupalılar da müslümanların cesaret, şecaat ve bahadırılık hasletlerini, fakat özellikle

Osmanlı'nın tabiatın da «merdlik ve şecaat» bulunduğunu daima mevzu bahs ederek medh ve itiraf etmişlerdir. [a.g.e.,264],³⁸

Asım Efendi, Osmanlının, şecaat ve mertlik üzere olan kavmi özellikleriyle İslam'ın bahadırılık ve kahramanlık hasletlerini kaynaştırdıklarına değinerek çok sağlam ve dinamik bir asabiyete sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

Osmanoğullarının ceddî «Ebu'l-mücahidin ve ceddü'l-murabitin» olan ve gazâ kapılarını açan Ertuğrul Gazi “cihad ediniz” emrine tabi olarak gece-gündüz düşmanla cihad eder. [a.g.e.,327] ve Osmanlılar «hamiyyet-i diniyye»lerinden naşi «gazâ ve cihad» asabiyetine sahip olurlar [Asım, II: 98].

Osmanlı asabiyetinin vurucu gücünü oluşturan “İlâ-yı kelimetullah” davasını Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'ye vasiyet eder. Devlet kuruluş devresinde bu inançla hareket eder:

“Osman Gazi'nin vasiyetine evlad ve ahfadı ve onlara tabi olan hanedanlar[Türk beyleri] itina ile bağlandılar, düsturu'l-amel edindiler. Hepsi İslam'a bağlanarak “cihad ve gazâ” yoluna girdiler. Bu davaya kendilerini adayarak zulmet içindeki pek çok memleketi İslam'la aydınlattılar. «Nâm-ı Muhammed»yi işitmeyen çok uzaktaki diyarları «ezân-ı Muhammedî ile velveladâr eylediler.»[Asım, I: 261-3] Böylece 1299 tarihinde zuhur eden Osmanlı Devleti gazâ ve cihad ile yeryüzünü aydınlattı.” [a.g.e., 31].

Osmanlı Devleti'nin hızla kurulup kısa sürede ve başarılı bir şekilde büyük bir devlet haline gelmesini açıklamak üzere farklı teoriler ortaya çıkar. Bu bağlamda Paul Wittek de Osmanlı Devleti'nin başarısını “savaşçı bir gazi devleti” teorisiyle açıklar [Karpat, 2000:127].

---

³⁸ Sonradan müslüman olarak Osmanlı hizmetine giren İbrahim Müteferrika da 1730'larda bile Osmanlıların sahip olduğu «cesaret, yiğitlik, çeviklik ve kahramanca asalet»in hristiyanların bilmediği şeyler olduğunu belirtir.[Aksan,1997:186]

Tarih-i Cevdet'de Asım Tarihi'ne bir çok konuda atıflarda bulunan Cevdet Paşa da toplumların kendilerine ait vasıfları bulunduğuna işaret ederek Osmanlıların, Türk Milleti'nin karakteristik özelliği olan hüsn-ü ahlakları ve kavmî asabiyetlerini dini asabiyetle kaynaştırdıklarını belirtmektedir.[Yazan, 1992: 48]

Asım, Osmanlı Devleti'nin hilafeti devralarak daha da güçlü hale geldiğine, cihan devleti olmasının yolunu açtığına ve bu sayede asabiyetinin daha da keskinleştiğine de işaret eder:

“Osmanlı sultanları, devletin ilk zamanlarından beri daima «gazâ ve cihad ve icra-yı ahkam-ı şeriat-ı garra» uğrunda faziletli gayretlerine [Mısır'ın fethiyle birlikte] «hadimü'l-Haremeyni'l-muhteremeyn olmak meziyetini dahi ilave» etmişlerdir. «Halife-i seyyidü'l enâm» unvanı da kazanmışlardır.” [Asım, II: 123].

Asım'a göre Osmanlı'nın asabiyetini; Osmanlı Devleti'nin aslî unsurunun özellikleri, yaratılışlarındaki safiyet, mertlik ve şecaat ile İslam'a imanlarıyla «İlâ'-yı kelimetullah»ı dava ve ideal edinmeleri ve bu uğurda bütün güçlerini «gazâ ve cihad»a adanmaları oluşturur. Böylece kavmî ve dinî asabiyet Osmanlı asabiyetini adeta çelikleştirir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişini bu iki asabiyetin -kavmi ve dini asabiyetin- kaynaşmasıyla ortaya çıkan, gazâ ve cihadı esas alan, fetihçi bir asabiyetle açıklamaktadır. Bu asabiyetin özünde fetih ile gazilik ve şehitlik arzusu vardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dinamikleri böyle bir asabiyetten teşekkül etmiştir. Devlet bu asabiyetle üç kıtaya hükmederek cihan devleti olur. Her tarafta düşmanları, zulmete eş kötülük ve fenalık taraftarları mahvolur [Asım, I: 31, 263].

“Kılıcının kahriyle ve satvetiyle üstünlüğünü kabul ettirdiği bilcümle Avrupa devletleri İslamın kılıcından, «şimşir-i cünûd-ı Osmanî»den titrer ve telaşa kapılır.”[Asım,I: 31-2] Avrupalı «erbab-ı dirayet ve insaf» da Osmanlı'nın, önünde durulamayacak böyle bir asabiyete sahip olduklarını, hatta bittecrübe mukabeleye kudretleri olmayacağını itiraf ve kabul etmişlerdir. Böyle bir güce karşı çıkmayı “ahmaklık” olarak nitelemişlerdir. [a.g.e.,32]

Devlet böyle bir asabiyetle kurulup yükseldiği içindir ki, 18.yüzyılın sonlarında devleti düştüğü yerden kaldırmak için III.Selim aynı asabiyetten yararlanmak ister. Bu asabiyeti uyandırmaya çalışır. «İlâ-yı kelimetullah» maksadıyla tedbir almaya, yenlik yapmaya karar verir.[Asım,I: 33] Böyle bir dava ile toplum ve devleti gayrete getirerek çöküşün önlenebileceğini düşünür.

Bu asabiyet 19.yüzyılın başlarında da hatt-ı hümayunlarda ifade edilir. Ordunun sefer amacının «düşman-ı dinden»[Rusya'dan] intikam almak için «fi-sebilillah cihad ve gazâyâ kıyam» olarak belirtir. Bu uğurda «dâr[ev] u diyâr ve evlad u iyalini terk» etmenin gereğine değinilir [Asım, II: 98].

Asım Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna dair tespit ve yorumlarında kavmî[nesep] asabiyetle ve dinî[sebeb] asabiyetin kaynaşmasıyla oluşan Osmanlı asabiyetinin aynı zamanda bir sebep asabiyeti işlevi gördüğüne de işaret etmektedir. Ayrıca, Yeniçeri Ocağı'na devşirilen «ehl-i zimmet evladı»nın eski dinî ve ırkî asabiyetlerinin/özelliklerinin, Osmanlı asabiyeti gibi güçlü bir asabiyetle, başka bir ifadeyle kuvvetli bir inanca ve davaya mensup olarak nasıl eridiğini ve nasıl yeni bir dinamik asabiyet kazandıklarını ve yine bu yolla müslüman nüfusun çoğaldığını tahlil etmektedir.

“Hristiyan tebaadan Yeniçeri Ocağı'na asker alınması ve «zümre-i muvahhidin» arasında eğitilerek hidayete ermeleri, «ehl-i İslamla» kaynaşmalarını ve müslüman nüfusun çoğalmasını sağladı. Başlangıçta acemi olan bu askerler, çeşitli bakımlardan terbiye ve tertip edilerek devlet hizmetine girmeye «selahiyet buldu»lar. Bundan sonra din u devlet uğrunda «gazâ ve cihad»ı başlıca gaye edinmelerini sağlayan Osmanlı-İslam asabiyeti-kimliği ile yoğruldu. Böylece din u devlet uğrunda hiçbir gayreti esirgemediler. Rezil ve fena düşman kavimlere merdâne saldırarak ezdiler. Nice fetihlerde bulundular. Hidayet nuru gibi zulmet ve sapıklık içinde bulunan pek çok ülkenin «darü's-selâm-ı İslam olmasına» vesile oldular. İslami asabiyeti kazanarak coşkun ırmak gibi oldular. Bozuk ve sefih kimseleri aralarına sokmayarak mümin kalbi gibi pâk ve kışlaları ayna gibi temiz idi. Öyle ki ocakları «Gazi Ocağı» diye anıldı.” [Asım, I: 328-9].

Yeniçeri Ocağı'nın “aslan ve kaplan tabiatlı”[a.g.e.,331] bir karakter kazandığını belirten Asım, bu suretle asabiyetin atılganlık ve bahadırılık vasıflarına da işaret etmektedir:

«Dik hamiyetleri coşan ve gayret-i kazgan ve ocak diyerek alev ateşi gibi» düşman askeri üzerine hücum eden bu aslan ve kaplan tabiatlı ocak oldukça yararlılıklar gösterdi. İslam'ın ve devletin şerefini korumak için gayret etti.”[a.g.e., 331] Bu

tespitleriyle Asım, kuvvetli ve dinamik bir asabiyyetin başka bir asabiyyeti adeta sildiğini ortaya koymaktadır.

2.4.1. Tavırlar Nazariyesi Ve Osmanlı Devleti

Bilindiği gibi İbn-i Haldun, devleti insana benzetir. Devletin de bir insan gibi bir ömrü, beş devresi vardır. Devlet de doğar, büyür, gelişir-olgunlaşır, ihtiyarlar ve ölür. Her devlet bu devreleri/tavırları geçirir, bu tabii bir haldir.[İbn-i Haldun, 1990: 431-6] Ahmed Asım da bu görüşü benimsemektedir.[Asım, I: 351] İbn-i Haldun'un bu meşhur determinist ve organizmacı teorisini asabiyyet konusunda olduğu gibi Haldun'a atıf yapmadan Osmanlı Devleti'ne tatbik etmektedir. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği devreleri, gerilemesini, Osmanlı toplumunun maruz kaldığı çözülmeyi ve kendi çağındaki durumunu bu teoriye göre açıklamaktadır.

Fakat bu açıklamaları sırasında “nitekim bu «takallubâtı»/değişmeleri ve «tedenniyâtı»/gerilemeleri ve bozulmaları Naima merhum, Tarihi'nin girişinde «Etvâr»/Tavırlar başlığıyla son derece «hekimâne ve mukakkikâne» bir şekilde ortaya koymuştur.” diyerek asabiyyet ve tavırlar nazariyesi konusunda Naima'dan yararlandığını ve dolayısıyla Naima vasıtasıyla Haldun'u da takip ettiğini ortaya koymaktadır [Asım,I: 264].

Bundan dolayı, Asım'ın Osmanlı Devleti'nin tavırlarına dair görüşlerine geçmeden önce Tavırlar Nazariyesi'ni İbn-i Haldun yerine ondan mülhem de olsa Naima'dan aktarmak daha yerinde olacaktır. Böylece, Asım'ın Osmanlı Devleti'nin tavırlarına dair açıklama ve tespitlerine bir temel de sağlanmış olacaktır.

Naima, «insanın içtimai hâli, infiradi hâline mümasildir.»/“Toplumsal düzenin, devletin ömrü insanın ömrü gibidir.” [Naima,1281: 27]. hükmünde bulunurken İbn-i Haldun'un uzviyetçi teorisini benimsemekte ve devletin durumunu bu teoriyle açıklamaktadır. Devletin ömrünü insanın yaşam sürecine benzetmektedir. İnsanın tabii ömrü üç devreden; gelişme, duraklama ve ihtiyarlama devrelerinden ibaret olduğu gibi «insanın devletten ibaret olan içtimai hâli dahi üç merteye üzeredir.» [Naima, a.y.]. Ancak her devletin tavrı aynı değildir. Bünyelerinin sağlığına göre devletlerin tavırları da farklı olur. Osmanlı Devleti sağlam bir bünyeye sahip olduğu için duraklama devri uzun

sürmüştür.[a.y.] Hiçbir devlet aynı halde, aynı tavırda bulunmaz. Sürekli çeşitli tavırlar ve yeni haller sergiler. Bir devrin özelliği başka bir devre uygun olmaz. Çünkü, her devrin özelliği farklıdır. Bundan dolayı bir devirde ki gerekli olan, başka bir devire muhalif olabilir [a.g.e.,34-9].

Naima, sürekli bir değişim söz konusu olduğunu ve her devletin tabii olarak beş tavrı/devresi bulunduğunu ve bir tavır üzere durmadığını, her an değişime uğradığını, bundan dolayı devlet adamlarının buldukları tavrın özelliğine göre tedbir almaları gerektiğini belirtir. Yalnız tavrın özelliğine, hastalığın durumuna göre ilaç verirken, tedbir alırken çok dikkat etmek gerekir. Çünkü, «Şeyh-i faniye[ihtiyara] olan ilaç sabiye [çocuğa] el vermez. Ve aksi dahi müfid[faydalı] olmaz», tamir yerine tahribata sebep olunur.[Naima, I: 27] Devletlerin geçirdiği beş tavır ise şunlardır:

Birinci tavır, zafer tavrıdır. Devlet bu devirde teşekkür eder. Hükümdar güzel ahlakı, namusu korumayı, sözünde durmayı, kibirden kaçınmayı, sade yaşamayı esas alan bir ahlaka sahiptir. Hükümdar milleti ve askeri ile birlikte hareket eder. Ganimetleri etrafındakilerle paylaşırlar. İktidar ile toplum aynı gaye için birlik ve bütünlük halindedir. Devleti kuran neslin asabiyetinin bahadırılık ve atılganlığı devam eder [Naima, 1281:34].

İkinci tavır, istibdat tavrıdır. Zafer tavrından sonra hükümdar kendi yakınlarını ve nesebini, mensup olduğu boyu yönetime ortak olmalarını engellemeye başlar ve devleti müstakillen kendisi yönetmeye başlar. Zira devletin kurulmasında etkin olan aşiret ve kabile istedikleri şekilde hareket etmeğe çalışırlar. Devlete karşı zararlı ve çirkin tavırlar sergilerler. Bu durumlarını önlemek için burunlarını kırmak gerekir. bunun için de hükümdar bol para ile taltif ederek kendisine kul-köle olacakçasına bağlı başka nesepten gelen bir kuvvete/orduya sahip olma yoluna gider. Onlarla devleti idare etmeye başlar. Böylece nesep asabiyetinin yerini sebep asabiyeti almaya başlar. Hükümdar tebaası üzerinde tam bir otorite kurar. Müstakil olarak devleti idare eder. Aşiret ve kabilesini devlete ortaklıktan uzaklaştırır. Artık bir istibdat söz konusudur [a.g.e., 34-6].

Üçüncü tavır rahatlık ve sükunet tavrıdır. Bu devrin en önemli özelliği toplumun nimet ve lezzetlere düşkün olmasıdır. Bu devirde devletin zenginliği büyük binaların inşasıyla ve

şehirlerin tamiriyle kendini gösterir. Devlet muhtaçlara ve hak edenlere ihsan ve ikramda bulunur. Askerlere ve memurlara maaşları aybaşlarında aylık olarak verilir, maaşları artırılır. Toplumda sanat ve zenaatlar en yüksek seviyeye ulaşır. Ahlak bozukluğu ve suiistimaller olmaz. Yine bu devirde iktidara ortak olabilecek güçler tamamen bertaraf edilerek iktidar sahibi devlete müstakillen hükmeder. Kanunlar, usul ve nizamlar tesis edilir, sonra gelenler için bunlar düsturul amel olur. Devletin temelleri sağlamlaşır.. Artık saltanat aşiret ve asabiyete ihtiyaç duymaz. Hükümdarın evlatları veraset yoluyla tahta otururlar ve hükümdarların esas vazifeleri düşmanlarla savaşmak olur [a.g.e., 36-7].

Dördüncü tavrı, kanat ve barış tavrıdır. Bu devrin yöneticileri önceki devrin usul ve kanunlarına sıkı sıkıya bağlanırlar. Önceki devirlerin usul ve kanunlarına riayet edilmezse fesadın, bozulmanın başlaması kaçınılmazdır. Devlet adamlarının kuvveti, seçkinlerin servetleri çok artar. Asker rahatlığa dalar. Mevki-makam sahipleri arasında hasedlik başlar. Askerin de itaat perdeleri yırtılmaya başlar. Askeri meşgul etmek için küffarı kahretmek bahanesiyle savaş kapısı açılır. Rahatlığa alışmış askerin savaşma arzusu zayıfladığından devlet iktisadi ve askeri bakımdan büyük yaralar alır. Bundan dolayı savaş kapısı kapatılarak barış politikası izlenmeye başlanır [Naima, 1281:37-9].

Beşinci tavrı, israf tavrıdır. Bu devrin yöneticileri geçmiştekilerin usul ve kanunlarına muhalif kanunlar koyarlar. İsraf, lüks ve gösterişleri aşırı dereceye varır. Lüks ve gösterişli elbiselere, ziynet ve meskenlere rağbet ederler. Kadınların ziynetleri ve keyfi arzular için gayrimeşru israflarda bulunulur. Hain kimseler de fırsat bularak menfaat getiren devlet mevkilerini ele geçirirler. Hudutların korunması, gelirlerin artırılması, askerin techizi gibi önemli işler ihmal edilir [Naima, a.g.e.,39-40].

Naima'ya göre devlet bu çöküşten ancak adalete dönmesiyle ve «âkil ve hâzık bir hekim»in yani sosyolojide “büyük adam” olarak nitelenen şahsiyetin hüsn-ü tedbirleriyle kurtulabilir.[Naima,a.g.e., 40; Arslantürk, 1997: 78; Bilgiseven, 1982: 65] Asım Efendi de devletin ciddi meselelerinde «bir vezir-i nâmdârın» tayin edilmesi gerektiğini önermesiyle “büyük adam” konusuna temas etmektedir [Asım, I: 152].

2.4.2. Asım'a Göre Osmanlı Devleti'nin Tavrıları

Tavrılar Nazariyesinin her tavrını ve İbn-i Haldun'un konuyla ilgili bütün görüşlerini Osmanlı Devleti'nin tavrılarına veya safhalarına tam anlamıyla tatbik etmeye kalkmak zorlamayla olacaktır. Kaldı ki, Haldun'un devletlerin ömrünün üç nesli, yani yüz yirmi seneyi geçemeyeceğine dair görüşü[İbn-i Haldun, 1990:431-2] Osmanlı Devleti için mevzu bahis bile edilmez. Ancak, Ahmed Asım'ın Osmanlı Devleti'nin devirlerine, geçirdiği tavrı değişikliklerine ve bu değişmelerde etkin rol oynayan faktörlere, Haldun'un devletlerin doğuşu, gelişimi, hadariyetin/medeniyetin nimetlerine takılarak yozlaşmanın ve nihayet çöküşüne dair görüşü zaviyesinden bakmaktadır.

Başta Osmanlı tarihçileri olmak üzere yerli ve Avrupalı bir çok araştırmacı Osmanlı Devleti'nin tarihini, tarihi seyrini, kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve çöküş dönemleri şeklinde dönemlere ayırarak incelemekte ve yorumlamaktadırlar. Bu yaklaşım ders kitaplarına da yansımaktadır. Osmanlı Tarihi'nin dönemlere ayrılarak incelenmesinde Osmanlı'nın Batı karşısındaki askerî üstünlüğü ve gerileyişinin başka ifadeyle galibiyet ve mağlubiyetlerinin büyük etkisi olmuştur [Özvar,1999]. Bu dönemlendirmenin İbn-i Haldun'un tavrılar nazariyesiyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Asım Efendi de Osmanlı Devletinin yükseliş ve çöküş sürecini dönemlere ayırırken ve yorumlarken Avrupa devletleri karşısında askerî başarı ve hezimetlere, askerin savaşlardaki tutumuna ve amacındaki değişime vurgu yapmaktadır. H.1000/M.1591 tarihini dönüm noktası olarak görmekte ve Osmanlı Tarihini iki ana döneme ayırmaktadır. 1000 tarihine kadarki dönemi kuruluş ve yükseliş çağı olarak ele almakta, bu tarihten itibaren ise çözümlenin başladığını ve bu sürecin derinleşerek devam ettiğini, 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde artık devletin çökmekte olduğunu açıkça görüldüğünün altını çizmektedir.

Ahmed Asım Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk zamanlarında Osmanlı asabiyyetinin özünü "cihad ve gaza" idealinin oluşturduğuna, beyliğin/devletin toplumuyla aynı ideal uğrunda birlikte hareket ettiğine ve beyliğin gücünü kendi milletinden aldığına işaret etmekte, devletin temellerinin dinamik bir asabiyyetle kurulduğunun altını çizmektedir:

“Vakta ki Rumeli’de [yani Anadolu’da] ebu’l-mücahidîn ve ceddü’l murabitîn, gâzâ kapısını açan merhum Ertuğrul Gâzi hazretleri kutlu gelişleriyle gıpta ve hasede yol açan bir önderlik yaptı. Ve “cihad ediniz” emr-i şerifine uyarak gece-gündüz düşmanla mücadele etti, onları zayıf ve dermansız bıraktı. Osman Gazi de Ertuğrul Gazi’nin yolundan giderek kılıç kuvvetiyle dünyayı düşmanlara dar ettiği gibi sıkıntı içindeki Rum toprağını Huda’ya tabi olanlar için rahmet ve ferah deryası haline getirdi [Asım, I: 327]. H.699/M.1299 tarihinde zuhur eden Osmanlı Devleti gazâ ve cihad ile yeryüzünü aydınlattı.” [a.g.e., 31].

Asım Efendi, Orhan Gazi’nin ise Osmanlı Beyliği’nin kurumlaşmasında etkin rol oynadığını dikkat çekmektedir:

“Ve Osman Gazi de Allah’ın davetine icabet ederek baki aleme gitti. Saltanat nöbeti oğlu Sultan Orhan’a geçti. Orhan Gâzi de devlet ve milletin işlerini düzene koydu. Emir ve yasakların-kanunların- kalem ve kılıç erbabı tarafından kabul edilebilir olmasına dikkat etti. Bu minval üzere uzun zaman geçti ve bu zaman zarfında sevenlerinin saadet ve ferahlamalarını sağladığı gibi düşmanlarını da keder ve üzüntüye daldırdı.» [Asım, I: 327].

Devletin temellerinin sağlamlaşmasında ve halkın sorunlarının halledilmesinde ordunun usul ve kaidelerinin tertibinin, yönetici ve yönetilenlerin, göçebe ve yerleşiklerin, köylü ve şehirlilerin birbirleriyle münasebette bulunarak kaynaşmalarının ve bu kesimlerin durumlarının iyileştirilmesinin önemini belirten Asım Efendi, Orhan Gâzi’nin de bu hususlara riayet ettiğini ve kardeşi Alaaddin Paşa’nın da devletin kuruluşunda büyük rol oynadığını belirtmektedir. Orhan Gazi halkıyla birlikte hareket eder ve devletin temel unsurlarını ifade eden dairevi formülü düstûru’l-amel edinir. Önemli başarılarla sahip Aristo kavrayışlı ve Eflatun dirayetli kardeşi Alaaddin Paşa’nın uyarı ve yardımlarıyla devletin kanunlarını ve usullerini tanzim eder [Asım, I: 327-8]. Alaaddin Paşa devlet olabilmenin en önemli unsurlarından olan para/maliye, düzenli ordu ve kıyafet meselelerine öncelik verir. Kıyafete önem vererek Türk toplumunu lüks ve sefâhat düşkünlüğü ile zaafa uğrayan Bizans’ın akıbetine düşmekten korumayı amaçlar [Bilgiseven, 1982: 227].

Asım, Yeniçeri Ocağı'nın, devlet kurumlarının teşekkülünde büyük rol oynayan Orhan Gazi tarafından kurulduğunu da kaydetmektedir:

“Orhan Gazi devlet olabilmenin en temel unsurlarından olan ordu teşkilini öncelikle ele aldı. Başlangıçta Anadolu'da sakin «Etrâk[Türkler] evlâdından yeniçeri» diye tabir edilen piyade askeri icad etti. «Ve onbaşı ve yüzbaşı ve binbaşı başbuğları» tayin ederek orduyu teşkilatlandırdı. Ancak devrin müşkil meseleleri içinde bu askerler giderek uygunsuz ve kötü davranışlar sergilemeye başladılar. Devlet adamlarını incittiler. Halkı bizâr ederek nefretlerini üzerlerine çektiler. Bundan dolayı daha sonra adı geçen sınıftan asker yazımından vazgeçti.³⁹ Bunların yerine askerliğe liyakatlı olan «ehl-i zimmet [hristiyan] evladından» bir ordu teşkiline karar verdiler.” [Asım, I: 328].

Yeniçeri Ocağı'nın bu şekilde teşkili, tavırlar nazariyesinin ikinci tavrını hatırlatmaktadır. İkinci tavrda hükümdar kendi soyu sayesinde kurulan devlete ortak olmaya kalkan kendi halkını, kendine kul-köle olacak derecede bağlı başka bir nesebe mensup kişilerden oluşan bir ordu kurarak yönetimden uzaklaştırır. Bu suretle iktidarı, kendisini başa getiren soyuyla paylaşmayarak müstakillen devlete hükmeder. Fakat Asım, Yeniçeri Ocağı'na onun ifadesiyle "Türk evladı" yerine devşirme usülü ile başka nesepten kişilerin alınmasını nesep asabiyetinden bir sapma olarak görmemekte, aksine ileriki bölümlerde görüleceği gibi kendinden önceki çoğu devşirme kökenli Osmanlı yazarları gibi [Arslantürk,1997: 63-4; Koçi Bey, 1985: 49] sonraki devirlerde Türklerin, Yeniçeri Ocağına girmelerini ocağın bozulma sebepleri arasında saymaktadır.⁴⁰

³⁹ Stanford Shaw da Yeniçeri Ocağı'na "Türk evladı" yerine "hristiyan evladı"nın alınmasının nedenine dair Asım'ın açıklamasına benzer görüşler ileri sürmektedir. Shaw'a göre ilk zamanlar Osmanlı ordusunun askerleri Türkmen atlıları olup aşiret reisleri ve dini liderler başkanlığında aileler ve kabileler şeklinde örgütlenmişlerdi. Bu askerler sınır bölgelerini korumakla veya hristiyan topraklarını fetihle görevlendirilmiş olup ganimetle ödüllendiriliyorlardı. Bu tür göçebe askerler düşmanı şaşırtmakta yararlı olsalar da sürekli olarak ganimet peşinde olduklarından fethedilen topraklarda yerleşik kurumların oluşturulmasına zarar veriyorlardı. Bu yüzden Orhan Gazi bunların yerini alacak, ganimet ya da dini amaçlar yerine düzenli maaş karşılığı askerlik yapacak bir ordu kurdu[Shaw,1982: 36, 50]. Shaw'a göre Yeniçeri Ocağı'nı asıl kurucusu ise I.Murat'tır. I.Murat yalnızca kendisine bağlı, kapıkulu olacak yeni bir ordu kurmaya başlar. Bu ordu için hristiyan gençler devşirilir ve onlara Türkçe, Arapça ve müslümanlık öğretilir, Osmanlı hayat tarzına alıştırılırlar. Daha sonra askeri eğitim alırlar. Piyade olanlarına Yeniçeri, atlı olanlarına Sipahi adı verilir. Artık fetihlerde hizmetleri karşılığında kendilerine toprak verilen göçebeler[Türkmenler] değil kapıkulları, yeniçerilerdir[a.g.e.,51,53]. Türkmenler ise sınırlara sürülerek baskın birlikleri olarak değerlendirilirler ve "gazi" namı yerine "akıncı" ve "deli" namıyla anılırlar. Bunlar düzenli Osmanlı ordusunun önünde düşman direncini dağıtarak ilerlerler, düzenli ordunun önünü açarlar. Yunanistan ve Avusturya'ya akınlar düzenlerler. Balkanlarda asıl ordunun ulaşamayacağı Bosna, Karadağ, Arnavutluk gibi dağlık yerleri fethederler [Shaw,a.g.e., 50-1].

⁴⁰ Fakat devşirme meselesi hakkında çok farklı görüşler de bulunmaktadır. Türk toplum tarihi üzerinde

Ancak bu meselede Asım Efendi'nin asıl dikkat çektiği nokta; Yeniçeri Ocağına alınan farklı din ve ırklara mensup insanların sebep asabiyetiyle yani İslamiyet ve Osmanlı kültürü ve hayat tarzı ile nasıl yeni ve kuvvetli bir asabiyet, yeni bir kimlik kazanmaları ve Osmanlı Devleti'nin tavırları üzerinde durmasıdır.

Yeniçeri Ocağı'na alınan «ehl-i zimmet[hristiyan] evladı» İslam'a girerek gerekli açılardan terbiye edilip devlete hizmet etme selahiyeti kazanırlar. Edepsiz ve uygunsuz davranışlardan uzak dururlar. Usul ve erkânlarına sınıksız sarılarak intizam üzere hareket ederler. Din u devlet uğrunda öyle cansipârâne ve merdâne savaşırlar ki; düşmanın galip geleceğine ihtimal dahi verilmez [Asım, I: 328-9; Ahmed Cavid, 1998: 37].

---

araştırmalar yapan Emre Kongar ve Orhan Türkdoğan'a göre Yeniçeri Ocağı'nın Türkler yerine başka nesepden gelenlerin devşirilerek teşkilatlandırılması, Türk toplum yapısında etkileri hâla kuvvetli bir şekilde devam eden son derece ciddi ve büyük bir kırılma meydana gelmiştir. Çünkü onlara göre devşirme sistemiyle Türkler sadece Yeniçeri Ocağından değil aynı zamanda yönetimden uzaklaştırılmıştır.

Zira Osmanlı sisteminde askerî kişiler, askerî görevlerin yanında mülki ve idari görev ve yetkileri deruhte eden, adli ve eğitim işlerine bakan ilmiye zümresiyle birlikte devleti yöneten yönetici kesimin başında gelmektedirler [Kongar, 1994: 56; Nişancı, 2002: 54].

Emre Kongar, devşirme usulünün, padişahların güçlerini koruyabilmek ve hanedana başka bir rakip çıkmasını önlemek için başvurdukları tedbirlerin başında geldiğini ileri sürmektedir. Kongar'a göre Osmanlı bürokrasisi, devlet hizmetinde yetiştirilmek üzere ailelerinden alınan «gayri müslim» çocukların eğitilmesi sonunda ortaya çıkan bir gurubun eline geçmesine yol açmıştır. Kongar'a göre Fatih'in İstanbul'un fethinden hemen sonra Türk soylu veziriazam Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirerek devşirmelikten gelen vezir Mahmud Paşa'yı veziriazamlığa getirmesiyle Türk aristokrasisinin etkinliğine son verilir. Bu suretle devletin Türk soylularıyla (asilzadeleriyle) ilişkisi kesilerek "devşirme bürokrasi dönemi" başlar.[a.g.e., 22,51,56] Kemal Karpat'a göre de merkezi otoritenin sağlandığı Fatih dönemi muhtedilerin[devşirmelerin], taşra seçkinlerinin büyük tepkisine yol açacak şekilde egemen oldukları bir dönemdir.[Karpat, 2000:130-1]

Orhan Türkdoğan ise Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı adlı oldukça hacimli eserinde bugün bile Türk toplumunda yaşanılmakta olan siyasi, sosyal ve ekonomik bir çok sorunu, halk-aydın ikilemini, çeteleşme ve mafyalaşma gibi olayları devşirme meselesi bağlamında ele almaktadır.[Türkdoğan, 2002] Türkdoğan'a göre devşirme sistemi yüzünden Türk toplumu, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti dönemlerini kapsayan yaklaşık bin yıllık bir sürede köklerinden kopmuştur. Büyük Selçuklularda yönetim İranlılara verilirken Farsça da resmi dil olarak kabul edilir. Büyük Selçuklu Devleti böyle bir uygulama ile Türk tarihinde ilk defa toplumsal bir yarılma başlatmıştır.[a.g.e.,27,30] Osmanlıda da genişleyerek devam eden bu uygulama sonucunda merkez kendini Oğuz olarak algılamış, çevreyi de Türkmen olarak kabul etmiş ve dışlamıştır.[a.g.e.,32] Fakat Türkdoğan'a göre Türk tarihinde asıl toplumsal yarılmayı Türkçeyi resmi dil olarak kullanmasına rağmen Osmanlı Devleti başlatmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti yönetimi, bürokrasi ve askeriyeyi "devşirme" adı verilen yabancı soylulara bırakırken kendi halkını da köylü-çiftçi durumuna getirmiştir. Ayrıca Türkdoğan'a göre devşirmelerin eline geçen yönetim Türk toplumuna "etrak-ı bî-idrak" olarak bakacaktır [a.g.e.,30]

Halil İnalcık ise devşirme usulünün tercih edilmesinin sebebini "istimalet" kavramıyla açıklamaktadır. Yani ülkesi fethedilen bir topluma yönetimde görev vererek onurlandırmak ve bu suretle devlete ısındırmak. [Türkdoğan, a.g.e.,27]

Mehmet Genç ise devletin bir taraftan siyasi sistemde aristokrasi oluşmasına fırsat vermemek diğer taraftan ise sürekli yenilenen meritokratik bir yönetici kesimi -yani ırk, cinsiyet, aile veya miras gibi kriterlere bakmaksızın liyakat ve kabiliyet gibi meziyetlere sahip kişileri [Erkal, 1997: 191-2]- işbaşında tutabilmek için devşirme usulünü benimsediğine işaret etmektedir [Genç, 2000:84].

2.4.3. Beylikten Cihan Devletine

Çok sağlam ve dinamik bir asabiyetle ortaya çıkan Osmanlı Beyliği, kurumlaşmasını tamamlamasına paralel olarak hızla büyür ve üç kıtaya birden hükmederek bir cihan devleti haline gelir. Asım, devletin her bakımdan zirveye çıktığı bu gelişmeyi devletin hükmettiği ülkeleri sayarak ifade etmektedir:

“Velhasıl Devlet-i Aliyye H.1000/M.1591 tarihine kadar her taraftan galibiyet bayrağını yükseltti. «dünyanın üç kısmında belki» yedi iklimde hükümet ve saltanatla şeref ve azamet sahibi olarak Asya'nın geniş bir kısmından «dört iklim hesabıyla» bütün Anadolu, Ermenistan, Gürcistan Arap İrakeyni, Acem ve bütün Arap yarımadası, Afrika'dan Mısır, Sudan, Habeşistan, Tunus, Cezayir, Avrupa'dan bilcümle Rumeli, Venedik Denizi sahilleri ile Dalmaçya, Sırp, Bosna, Macar, Erdel, Eflak ve Boğdan ve Kırım, Deşt-i Kıpçak, Kabartı arazisi, Çerkezistan'dan Türkistan'a varıncaya kadar uzanan geniş memleketleri vesair devletleri hakimiyeti altına aldı. Kılıcının kahriyle ve satvetiyle hakimiyetini ve üstünlüğünü kabul ettirdiği bilcümle Avrupa devletleri korku ve telaş içinde kaldı.” [Asım, I: 31, 263].

Görüldüğü üzere Ahmed Asım H.1000/M.1591 yılını[16.yüzyılın sonlarını] Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olarak almaktadır. Devletin bu tarihe kadar dinamizmini koruduğunu, dalga dalga yükselip-geliştiğini anlatan Asım, tavırlar nazariyesinin, birinci ve ikinci tavırlarına zafer ve istibdat devrelerine işaret etmektedir. Yalnız, Asım Efendi bu dönemde devletin ciddi sarsıntı geçirdiğine de değinmektedir. Osmanlı tarihini çok dikkatli bir şekilde incelediğini belirterek devletteki ilk sarsıntının Yıldırım Beyazıd'ın saltanatında meydana geldiğini söylemektedir. [a.g.e., 285].

Yükseliş döneminde hilafeti de uhdesine alan Osmanlı Devleti İslam dünyasının hamisi olur, İslam birliğini sağlar. Yalnız, İran bu birliğe, «cihet-i vahdet zabıtasına» dahil olmaz. Asım, İran'ın dünya siyasetinde Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı tavırdan dolayı İslam birliğine dahil olmayacağını kesinlik kazandığını, bu konuda ümit kalmadığını da kaydetmektedir. Zira İran, kendisine de musallat olan Rusya ile Osmanlı Devleti dehşetli bir mücadeleye girişmişken Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hareket eder [Asım,I: 96].

2.4.4. Avrupa’da “Osmanlı Hayranlığı”

Kuruluş ve yükseliş çağlarında Osmanlı toplumu dengeli, kendi kendine yeten, her şeyden önce de dinamik ve atılgan bir toplumdur. Toplum nesep ve sebep asabiyetinin terkihi sonucu çok güçlü bir asabiyyete sahip olur. Devlet yükselme çağında Avrupalılar üzerinde önce korku ve telaş uyandırmış bu korku ve telaşın yerine daha sonraları Osmanlı hayranlığı ve Osmanlı medeniyetinin örnek alınması geçmiştir [Hentsch, 1991a: 58].

Ahmed Asım, bu bağlamda kuvvetli ve başat medeniyetin, dinamik ve kuvvetli asabiyyetin; zayıf, hantal ve atalet üzere olan medeniyetlere ve asabiyyetlere üstünlüğünü kabul ettirerek taklit edildiklerine de değinmektedir.

“Avrupa devletleri Osmanlı medeniyetinin üstünlüğünü, İslam’ın özelliklerinden olan cesaret ve kahramanlığı ve özellikle de Osmanlı ahalisinin fitratında bulunan mertliği ve şecaati daima methederek itiraf etmişlerdir. Ve nice yüz seneden beri binlerce tecrübe ve delil, Osmanlı Devleti’ne mukavemet ve mukabeleye kudretleri olmayacağını göstermiştir. Bu gerçeği Avrupalı dirayet ve insaf erbabı da belirtmişlerdir.” [Asım, I: 32, 264].

Avrupalılar tarihlerinde «Osmanlı şehadet arzusıyla ölüm eri oldukça» Osmanlıya mukavemet etmenin güç olduğunu ikrar ederler.[Ahmed Cavid, 1998: 38] Osmanlı Devleti ile baş edebilmenin çaresi olarak özellikle Osmanlı ordularını zaferden zafere götüren, askeri sistemi taklit etmeyi görürler [Asım,I: 32-3, 264-5].

Asım, bu görüşü Avusturya imparatorluğu generallerinden Kont Montecuccoli’nin⁴¹ [1609-1680] harp fennine dair yazdığı eserindeki Osmanlı Devleti’ne dair görüşleriyle teyit eder. Montecuccoli, eserinde Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu-hatta Avrupa’yı mukayese ederek Osmanlı medeniyetinin üstünlüğünü anlatır:

“Mösyö Kokula[Montecuccoli] Devlet-i Aliyye ile Avusturya İmparatorluğu ve diğer [Avrupa] devletleri arasında bu zamana kadar vukubulmuş muharebe ve mücadelelerin

⁴¹İtalyan asıllı bir Avusturya generali olan Montecuccoli bir askeri reformcudur. Strateji, taktik ve savaş türleri gibi konularda araştırmalar yapar. 17.yüzyıl savaş sanatının en büyük ustalarından biridir.Tahkimat ve kuşatma, yürüyüş ve geriye yürüyüş ve düşman ordularının ulaştırma hatlarının tahribi konularında uzmanlaşır. En önemli eseri bir çok baskıları yapılan Dell’arte militare(Savaş Sanatı)’dır. Tahkimat ve manevraya dayalı askeri savaş taktikleriyle Avusturya ordularına yarım yüzyıl boyunca zaferler kazandırır 1661-64 yılları arasında Osmanlı ordularının Avusturya’ya karşı yaptığı savaşlarda başarılı savunma örnekleri verir ve 1 Ağustos 1664’de Raab İmağı kıyısında

yer ve tarihlerini tek tek belirterek kaydetmektedir. Ve her cenkte bulunan komutanı ve emri altındaki askerin kemiyet ve keyfiyetlerini de belirtmekte, Osmanlı Devleti'nin muvazzaf ocaklarını açıklamaktadır. Ve Osmanlı askerlerinin komutanlarına itaat ve bağılıklarını, muntazam tertip, nizam ve disiplinlerini hasetlik ve kıskançlıkla tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır.” [Asım, I: 32, 264].

Mösyö Kokula, böyle muntazam ve muvazzaf olan Osmanlı askerine/ordusuna karşı gelebilmenin mümkün olamayacağını itiraf eder. Kendi devletini ve diğer devletleri de uyararak aklından böyle bir şeyi geçirenleri ahmak ve sefih olarak niteler [a.y.]. Bu ikazlarıyla Montecuccoli, çaresiz Avrupa'nın Osmanlı üstünlüğünü ve hakimiyetini tanımamasının ve buna göre davranmanın daha akıllıca olacağına işaret eder.

Montecuccoli, Osmanlı medeniyetine hayranlığını, Osmanlı medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğunu itiraf etmekle kalmaz, Avusturya İmparatorluğunu Osmanlı askeri nizamını taklit etmeğe teşvik eder. Osmanlı askeri anlayışını benimsemesi için devletini ikna etmeye çalışır. Ve kendisi Osmanlı askeri düzenini taklit ederek yeni bir ordu tertip eder ve bu girişimiyle böbürlenir. Montecuccoli, Osmanlı askeri anlayışını örnek alarak kurduğu yeni ordusuyla 1664 yılında Raab Suyu karşısında dirayetli Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın komutasında olan orduya bağlı küçük bir birliği bozduğunu ve bu olayın akabinde barış andlaşması yaptığını da nakleder [Asım, I: 32, 264]. Kont Montecuccoli, bu anlattıklarıyla Osmanlı askeri sisteminin çağın en gelişmiş askeri sistemi olduğunu bizzat kendisi taklit edip sonra da test ederek ortaya koyar.

Avrupa'da Osmanlı medeniyetinin etkisi ve Osmanlıya duyulan hayranlık bir kaç ülkeyle sınırlı değildir.[Hentsch, 1991a: 56] Ancak, Montecuccoli'nin başarısına rağmen kendi devleti bu konuda direnç gösterir. Avusturya'ya karşı Prusya Kralı Friderik Osmanlı sisteminden esinlenerek icad ettiği ordusuyla Avusturya'yı mağlup ederek Slazma'yı zapteder. Avusturya İmparatorluğu zaten Osmanlı askerinin kılıcının korkusu ile şaşkınlık ve perişanlık halinde iken bir de Osmanlı'yı taklit eden Prusya

---

bir Osmanlı ordusunu mağlup etmesiyle “Hristiyanların kurtarıcısı” ilan edilir [AnaBritannica, 2000].

karşısında sarsılmaya başlar. Prusya'nın başarısı Avusturya'yı Montecuccoli'nin ikazını dikkate almaya, Osmanlı sistemini taklit etmeye mecbur eder [Asım, I: 32-3, 265].

Ahmed Asım, Osmanlı askeri sisteminin üstünlüğü karşısında -bu sistemi taklit eden Prusya'nın da başarılı olmasıyla da- Avusturya, Rusya ve diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı ordusunun nizam ve intizamınlılığını örnek alarak ordularını tertip ve tanzime itina ve dikkat etmeye başladıklarını ve bu anlayışın giderek tüm Avrupa devletlerine sirayet ettiğini de kaydetmektedir [Asım, I: 33]. Bu bağlamda «Avrupa Nizamı»nın doğuşunu tetikleyen başlıca etkenlerden biri olarak Osmanlı medeniyetini, Osmanlı'nın dünya hakimiyetini görmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin bir dünya devleti haline gelmesi Avrupalıları ve Rusları harekete geçirmiş, askeri teşkilatlarını Osmanlı askeri teşkilatlarından ilham alarak dikkat ve ihtimamla yeniden tertip ve tanzim etmişlerdir [a.y.].

Asım Efendi aslında bu tespitleriyle ve özellikle de Kont Montecuccoli'den aktardıklarıyla Osmanlı medeniyetinin Avrupa medeniyetinden üstün olduğunu ispat etmeğe çalışmaktadır. Nitekim, kendisi de Montecuccoli'nin görüşleriyle Osmanlı medeniyetinin üstünlüğünü gösterdiğini ileri sürmektedir. Ve Montecuccoli'nin görüşlerini son derece önemsemektedir. Çünkü, Asım'a göre haklılık ve üstünlük en açık şekilde düşmanın itiraf ve tasdiğiyle ortaya konabilir [Asım, I: 32, 264].

2.4.5. Osmanlı Toplumunda Tavr Değişikliği: Osmanlı Asabiyetinin Çürümesi/Çözülme Belirtileri

16.yüzyılın sonları veya 17. yüzyılın başlarını önde gelen bazı Osmanlı tarihçileri Osmanlı Devleti için bir kırılma noktası olarak görmektedirler. Örneğin bu tarihlerde hayatta bulunan Koçi Bey H.1003/M.1594 tarihini, Selanikî Mustafa Efendi de III.Murad dönemini(1574-1595) Osmanlı Devleti'inde bozulmanın ortaya çıktığı, toplumsal yozlaşmanın bütün kurumlarda kendini gösterdiği tarihler veya dönemler olarak tespit etmektedirler. [Koçi Bey, 1985:52-3; İpşirli, 1999.172] Asım'ın belirttiği üzere Osmanlı toplumu H.1000/M.1591 tarihine kadar savaşkan bir toplumdu. Asabiyeti keskindi, sürekli sefer tavrı üzere idi. Ancak yine Asım'a göre bu tarihlerden sonra -

16.yüzyılın sonlarından itibaren-Osmanlı toplumunda köklü bir tavır değişikliği ortaya çıkar:

“H.1000/M.1591 tarihinden sonra seferler yavaş yavaş kesildi. Ancak arada bir harp ve kıtal gailisi çıksa da, insan tabiatı gereği asayiş ve hadara düşkün olduğundan Devlet-i Aliyye’de sefer tavrı yavaş yavaş terkedildikçe toplum rahatlık ve huzura daldı. «Giderek tavrı hadariyyet galip ve vaz’-ı bedeviyet münselib [kalkmış] oldu.»” [Asım, I: 31-2, 264].

Böylece Ahmed Asım, seferlerin kesilmeye başladığı 17.yüzyıl öncesini bedeviyet tavrı [asabiyetin, savaşkanlık ve atılganlığın canlı ve diri, fütuhat isteğinin etkin olduğu, toplumun sade yaşayış üzere bulunduğu tavrı] olarak değerlendirmektedir. Sonrasını ise hadariyyet tavrı [savaşa karşı isteksizliğin, huzur, asayiş ve rahatlığa düşkün hale geldiği tavrı] olarak görmektedir.⁴²

Asım Efendi Osmanlı toplumundaki tavır değişikliğini bir toplumbilimci gibi sosyal olayları tahlil ederek izah etmektedir. Osmanlı toplumuna arız olan çözümlenin birden bire olmadığına, 16.yüzyılın son yıllarından itibaren, yavaş yavaş ortaya çıktığına işaret eder. Asabiyete arız olan hususların Osmanlı asabiyetini nasıl zaafiyete uğrattığını ve sonunda nasıl etkisizleştiğini, toplumu sevk ve heyecana getiremez hale geldiğini tahlil eder. Ona göre; olumsuz yöndeki bu değişimin temelinde toplumun bedeviyeti terk ederek hadariyyete geçişi, savaş tavrını terk ederek yerleşik hayatın rahatlığına, zevk u safasına alışması bulunmaktadır. Osmanlı toplumunun medeniyetin getirdiği refah, huzur ve asayişe düşkün hale gelmesi toplumda atalete ve çözülmeye, kurumlarda bozulmaya yol açmıştır.

“Ve H.1000/M.1591 tarihinden H.1100/M.1689 tarihine gelince [Ki bu zaman diliminin başında İran ile barış andlaşması yapılmış, sonlarında ise telafisi bir daha mümkün

⁴² Cevdet Paşa da Kanuni’nin tahta geçişini başlangıç olarak benzer değerlendirmede bulunmaktadır:

«Devlet-i Aliyye Kanuni Sultan Süleyman hazretlerinin zaman-ı saltanatına gelince sade ve tavr-ı bedavete karib bir halde olup, tevs-i memalik ve tesis-i usul ve kavaid ile iştilal ve efrad-ı milletin çoğunu askerlikle işgal ettiğine mebni, gerek taraf-ı saltanatta, gerek halk içinde asayiş ve ihtişama ve sefahat-ı fesadencama bir guna meyl ve rağbet hasıl olmamıştı. Sultan Süleyman zamanında ise az vakit zarfında bir çok memalik daha zamime-i mülk ü Osmani olarak devletin serhadd-i kemale vusülü bi’t-tabi tebeddül-i tavrı iktiza eyledi.» [Cevdet Paşa, 1302:70-1].

olmayan Viyana bozgunu ve bunu müteakip peşpeşe gelen hezimetlerle Karlofça Antlaşmasına giden süreçte Avrupa'nın üstünlüğü kabul edilmiştir.] çarh-ı gaddâr/kötü talih durumu tersine çevirerek, zihinlerin ve fikirlerin karışıklığı ile ülkeyi genişletme/fütuhat hareketi durdu. Ancak Girid ve bazı adalar fethedildi. Bu fetihlerle hükmedilmekte olan memalikin muhafazası için bol miktarda kaynak elde edilebildi.”[Asım, I: 263].

Tavır değişikliği devletin çağın savaş teknolojisinin gerisinde kalmasında da kendini gösterir. «Nice zaman seferlerin inkıtaı ve etvâr-ı bedeviyetin irtifa»ından dolayı çağın gereklerine göre silahlanma konusunda tembellik ve ihmalkârlık olur [a.g.e., 50].

Ahmed Asım, Osmanlı toplumunun bu tavır değişikliği ile, «huzur-ı hadariye» dalmasıyla çözülme ve yozlaşmanın tüm toplumsal kesimlere sirayet ettiğini belirtmektedir. Yalnız toplumsal yozlaşmanın toplumun üst kesimlerinden başlayarak diğer kesimlere bulaştığının altını çizmektedir:

“Evvela, eşraf, ayan ve devlet ricali-kısaca toplumun seçkin kesimleri-, nefساني şeylere, mala-mülke karşı aşırı derecede düşkün hale geldiler. Ve kadınlar gibi süslenmeye ve ziynetlenmeye başladılar. Kendilerini tehlikeye atarcasına israf ve safahata daldılar. Bu durum giderek toplumun diğer kesimlerine de bulaştı. Ekser halk da zevk u safaya düşkün hale geldi. Gösteriş, övünç ve ziynet için giyilen elbiseler ile endam ve zerafet gösterisine kapıldılar.” [Asım, I: 331-2].

“Ve hemen hemen bütün müslümanlarda kadim, kuvvetli ve doğru olan hasletler, onlara yakışmayan kötü ve fena hal ve davranışlarla değiştirildi. Cesaret ve bahadarlık hadariyyetin uyuşukluk ve tembelliğine dönüştü. Din u devlet yolunda zorluk ve zahmetlere tahammülün yerini işret ve ğınâ/şarkı söyleme aldı. Emanet hiyanete, metanet korkaklığa dönüştü. Dilberin gamze ve kaşı; kılıç ve okun, lezzetli ve tatlı şarabı içmek; düşmanların kanını akıtmanın, şarkıcıların sesleri; kılıç, bıçak v.b silahların çarpışmasından çıkan seslerin, çalgıcıların ahenkli nağmeleri; top ve tüfenk sada ve yankısının ve dünyevi çıkarlar gazâ ve cihad sevabının [Allah'ın vadettiği

mükafat] yerini aldı. Şeriatın ahkamı uygulanmaz oldu. Ve müslümanların adet ve gelenekleri atıl hale geldi”.[Asım, I: 339]

Asım'ın Osmanlı ve Avrupa için dönüm tarihi olarak gördüğü H.1000/M.1591 tarihlerinin şahidi olan tarihçi Mustafa Selanikî de(?-1600) bu tarihlerde Osmanlı toplumunun ahlakî ve iktisadî yozlaşmaya düçar olduğunu kaydetmektedir [İpşirli, 1999:171-2].

Asım, bu yozlaşmanın geldiği had safayı ve asabiyetin zayıflamasını vurgulamak için “gazâ ve cihad karşılığı olarak Allah’ın vadettiği mukafatı kazanma arzusu kalplerde zayıfladı ve “cennet kılıçların gölgesi altındadır” hadisinin manası kalplerden hızla silinmeye başladı” [a.g.e., 332]. demektedir. Bu ifadeleriyle Asım, Osmanlı toplumunda dünyaya ve eşyaya bakışın, hayat anlayışının nasıl değişime uğradığına, devletin kuruluş ve yükselişini sağlayan idealin nasıl unutulduğuna, “gazâ ve cihad arzusu”nun sönmeye yüz tuttuğuna dikkat çekmektedir.

Asım'ın, Osmanlı toplumundaki hadarî tavra geçişin yol açtığı rahatlık, israf ve safahatın, “gaza ve cihad arzusu”nun zayıflamasının kurumlara nasıl yansıdığına, bütün kurumlarda nasıl bir çözülmeye yol açtığına dair görüş ve tespitleri üçüncü bölümde kurumlar bazında geniş bir şekilde ele alınacaktır.

2.4.6. “Asabiyet Mayasının Avrupa’ya Geçişi”: «Avrupa Nizamı»nın Doğuşu

Asım Efendi, Osmanlı Devleti’nin Avrupa karşısında yükselmesini ve cihan devleti haline gelmesini “asabiyet” kavramı ile açıkladığı gibi Avrupa’nın üstün duruma gelmeye başlamasını da aynı kavramla açıklamaktadır. Asım’a göre Osmanlı Devleti H.1000/M.1591 tarihinden itibaren yukarıda açıklandığı üzere duraklamaya başlarken, cihan devleti olmasını sağlayan dinamikleri zaafa uğrarken, asabiyetinde, yani savaşkanlık ve fetihçi ruhunda, lüks ve israftan uzak tutumunda çözülmeye ortaya çıkarken başka bir gelişme de olur. “Asabiyet mayası” çöküşünde son darbeyi vuracak olan düşman tarafına, yani Avrupa’ya geçer [Asım, I: 31-2, 331-2, 339].

«Tarih-i mezburdan [H.1000/M.1591] berü mâye-i asabiyet cânib-i adâ-yı bed-tiynete [Avrupaya] intikal ve ale’l ittisal fûnûn-ı harbiye istihsâliyle âzmayış-i harb ve kıtale

verzîş ve iştiğal üzere olub, taraf-ı İslamiyan da huzûr-ı hâdiriye vülû' ve iğna ve bilküllüyye hamiyet-i bedeviyi ibtal ve ilgâ eyledi.» [Asım, I: 332].

Girit'in 25 sene süren savaşlarla ancak fethedilebilmesi (1569), İnebahtı mağlubiyeti (1571), yıllarca süren ve kati bir netice alınamayan İran savaşının (1577-1589) barış andlaşmasıyla (1590) sona erdirilmesi, yine yıllarca devam eden Avusturya savaşı ve güç-bela kazanılabilen Haçova Meydan Savaşı (1596) da Osmanlı Devleti'nin duraklamaya ve gerilemeye, Avrupa'nın ise güçlenmeye başladığını göstermektedir. Asım Efendi, bu sonuçlardan dolayı da H.1000/M.1591 [16. yüzyılın sonlarını] gerek Osmanlı Devleti gerekse Avrupa için bir dönüm noktası olarak görmüş olmalıdır. Çünkü bu tarihlerde gerek içerdeki gerekse dışardaki gelişmeler Osmanlı Devleti'nin geleneksel iktisadi ve sosyal yapısını temelden sarsar.

Batılı bazı araştırmacılar ise Avrupa'nın 15.yüzyılın sonlarından itibaren üstün hale gelmeye başladığını düşünmektedirler. Gerçekten 16.yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti Akdeniz'de en güçlü askeri ve ekonomik güç olsa da 15.yüzyıl sonlarında başlayan okyanus ötesi keşiflerle birlikte Avrupa, Osmanlı medeniyeti karşısında üstünlüğünü sağlayacak olan çok büyük imkanlara sahip olmaya başlar. 17.yüzyılda ise artık üstün hale geldiğinin farkındadır [Hentsch, 1991b: 65-7].

Yukardaki ifadesiyle Ahmed Asım da Osmanlı Devleti'nde hadariyetin/medeniyetin huzur ve sükununa alışmayı, askeri başarısızlıkları ve gazi ve şehit olma arzusunun zayıflamasını Osmanlı'nın çözülme, Avrupa'nın ise savaş sanayisini geliştirmesini, askeri fen ve tekniklerde ilerlemesini ve askeri başarılarını yükselişe geçtiğinin belirtileri olarak görmektedir. Nitekim Batı'da Osmanlı tarihine dair yapılan ilk çalışmalarda da Osmanlı Devleti'nin çöküşü, sadece Batı'ya yönelik askerî tehdit gücünün zayıflaması olarak yorumlanır [Özvar, 1999: 137]. Asım'ın şu ifadeleriyle de aynı görüşünü teyit etmektedir:

“«Giderek nizam-ı asker-i İslam'da» bozulma, dağınıklık, disiplinsizlik, perişanlık başladı. Kendilerini geliştirme ve ilerletme gayretleri ve istidatlarına tembellik ve bezginlik arız oldu.” [a.g.e., 265]. “Buna karşın düşman tarafı ise sürekli olarak

kendilerini geliştirmek için eğitim ve idman yaparak, müslümanlara mahsus disiplin ve intizamı kaparak harp fenninde ilerlemeye ve savaş tecrübelerini geliştirmeye başladı. Bu gelişmelerle durumun tersine dönmeye, stnlğn Osmanlı'dan Avrupa'ya geçmeye başladığı ortaya çıktı" [a.g.e.,265, 332].

Asım bu görüşüyle aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin cihan devleti olmasını sağlayan dinamikleri, bazı ilkeleri ihmal veya terk ederken Avrupa'nın bu ilkelere sarılarak kendini topladığı ve üstün hale geldiğini, Osmanlı medeniyetinin Avrupa medeniyetinin gelişmesinde etkin rolü olduğunu düşünmektedir. Avusturya ve Prusya'nın yanında Rusya'nın da Osmanlı askeri teşkilatından ilham alarak ordularını yeni baştan tanzim ederek güçlenmeye başladıklarını ve ilerleyen süreçte Osmanlı toplumunun gerilemesinin, Avrupa'nın ise gelişmesinin devam ettiğini belirtir [Asım, I: 32,264-5].

Ayrıca bu tespitleriyle Asım, Osmanlı'nın kşnn asıl nedenini kendi dinamiklerinde başlayan bozulmada görse de dış faktörlerin de etkili olduğunu düşünmektedir. Osmanlı toplumunda zlmenin başladığı dönemde Avrupa'nın da yükselişini asıl sağlayan kendi kültürel ve ekonomik dinamikleri ile coğrafi keşifler ve sömürgeleştirme politikalarına değinirse de Avrupa devletlerinin savaş teknolojisine, askeri teşkilatlarını yeniden tertip etmeleri gibi bir kısım göz önünde olan faktörlere dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nin kşnde dış faktörlerin, Avrupa'nın yükselişinin de etkili olduğuna işaret etmektedir.

Kaldı ki; 16. asrın sonlarında uzun süren Avusturya ve İnan savaşları, Osmanlı piyasasına giren ucuz Amerikan gümüşü maliyeyi zayıflatmış, o güne kadar Osmanlı toplumunun bilmediği enflasyonla, hayat pahalılığı ile tanışmasına yol açmış, halk şiddetli geçim sıkıntısı çekmiştir. Bunun yanında Anadolu'da II.Beyazıd'ı tahta çıkaran süreçle birlikte sayıları giderek artan yeniçeri, sipahi ve sekbanların daha önce bilmedikleri ticaret ve vergi tahsildarlığı gibi işlerle iştigal etmeye başlamaları ve görevlerini kütüğe kullanarak halkı ezmeye başlamışlardır. Konan ağır vergileri ödeyemeyen halk da işini, çiftini-çubuğunu bozmuş, geniş bir kitle işsizler ordusuna dönüşerek yıllarca devleti uğraştıran eşkıyalık/celali hareketleri ortaya çıkmıştır [İpşirli, 1999:171]. Osmanlı Devleti bu tür sosyal ve ekonomik bunalımlarla sarsılırken Avrupa

ise artık 17.yüzyılla birlikte Osmanlıyla başedebilecek, bir müddet sonra ise mağlup edecek güce ulaştığını göstermeye başlamıştır.

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa devleti lüzumsuz ve boş işlerle meşgul ederken, Osmanlı toplumunun rehavete kapılmasını fırsat bilen Avrupalılar, ülke ve milletleri için çok gerekli olan iş ve hususları düzene koyarlar. Yaklaşık olarak 100 seneden -17.yüzyılın sonlarından-beri ve hali hazırda[19.asrın başları] dahi sürekli ve düzenli olarak harp tatbikatları yapmayı bütün işlerinin önüne koyarlar. Bütün dikkat ve gayretlerini harp fenlerini ve aletlerini geliştirmeye çevirirler [Asım, I: 33, 339]. Böylece Avrupalılar devletlerinin bünyesini takviye ve tahkim ederler. Nemçelü ve Moskovlu bir çok Osmanlı ülkesini istila eder. Gerektiğinde birbirleriyle yardımlaşmak ve dayanışmak için andlaşmalar imzalarlar. «Hülasa-i kelam taraf-ı ehl-i İslam'da» görülen «istirha» hali -yani rehavet ve tembellik- düşman tarafının kuvvetlenmesine fırsat verir [a.g.e., 339].

Asım, bu suretle Avrupa'daki gelişmenin, «Avrupa Nizamı» namıyla şöhret bulduğunu, dünyada başat bir güç haline geldiğini belirtir. Artık, 17.yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı medeniyeti karşısında «Avrupa Nizamı»nın yükseldiğine, Avrupa'nın, Osmanlı Devleti'nin denetiminden çıkıp Osmanlı'yı -ve tüm dünyayı- denetleyecek güç ve imkanlara sahip olamaya başladığına işaret eder [Asım, I: 33].

Avrupa'nın üstünlüğünü, artık dünyada bir model olduğunu özellikle askeri konularda “Avrupa nizamı, Avrupa tarzı, Avrupa tekniği” gibi ifadelerle dile getirmektedir. Rus ordusunun “Avrupa tarzı” eğitim gördüğünden, Avrupa tarzı harp tekniklerini öğrendiğinden asabiyetini kaybetmiş Osmanlı ordularını hezimete uğrattığını söylemektedir [Asım, I: 271].

2.4.7. Osmanlıda Çözülme ve Savaş Tavrının Terki

Asım Efendi, Viyana bozgununu müteakip yakıcı mağlubiyetlerden sonra H.1100/M.1689 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde yeni bir tavır değişikliğinin ortaya çıktığını, savaş tavrının terkedilerek mecburen barış ve dostluk üzere uluslararası bir politika izlenmeye başlanıldığının altını çizmektedir:

“Ve bu tarihten [H.1100/M.1689] sonra askerin durumuna bakılarak, askeri nizam ve intizamın bozulmasından dolayı artık tehlikelerini düşünmeksizin canla-başla savaşa atılmanın müslümanlara zarar ve tehlikeler doğurduğu kesin bir şekilde anlaşıldı. Bundan dolayı «terk-i seferle» etraftaki devletlerle hekimane bir şekilde barış ve dostluk yolu nâçâr tercih edildi. Bu itibarla tedrici olarak «gazâ ve cihad» davası inkıtaya uğradı. Silah imalatına dair uğraşlar da terkedildi.”[a.g.e., 263].

Avrupa'nın üstün hale gelmesi kesinleşmesine ve Osmanlı Devleti'nin gerilemesine rağmen Osmanlı toplumu kendine geleceği ve kendini bir muhasebeye tabi tutacağı yerde barış ve dostluk politikası daha da gaflete düşmesine yol açar.

Ahmed Asım, Osmanlı toplumundaki çözümlenin Lale Devri'nin sefahat, eğlence ve zevkleriyle daha da beter hale geldiğine işaret eder. “Ehl-i İslam'ın müptela olduğu betâlet/uyuşukluk hali ve İbrahim Paşa'nın giriştiği lüzumsuz ve boş şeylerle devleti meşgul etmesi ve uzun süre Acem ülkesiyle süren savaş yüzünden Kuzey [Rusya] ve Batı'daki devleti tehdit eden gelişmelerin takibi terk ve ihmal edildi.” [Asım, I: 339].

“Avrupalılar, sürekli olarak savaş sanayisini ve tekniklerini geliştirmek için gayret ederken [Asım,I: 339] «Devlet-i Aliyye ise 150 seneden beri aralık aralık terk-i harbi, düsturu'l-amel» edindi. Dostlarının gıpta ettiği, düşmanlarının kıskandığı askeri nizamını bozdu. Asker, özellikle H.[10]52/M.1739 tarihinden beri aşırı derecede rahatlığa kapılmasıyla ve «30 sene harp ve kıtal vadilerini terk ve feragatle» uyuşuk ve korkak hale geldi. Ve bu arada devlet adamları da harp işlerini düşünmeyerek, harp teknik ve gelişmeleriyle ilgilenmeyerek «basbayağı hıyanet edüb» H.1182/M.1768 senesinden beri zuhur eden ve her yerde mağlubiyetlerle sonuçlanan savaşlarla milletin kalbini dağladılar.” [a.g.e., 33].

Bazı devlet adamlarının, Rusya'nın ordusunu «Avrupa nizamı» üzere, yeni teknik ve fenlere göre eğitip kuvvetlendirdiği bilindiği halde III.Mustafa(1757-1774)'yı yanıltarak Rusya'ya karşı savaş açtıkları [Asım, I: 271] 1768 yılından beri devlet, cephelerden sürekli gelen hezimet haberleri ile sarsılır. Asırlık Osmanlı memleketlerinin düşman işgaline uğramasıyla Sultan I.Abdulhamid(1774-1789) çok derin bir teessür sonucu felç

geçirerek vefat eder. Bu iç karartıcı durum, mecburen düşmanlık kapısının terkedilerek süratle barış isteme gereğini devlet ricalinin yüzüne adeta çarpar [Asım, I: 274, 288].

Bazı "âkil" devlet adamları ise basiretsiz devlet ricaline karşı, askerın uzun müddetten beri harbe gitmeyerek ve düşmanla mücadele etmeyerek tembelleğe alıştığını, ve bunun yanında «**ten-perverî ve asayiş-i hadarî ile itiyad ve ülfet** eyledi»klerini belirterek «**terk-i sefer**» edilmesini, barış politikasının takip edilmesini savunurlar [a.g.e., 271-2]. Bu politikanın önde gelen savunucularından kırk yıllık devlet hizmetinin en önemlilerini diplomaside geçiren ve Küçük Kaynarca Barış Antlaşması(1774)'nın mimarı olan Ahmed Resmî Efendi(1700-83) de kaleme aldığı layiha ve eserlerde savaş politikasının sürdürmenin artık imkansız hale geldiğini, eski gazâ ve cihad telakkisiyle düşmanlarla baş edilemeyeceğini gerekçeleriyle devrin devlet adamlarına sunar. Askerin eğitimsizliğine ve disiplinsizliğe dikkat çeker. Avrupa devletleriyle çağdaş diplomatik ilişkiler kurulması gerektiğini, barış politikasının devletin geleceği için daha yararlı olduğunu belirtir [Beydilli, 1999:175-6; Aksan,1997:183].

III.Selim tahta çıktığında Rusya ve Avusturya ile savaş devam etmektedir. Düşman tarafı her yönden hazırlıklı, kuvvetli ve tedarikli, Osmanlı toplumunun maruz kaldığı atalet ve rehavet hali devam etmesine[Asım, I: 339-340] ve asker firara meyilli olmasına rağmen III.Selim «devletin namusunun cenkle» korunmasını ister.[a.g.e., 26] Fakat cephelerden hezimet haberleri gelmeye devam eder. Üstelik cephedeki ordu ricali de eğitilmiş düşman askeri karşısında disiplin ve eğitimden yoksun askerle savaşı sürdürmenin imkansız olduğunu padişaha bildirirler. Padişahın savaşın sürdürülmesi yönündeki iradesine rağmen Osmanlı tarihinde eşî-benzeri görülmeyen askerın bu tavrı da Osmanlı askeri sisteminin tamamen çöktüğünü gözler önüne sermektedir. [Beydilli, 1999:176] Gelinek noktayı ve izlenecek politikayı tartışmak üzere önde gelen devlet erkaniyla toplantı yapılır. Toplantıdan çıkan en önemli sonuçlardan biri devletin artık savaş ilanlarıyla bir sonuç almasının mümkün olmadığıdır. Barışa dayalı uluslararası bir politikanın esas alınmasının altı bir kez daha çizilir. Ayrıca bu sayede devletin disiplinsiz ve kuvvetten düşen askere muhtaç olunmaktan kurtulacağı düşünülür.[Asım, I:350-2] Bir zamanlar Avrupa'yı telaşa veren ordu da savaş politikasının terk edilmesini savunur.[Beydilli, a.y.] Durumu istişare eden ordu meclisi, «Namus-ı devleti muhafaza» devlet adamlarına farzdır. Dolayısı ile bu

şartlarda sulhu tercih etmekte de farzdır. Allah korusun! Eğer sulh olmazsa «hal yamandır.» ifadesiyle barış politikası kararına destek verir [Asım, a.g.e., 26].

Böylece bir kısım devlet adamı Avrupa'ya karşı eskiden olduğu gibi askerî güce dayanarak mücadele edilemeyeceğini, devletin menfaatinin barıştan geçtiğini açıkça belirtmeye başlar. Geçmişte düşmana tepeden bakan, barış politikasına yabancı olan, Avrupa'ya karşı gaza ve cihad idealiyle yaklaşan devletin, çöküş çağında sulh kapısını çalmaktan başka çaresi kalmaz [Asım, I: 352]. Artık gazâ ve cihad idealine sarılmakla çöküşün durdurulamayacağına kanaat getirilir [Findley, 1996: 21]. Çünkü, yukarıda değinilen toplantıda bir kısım Osmanlı ricalinin belirttiği üzere devletlerin geçirdiği beş tavrı bakımından Devlet-i Aliyye ihtiyarlık tavrını/devrini yaşamaktadır. Hatta ihtiyarlama ile birlikte ortaya çıkan illetler, sorunlar ve ileri derecede yaşlanmışlığın getirdiği zaafiyet sebebiyle devlet çözüme ve çöküş çağını yaşamaktadır. Türlü türlü sorunlar, bela ve aksamalar sebebiyle kurumları bozulmuş ve zayıflamış, fonksiyonlarını yerine getiremez olmuştur. Kurumların kendilerine has tabiatları ve mizaçları, usul ve kanunları fesadlık, bozgunculuk ve yolsuzlukla bozulmuş, alt-üst olmuştur.⁴³

Osmanlı devlet ricalinin, devletin çözüme ve çöküş çağını aşırı derecede yaşlanmış insanın haline benzeterek yapılması gereken tedaviyi tartışırken Asım Efendi de "**organizmacı**" bir yaklaşımla devletin gelmiş olduğu hali «köhne saat»e ve yaşlı insanın bedenine benzetir. "Zayıf ihtiyarların vücutları eski saat gibidir. Artık onları ilaçla kuvvetlendirmek mümkün değildir."⁴⁴ Bu ifadeyle Asım, devletin ömrü konusunda son derece karamsar olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu konuda Naima ve Cevdet Paşa yetenekli devlet adamlarının alacağı tedbirlerle devletin ömrünün uzatılabileceğini düşünürken Asım, hastalığın belki köklü operasyonlarla ancak iyileştirilebileceğini düşünmektedir. Çünkü ona göre devlet öyle bir yaşlılığın illetlerine maruz kalmıştır ki, artık ilaçla, yüzeysel tedbirlerle kendini toparlaması mümkün değildir.

Devlet 19.yüzyıla girerken III.Selim'in iktidarında yeni düzen arayışına girer. Başta askeri alanda olmak üzere maliye ve hariciyede köklü yenilikler yapılır. Fakat toplumsal

⁴³«Ve bazıları etvâr-ı hamse-i düvel itibariyle Devlet-i Aliyye'nin pîri ve hezar illet lazimesince şeyhühet ve herem sebebiyle sukût ve inhitat ve ilel ve avâz-ı günâ gün ile a'zâ ve cevahiri muhtell ve zebûn olub ve tebâyî' ve emzicesi şûrîde-i fesadat-ı ihtilât olmağla...»[Asım, I: 351].

yozlaşma o dereceye varmıştır ki girişilen yenileşme çabaları da akim kalır [Asım, I: 33]. Toplumun seçkin kesimlerinde devlete acı hezimetleri tattıran düşmanın kültürüne hayranlık başlar. Asım'a göre Asabiyet elbisesini çıkaran bu kesim kendi toplumuna, dil ve kültürüne yabancılaşmaya başlar. Hatta düşmanın dilini, kültürünü taklit etmeleriyle iftihar ederler.[a.g.e., 375] Böylece yenileşme çabaları toplumsal destekten yoksun kalır.

Yine bu dönemde de asabiyet mayasının zevalı sebebiyle düşman karşısında hezimetler ve nice arazi ve memleket düşman eline geçmeye devam eder. Toplumun hamiyet-i diniyelerinden neşet eden «gazâ ve cihad azimeti» tamamen nefsanî kine ve husumete dönüşür.⁴⁵

Devlet topluma yeniden dinamizm ve savaşkan bir ruh kazandırmak için kuruluş ve yükseliş devresinin güçlü asabiyetini canlandırmaya, dinin gücünden yararlanmaya çalışır. Düşmanı[Rusya'yı], «düşman-ı din», seferin amacını «fi-sebilillah cihad ve gazâ» olarak ilan eder.[Asım, II: 98] Fakat daha önce değinildiği gibi dini inançlarda da zaafiyet ve sapmalar söz konusudur. Toplum ve askerın «şehadet ve gazâ» konusunda eski duyarlılığı kalmamıştır. «Gazâ ve cihad»ın müslümanlara farz olduğu adeta unutulur ve nefsanîyetten kaynaklanan bir hareket derecesine iner. Bundan dolayı seferlerin «hayır ve bereketi kalmaz» [Asım, II: 99].

Bu manevî çürüme içinde devlet bir taraftan düşman tecavüzlerini bertaraf etmeye çalışırken, yenileşme gayretlerini kendi çıkarları için tehdit olarak gören çevreler ardına ihtilaller yaparlar. Asker, bürokrasi, ayan ve ulemanın etkin olarak yer aldıkları iktidar mücadelesinde devletin dengesi iyice bozulur. Her kesimin kendi gücünü artırma ve konumunu sağlamlaştırma çabaları devlet çarkını tahrip eder [Asım, II: 9]. Asım Efendi'nin devletin çöküşünü önlemeye dair çözüm önerisi ise, -dördüncü bölümde ele alınacağı üzere- devletin kendi değer ve dinamiklerinden hareketle gerçekleştireceği «**tertib-i cedid**», yani yeniden bir yapılanma, yenileşmedir.

⁴⁴ «Köhne saat gibidir cism-i za'if-i piran. Ona daru-yı müdavat ile kuvvet gelmez.» [Asım, I: 351].

⁴⁵ «Bir müddetten berü zevâl-ı mâye-i asabiyet sebebiyle ehl-i İslam, ale'd-devam düşman-ı bedfercâmdan lekde-güfte-i kahr ve inhizam ve her hareketde nice arazi ve memlekete destzede-i iğtisâb-ı İslamiyânda mahz-ı hamiyet-i diniyyeden nâşi olan gazâ ve cihad azimeti bil-küllîye nefsanî kine ve husumete mütebeddel...» [Asım, II: 98].

3. ASIM'A GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDE KURUMLAR VE ÇÖZÜLME

3.1. Osmanlı Devleti'nin Temel Kurumları

Osmanlı Devleti ile kendi tarihlerinin en güçlü, dünya tarihinin de en büyük birkaç devletinden birini kuran Türkler kurdukları devletlerde hemen hemen hiçbir kurumu Türk tabiri veya aynı menşeden gelen veya onu çağrıştıran başka bir tabirle nitelememişlerdir. Osmanlı Devleti'ni kuran Türkler kendilerini, özellikle düşman ile kıyasladıklarında “müslüman” olarak nitelemişler, Türklüklerini İslamlıkla özdeşleştirmişlerdir. Öyle ki özellikle yönetici ve okumuş kesim kavmi özelliklerine Araplar ve İranlılar kadar bile vurgu yapmamışlardır. Ayrıca Osmanlı Türkleri'nin müslümanlıkla özdeşleşmeleri diğer müslüman kavimlerden daha yoğun olmuş Türklüklerini İslamiyette adeta eritmişlerdir [Lewis, 1984: 2,13] Herhalde bundan dolayı “Türk” terimi Batı'da müslüman anlamında kullanılmıştır. Birinin müslüman olması da “Türk oldu” ifadesiyle dile getirilmiş, müslüman olmayan biri için kullanılmamıştır.⁴⁶ Türk teriminin müslüman anlamında kullanılması hâlâ etkisini sürdürdüğü görülmektedir. 1990'lı yılların ilk yarısında Sırplar, müslüman Boşnakları “Türk” oldukları gerekçesiyle katlettiklerini itiraf ediyorlardı.

Sınırları dahilinde onlarca farklı din ve ırka mensup toplumu barındıran Osmanlı Devleti'nde devlet memuru olabilmenin ve sadrazamlık dahil en yüksek mevkilere gelebilmenin ön şartı İslam'a girmektir. Bu sayededir ki devşirmeler müslüman olduktan sonra aslına ve nesline bakılmadan askeri ve mülki en yüksek makamlara gelmişlerdir [Ergin, 1995a: 265].

Osmanlı Türkleri'nin kendilerini müslümanlıkla özdeşleştirmeleri ve İslamiyetin yayılması ve yücelmesi davasına hasretmeleri Abbasi ve Emevî halifelikleri dahil İslam tarihinde benzeri bulunmayan bir durumdur [Lewis, a.g.e., 13]. Böyle bir devletin ve milletin mensubu olan ve İslam devlet telakkisini savunan, Osmanlı Devleti'ni de bir

---

⁴⁶«Bugüne kadar Türk deyimi putperest Çuvaş ve Hristiyan Gagavuzlar gibi Türk aslından ve dilinden olsalar veya İstanbul Hristiyanları ve Yahudileri gibi bir Türk devletinin vatandaşı bulunsalar bile müslüman olmayanlar hakkında hiçbir zaman kullanılmamıştır.» [Lewis, 1984: 84].
«Hristiyan Araplardan söz edilebilir; fakat Hristiyan Türk tabiri saçma bir deyim gibidir. Bugün bile, laik Cumhuriyetin kırkdört yılından sonra, Türkiye'deki bir gayrimüslime Türk vatandaşı denebilir, fakat Türk asla.» [Lewis, 1984:15].

İslam devleti olarak ele alan Asım Efendi de devletin tüm kurumlarını, hatta sınırlarını dahi İslamî kavramlarla ifade etmektedir.

Asım Efendi, Osmanlı Devleti'nin siyasi kimliğini; «Malum olaki işbu devlet-i seniyye-i Osmaniye ki; fi'l-hakika devlet-i Muhammediye ve saltanat-ı Kur'âniyedir.» [Asım, I: 261], «hilafet-i Osmaniye» [a.g.e., 140], «Devlet-i Muhammediye olan işbu Devlet-i Osmaniye» [a.g.e., 94], «Devlet-i Aliyye-i İslamiye» [a.g.e., 178] ve «Umur-ı Devlet-i Muhammedi» [Asım, II: 91], «Makam-ı hilafet-i uzmâ ve saltanat vekâlet-i kübrâ» [Asım, I: 261] ifadeleriyle açıklamakta, bir İslam devleti olarak takdim etmektedir. Padişahın konumunu da dini perspektiften ele almaktadır.

Onun ifadesiyle Osmanlı padişahı; «sultan-ı İslam» [a.g.e., 121], «padişah-ı İslam» [a.g.e., 128], «emirü'l-müminin ve imamü'l-müslimin» [a.g.e., 219], «veliyyü'l-emr-i zaman» [a.g.e., 364] ve «ulu'l-emr» [a.g.e., 384]dir. Osmanlı toplumu; «ümme-i Muhammed» [Asım, II: 179], «millet-i İslamiye» [Asım, I: 210] ve «ehl-i İslam» [a.g.e., 18, 383]dir. Osmanlı ordusu; «Ordu-yu İslam»dır [a.g.e., 5, 18]. Osmanlı askeri ise; «asker-i İslam» [a.g.e., 223], «asker-i muvahhidin» [a.g.e., 7], «asakir-i İslam» [a.g.e., 7, 27, 33], «cünud-i mansure-i İslam» [a.g.e., 270] ve «Leşker-i İslam» [a.g.e., 291], «cünûd-ı İslamiye» [a.g.e., 32, 105] ve gâzileri de «guzât-ı muvahhidin» [a.g.e., 304]dir. Osmanlı memleketleri veya coğrafyası; «memalik-i İslamiye» [a.g.e., 22, 66, 178], «memleket-i İslamiye»dir [a.g.e., 91]. Osmanlı hudutlarına; «suğûr-ı İslamiye» [a.g.e., 63], «hudûd-ı İslamiye» [a.g.e., 269] ve «serhadât-ı İslamiye» olarak bakmaktadır. Osmanlı kaleleri «Kılâ-i İslamiye» [a.g.e., 292], Osmanlı kılıcı, «seyf-ı satvet-i İslamiyan» [a.g.e., 301]dir. İstanbul'u «İslambol» olarak niteler. [Asım, I: 57-9; Asım, II: 128] Osmanlı hazinesi, «Beytü'l-mal-ı müslimin»dir [Asım, II: 237] Asım'ın bu tür nitelermeleri başka alanlarda da görölmektedir. Ayrıca bu tür nitelermeleri daha çok düşman tarafı ile, yani Avrupa ve Rusya ile ilgili meselelere ve ilişkilere değinirken kullandığını belirtmek gerekir.

Asım Efendi Osmanlı Devleti'ni hemen hemen bütün kurumlarıyla bir İslam devleti olarak tanımlarken "Türk" kimliğine dair bir görüş ise serdetmemektedir.⁴⁷

⁴⁷ Asım Tarihi'nden oldukça yararlanan Cevdet Paşa ise bir layihasında Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olmasının yanında bir Türk devleti olduğu gerçeğinin altını çizmektedir: «Devlet-i Aliyye Yavuz Sultan Selim zamanından beri hilafet-i seniyyeye haiz olduğuna nazaran din

Ahmed Asım'ın dünya tarihinin en güçlü ve en uzun ömürlü devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarına dair görüş, tespit ve eleştirilerine gelince, daha önce de belirtildiği gibi Asım, Osmanlı toplumunun çözülme ve çöküş devri tarihçilerinden olduğu için Tarih'inde esas itibarıyla kurumların bozulması, fonksiyonlarını icra edememeleri, kuruluş amaçları dışına çıkmaları kısaca yozlaşmaları üzerinde etraflıca durur. Tüm toplumsal kesimleri eleştirmekten çekinmez. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişini, devletin temellerinin yerleşmesini sağlayan başlıca kurumlara dair görüş ve tespitlerini de açıklamaktadır. Fakat Asım, kurumlarla ilgili görüş ve tenkitlerini belli başlıklar altında vermediği gibi çoğu kere devrin siyasi olaylarını kaydederken serdetmektedir.

Devletin adalet ve hakkaniyet üzere fonksiyonunu icra edebilmesinin, toplumsal kurumlar veya zümreler arasındaki ilişkilerin dengeli bir şekilde bulunmasına bağlı olduğunu izah etmek için eski filozofların devletin unsurlarına,-kurumlarına- dair taksimlerinden yararlanmaktadır. Bu taksimde devletin unsurları alimler, katipler [bürokrasi], askerler ve reaya [köylü, halk] şeklinde taksim edilmekte, padişahların da bu unsurlar arasında «ruh ve nefis-i nâtika» fonksiyonunu icra ettiği belirtilmektedir.⁴⁸ Asım'ın, Osmanlı kurumlarına dair görüşlerini bu taksime uygun bir şekilde aşağıdaki başlıklar altında vermek mümkündür.

3.1.1. Padişah

Asım Efendi, hilafet ve saltanat makamlarını/devlet yönetimini Allah'ın, padişahlara devleti idare etmek, toplumun işlerini düzenlemek üzere tevdi ettiği bir "vekalet" olarak görmektedir. Hilafet ve saltanat makamları «vekalet-i kübradır.»[Asım, I: 261] Ayrıca bu vekalet Allah'ın padişahlara bir «emanet-i kübra»sıdır.[a.g.e., 285] Nitekim Osman Gazi de vasiyetinde hükümdarlık emanetinin görev ve fonksiyonları itibarıyla büyük bir

---

üzerine müesses bir devlet-i azimedir. Lakin andan evvel bu devleti tesis edenler Türk oldukları cihetle hakikat-ı hâlde bir devlet-i Türkiyye'dir. Ve ibtida bu devleti teşkil eden Âl-ı Osman olduğu cihetle devlet dört esas üzerine mebni bir heyet demek olur. Yani hükümdar-ı Osmanî, hükümet-i Türkiyye ve din-i İslâm ve payitaht-ı İstanbuldur. Bu dört esastan hangisine zaaf gelse bina-yı devletin dört direğinden biri sakatlanmış olur. Binaen alâzalık Devlet-i Aliyye'ye her hâl ve zamanda bu dört esası muhafaza etmek feraiz-i hâliyyedendir.»[Cevdet Paşa, "Lâyihâ"; Özcan, 1997: 127]

⁴⁸«Bazı hükema erkân-ı erbaa-i saltanatı; ulemâ ve küttâb ve askerî ve raiyyet güruhuna taksim eylediler. Ve padişahlar bunların beyninde ruh ve nefis-i nâtik merkezindedir.» [Asım, II: 9].

emanet olduğunun ispatına gerek olmayan bir gerçek olduğunu belirtir. Hükümdar olarak ahfadına devlet yönetiminin bir emanet olduğunu ihtar ederek bu emanetin gereği olarak “Allah’ın emrine tazim ve kullarına şefkat”i düstur edinmelerini ister[a.g.e., 262]. Asım, herkesin yerinin ve konumunun tayin edildiği, kurumların kanuna ve hiyerarşiye göre düzenlendiği Osmanlı toplumunda toplum pramidinin başında bulunan padişahın aynı zamanda devlet yönetiminde Allah’ın «vekîl-i mutlak»ı olduğunu kaydetmektedir [Asım, II: 7].Yine Asım Efendi Osmanlı padişahlarının «sultan-ı İslam»[a.g.e., 121], «padişah-ı İslam»[a.g.e.,128], «imamü’l-müslimin»[a.g.e., 254], «emrü’l-müminin ve imamü’l-müslimin»[a.g.e.,14, 219], «veliyyu’l-emr» [Asım, I:377] ve «Ulu’l-emr» [a.g.e., 384]olduklarını belirtmektedir.

Bilindiği gibi Yavuz Sultan Selim, Abbasilerin “halifelik” ünvanını kullanmalarına son vererek bu unvan da Osmanlı padişahlarına geçmiştir. Asım Efendi bu duruma da işaret etmektedir. Osmanlı padişahı aynı zamanda «halife-i Resulullah»dır. [a.g.e., 311]

Asım, Osmanlı padişahının Osmanlı toplum piramidinin başında bulunduğu işaret ederek, padişaha büyük mesuliyet yükler. Padişahlar özellikle toplumun işlerini düzenlemekle, meselelerini halletmekle mükelleftirler [Asım,II: 3]. Ayrıca Mütercim Asım, geçmişte devletin kötü yönetilmesinden doğan bozulma ve zararlardan padişahları neredeyse masum addeden görüşü kaydetmekle beraber kendisi padişahların ciddi mesuliyetler taşıdığıının altını çizer.

“Bozulmalar daima sadrazamlar, vekiller ve padişahın yakın çevresini oluşturanlara nispet oluna gelmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakk’ın mutlak adalet sahibi olarak «emanet-i kübra» olan saltanatı ehline tevdi ve ihsan etmeleri şanınin gereğidir [Ancak], “padişahlar dahi o emaneti elbette muhafaza etmekle[devleti adaletle yönetmekle] sorumludurlar.” [Asım, I: 285].

Asım, bu sorumlulukları gereği padişahların devlet yönetiminde ehliyet ve liyakat sahiplerini görevlendirmeleri gereğine de işaret etmektedir.[a.y.] Yine bu bağlamda, geçmişteki Osmanlı padişahlarının büyük başarılarına ve dahiliklerine değinirken

padişahların ehil ve liyakatli olması gerektiğinin ve devlet yönetiminde gerçek ve asıl sorumluların padişahlar olduğunu düşünmektedir:

“Geçmişte her birinin zamanın Eflatun’u gibi dahiyane fikir ve tedbirlerle devlet ve saltanatı nasıl kuvvetlendirdikleri malumdur. Toplumun durumu, seçkinlerin en seçkini olan padişahın ehliyet ve liyakat sahibi olmasına, padişahların hal ve hareketleri de şeriata bağlıdır. «Ve bir mülk de padişah bir olur. Müteaddit olmaz» Memleketin iyiliğini de kötülüğünü de yarın Allah, [ası] «ululemr olanlardan sual eder.» “Hepiniz çobansınız. Ve hepiniz idareniz altında bulunanlardan sorumlusunuz.” hadisi sahihdir. Yoksa vekiller diye tabir olunan devlet adamlarından ve halka musallat olanlardan sual eylemez. «Ne yapalım bunlar böyle dedi ve böyle rey eyledi. Ben dahi onlara itimad ve muvafakat eyledim.» sözünü Allah Teala dinlemez.[Çünkü], Allah’ın emanetinin [yani padişaha tevdi ettiği yönetim] bağı padişahların elindedir. O bağda şeriatdan gayrının alakası yoktur.” [Asım, I: 333].

Saltanat ve hilafeti, Allah’ın padişahlara tevdi ettiği «emanet-i kübra»/büyük bir emanet olarak ifade eden Asım Efendi-bu makamların kudsi hüviyet kazanmalarından olsa gerek-padişahlara saygı gösterilmesinin dinin emri olduğunu söylemektedir. Zira, Osmanlı padişahı aynı zamanda «halife-i Resulullah» [Asım, I: 311] olduğundan ve «halife-i seyyidü’l-enâm» unvanını kazanmalarıyla tazim edilmeleri dinin ahkamından addedilmiştir [Asım, II: 123].

Fakat padişahlar da keyfi hareket edemezler, yetkileri sınırsız değildir. Özellikle İslam hukuku yetkilerini tahdid etmiştir.[Akarlı, 2000: 31] İsyân ve dikbaşlılığa karşı keyfi, olarak cezalandırmalarda bulunamazlar. Asilerin dahi hadlerinin bildirilmesinde hukuki müesseselerin onayını alırlar. Bu bağlamda «hurûcu ale’s-sultan» ile itham olanlar «bâği ve tuğyan fetvasıyla izale» edilmişlerdir. [Asım, II: 23] Ayrıca Asım, «emiru’l-müminin ve imamü’l-müslimin» olmaları hasebiyle padişahlara isyan edilmemesi gerektiğini söylemektedir [a.g.e., 14].

Ahmed Asım'ın hacim olarak kısa fakat muhteva olarak son derece özlü ve kapsamlı olarak nitelediği Osman Gazi'nin ahfadına vasiyet ettiği hususlar da hem Osmanlı padişahının görevleri hem de Osmanlı Devleti'nin esasları ortaya konulmaktadır.⁴⁹

Ahmed Asım, Osmanlı padişahlarını İslami sıfat ve ünvanlarla zikretmesinin yanında zaman zaman İslam öncesi devirlerin büyük filozof ve kahramanlarının adlarıyla nitelediği de görülmektedir:

«Sultan-ı İskender», «Padişah-ı Eflatun», «şehinşah-ı Aristo» [Asım, I: 37], «padişah-ı Aristo dirayet» [a.g.e., 234], «Kaan-ı İskender», «Hakan-ı Feridun» [a.y.] ve «padişah-ı Felatun-ı ferheng» [a.g.e.,245] ve «Eflatun-ı vakt» [a.g.e.,333] gibi tamlamalarla Osmanlı padişahının dirayet, kuvvet ve bilgi sahibi olduğunu ifade etmektedir. Yalnız, bu tür nitelermeleri en çok III.Selim için yaptığı görülmektedir.

3.1.2. Sadrazamlık ve Vezirler

Ahmed Asım, Osmanlı kurumları arasında özellikle iki kuruma dikkat çekmektedir. Sadrazamlık ve şeyhülislamlık. Çünkü, Osmanlı toplum piramidinin başında bulunan padişahı askeri ve mülkî alanda sadrazam, dinî alanda ise şeyhülislam temsil eder. Her ikisi de devletin kendilerini ilgilendiren tüm kurum ve kuruluşlarında padişahın kendilerine tevdi ettiği yetkilerini kullanırlar.

⁴⁹“Osman Gazi, ölmeden önce kısa, fakat son derece özlü bir şekilde saltanatın/devletin esaslarını üç halinde ahfadına açıklayarak nasihat ve ihtarlar da bulunur.

1. Dini ve dünyevi bütün işlerde ve bilcümle manevi ve zahiri arzu ve niyetlerde Hz. Peygamberin şeriatı ve takip ettiği yol örnek alınmalı...Ve her çeşit mübhem ve bilinmeyen hususlarda seçkin imamların fetvalarını ve dini önderlerini kılavuz ediniz. Ve devrin derin bilgiye sahip güvenilir alimleri ile istişare ederek hareket ediniz.

2. Seçkin olsun-avam olsun devletin yönetiminde bulunan bütün kesimlere makam ve derecelerine göre ihsanda bulunula, nimet ve ikramlar yaygınlaştırıla. Hasseten ehl-i İslam'ın ileri gelenlerine ziyadesiyle saygı ve ikramda bulunularak şeref ve itibar sahibi olalar. Zira merhamet ve ihsan, sultana şeref ve itibar kazandırır...Öyle ise makam sahibi olan kişiler ve büyük sultanlar mazhar oldukları Allah'ın lutuf ve ihsanlarına diğer insanları dahi ortak ve hissedâr ederler...

3. Nasıl ki, hilafet emaneti en büyük ilahi emanetlerdendir, hükümdarlık emenatinin de görev ve sorumlulukları sebebiyle büyük bir emanet olduğu aşikardır. Nitekim Allah Teala, (muhakkak ki ben insanı halife kıldım), (O, sizi yeryüzünde halife kıldı) ayetlerinde buyurduğu üzere hilafet örtüsü giydirerek insana en büyük hediyeyi ihsan etmiştir. Şimdi, benden sonra sen,[Orhan Gazi] Allah'ın inayetiyle Allah'ın hilafetini yükleneceksin ve hükümdarlığı deruhte edeceksin. Emanetin gereği olarak (Allah'ın emrine tazim ve kullarına şefkat) düsturuna itina edersin.

Ve her zaman (Allah yolunda cihad ediniz), bu gaye ile at sürüp, gayret ve ihtimam gösteriniz. Ve(İlâ'yı kelimetullah) için, İslam'ı şanına layık şekilde yaymak ve yükseltmek için gayret ve sebatla çalışın.” [Asım, I: 261-2].

Sadrazamlık, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından sonuna kadar mülkî, askerî ve ilmî kurumların üstünde olduğundan sadrazamlara «vekil-i devlet» denilmiştir. [Ergin,1995b: 846] Bundan dolayı sadrazam, padişahın «vekil-i mutlak»ıdır. [Asım,II: 91,92] «Hamil-i mühr-i vekalet» [a.g.e.,7] ve «vekil-i saltanat» [a.g.e., 94] olan sadrazam, padişah adına devleti yönetir. 19.yüzyılın başlarındaki hattı hümayunlarda da sadrazamın/vezirazamın geniş yetkileri açıkça ifade edilmektedir.

«Sen ki vezir-i azam ve vekil-i mutlakım[sın]. Vekalet-i mutlakam hizmetine bi'l-istiklal tayin ve ruhsat-ı kamile ile serdâr-ı ekrem nasb edüb... mühr-ü hümayunumu irsal eyledim... Sana her vechile ruhsat ve istiklal-ı şahanem derkâr olup senden cüz'i ve külli maddede taraf-ı hümayunuma arz ve istizan iktiza etmez. Emir ve rey'in benim emir ve rey'imdir. Sana sadakat üzere hizmet edenler din u devletime hizmet ve riayet, hilafı hareket edenler din u devletime hiyanet etmiş olurlar. Sen dahi sadakat edenleri taltif ve tekasül edenlerin cezalarını tertib edüb mukteza-yı istiklalini icraya sa'y eylesin. Velhasıl sana her vechile istiklal-ı tam vermişimdir.» [Asım, II: 97-8].

Asım, padişahın bu denli yetki ve kuvvetini kullanan «vezir-ı mutlak»[a.g.e.,92] ve «vekil-i saltanat» olan sadrazamın tayininde padişahların son derece dikkatli ve seçici davranmaları gerektiğini belirtir. Ona göre veziriazamlık makamına tayinde yapılacak hataların telafisi sair makamlardaki gibi olmaz. Padişahın geniş yetkilerini kullanmaya yetkili ve sefer zamanı ordunun başına geçen sadrazamın tayininde ayrıntılı araştırmalar yapılarak ehliyetli ve liyakat sahiblerini tayin etmek şarttır [Asım, I: 285-6]. «Zirâ bu iki mesnedin [diğeri şeyhülislam] sahipleri bi'l-ittifak alemlerini islah ve ifsada muktedirlerdir.» [a.g.e., 286].

Böylece Asım Efendi devlet yönetiminde bu iki icraî kurumun etkinliğini ve gücünü belirtirken, bu kurumların fonksiyonlarını gereği gibi ifa ettiklerinde devlet ve halkın sağlıklı bir düzen ve denge üzere olacaklarını, fonksiyonlarını yerine getiremediklerinde ve ehil kişilerin tayin edilmediğinde ülkede dirlik ve düzenin kalmayacağını serahetle ifade etmekte ve yukarıdaki ihtarı tekrarlamakta gereğini duymaktadır. «Bu cihetle ol makamlara beher hal erbâb-ı liyakat ve istihâl bulmak ehemmiyetli amâldır.» [Asım, I: 286].

“Dirayet ve basiret sahibi padişahlar da sadrazamlık makamının, devletin ve toplumun iyi veya kötü gidişatında belirleyici ve etkin rol oynadığından «azil ve nasb-ı sadaret hususunda» zahmetli ve yorucu araştırmalar ve soruşturmalar yaparlardı.” [a.g.e., 287]

Asım Efendi, fetih çağlarında fethedilen bölgelerin ve halkının sorunlarının devlete rahat ve kolay bir şekilde iletildiğine ve buraların yönetimine tayin edilen vezirlerin fonksiyonuna da temas etmektedir:

“Osmanlı sultanları Anadolu ve Rumeli ve Arabistan ve Acemistan’da vaki memleketleri tedricen fethederek, buraları yöneten hükümdarların makamlarına birer namılı vezir tayin etmişlerdir. Ve «emanet-i kübra olan berâyâyı[halkı] onlara tevdi ve sipariş» ederek halkın işlerini düzene koymuşlardır. Adı geçen eyaletler vezaretle yönetilerek halkın sorunları silsile halinde «bab-ı devlet-i aliyyeye» ulaşmıştır. Buraların yöneticisi olan vezirler de halkın nazarında muteber ve saygıdeğer kimselerdi. Yine bu vezirler daima zamanın padişahının emir ve rızaları doğrultusunda hareket etmeğe itina göstermişlerdir. Seferler vukubulduğunda memuriyetleri gereği askerle haşmetli ve heybetli bir şekilde düşman üzerine giderlerdi. «Vüzerâ-yı izâm tarafından veliyyül-emr-i zaman olan padişah-ı âlişân taraflarına» isyan ve muhalefet zuhur etmezdi. Vükelâ-yı devletin bazen uygunsuz tavırları ve padişahın rızasına aykırı durumları söz konusu olduğunda [haklarında çıkan karara] karşı samimi bir şekilde boyun eğmek ve teslim olmaktan başka hal ve hareketlerinin sadır olmadığı tarihe aşına olanların malumudur.” [Asım, I: 377].

“Yine Osmanlı Devleti’nin tarihine vakıf olanlarca bilindiği üzere; Devlet-i Aliyye sayesinde sahib-i tuğ ve ilim, hususan mevki, makam ve itibar sahibi olan vüzerâ zümresinde bir tek kimse zamanın padişahı tarafına kasten kin tuttuğu, hiyanet ettiği ve asilik yaptığı vukubulmamıştır. Ender olarak vukubulmuş ise de vaktin sadrazamı yahut rical ve padişahın yakın çevresindeki kimselerin tavırlarından kaynaklandığı bellidir. Geçmişte «Mısır valisi hain Ahmed Paşa ve Canpoladzâde ve Abaza Paşa ve İlyas Paşa vesairlerinin» ihanetleri zamanın padişahlarını hedef almayıp, kimi hasetlikten, kimi hak talebinden ve kimi su-i zandan dolayı uygunsuz ve çirkin davranışlarda bulunmuşlardır.” [Asım, II: 223-4].

3.1.3. Şeyhülislamlık ve Ulema

Asım Efendi ilmiye teşkilatını devletin dört temel erkânı arasında saydığı gibi[Asım, II: 8,9] şeyhülislamlık/meşihat kurumuna ve ulemaya da adlî, siyasi ve sosyal fonksiyon bakımından büyük sorumluluk yüklemektedir. Asım, şeyhülislamlığı, «makam-ı fetva», «fetvâ-yı meşihat», «mesned-i meşihat» ve «meşayih-i İslam» tabirleriyle de anmaktadır [a.g.e., 223]

İslam tarihinde ulema zümresi ilk defa en gelişmiş kurumsal ve hiyerarşik yapıya Osmanlı Devleti'nde kavuşur. Ülke “kaza” adıyla bölgelere ayrılarak geniş yetkililere sahip kadılar tayin edilir. Böylece şeyhülislamlık dinî ve hukuki olduğu kadar Osmanlı sisteminin temel kurumlarından biri olur.

Ulema Osmanlı Türklerinde padişahdan halka kadar her kesimden büyük saygı ve itibar görür. Devletin resmi protokolü de bu durumu gösterir. Ulema da adaleti hakim kılmaya itina ederler. Bayram tebriklerinde padişah şeyhülislamı ayakta kabul eder. Mevki bakımından ondan yukarıda bulunan sadece sadrazamdır. Savaş ilanı, barış veya ittifak anlaşmaları, kanunların meşruiyetini temin etmek, toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren bazı emir ve yasaklamalar gibi her türlü siyasi, sosyal ve hukuki konularda şeyhülislamın görüşü sorulur, fetvasına başvurulur. [Kramess, a.g.e., 487; İpşirli, a.g.m.,173; Özcan, 1999:5] «Hurûcu ale's-sultan»/padişaha isyan edenler, şeyhülislamın verdiği «bâği ve tuğyan fetvasıyla» izale edilir [Asım, II: 23]. Ulema padişah hocası ve müşavir olmaları suretiyle de devletin kuruluşunda olduğu gibi çöküş çağında da bozulan kurumların ıslahında ve yenileşmede önemli roller üstlenmişlerdir. Yeniliklerin gerçekleşmesi ve toplum tarafında da benimsenmesi için daima ulemanın desteğine, meşrulaştırıcı fonksiyonlarına müracaat edilmiştir. Bunun yanında yeni kurumların teşkiline muhalefet eden, darbecilerle birlikte hareket eden ulema da her devirde bulunmuştur [İpşirli, a.y.]. Bu suretle şeyhülislamlığın Osmanlı siyasi ve sosyal hayatı üzerinde etkisi büyüktür.

Şeyhülislamların ve ulemanın tamamı, geçmişlerinde devşirmelik bulunmayan müslüman ailelere mensupturlar. Yine hepsi de Osmanlı hudutları içinde doğmuşlardır. Bu özellikleriyle ulema sınıfı, pek çoğu devşirmelikten gelen askeri ve mülki devlet

adamlarından farklılık arz etmekteydiler. Bunun yanında siyasi bakımdan şeyhülislamın çoğunun bağımsızlıkları şeklindedir. Fakat namuslu ve dürüst şahsiyetler olarak yukarıda değinildiği üzere devlette ciddi işlevler yüklenmişlerdir. Zamanla, bütün İslam aleminde itibar ve nüfuzları yayılır [Kramess, a.g.e., 484, 488]. Asım Efendi, bu itibar ve nüfuza, «naib-i menâb-ı İmam-ı Azam» [Asım, I: 288], «meşayih-i İslam» [Asım, II: 223] ve «müftiyü'l en'am» [bütün müftülerin reisi] [Asım, I: 336] ünvanlarıyla değindiği gibi ilim ve ulemanın Devlet-i Aliyye'deki kıymet ve fonksiyonunu şöyle ifade eder:

«Cahillerin «din u devlete zerre kadar» yararı olmaz. «Zira; din u devlet şeriatla kaimdir. Ser- levha-i İslam olan ulemâ'yı kiram hazeratı; mizan-ı şeriatın iki kefi olan Kur'an ve Hadis'e kavil ve fiilini tatbikle hareket eyledikçe devlet ve saltanatı» cahillerin görüş ve tedbirleriyle idare etmeye muhtaç olunmaz.» [Asım, I: 333]

Asım, bu görüşünü teyit etmek ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yükselişinde, devletin temellerinin sağlamlaştırılmasında ulemanın büyük payı olduğunu belirtmek için geçmiş devirlerdeki ulemanın hizmetlerine ve etkinliklerine atıfta bulunur:

«Devr-i sabıkda her biri Eflatun-ı vakit gibi dakikadân-ı dâhiye-i deverân olanların rey ve tedbirleri devlet ve saltanatı ne hâle getürüb ve ne surete munkalib eylediği malumdur.» [a.y.]

Asım, Osmanlı padişahlarının ulemanın kadr u kıymetini bildiklerini, onların ilimlerinden azami derecede yararlandıklarını da anlatmaktadır. Daha devletin başlangıcında Osman Gazi, ahfadına seçkin imamların fetvalarını ve dini önderleri kılavuz edinmelerini öğütler. Derin bilgiye sahip alimlerin görüşlerini dikkate almalarını, onlarla istişare ederek iş görmelerini tembihler [Asım, II: 261-2] Onlar da evliya ve ulema-yı ümmetin yardım ve destekleriyle şeriat ve fıkıh konusunda geniş bilgiye sağlam ve saf bir inanca erişirler [Asım, II: 85].

Ulema da, toplumsal ve siyasal görev ve fonksiyonları gereği «emr-i maruf ve nehy-i münker» ile, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamakla yükümlüdür. Bu

yükümlülükleri icabı devlet adamlarından «hilaf-ı şer' ve kanun bazı hareketleri» görülenleri uyarmaya, halka doğruyu-iyiyi anlatmaya, padişahı da «bizzat veya bilvasıta» nasihat ve tavsiyelerle adalet ve insafa davet etmeye gayret ve ihtimam etmelidirler [Asım,II: 14].

Ahmed Asım, ulemanın bu son derece ağır ve ehemmiyetli siyasi ve toplumsal fonksiyonlarından dolayı devlet adamlarının adalet ve doğruluğu veya haksızlık ve zalimliklerinin ulema zümresinin keyfiyetine bağlı olduğu kanaatindedir.[Asım,I: 332] Sadrazamlık gibi şeyhülislamlığın da devlet çarkındaki ve toplumsal hayattaki konumu ve fonksiyonları icabı dünyayı hem islah hem de ifsad edebilecek bir güce ve fonksiyona sahip olduğunu belirtmektedir [Asım, I: 286].

Zira yukarıda da değinildiği gibi şeyhülislamlık kazaî/yargı ve eğitim müesseseleri üzerindeki etkinlik ve tasarrufları, savaş ve barış kararının alınması, iktidar değişikliği, padişahın tahttan indirilmesi, darbelere meşruiyet kazandırılması gibi hususlar bakımından siyasi ve sosyal yapının gidişatında belirleyici konuma sahip bir kaç kurumdan biridir. Bu özelliğinden dolayı Asım Efendi, bu kurumun ciddiyetle temsil edilmesi, saygınlığına ve ağırlığına halel getirmeyecek şahsiyetlerin yönetiminde bulunması gerektiğini uzun uzadıya anlatmaya gayret etmektedir. Ona göre, sadrazam seçiminde gösterilmesi gereken titizlik şeyhülislam seçiminde de yapılmalıdır. Şeyhülislam tayini belki sadrazam tayininden daha ehemmiyetli ve daha çok dikkat edilmesi gerekli bir iştir. «Zira, saltanat ve memleket şariat-ı müfti ile kaimdir.» [Asım, I: 287]. Halk da, «müftiyü'l- enâm» olan şeyhülislam için «dinimizin direği» diyerek onun sözlerine itibar eder [Asım, I: 336]. Asım, bu itibarı koruyacak kişilerin şeyhülislamlığa getirilmesine dikkat çekmektedir.

3.1.4. Ordu

Asım, devletin kuruluş ve yükseliş çağında ordu teşkilatı konusunda daha çok Yeniçeri Ocağı'na dair tespitlerde bulunmaktadır. Diğer ocaklar ve askeri teşkilat üzerinde ise bozulmalarından dolayı durmaktadır.

Asım'a göre ilk düzenli ordu, Orhan Gazi'nin zamanında kurulur. Orhan Gazi, yeniçeri namıyla piyade askeri icad eder. Bu orduya ilkin Türklerin evladından asker alınır. Onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı gibi rütbeler verilerek başbuğları tayin edilir. Fakat bu askerlerin disiplinsizlikleri üzerine gayr-i müslim evladından askerliğe liyakatlı olanların kaydına karar verilir. Yeniçeri Ocağına kaydedilen bu askerler müslümanlar arasında eğitilerek müslüman olmalarına vesile olunur ve çeşitli bakımlardan terbiye ve tertib edilerek devletin hizmetine girmeye selahiyet bulurlar. Din u devlet uğrunda hiçbir gayreti esirgemeyerek gazâ ve cihad ederler, pek çok fena düşmanı ezerler. «Sultan Süleyman Han, zikrolunan Yeniçeri zümresini 40.000 nefere» çıkarır ve onlara ehemmiyet vererek itibarlarını arttır. Onlar da usul ve erkanlarına sımsıkı bağlanırlar. İlmiye zümresinde olduğu gibi hiyerarşik bir şekilde teşkilatlandırılırlar. Kanuna aykırı edepsiz ve uygunsuz hareketlerden men edilirler. Yeniçeriler de “yırtık davul gibi” insanları rahatsız eden, hoş olmayan ve çirkin şeyleri duymamak için birbirlerine bağlanırlar, nizam ve intizam üzere olurlar. Öyle disiplinli bir ocak haline gelirler ki coşkun ırmak gibi silsile halinde hareket ederler. Bozuk ve sefih kimseler ararlarına giremez. Ocakları, mümin kalbi gibi pak, kışlaları ayna gibi temiz olur. Böylece ocaklarının «Gâzi Ocağı» diye anılmasını hakkederler. Dedikodulardan, gam ve kederden uzak, parlak bir dönem geçirirler. Şiddetli arzuyu savaşırlar. Bu savaşıma arzularıyla «manevi zümre-i Bektaşiyâne» katılırlar.” [Asım, I: 328-30].

Asım Efendi, yeniçerileri Bektaşilikle olan ilgilerinden dolayı ocaklarını ve kendilerini ekseriyetle «Bektaşiyeye Ocağı»[Asım, I:384], «Zümre-i Bektaşiyeye», «Bektaşiyeye Taifesi» [Asım, II:19], «Ağavât-ı Bektaşiyeye»[a.g.e.,135] gibi tamlamalarla ifade etmektedir. Yeniçerilerin kazandıkları yeni asabiyetle savaşlarda büyük yararlıklar sağladıklarının altını çizmektedir:

“Mazbut ve kurallarına bağlı olarak ve düşmana merdâne saldırarak nice fetihlerde bulundular. Hidayet nuru gibi zulmet ve sapıklık içinde bulunan bir çok ülkenin «dâru's-selam-ı İslam» olmasına» vesile oldular. Son derece tehlikeli pek çok savaşta «cansiperane erlikler ve fedaiyane dilaverlikler izhar» ettiler [Asım, I: 329, 330]. Böyle güzel ve hayırlı hizmetlerini, adaetli hükümdarlar; vakitli-vakitsiz fesat ve zarara yol açan kusur ve günahlarına keffaret saydılar. Bu hareketlerine rağmen padişahların

iltifatlarına mazhar olurlardı. Ocaklarına yönelik padişahın eli kalkmazdı. Kusurlarına aldırış edilmeyerek eskiden olduğu gibi ihsana mazhar olurlardı. Devletin rızasına aykırı edepsizce harekete, fitne ve fesada cesaretleri vukuunda bazen güzel tedbirlerle yola getirilmişlerdir. Bazen de küstahça giriştikleri isyanları şiddet kullanılarak söndürülmüştür. Ayrıca kendilerine yakışmayan davranışlara yeltendiklerinde fikir sahipleri onları tenkit ederek ve uyararak zevk ü sefaya dalmalarını, fenalık yapmalarını ve isyana kalkışmalarını ve tahayyül ettikleri fesatlıkları gerçekleştirmelerini önlemişlerdir.” [Asım, I: 330].

Piyade askeri olan yeniçerilerin yanında yine yeniçeriler gibi kapıkulu ve süvari askeri olan «sipah ve silahdar ocakları dahi» kurulur ve zamanla tok ve gür sakal gibi çoğalırlar.[Asım, I: 330] Askerini muntazam ve muvazzaf bir şekilde teşkilatlandıran, ordusu disiplin ve itaat üzere hareket eden Osmanlı Devleti’ne mukabelede bulunmaya kalkışmanın ahmaklık olacağını düşmanları itiraf ederler [a.g.e., 32].

3.1.5. Tebaa

Asım Efendi genellikle Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki meselelere değinirken Osmanlı tebaasını «ehl-i islam»[Asım, I: 74] «millet-i islamiye» [a.g.e.,32, 210] ve «ümme-i Muhammed»[Asım,II:92,93] gibi ifadelerle anmaktadır. Gayr-i müslim tebaadan bahsederken ekseriyetle “reaya” terimini kullanmaktadır. “Ahali”, “halk”, “beraya”, “fukara” ve “ehadd-ı nas”/avam terimlerini de halkı ifade etmek için kullandığı görülmektedir. Devleti teşkil eden unsurları sayarken ahali veya halkı ifade etmek için “reaya” terimini tercih eder. Dolayısıyla “reaya” terimi ile sadece gayri müslimleri ifade etmemektedir.

Asım Efendi’nin belirttiği üzere devletin dört rüknünden biri olan reaya/ahali, Osmanlı devlet telakkisinde «vedi’a-i ilahidir.» [Asım, I: 377]. Yani halk, Allah’ın yöneticilere emaneti olarak kabul edilmiştir. Osman Gazi kendinden sonra gelenlere “Allah’ın kullarına-halka- şefkati” ilke edinmelerini, refahı tüm yönetilen kesimlere yaymalarını vasiyyet eder [a.g.e., 262]. «Padişahların ırz ve harem-i sarayları mesabesinde olan ibad[halk]» [Asım, II. 224.] anlayışı Osmanlı Devletinde halka ne denli değer verildiğini açıkça göstermektedir. Halkın ırz ve namusu padişahın ırz ve namusu

sayılmıştır. Halka haksızlık ve zulüm yapılması padişahın ırz ve haremine saldırı olarak telakki edilmiştir. Çünkü halk, padişaha Allah'ın «emanet-i kübra»sıdır. Yine halka yapılan zulüm, zulmün en fecisi olan namus ve ırza yapılan tecavüzlerle aynı görülerek devletin bu konudaki hassasiyeti çarpıcı bir ifadeyle vurgulanmıştır. Fethedilen memleketlerin yönetimine getirilen namılı vezirler kendilerine «tevdi ve sipariş» edilen ve «emanet-i kübra olan beraya [halk]»nın işlerini düzene koymuşlar, sorunlarını halletmişlerdir. Ahali de sorunlarını ve taleplerini herhangi bir engelle karşılaşmadan devlete ulaştırabilme imkanına sahip olmuştur [Asım, I: 337].

Bilindiği gibi Osmanlı tebaası homojen bir yapıda olmayıp farklı din, mezhep, dil ve ırklara mensup çeşitli unsurlardan meydana gelmiştir. Bunlar genel olarak başta Türkler olmak üzere müslümanlar ile hrisriyanlardan ibarettir. Her iki kesim de kendi içinde çeşitli farklılıkları bulunan unsurları içerir. Türkler devleti kuran ve koruyan unsur olarak tebaanın en önemli unsuru ve hanedanın da Türk olmasıyla “millet-i hakime”dir. [Arslantürk,1997:64; Doğan, 1998: 95]⁵⁰ Ancak, Osmanlı kültür ve medeniyetine dair son derece zengin bilgiler ihtiva eden Mecelle-i Umur-i Belediyye müellifi Osman Nuri Ergin'in de belirttiği gibi bir Türk devleti olarak Osmanlı Devleti, tebaasına etnik köken yerine dini inançlara göre muamele yapmış, ırk yerine dinî mensubiyeti esas almıştır [Ergin, 1995a: 265]. Bu cümleden olarak tebaa; müslüman ve gayr-i müslim unsurlarından müteşekkildir. Bu unsurlar etnik azınlıklar olarak görülmemiş, farklı dinlere mensup cemaatlar, milletler olarak kabul edilmiştir. Asım'da da -özellikle uluslararası ilişkilere ait kayıtlarında- devletin ve toplumun kimliğine yönelik vurgu din temelindedir.

Gayr-i müslim tebaanın da çok büyük kısmını, ekserisi Ortodoks Rumlar olmak üzere farklı mezhep ve ırklara mensup hristiyanlar oluşturur. Gayr-i müslim tebaa dinlerinin ayinlerini vesair ibadetlerini inançlarına göre icra etme hakkına ve serbestliğine sahiptir. Devlet bu hakları garanti altına almıştır [Asım, I: 74; Doğan, 1999: 36, 38]. Asırlardan beri devletin gayr-i müslim tebaasının din ve inanç hürriyetini emniyet altına alma yükümlülüğü, 18. asrın sonlarında da devlete yeni tabi olan reaya vesilesiyle teyit

---

⁵⁰ Mete Tunçay ise hanedanın ve tebaadan bir çok kimsenin etnik olarak Türk olmasına rağmen, “millet-i hakime” terimi ile sadece Türklerin kastedilmediğini, bütün müslüman tebaanın kastedildiğini belirtmektedir.[Tunçay, 2000:242] Osman Nuri Ergin de Tanzimat'tan önce devletin hakim unsurunun farklı kavimlere mensup olan müslümanlar olduğunu, müslüman olmayanların millet-i hakimeden sayılmadığını kaydetmektedir [Ergin, 1995: 265].

edilir.⁵¹ Osmanlı Devleti, gayr-i müslim tebaasına adaletle muamele etmeyi şiar edinmesinden başka onlara itibar ve itimat da eder. Müslüman ve haneî mezhebine mensup olmak devlet memuriyetinde yükselmede büyük avantaj sağlasa da devlet gayr-i müslim telasından kişileri de önemli görevlere getirir [Akarlı, 2000: 30]. Özellikle Rum tebaasını devletin en önemli kurumlarından biri olan hariciyede istihdam eder. Başta Fenerli Rumlar olmak üzere Rum tebaaya daha fazla itibar gösterir. Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına ve Divan tercümanlığına İstanbul'da Haliç'te Fener semtinde oturdukları için Fenerli Rumlar diye anılan Rumların üst tabakasına mensup Rumları tayin eder [Asım, I: 158,181;Balta, a.g.m.,235-6]. Bu durum 19.yüzyılın başlarına, Yunan isyanına kadar devam eder. Devlet gayrimüslim tebaasına itibar ederek, devlet hizmetinde istihdam etmek suretiyle gayrimüslim toplulukların devlete bağılıklarını sağlamaktadır [Findley, 1996: 46].

Gayr-i müslim tebaanın çeşitli yolsuzluklara bulaşmasına rağmen devlet 18. asırda da onlara itibar ve iltifat etmeye devam eder. 18. asır boyunca giderek gelişen ve yoğunlaşan diplomatik ilişkiler sonucunda Osmanlı Devleti'nde yabancı elçilerin sayısı artar. Devlet «berat-ı âlişân» ile bir çok lisana aşına çoğu Rumlardan olan gayr-i müslim tebaasından kişileri tercüman olarak elçilerin ve konsolosların maiyetlerinde görevlendirir. Nasıl çalışacakları bir nizama bağlanır. Aksamalar oldukça çeşitli tarihlerde yeni düzenlemeler yapılır [Asım, I: 127].

Bu cümleden olarak Osmanlı Devleti, yabancı devletlerle hangi tarihlerde antlaşma yapmış ise ticari hususlarla ilgilenmek üzere icap eden merkezlere konsoloslar tayin etmiştir. Konsoloslar yabancı dillere aşına olmadıklarından yanlarına kendi reayasından-gayr-i müslim tebaasından- iki kişiyi tercüman olarak istihdam etmeyi uygun bulur. Bu tercümanlara ayrıcalıklar tanır. Kendilerini, evlatlarını ve ikişer nefer hizmetçilerini vergiden muaf tutar. Bağ ve bahçelerinden de vergi alınmamasını karara bağlar [Asım, I: 127].

---

⁵¹ 18.asrın sonlarında Fransa'ya karşı İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan ittifak andlaşmasında çoğu Adriyetik Denizinde bulunan adalardan Cezayir-i Seb'a-i Mücternia Cumhuriyeti kurulur. Bu cumhuriyetin Osmanlı Devleti'ne tabi olmasına ve cizye vermesine karar verilir. Osmanlı Devleti de bu adalardaki hristiyan ahalinin dini hak ve hürriyetlerini sağlamayı taahhüd eder [Asım, I: 74].

3.2. 18.Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Çözölme

Asım Tarihi, daha öncede belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin «etvârı-ı hamse-i düvel itibariyle», yani Tavırlar Nazariyesine göre ihtiyarlama, hatta ileri derecede ihtiyarlama çağına girdiği [Asım, I: 351] dönemin bir tarihidir. Bu dönem içinde Asım Efendi doğal olarak vakanüvislikle görevlendirildiği tarih bakımından Nizam-ı Cedid-III.Selim devri (1789-1807)olayları üzerinde yoğunlaşır. Fakat toplumsal olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte tahlil edici özelliğinden olsa gerek Nizam-ı Cedid öncesi ve sonrası üzerinde de durmaktadır.

Osmanlı Devleti, 19.yüzyıla girerken sadece acı ve yakıcı mağlubiyetleri tatmamaktadır. Şüphesiz bundan daha tehlikeli ve daha ölümcülü; toplumsal çözölme ve çürümeyi yaşaması, kurumlarının fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede yozlaşmasıdır. Ancak devlet bu noktaya öyle kısa bir sürede, onbeş-yirmi sene öncesinin hataları veya olumsuz gelişmeleri neticesinde gelmemiştir.

Ahmed Asım, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin başlangıcını ve sebeplerini iki asır öncesine, 16.yüzyılın son yıllarına kadar götürmektedir. Bir çok tarihçi, Osmanlı Devleti'nde bozulmanın temellerini devletin zirvede olduğu Kanunî dönemine kadar götürür. Asım da Kanuni'nin kanun-ı kadimden sapmalarına değinir. Fakat Asım, önce duraklama, sonra gerileme, çözölme ve çöküşe yol açan değışiklikleri Kanuni'den bir müddet sonra H.1000/M.1591 yılından başlatmaktadır. Kısaca Ahmed Asım, Osmanlı toplumunun çözölmeyle karşı karşıya kalmasının birden bire olmadığının, köklü değışikliklerin esasen tavır değışiklinin yavaş yavaş ortaya çıkan sonuçları olduğunun altını kalın çizgilerle çizmektedir. Yine Asım'a göre bozulma bir veya birkaç kurumla sınırlı kalmamıştır. Bütün kurumlarda, seçkinlerden avam halka kadar tüm toplumsal kesimlerde çözölme ve çürüme söz konusudur. Osmanlı Devletindeki, toplumsal çürümeyi farklı kurumlar bazında ele alsada meseleyi bir bütün olarak görmekte, toplumsal yozlaşmanın toplumun üst kesimlerinden başlayarak diğer kesimlere bulaştığını belirtmektedir.

Asım, tüm toplumsal kesimlerde ve kurumlarda bozulma ve çözölmeye yol açan faktörleri derinlerde arar ve tespit eder. Aslında Asım'a göre bozulma ve çözölmeye yol

açan faktörlerin kaynağı tektir. Asıl faktörün yanında diğerleri talidir ve bu faktörün bir nevi sonuçlarıdır. Osmanlı toplumunun çözülmesine, dejenere olmasına yol açan bu faktör, toplumun hayat tarzında, dünyaya ve hayata bakışında meydana gelen değişiklik, kısaca daha önce de belirtildiği gibi bir "tavır" değişikliğidir. Ona göre; olumsuz yöndeki bu değişim toplumun bedeviyeti terk ederek hadariyete geçmesi, savaş tavrını terk ederek yerleşik hayatın rahatlığına, zevk u safasına alışması, medeniyetin getirdiği refah, huzur ve asayişe düşkün hale gelmesiyle gerçekleşmiştir. Böyle bir değişim toplumda atalet ve çözülmeye, kurumlarda bozulmaya yol açmıştır.

18. yüzyılın ilk çeyreğini-Lale Devrini- bir yozlaşma ve bozulma olarak gören Asım, bu dönemde Osmanlı toplumunun hemen hemen tamamında bir yozlaşma olduğunu ileri sürmektedir. «Besâlet-i bedeviyet»in yani asabiyet, bahadırılık ve cesaretin yerini tembellik ve uyuşukluğun aldığını söyler [Asım, I: 339].

Ahmed Asım birinci bölümde belirtildiği gibi devletin sağlıklı bir şekilde fonksiyonlarını icra edebilmesini ve varlığını sürdürebilmesini, toplumsal zümrelerin uyum ve dayanışmasını “anasır-ı erbaa”nın yani bürokrasi, ilmiye, askeriye ve reaya/halk arasında bulunması gereken dengeli ilişkilere, intizam ve ahenge bağlı olduğunun altını çiziyordu [Asım, II: 8-9]. Osmanlı Devleti’nin kurumları sağlam temeller üzerine kurulur. Sistemin en bariz özelliği dengeyi, itidalî esas almış olmasıdır. Fakat 16.asırda başlayan bozulma, normlardan sapma, kurumlar arasında baş gösteren dengesizlik ve uyumsuzluk 18.asırda da derinleşerek devam eder. Bütün kurumlar varlık amaçları dışına çıkarak asıl vazifelerini yerine getiremez olmuşlardır. Ve her kurumun diğerleri aleyhinde toplumsal sistemde etkin olma çabası devletin/sosyal nizamın dengesinin bozulmasına sebep olmuştur [a.g.e., 9].

Asker, bürokrasi, ulema ve ayanın etkin olarak yer aldıkları iktidar mücadelelerinde devletin dengesi iyice bozulur. Her kesimin veya herkesin kendi gücünü artırma ve konumunu sağlamlaştırma çabaları ihtilallere, devlet çarkının tahribine yol açar [a.g.e.,9].

18.yüzyıl Osmanlı tarihi açısından yeniçeri ihtilalleri ve kanlı iktidar mücadelelerinin çokluğu ile de dikkat çekmektedir. Asım’ın Osmanlı toplumu için bir dönüm, bir

kırılma noktası olarak veya yozlaşmanın başlangıcı olarak kabul ettiği H.1000/M.1591 tarihi üzerinden çok geçmeden barış zamanında rahat durmayan yeniçerilerin Lehistan seferinde disiplinsizliğini, düşman karşısında bile gayrete gelmediğini yakinen gözlemleyen Genç Osman yeni bir ordu kurmayı tasarlar. Fakat fikir palanında bile böyle bir tasarı karşısında 1622 de ilk defa bir padişah yeniçeriler tarafından katledilir. Nizam-ı Cedid hareketini sona erdiren Kabakçı İhtilali ve buna karşı Alemdar'ın gerçekleştirdiği darbe sırasında 1807'de III.Selim ve onu müteakip 1808'de IV.Mustafa katledilir. Ayrıca bu yüzyılda 1703'de II.Mustafa, 1730'da III.Ahmet ihtilallerle iktidardan uzaklaştırılırlar. III.Mustafa 1774'de ve I.Abdülhamit 1789'da ülkenin kötü gidişatının verdiği kederlerle felç geçirerek ölürler. Yine bu çağda altı sadrazam katil veya idam edilir, elliyi aşkını ise görevden alınır. Bu tablo da devletin 18.yüzyıldaki makus gidişatının ve siyasi buhranın ne dereceye geldiğinin somut göstergesi olduğu gibi Asım'ın yukarıdaki tespitini de teyit etmektedir.

Velhasıl bu asrın sonralarına gelindiğinde çeşitli siyasi, sosyal ve harici sorunlar ve felaketler sebebiyle devletin kurumları iyice bozulur, fonksiyonlarını icra edemez hale gelirler. Kurumların kendilerine has tabiatları ve mizaçları usul ve kanunları alt üst olur. Ve bazı rical devletin çökmekte olduğunu itiraf ederler.⁵²

İbn-i Haldun devlet ile toplumun birbirinden ayrılmaz bir varlık olduğunu, bundan dolayı birinin düzenindeki bozulmanın diğerini de doğal olarak bozduğunu, birinin yok olmasının diğerinin yok olmasına yol açtığını belirtir.[İbn-i Haldun,1991: 308] Osmanlı toplumu da ulema, devlet adamı ve diğer seçkin kesimlerin vahim gidişata rağmen sorumsuzca davranışları ve duyarsızlıkları karşısında inançları bozulacak derecede yozlaşmaya duçar olur [Asım,I: 338].

Düşman devletlerin küçük galibiyetleriyle bile ülkenin her tarafını payımal edebileceği belli iken toplum ihtilaf ve ihtilallerle meşgul olur. Her taraftan karışıklılar, isyan ve baş kaldırmalar çıkar. Böylece «Devlet-i Aliye ve saltanat-ı seniyye» merkezi otoritesini

---

⁵²«Ve bazıları etvar-ı hamse-i düvel itibariyle Devlet-i Aliye'nin piri ve hezar illet lazimesinde şeyhuhet ve herem sebebiyle sükut ve inhitat, sinn-i kemalden sonra sinn-i şeyhuhete yüz tutma ve ilel ve avarız-ı gûna gûn ile azâ ve cevahiri muhtell ve zebun olup ve tabâyi ve emzicesi şûride-i fesadat ahlat olmağla»[Asım, I: 351]

kaybeder. İzzî Tarihi'nde yazıldığı gibi devletin durumu İran ülkesinin başına gelen dağınık ve perişan hale benzer. Bu durum karşısında «bircümle ümmet-i Muhammed»te emniyet ve itminandan eser kalmaz.[Asım, II: 179]

Ahmed Asım'ın 18.yüzyıl Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu ahvale dair görüş ve tespitlerini yukarıdaki şekilde genel hatlarıyla belirtmenin yanında kurumlar bazında ele almak 18.yüzyıl Osmanlı toplum yapısının maruz kaldığı çürümeyi daha açık olarak ortaya koyacaktır.

3.2.1. Padişahlarda Zaafiyet

Asım Efendi'ye göre Devlet-i Aliyye'de padişahların zafiyetinden kaynaklanan ilk bozulma ve çözülmeye Yıldırım Beyazıd sebep olmuştur. [Asım, I: 285],⁵³ Asım, Osmanlı Devleti'nin kurumlarının yozlaşmasında II.Beyazıd ve Kanuni'nin de payı olduğuna dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi devletin zirvede olduğu Kanunî zamanında kurumların yozlaşmasının ve çözülmesinin de bir şekilde temeli atılır. Kanuni, kanun-i kadime riayet etmeyerek ehil olmadıkları halde yakınlarını yüksek mevkilere getirir. Has odabaşısı İbrahim Ağa'yı sadrazamlığa tayin eder. Kanuni bir kere kanun-ı kadime riayetsizliğin kapısını aralamıştır. Sonra gelen bir çok padişah onu örnek alarak tecrübe ve liyakate bakmaksızın sadece sevdikleri veya yakın çevresinde buldukları için kimi kişileri vezirlik gibi yüksek makamlara getirirler [Şener, a.g.e., 95; Yazan,a.g.e.,116, Karpat, a.g.m.,131].

Ahmed Asım da bir kanun ve hiyerarşi devleti olan Osmanlı Devleti'nde devlet ciddiyetiyle bağdaşmayan bu ilkesiz uygulamayı eleştirmektedir. Ehil olmayan kimselere hüsn-ü zan sebebiyle devlet işlerinin ve makamlarının verilmesinden dolayı çeşitli bakımlardan devlete bulanıklık ve bozukluk geldiğini belirtmektedir [Asım, I: 285].

---

⁵³ Asım'ın, Yıldırım Beyazıd hakkındaki bu kanaatına Netayicî'l-Vukuat yazarı Mustafa Nuri Paşa ve Cevdet Paşa da katılmaktadır. Gerek Yıldırım gerekse veziri Ali Paşa altın ve gümüş ile tezyin edilmiş elbiseleri tercih ederek lüks ve gösterişli devlet adamları arasına sokarlar. Yıldırım zamanında devlete gevşeklik ve duraklama arız olur. Devlet yükselme devrinde olduğundan bu arıza bertaraf edilir [Mustafa Nuri Paşa,1987:13-4; Şener,1986: 94; Yazan, a.g.e., 49].

Asım, II.Beyazıd ve Kanuni'ye yönelik eleştirilerini 18.asrın ilk padişahı II.Mustafa'nın [1695-1703] bir tespitini naklederek sürdürmektedir. Bilindiği üzere Fatih'in önceki padişahlar tarafından toplumun önde gelen kişilerine temlik edilerek mülk ve vakıf arazi haline dönüşen devlet arazisini eski haline çevirir. Fakat Fatih'den sonra oğlu II.Beyazıd taht mücadelesi sırasında pazarlık konusu olan bu arazileri tekrar vakıf haline getirir.[İpşirli, 1999: 170] Yeniçeri Ocağının tefehhüsünün tohumları da Kanuni zamanında atılmıştır. Ocağa gereğinden fazla yeniçeri alınması ve ülkenin her tarafında yaygınlaştırılması da Kanuni zamanında gerçekleşir [Şemdanî-zâde,1980: 7] II.Mustafa yeniçerilerin azgınlığına değinirken, Kanuni'nin bu hatasını ve II.Beyazıd'ın ülkenin bir çok arazisini vakfeylemesini eleştirir:

“Ecdad-ı izamımızdan iki zat-ı şerif gelmiştir. Biri Sultan Beyazıd-ı Veli'dir ki memalik-i Osmaniye'de bir karış miktarı arzı terk etmeyip tamamını vakf eylemişler. Ve diğeri cihanın hükümdarı Sultan Süleymandır ki memalik-i hakani de bir şehir ve kasaba istisna eylemeyip cümlesine yeniçeri tertip eylemişler.” [Asım, II: 183].

Asım Efendi Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna ve itibarlı hale gelişine değinirken de Kanuni tarafından sayılarının artırılarak 40 bine çıkarıldığına, ülkede yeniçeri ortası/taburu bulunmayan kazanın nadir olduğunu belirtir.[Asım, I: 329,339] Böylece hem idari hem de askeri bozulmanın ilk tohumları Kanuni eliyle atılır.

Ahmed Asım, 18.yüzyıl da iktidara gelen padişahlardan üçü üzerinde durur. III.Mustafa (1757-1774), I.Abdülhamid(1774-1789) ve III.Selim(1789-1807). III.Mustafa devletin vahim durumunun farkında olan, kötü gidişten ciddi endişeler duyan bir padişaktır. Osmanlı Devleti'nin çağın gerisinde kaldığını, yenilik yapılması gerektiğini idrak eder. Fakat bu fikirleri askeri alanla sınırlıdır. Avrupa'daki gelişmelere de aynı açıdan bakar. III.Mustafa savaş taraftarı olmasına rağmen Yeniçeri Ocağı'nın asabiyet ve hamiyetini kaybettiğinden böyle bir ordu ile sefere çıkmanın hüsrarla sonuçlanacağını bilincindedir. Yeniçeri ordusu gibi talim ve tatbikatı terk etmiş, rahatlığa dalmış bir ordu ile sürekli talim ve tatbikatlar yapan, savaş tekniklerinde uzmanlaşan Avrupa orduları ile baş edilemeyeceğini belirterek askeri yenilik yapılmasını öngörür.[Asım, I: 339; Ahmed Lütfi, 1999a: 7] Nitekim Baron de Tott adlı bir Macar asilzadesini topçu

ocağının geliştirilmesi vazifesi ile devlet hizmetine alır. Baron de Tott “süratçi” adıyla bir topçu ocağı teşkil eder. III.Mustafa bazen oğlu III.Selim’i de yanına alarak yeni tekniklerle eğitim yapan bu ocağı yakından izler. Oğluna Yeniçeri Ocağı’nın ıslahının mümkün olmadığını, çöküşün başlıca müsebbibinin tefehhüs eden Yeniçeri Ocağı olduğunu, dolayısıyla yeni eğitilmiş bir ordu kurmak gerektiği fikrini telkin eder [Turhan, 1994: 130,138; Adıvar, 1991:201].

III.Mustafa, Osmanlı toplumundaki, çöküşün faturasını Yeniçeri Ocağı’na keser. Devletin çöküşü askeri yeniliklerle, güçlü ordularla ve cihangirlikle önlenebileceğine inanır. Fakat bazı devlet adamlarının iğfalleriyle Yeniçeri Ocağı’nın durumuna vakıf olmasına rağmen 1768’de Rusya’ya savaş ilan eder. [Asım, I: 271] Altı sene süren savaş hezimetle, felaketle sonuçlanır. Savaşın uzun sürmesi yeni ordu kurma fikrini gerçekleştirmesine fırsat vermez [a.g.e., 340]. III.Mustafa, Mühendishane-i Bahr-i Humayunu kurdurarak ve riyaziyat/matematik okulu açtırarak yenileşme konusunda tutarlı adımlar da atar. Bilim ve eğitimle sorunların üstesinden gelebileceğini düşünür [Turhan, a.g.e., 130; Adıvar, 1991:199,201].

Fakat bu makul tavrına rağmen III.Mustafa şaşılacak derecede ilm-i nücum/astrolojiye ifrat derecesinde itibar eder. Astrolojinin çoğu inceliklerine ve mahiyetine vakıf olur. Gizli ilimlerle uğraşanlara itibar ve iltifat eder. Çoğu zaman hal ve hareketlerini gezegenlerin hareketlerine göre ayarlamak usul ve adetleri olur [Asım, I: 273, 348]. İstanbul’daki müneccimlerden başka astrolojide meşhur olan Fas’tan müneccim, Fransa’dan da astrolojiye dair kitap ister [Adıvar, a.y.].

Astrolojiye düşkünlüğünden dolayı Mümtaz Turhan, III.Mustafa’nın ilme ve eğitime dair ilgisinin derin ve ciddi bir düşüncenin ve zihni faaliyetin ürünü olmadığını belirtmektedir. Zira, Yeniçeri Ocağı’nın bozularak devletin tahrip olmasının başlıca sorumlusu olduğu, ıslahının da mümkün olmadığını, eğitimi esas alan yeni bir ordu kurmayı gerekli gördüğü halde Prusya ordusunun başarılarını talimli olmalarına bağlamaz. Şaşırtıcı bir şekilde müneccimlerin sayesinde olduğuna inanır. Bu fikr-i sabitle Prusya Kralı II.Frederik’e elçi göndererek üç müneccim ister. Frederik, üç müneccim yerine üç prensibe sahip olmasını

önerir. Bunlar; iyi bir orduya sahip olma, sulh zamanında her an savaş olacakmış gibi askeri talim ettirmek ve kuvvetli bir hazine [Turhan, 1994:130-1].

III.Mustafa'nın aklının bir hayli karışık olduğu anlaşılmaktadır. Rus Çariçesinin yıldızların durumuna göre talihinin iyi gittiğini ve bundan dolayı Rusya'nın kuvvetlendiği zehabına kapılır. Bunun yanında elli seneyi aşkın bir zamandan beri zaferden ve başarıdan nasipsiz olan devlet, 1768'de sefer olursa ilm-i nücumun/astrolojinin işaretlerine göre muzaffer olunacağını müneccimler/astrologlar padişaha arz ederler. Asım Efendi, padişahın kafasının karışık olduğunu, vehim ve kuruntularıyla hareket ederek, yanlış bir düşünce biçimiyle Rusya'ya savaş açarak büyük felaketlere yol açılmasına sebep olduğunu belirterek III.Mustafa'yı eleştirir [Asım, I: 273].

III.Mustafa, oğlu III.Selim'i de astrolojiye göre yetiştirmeye çalışır. Başka bir ifadeyle devletin kötü talihini astrolojinin işaretlerine göre bir cihangir olarak yetiştireceği oğlunun sona erdirebileceğine inanır.[Asım,I: 348] Asım Efendi bu konuda bizzat müneccim Yakup Efendi'den dinlediği çok ilginç ve şaşırtıcı bilgiler aktarmaktadır. Kaldı ki kendisi de bunları garip bulduğundan "garibe" başlığı ile vermektedir. Yakup Efendi'nin anlattıkları devrin halet-i ruhiyesini, zihni uğraşların ve ilgilerin ne dereceye düştüğünü de yansıtmaktadır. III.Mustafa oğlunu ta başından itibaren, yani ana rahmine düşmesinden itibaren burçlara göre cihangir olarak yetişmesi için uğraşır.⁵⁴ Oğlu Selim'in cihangir olacağına, devleti selamete erdireceğine, bir cihan padişahı olacağına kendini öyle inandırır ki; öleceği sırada huzurunda bulunanlara bu inancını tekrar eder. Tavırlarıyla saltanat tahtının I.Abdülhamid Han'dan alınarak Selim'e verilmesini adeta vasiyet

⁵⁴“Selim Han'ın henüz ana rahmine maya ve cevher olarak düştüğü an tam saatiyle kaydedilir. Ta ki annesinin Selim Han'a hamile kaldığı anlaşıldığında müneccimbaşına ana rahmine düştüğü anın saat-tarihi bildirilir. Buna göre zayıçe [burçları ve bunların yorumunu gösterir cetvel] hazırlanmasını ferman eylerler. Müneccim başı zayıçeyi hazırlar, tasvir eder, durumu ayrıntılarıyla yazar.

Vakta ki hamileliğin müddetinin kesinleşmesiyle ve doğum alametlerinin belli olmasıyla doğum için uğurlu bir gün ve an seçilir. Doğacak bebeğin bahtıyla ilgili seçilen dakikada doğan çocuğun, burçların durumu gereği fikri kabiliyetle birlikte cihangirlikte benzeri ve eşi olmayan ve İskender gibi hükmünün dört bir tarafta geçeceği ve dünyaya adalet getireceğine işaret edilir. Ve ebeler bir şekilde çocuğun doğumunu o dakikaya denk getirmek için çok yoğun gayret sarf ederler. Lakin gayret ve tedbir ile emri takdir-i Samed dönmez. Olacak olanın bir an bile tehirine imkan yoktur. Doğum anı olması gereken ana tam olarak tesadüf etmez. Kulağını açmış dinlemekte olan hekimbaşı efendi pür telaş ve tedirgin bir hal ile seçilen dakikaya uygun hareket ederek doğum anını o dakikaya denk getirmeye çalışmış ve şehzade semayı aydınlatmıştır. Bu dakikaya muttali olanların tamamı söz konusu keyfiyeti gizlemesiyle Sultan Mustafa'nın şehzadesinin zayıçeye yazılan anda doğduğu zannıyla dünyası sevinçle dolar. Hatta vakitli-vakitsiz kurenasına /yakın çevresine şehzadesinin İskender gibi büyük bir cihangir olacağını müjdeler.” [Asım, I: 348-9].

eder.[Asım, I: 349] III.Mustafa'nın astrolojiye göre hareket etmesini veya astrolojiden medet ummasının bir makul izahını yapmak çok güç görünmektedir. Fakat, devletinin çökmekte olduğunun farkında olan ve bundan dolayı derin bir teessür ve ıstırap içinde bulunan bir padişahın çaresizlikten kaynaklanan telaşı olarak yorumlanabilir.

I.Abdülhamid'in de ilm-i nücumla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Müneccim Yakup Efendi'ye gizli tutmak ve saklamak kaydıyla konuyla ilgili bir kitap verdiğini Asım Efendi belirtmektedir [Asım, I: 347]. Yine bu dönemde halk dindar ve şefkatli bir padişah olan I.Abdülhamid'in keramet sahibi olduğuna inanmaktadır. I.Abdülhamid tahta geçtiğinde(1774) celaliler ve özellikle yüz bini aşan levent eşkıyası Anadolu'nun her tarafına yayılmış halka musallat olmaya başlamışlardır. Padişah eşkıyanın üzerine şiddet kullanarak gitmez. Fakat levent eşkıyası olağan üstü olaylar sonucu yok olurlar. Ahali bunu I.Abdülhamid'in keramet ve ruhaniyetine bağlar. Asım Efendi I.Abdülhamid'in kerametlerini rivayetlere dayandırmakta ve ravilerinin de güvenilir kişiler olduğunu kaydetmektedir [Asım, I: 340-2].

Devlet ve toplumun varlığını doğrudan ilgilendiren en ciddi olayları ilm-i nücumla halletmeye çalışan veya kerametlerinden medet umulan bu dönem padişahlarının kendi irade ve düşünceleriyle karar verebildiklerini düşünmek yanıltıcı olur. Çoğu zaman basiretli devlet adamlarından yoksun olan bu dönem padişahları fitneci, dalkavuk, hilekâr veya basiretsiz ve liyakatsiz devlet adamlarının etkisinde kalırlar. Bunların yanıltmalarıyla felaketlerle sonuçlanan ve yıllarca süren savaflara sebep olurlar. Dedikoducuların ve müfterilerin girişimleriyle haksız yere bazı devlet ricalini cezalandırmışlardır. Dalkavuklulukla padişahın etrafını saran yiyici ve çıkarıcı çevreler adeta saltanata ortak olurlar [Asım, I: 271, ,357, 371, 373; Asım; II: 91-2,97].

Bu dönemde, gelecek bölümlerde daha ayrıntılı olarak belirtileceği üzere özellikle III.Selim sözü edilen çevrelerin kuşatmasına maruz kalır. Osmanlı padişahları Yavuz'la birlikte «halife-i seyyidü'l-enam» unvanını kazanarak saygı görmeleri gerektiği dinin bir hükmü olarak addedildiği halde [Asım, II: 123] bu dönemde bazı camilerde-Hicaz, Edirne ve Antep'te-hutbede padişahın -III.Selim- adını okumama veya adı duyulduğunda saygısız tavır takınmalar söz konusudur [a.g.e., 121,123, 231]. Bu

girişimler padişahı tanımamak anlamına gelmektedir. Zira hutbede padişahın adının okunması hükümdarlık alametidir [İbn-i Haldun,1991:32-4; Asım, II: 61].

Bu yüzyılda hatta 19.asrın başlarında da padişahların durumuyla alakalı bir husus da tahta namzet şehzadelerin kafes hayatına maruz kalmaya devam ettikleridir [a.g.e., 32].

3.2.2. İdarede Bozulma

Asım, devlet yönetiminde bozulmanın en önemli sebepleri arasında “ehliyet ve liyakat”ı riayetsizliği gösterir. Devletin yükseliş çağının zirvesinde, hadarî/medenî tavra geçişle, refah ve lüks içinde yaşama ve rahatlığa alışmanın getirdiği zaafiyetle birlikte idari prensiplerden ciddi sapmalar olur. Bilindiği gibi temel kurumlarda bozulmanın başlangıcı, devletin zirvede bulunduğu Kanuni dönemine kadar gitmektedir. Kanuni, hükümdarlığının özellikle son dönemlerinde ehliyet ve liyakat zaafiyeti taşıyan yakınlarını önemli görevlere getirir. Önceleri padişahlar kılı kırk yararak, türlü meşakatlere katlanarak devlet adamlarını tayin ederken [Asım, I: 287] zamanla bazı ehil olmayan kimselere hüsn ü zan sebebiyle devlet işleri emanet edilir. Ehliyetsiz yöneticilerden dolayı bir çok bakımdan devlete bulanıklık ve bozukluk arız olur [a.g.e., 285].

Asım, kurumların bozulmasında, toplumsal yozlaşmada toplumun önde gelenlerinin birinci derecede etkin olduğuna dair kanaatini, Fatih’in «alemin harap olmasına sudur[kadiaskerler, müftüler, kadılar v.d. ulema] ve vüzera[vezirler, yöneticiler] sebeb olur.» tespitiyle teyid etmektedir [a.g.e., 286].

18.yüzyılda eyaletlerin çoğuna «derebeyi tabir olunan ayanları»ın tayin edilmesi ve her birine padişah tarafından bol miktarda verilen hediyelerle birlikte «kapucubaşılık ve silahşörlük ve kapucubaşılara mirahor-ı kebir ve kapucular kethudalığı gibi meratib-i aliyye ita»sıyla Anadolu ve Rumeli yakaları zalimlerin tasarrufuna geçer [Asım, I: 376].

Böylece liyakatli ve samimi devlet adamlarının yerine ehliyete bakılmaksızın mevki ve makamlara, «fürû- mâye»-mayası bozuk-, bilgi ve hünerden yoksun ve devletin baş edemediği kimseler gelmeye başlar. Bunların içinde, kimi yol kesicilikten türemiş, kimi levend eşkıyalığından ve levendbaşılıktan gelmiş olan «bakiyye-i suyûf ve zuyûf eşhaslar»-

kılıç artığı ve karakteri bozuk- kimseler bile vardır. Devlet idaresinde en feci ve en şeni uygulama basiretli ve muteber devlet adamlarının yerine böyle zalim ve zorba ayanları, eşkıyalıktan gelen, mayası bozuk kimselerin getirilmesidir [a.y.]. Devlet üstesinden gelemediği zorbalara rütbelere vererek mevki ve makamlara getirerek adeta boyun eğer. Böylece Allah'ın yöneticilere bir emaneti olan ahali bu zorbalara teslim edilir. Bunların nedeni fitne ve fesada sebep olduklarını, velinimetleri olan Devlet-i Aliyyeyi, fukara ve raiyyeyi asla düşünmediklerini belirtmeye gerek yoktur. Oysa eskiden eyaletler, halkın itibar ettiği saygı değer ve namdâr vezirlerle idare edilirdi [Asım, I: 377]. Böylece devlet yüksek mevkilere haddini bildiremediği zorbaları getirerek kendi eliyle sistemin bozulmasını hızlandırır.

Asım'ın «derebeyi» diye de andığı ayanlara Nizam-ı Cedid devrinde yüksek rütbelerin verilmesi gittikçe yaygınlaşır. Bu devrin önde gelen ricalinden «yalnız İbrahim Kethuda'nın ihdas eylediği ayan olarak kapucıbaşı ve silahşorân 120 nefere bâliğ olduğu» bilinmektedir [Asım, I: 376]. Ayanlara, derebeylerine bu şekilde itibar edilirken değerli devlet adamlarına ise ilgi gösterilmez olur.[a.y.] Valilik dahil taşradaki önemli memuriyetler devlet çarkında yetişen görevliler-vezirler- yerine ayan vs. kimselere verilmesini Asım Efendi halk ile merkez arasına giren bir çeşit yabancı unsur olarak görmektedir. Bu yabancı unsurun halkın meselelerini merkeze ulaşmasını engellediğine işaret etmektedir [Asım, I: 377].

Fakat devletin, Nizam-ı Cedid döneminde kuvvet kullanarak tedip edemediği, haddini bildiremediği taşrada fitne çıkaran, zorbalık ve eşkıyalık yapan, halkı bizar eden ve devlete kafa tutan bazı ayan, yamak vs. mütegalibeye karşı pragmatist yaklaştığı da görülmektedir. Bunlara vezirlik ve valilik de dahil resmi ünvan ve makamlar vererek bu sayede bunları hem yola getirmeği hem de sınır boylarında isyan eden reayanın bastırılmasında ve savaşlarda kullanmayı amaçladığı görülmektedir [Asım, I: 218-222].

Nitekim, Ahmed Asım zorbaların ve asilerin devlet hizmetine alınmasını “azgın köpeğe zincir vurmak” olarak değerlendirmektedir. Devlet bu azgınları «lutuf ve mülayemetle» itaat dairesine dahil etmeye çalışır. Ancak devletin asi ve zorbaları bu şekilde sisteme dahil etmesi bazen ciddi sorunlara yol açar. Nitekim devlet Vidin bölgesinde nüfuz ve kuvvet sahibi Paspanzade Osman'dan yararlanmak ve itaatını sağlamak için

kapıcıbaşılık, ardından vezirlik ihsan eder. Fakat bir müddet sonra Pasbanzâde işine gelmediğinde devlete kafa tutar.⁵⁵ Resmi ünvan ve rütbelerin Nizam-ı Cedid'de, çıkarları zedelendiğinden açıkça düşmanlık yapanlara, hatta ihtilal çıkarmaya çalışanlara dahi şerhlerinden emin olmak için verildiği olur.⁵⁶

3.2.2.1. Devlet Adamlarında Zaafiyet

18. asır, dirayetli devlet adamlarının pek az bulunduğu bir asırdır. Devlet 1683'teki Viyana bozgunuyla başlayan ve kahredici hezimetlerle devam eden savaşlardan sonra 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek 18. yüzyıla girdikten sonra da devlet adamları dünyadaki gelişmeleri gereğince takip etmezler.[Özcan, 1999:3] Deli Petro'nun hedef olarak Osmanlı ülkesini gösterdiği bilindiği halde, sürekli düşmanlık üzerine kurulu bir politikayı yürüten, Kırım'ı yutmak üzere olan ve Osmanlı payitahtına göz diken Rusya gibi bir düşman hakkında sağlam bilgileri bulunmaz. [Asım, I: 271] Böyle bir düşman sınırındaki kumandan bile gerekli istihbarata sahip değildir.[Özcan,

⁵⁵“Paspanzâde Osman Paşa, aslen Vidin yamaklarından. Pederi eşkıya zümresinden olup, «etvâr-ı dağiyane ve hareket-i bâğiyane ile» devlet görevlilerine sürekli düşmanlık yapmıştır. Serhat boylarında halka zulüm ederek halkı canından bezdirmiştir. Sadrazam Koca Yusuf Paşa Rusya seferi sırasında babasını ortadan kaldırır. Oğlu Osman, firar eder. Sefer sona erdikten sonra ortaya çıkar ve «yamakan güruhuna iltihak» eder. Osman zeki ve şecaat sahibi olduğundan az zamanda yamaklar arasında temayüz eder ve itibar bulur. Bu sırada taşrada yamakların bölgedeki etkinliğinden dolayı Belgrat Kalesi muhafızlığı onlara verilir. Devlet bu azgınları «lutuf ve mulayemetle» itaat altına almak ister. Osman'a da 1799 Haziranında «Dergahı Âli Kapucubaşılığı», bir müddet sonra «vezaret ihsanıyla Vidin muhafızlığı tevcih» edilir. Ancak daha sonra Paspanoğlu Osman, devletin talep ettiği bazı vergileri vermeyi reddeder. Devletin emir ve taleplerine karşı lakayt davranır. Gittikçe keyfi hareket etmeye başlar. bölgesindeki halk zulmünden bizar olur. Devlet üzerine asker gönderir. Vezirliği lağv edilir. Tepedelenli Ali Paşa ve bölgedeki vs. ayan, ümera ve askerden müteşekkil kuvvetler Vidin Kalesini kuşatırlar, kale topa tutulur. Ancak [Sırp isyanından olsa gerek] Kapudan Hüseyin Paşa'nın vesatıyla vezirliği iade edildiği gibi Vidin, Niğbolu sancakları ve Edirne eyaleti de tevcih edilir. Şeref ve itibarı sağlanır. Serhat boylarında şecaat ve metanetleri şöhret bulduğundan, devlet bu tarz bir yaklaşımla Paspanoğlu Osman Paşa'yı bu defa Sırp isyancıların üzerine gönderir. Bazı yararlılıkları görülürken ve Vidin valisi iken 1807' de ölür.”[Asım, I: 218-22]

Asım Efendi, başka bir yerde de Paspanoğlu Osman Paşa'nın baş kaldırısının Nizam-ı Cedid ricalinin haksız talepleri karşısında ortaya çıktığını, daha sonra «teşrif-i vezaretle» itibar ve şerefi temin edilerek asi tavırlarını tamamen bıraktığını ve «hizmet-i devlet ve din» üzere bulunduğunu kaydetmektedir [Asım, II: 225].

Burada şu hususu da belirlemek gerekir ki, III.Selim'in Paspanoğlu'nun asiliğine dair tertip ettiği istişare meclisinde idam kararı alınır. Ancak Morali Osman Efendi Paspanoğlu'na dair suçlamaların halkın dedikodusuna dayandığını söyleyerek idam kararına itiraz eder [Asım, I: 222].

⁵⁶ “Kazgancı Hacı Mustafa fitneci, müfsit ve hilekâr olmasıyla kavmini-Boğazdaki laz yamakalarını tahrik etti. Kavmini -Nizam-ı Cedid'e karşı- kıskıtmaktan, kafalarını karıştırmaktan vazgeçmedi. Zamanın şartlarından dolayı izalesi de mümkün olmadı. Ayrıca Gümüşhane'de çıkarılan maden azaldığından «bir ehil ve erbabına ihalesinin lüzumu» hasıl oldu. Kazgancı da bu «sanayiî arifi ve maden hususunun gereği gibi ağâh ve vâkıfı» olduğundan Bâb-ı Aliye getirilip «kapucubaşılık rütbesiyle» zamanın önde gelenleri arasına girdi. «Emr-i Âli ile Gümüşhane [madeni] uhdesine ihale edildi. Bu vech ile» uzaklaştırıldı [Asım, II: 129-130].

a.y.] Devlet adamları, savaş açmak gibi devleti ölüm-kalım noktasına getiren hususlarda da basiretsiz ve tedbirsizdirler [Asım, a.y.]. Mütegalibe ve dağlı eşkıyası gibi dahilî, Napolyon'un Mısır'ı işgali ve tehditleri gibi harici sorunlar karşısında aciz kalırlar [a.g.e.,384]. III.Selim döneminde de devlet, kaht-ı rical sorunu yaşar [a.g.e.,285, 377]. Öyle ki; III.Selim 1791'de sadrazam atarken adaylarda ehliyet ve liyakat bulunmadığı için rastgele atama yapmıştır [Findley, 1994: 95].

Devlet savaşlardan uzak kaldığı uzun dönemlerde toplum rahatlığa ve atalete alışırken devlet ricali de savaş teknikleri ve sanayii ile ilgilenmeyerek basbayağı devlete ihanet ederler. Üstelik bu tutumlarına rağmen devleti kaldıramayacağı savaşlara sokarlar. Ayrıca yenilik taraftarlarına da düşmanlık ederler. Asım Efendi böyle gaflete dalan devlet adamlarını «bir alay yeri-göğü fark etmez» cahil kimseler olarak nitellemektedir [Asım, I: 33].

Devlet adamları uluslararası ilişkilerde, savaş ve barış konularında kendi irade ve bilgileriyle değil, yabancı elçilerin diplomatik manevralarıyla savaş veya barış politikası izler hale gelir.[Asım, I: 235] Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki güç mücadelesinde devlet kâh savaşa kâh barışa yönlendirilir. İki durumda da çoğu kere Osmanlı ricali Avrupa devletlerinin çıkarlarına alet olarak devleti büyük zararlara uğrattırlar [a.g.e., 274-5, 291]. Uluslararası sorunlar, Avrupa devletlerinin emrivakileri karşısında devlet adamlarının kafaları karışır, nasıl bir tavır takınacaklarını ve politika geliştireceklerini bilemezler. Asım bu hallerini «fersude-i dimağ» tabiriyle ifade eder [a.g.e., 275].

Olaylara daha rasyonel bakan bazı «âkil» devlet adamları, basiretsiz devlet ricaline karşı askerinin uzun müddetten beri harbe gitmeyerek ve düşmanla mücadele etmeyerek tembelliğe alıştığını, ve bunun yanında «**ten-perverî ve asayiş-i hadari ile itiyad ve ülfet** eyledi»klerini belirterek «terk-i sefer»i, barış politikasının takip edilmesini savunurlar. Mali ve askeri teşkilatın bozukluğu ve yetersizliğini dile getirerek gerekli reformlar yapılmadan savaş kapısının açılmaması yönünde uyarılarda bulunurlar [Asım, I: 2, 271-2]. Fakat savaş taraftarlarının sert tutumu karşısında direnemezler [a.g.e.,3].

Kaldı ki, Osmanlı toplumunun maruz kaldığı atalet ve rehavet hali devam etmekte, düşman tarafı ise her yönden mücehhez, hazırlıklı, kuvvetli ve tedariklidir.[Asım, I:339-340] Bu vahim gerçeklere rağmen savaş taraftarı devlet ricali savaş kapısını açarlar.⁵⁷ Hâla savaş yoluyla kötü talihi tersine çevirebileceklerine inanmaya devam ederler. Halbuki çeyrek asra yakın bir müddetten beri devlet Rusya ve Avusturya'nın saldırılarıyla bunalmış durumdadır. Bu bunalmışlığın yanında bir de mali kriz söz konusudur [Asım, I: 2].

Kafaları karışık devlet ricali tedbirsiz ve öngörüsüz olduklarından başta Fransa olmak üzere bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmasıyla “harekette bereket vardır” diyerek bir çoğu Rusya'ya karşı olmak üzere savaş ilan ederler. Savaşların çoğu felaketlerle ve hezimetlerle sonuçlanır. Başta Kırım olmak üzere birçok Osmanlı ülkesi düşman eline geçer [a.g.e.,: 271-2].

Ahmed Asım, savaşın ne getirip ne götüreceğini inceden inceye hesap etmeden barışın bozulmasını doğru bulmaz. Geçmişte sebepsiz yere savaş kapısını açan sadrazamların hatalarını canlarıyla ödemek zorunda kaldıklarını ancak, sebep oldukları felaketlerin-bir asır sonra bile-etkilerini sürdürdüğünü belirtir.⁵⁸

Asım, Osmanlı devlet adamlarının Rusya ile dostluk andlaşmasına itimatlarını ise gaflet olarak değerlendirir. Zira Rusya her zaman “yalan, hile, zulüm ve hiyanet” üzere kurulu politikalar gütmüştür. Bu politikalardan bir anda vazgeçtiğine inanmalarına şaşar. Çünkü değil toplumun önde gelenleri, bütün ehli İslam'dan çocuk ve kadınlar, hatta tımarhanedeki hastalar bile Rusya'nın kallesliğinden emindir. Düşmandan beklenen düşmanlıktır. Eski düşman dost olmaz, olur ise de dürüst olmaz.Nitekim Rusya, dostluk andlaşmasına rağmen aniden Osmanlı beldelerine saldırır, halka olmadık zulümler yapar [Asım, I: 194].

⁵⁷1768'de Rusya'ya karşı açılan savaş altıyı sürer, büyük kayıplarla ve hezimetlerle sona erer. 1774'de Rusya'dan barış istemekten ve Küçük Kaynarca Andlaşması'nı imzalamaktan başka çare kalmaz. Kırım bu savaşta elden çıkar, Rus filosu Çeşmeye kadar gelerek Osmanlı donanmasını yakabilme gücünü gösterir. III.Mustafa savaş kapısını aralayarak sebep olduğu bu felaketler karşısında felç geçirerek ölür. Devlet artık çözüme ve çöküşle yüz yüzedir.

⁵⁸Kara Mustafa Paşa ve Şehid Ali Paşa tutarsız tutumlarıyla padişahın hilafına andlaşmaları bozarak sefer kapısını açmışlar ve telafisi mümkün olmayan felaketlere sebep olmuşlardır. Hatalarının bedelini canlarıyla ödemişlerse de sebep oldukları felaketler etkilerini hala sürdürmektedirler [Asım, I: 285].

18.yüzyıl sonlarında Osmanlı ricalinin durumu daha da vahimdir. Çoğu İstanbul'daki yabancı elçilerin etkisi altına girmişlerdir. Bir kısmı Fransa bir kısmı İngiltere v.s. Avrupa devletlerinin dostluklarını tercih eder, bu konuda aralarında ihtilafa düşerler.[Asım, I: 136] Yabancı elçilerin tehdit ve şantajları karşısında onurlu tavır takınamazlar.[a.g.e., 202] Özellikle Nizam-ı Cedid döneminde devlet adamları başta Fransa ve İngiltere olmak üzere yabancı elçilerden güç alarak ve onların yönlendirmeleriyle hareket etmeye, iktidarda kalmaya çalışırlar. En çok da Fransız elçisinin etkisinde kalırlar. Fransız elçisi Sebestiyan İstanbul'da etkin bir nüfuza sahiptir. Üst seviyede devlet adamlarının atanmasında veya azlinde etkin rol oynar. Osmanlı ricali de yabancı elçilerden güç alarak rakiplerini bertaraf etmeye çalışırlar [Asım, II: 140-6, 158-60. Asım'ın «müfsid» ve «bukalemun» olarak nitelediği Sebestiyan'ın fitne ve tehditlerini savuşturmak, gönlünü hoş tutmak için at takımı, elmas gibi hediyeler verirler [Asım, II: 147]. Buna rağmen Sebestiyan şeyhülislam ve bir çok önde gelen ricali İngiliz taraftarlığı ve Fransız aleyhtarlığı ile suçlamak pervasızlığında bulunur [a.g.e., 160]. Bununla birlikte Osmanlı devlet adamları arasında Fransız hayranlığı yayılır. Bu hayranlık basiretlerini öyle bağlar ki, Fransa'nın hile ve düzenbazlıkla Mısır'ı işgale hazırlandığına ihtimal veremezler.⁵⁹ Fransızlar, «vükela-yı devleti iğfal» ederler [Asım, I: 382.

«Vükela-yı vakt» basiretsiz, gafil ve haysiyet kırıcı tutumuyla ilk defa İstanbul'un düşman donanmasıyla tehdit edilmesine de sebep olur.[Asım, I: 228] İngiliz donanması 1807 Şubatında dostluk ve ittifak laflarıyla Çanakkale Boğazını geçmeyi başararak İstanbul önlerine gelir. Halk büyük bir korku ve endişeye kapılır [a.g.e., 224; Özcan, 2000: 304]. Payitahtı «bir serhat kalesi gibi basmış» herkes dehşet içinde kalmıştır.[Asım, a.g.e., 226] Asım'a göre İngiliz donanması, İngiltere taraftarı devlet adamlarının maslahat uğruna davetiyle gelir. Bu onursuzluk saltanata ait olmayıp, «Mısır vakasından sonra bu vakte kadar Fransalı» belasını devletin başına saran, Fransa'yı padişaha [III.Selim'e] yararlı, güzel ve dost göstererek aldatan «vükela ve kurena dedikleri yadgârlara» aittir

---

⁵⁹ İngiltere'nin ve bazı Osmanlı diplomatlarının raporlarına rağmen devlet vükelası Fransa'nın Mısır'ı işgal etme niyetinde olduğuna bir türlü inanmak istemez. Çünkü ifrat derecesinde Fransız muhibbi olduklarından ikazları dikkate almayarak, Fransızların dalkavukça ve hileli yaklaşımlarıyla gönüllerini ferah tutarlar.[Asım, I: 380-1]

[Asım, I: 228]. Devlet adamları iktidar hırsıyla bu haysiyet kırıcı olayı rakiplerini yok etmek için kullanırlar.⁶⁰

Asım, başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin dümenine giren devlet adamlarını ağır ifadelerle suçlar. Fransa'nın politikalarına ve vaatlerine kananların, Rusya'nın sözde dostluk ve ittifak antlaşmasına itimat edenlerin bu devletlerin politikalarını idraktan yoksun olduklarını söyler. Daha da ileri giderek bunları olmayacak beklentilere kapılmakla ve «akçe dinlü» olmakla itham etmektedir [Asım, I: 201].

Yine bu dönemde iş başına gelen sadrazamlar arasında «meyyit-i müteharrik»/hareket eden ölü derecesinde, varlığı ve yokluğu fark edilmeyen [Asım, I: 12], serhat boylarında düşman saldırılarına maruz kalan, halkın feryadına rağmen ağır davrananlar [a.g.e., 14], dahili ve harici şartların gereği devletin savaştan uzak tutulması gerektiği yönündeki ordu meclisinin kararını kendisi de benimsediği halde «devletin namusunu cenkle» korumak arzusunda olan padişaha karşı savunamayacağını, hatta teklif dahi edemeyeceğini söyleyenler bulunur [a.g.e., 26].

Devletin dış işlerini yürüten reisülküttaplığa da işin mahiyetine uygun olmayan karaktere sahip kişiler gelir. Asım, bu konuda özellikle çağdaşı olan Raşid ve Vasıf Efendileri kıyasıya eleştirir. Raşid ve Vasıf efendilerin tedbirsizliği harciyeyi müşkil durumlarında bırakır.[Asım, I: 94] Raşid Efendi yabancıların çıkarına alet olduğu gibi [a.g.e.,382] zamanında devletin gizli bilgileri de düşman tarafına verilir [a.g.e., 94]. Vasıf Efendi de dış işlerinden sorumlu reis olmasına rağmen ağzı gevşek ve tedbirsizdir.⁶¹ Dış politikaya

⁶⁰İngiliz donanması, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya savaş açmaktan caydırmak ve Fransa'dan uzaklaştırmak amacıyla geldiği iddiasındadır [Özcan,2000:304]. İngilizler Bonapart'ın bir yalancı olduğunu belirterek Osmanlı vükelasını ikna etmeye çalışırlar.[Asım, I: 229] Ancak Osmanlı vükelası İngilizlerin ve Fransız elçisi Sebestiyân'ın iğfalleri arasında kalır. İngiltere'ye taraf olan rical İngilizlerin sulh teklifini III.Selim'e kabul ettiremezler. Bunun üzerine devlet adamı vakarına yakışmayan bir tutumla İngilizlere, “bizler padişahı sulha razı etmekten aciziz, donanmanızı Boğaz'dan geçirerek sarayın önünde gösteri yaparsanız, razı etmek kolay olur.” yolunda haber gönderirler. «Sebestiyân zağar gibi» koku alarak bu girişimden haberdar olur. Padişaha ve askerlere bildirir. İngilizler de, “gerçekten bizim gelişimiz, davetledir” derler. Osmanlı devlet adamlar birbirlerini hainlikle suçlarlar. [Asım, I: 236] Asım Efendi, İngiliz donanmasının davet edilmesi iddiasının doğruluk payının yüksek olduğuna da işaret etmektedir. [a.g.e., 237]

⁶¹Asım'ın belirttiğine göre Vasıf Efendi'nin, devlet adamına yakışmayan bu huyu yanında yüreksiz ve çok hased bir yaratılıştadır. Aç gözlü, olur-olmaz şeye tenezzül eden ve rüşvet alan biridir. Tamahkârlık belasıyla zelil ve rezil olmaktan sakınmaz, kibir ve gururu, ilim ve kabiliyetinden gururlanması had safhadadır. Kendisiyle övünerek, eserleri ve ortaya koyduğu hal çareleri ile emsalsiz olduğunu iddia eder, başkalarının takdir edilen eserlerini daima eleştirir ve kusur bulur. Kişiliğinde zarafet ve nezaket bulunmaz. Herkesten saklanması gereken devletin sırlarını gereği gibi muhafaza edemez, her söze aldanır,

dair gizli tutulması gereken hususları «müfsid ve münafık» Beyoğlu tercümanları ve yabancı elçilerin yanında konuşmaktan kaçınmaz. Bir hariciyeci olarak bu tehlikeli huyu yanında aşırı derecede paraya düşkün olmasıyla şahsi çıkarları uğruna devlet menfaatını gözetemez.[a.g.e., 225-9; Ahmed Vasıf, 1994: XXXVIII]

Nizam-ı Cedid döneminin meşhur ricalinden Cezzar Ahmed Paşa dahi devletle pazarlığa girerek, valilik ve -borç adı altında- para verilirse düşmanla savaşabileceğini söyler.⁶² Valiler arasında sefer için kendisine emanet edilen devlet parasını hilekârlıkla alıp firar edecek derecede ihanet edenler çıkar. Asım bu tip devlet adamlarını hain ve mayası bozuk kimseler olarak niteler.⁶³

Devlet adamları ayanların kendi aralarındaki mücadeleden de pay almaktan geri durmazlar. İstanbul'daki rical "balık gözeten dalyancı gibi" galip gelen taraftan yana tavır takınarak onlardan gelen hediye ve paralarla servetlerini artırmaya, lüks ve şatafatlı yaşamaya bakarlar. Rüşvet, hediye v.s. karşılığında zorba ayanların yolsuzluk ve zulümlerine göz yumarlar. Taşradaki devlet görevlilerine itibar etmezler [Asım, I: 367; Asım,II: 225]. Vali dahil bazı taşra yöneticileri de hırs ve tamahkarlıkları yüzünden bölge eşrafı ve ayanlarını rencide ederek, iftiralarla devlet nezdindeki itibarlarını yok ederek devletle ilişkilerinin bozulmasına, isyan etmelerine ve taşra da devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olurlar [a.g.e.,229-30].

Bazen kendisini övmek için tahrirlerini ziyaretçilere açıklamak ve okumak rezilliğini yapar.[Asım, I: 93-4] Prof. Mücteba İlgürel'in Vasıf Efendi'ye dair araştırması da Asım'ın iddialarını teyit etmektedir.[Ahmed Vasıf, a.y.] Asım, Vasıf Efendi'nin, ilmî ahlaka da riayet etmediğini, tarihini bile Enveri Tarihi'nden çaldığını, hemen hemen onun tıpkısı olduğunu iddia etmektedir.[Asım, I: 255-9]

⁶² Cezzar Ahmed paşa yukarıdaki talepleri karşılanırsa Mısır'ı Fransızlardan kurtaracağı vaadinde bulunur. maalesef bu teklif çaresiz durumda olan devlete cazip gelir. Fakat bazı rical, Cezzar'ın Mısır'ı Fransızlardan geri alsa bile, bu sefer de onun tahakkümü altında kalacağını Cezzar'dan kimin kurtaracağını belirterek itiraz ederler. [Asım, I: 90]

⁶³ 1789'da Rusya'ya savaş ilanı üzerine devlet taşradaki güçlerden belli sayıda asker toplayarak savaşa katılmalarını ister. Antep ayanından 500 asker çıkarması bildirilir. Antep'te ancak 300 asker tertip edilir ve Rakka valisi olup sürücilikle memur olan Firuz Paşa'nın emrine verilir. Geri kalan 200 askerin bedeli olarak Tokat'ta bir tüccar tarafından ödenmek üzere poliçe olunan bir sened verilir. Firuz Paşa, mahiyetine katılan Antep askeriyle Tokat canibine gider. Malatya civarında Antep askerinden ayrılarak onlardan önce Tokat'da varır. Meğer Firuz Paşa hain, mayası bozuk bir şahıs imiş. Tokat'da «poliçe olunan meblağı temessük[senet] mucebince mahallinden tamamen» alır. «Ve kendüsüne harçlık namıyla verilen 40 bin guruşu ve bilcümle atlası, altından ve gümüşten mamul aletleri de alır. «Maiyyetinde olan süvarileri Turhal Kazası'nda bir mahalle terk edüp üç-beş etba'ı ile» bir karanlık gecede Bağdat canibine gitmek üzere firar eder" [Asım, II: 228-9]

Uzak görüşlü, dirayetli ve cesur devlet adamları da yok değildir. Fakat özellikle Nizam-ı Cedid döneminde devlet adamları arasındaki hasedlik ve kin de had safhadadır. Birbirlerinin katledilmesi ve idamıyla teselli olamayacak şiddette buğz ve kin kalplerine yerleşir [Asım, I: 371]. Devlet adamlarının kin ve çekememezlik üzere hareket etmeleri devlete nizam verme kabiliyet ve kudretine sahip devlet adamlarına uzun süre görevlerinde kalmalarına fırsat vermez. Dirayet ve cesaretleriyle devlet işlerine verdikleri ehemmiyetten taviz vermeyen devlet ricali Padişah tarafından itimat ve iltifat görseler de yolsuzluklara mani olurlar diye alçakça bahane ve iftiralarla zamanın yiyici ricali ve ayanlarının hile ve iftiralarıyla harcanırlar. Padişahlar böyle devlet adamlarını koruyamaz derecede zaafiyet gösterirler [Asım, II: 9, 140]. Sistem adeta hamiyetli ve liyakatli devlet adamlarını barındırmaya müsait değildir.⁶⁴

Mevki makam hırsıyla gözleri dönmüş devlet adamları, ihtilalleri iktidar mücadelesinde rakiplerini ve düşmanlarını yok etmenin, iktisadi konumlarını ve kazançlarını sağlamlaştırmanın bir yolu olarak da görürler. Amaçlarına erişmek için önce gizliden gizliye ihtilal fikrini dile getirirler. El altından askeri tahrik ederler. Yeniçerilerde ihtilal fikrinin uyanması için sorunlarını istismar ederek çeşitli vaatlerde bulunurlar. Nizam-ı Cedid'i yok eden ihtilalde olduğu gibi bu ihtilale karşı yapılan ihtilalde de devlet adamları fikrî ve siyasî hazırlık yapmaktan çekinmemişler, ihtilallerin arkasında durmuşlardır [Asım, II: 24-5,131-3]. Darbeci devlet ricalinin gayesi daha muktedir bir padişah getirmek veya devlete daha iyi hizmet etmek değildir.⁶⁵ Darbeyi iktidara gelmek, şahsi çıkar sağlamak ve devlet imkanlarıyla ikbale ermek için kullanırlar [Asım, I: 383].

⁶⁴ Asım'ın dönemin Kuyucu Murad Paşa'sı ve Köprülüzâdesi olarak gördüğü [Asım, I: 369] nâmdar, şehamet, cesaret ve kudret sahibi Rumeli'yi dağlı eşkıyasından temizleyen Rumeli valisi Vezir Hakkı Paşa[a.g.e., 370] şahsi ve nefsanî çıkarlarını öne alan devlet adamlarının iftiralarıyla padişahın gözünden düşürülür, sadrazamlığa getirilmesi engellenir. Kamu malını talan edenler Ocaklı/Yeniçeri Ocağı- ile ittihad ederek Hakkı Paşa'ya «pişmiş aşı soğuk su koyacağı», yiyici düzenlerine çomak sokacağı korkusuyla olmadık iftiralar atarlar. Delicesine cesaretli olduğundan «Allah korusun! «mühr-ü vekalet» verilirse padişaha kim bilir nasıl davranır» şeklinde sorularla sarayı etkileyerek Valide Sultanı da kendi taraflarına çekerler. Bir taraftan da Rumeli ayanları ile ittifak ederek Hakkı Paşa'ya karşı geniş bir cephe oluştururlar. Kafası karışan III.Selim sadrazamlığı Hakkı Paşa'ya vermekten vazgeçer. Bununla da kalamaz Rumeli valiliğinden de azleder ve Anadolu'ya gönderir. Rumeli'yi eşkıyadan temizleyen, asayiş sağlayan dirayetli ve delicesine cesur böyle bir vezir hor ve hakir düşürülerek unutturulur. [Asım, I: 371-3]

Asım'ın, tedbirli, dirayetli, cesaretli ve fetanet sahibi olarak tanımladığı bir diğer devlet adamı da sadaret kaymakamı Tayyar Paşa'dır. Tayyar Paşa, devlet işlerinde tavizsizdir. Bundan dolayı halk nezdinde istibdat sahibi bir zat olarak anılır. Devlet işlerini hakkıyla görmesine ve padişahın itimadına rağmen yiyici devlet ricali ve ayanının kin ve düşmanlıklarını üzerine çeker. Hile ve iftiralarla onun da sadrazam olması engellenir ve sadaret kaymakamlığından azledilerek, İstanbul'dan Rumeli'ye sürgüne gönderilir. Asım, II: 141-2]

İktidara gelenler seleflerinin hatalarından ve başlarına gelen musibetlerden ders ve ibret alacak olgunlukta değillerdir. Devlet adamlarındaki bu kaygısızlık adeta kurumsallaşır. Gelenler gidenleri arattırırlar.[Asım,II: 178-9] Nizam-ı Cedid döneminde ve akabinde iktidara gelenler iktidar hırsı ile kendilerini kaybederler. Adeta iktidar gücünü tadarak sarhoş olurlar. İktidar sarhoşluğu ile önlerini ve arkalarını görmekten aciz hale gelirler. Ayaklarının altında ne olduğunu anlamaya bile muktedir değillerdir.[Asım, II: 178] Gözlerini mal-mülk edinmek, servetlerini artırmak hırsı bürür [a.g.e., 9, 178]. Nefsani şeylere aşırı derecede zaafiyet göstererek israf ve gösteriş üzere yaşarlar [Asım, I: 332]. Alemdar'ın darbesiyle iktidara gelen devlet adamları da onca ibretlik olaya rağmen ders çıkarmazlar. Zevk u safaya dalarlar.⁶⁶

Yolsuzluklarının ve hırslarının yol açtığı hatalarının bedelini feci bir şekilde, rezil-rüsvey edilerek canlarıyla ödeyen Nizam-ı Cedid yöneticilerinin yerine gelenler de asla geçmişten ibret almazlar. Aksine katlettikleri veya sürgüne gönderdikleri zevatın mal-mülk vesair geride bıraktıklarına «aç kurt, koyun sürüsüne girüşür gibi» hücum ederler. Haksızlık ve zulüm ile işe başlarlar [Asım, II: 44].

Asım Efendi, bu dönem devlet ricali arasında dini inanç bakımından da zaafiyetler bulunduğunu da öfkeyle-ve belki mübalağalı bir şekilde- dile getirmektedir. Bazı devlet adamları ilmihal derecesinde bile dini bilgiye sahip olmadıkları gibi bazılarının ise inançlarında sapıklık derecesinde sapsmalar olur. Bu haldeki kimi devlet ricali «Türkî lisana tercüme olmuş tasavvuf kitapları»na aşırı derecede ilgi gösterirler. Cahilane iddialarınca mutasavvıfların rumuzla anlattıkları ve yabancıları oldukları konularla ilgili gizli sırları anlamaya çalışırlar [Asım, II: 7. Kimi Muhyiddin-i Arabî'nin cifrinden, kimi ehl-i keşf ve kerametten bir takım haberler naklederler, padişahı da-III.Selim'i-bunlarla

⁶⁵Nitekim, Nizam-ı Cedid'in önde gelen ricalinden Behiç Efendi, Kabakçı İhtilaliyle işbaşına gelenlere karşı yapılacak bir karşı darbe hazırlığının da yer alması için darbeden sonra aşağı-yukarı bugünün Maliye Bakanlığını karşılayan Defterdarlık kurumunun başına kendisinin getirilmesini şart koşar. Bu şartı kabul edilirse padişah ve yakın çevresini iğfal etmek için faaliyet göstereceğini belirtir.[Asım, II: 187] Behiç Efendi'nin şartı kabul edilir ve daha sonra Defterdarlık makamına da kavuşur.[Asım, II: 190] Asım, bu ve benzeri kişisel mevki makam beklentileriyle hareket eden darbecileri samimi bulmamaktadır.

⁶⁶ «Alemdar'ın kibri ve yakın çevresinin gaffeti yeniçerilerin güçlerinin kırıldığı kanaatine yol açtı. Duruma hakim oldukları zannıyla şahsi çıkarlarıyla uğraşmaya, servet edinmeye başladılar. «Her gece bir yerde» zevk u safa ile meşgul olmayı yeğlediler. Güzel kadınların elinde ud ve çeng dinleyerek işret ve eğlence alemlerine daldılar Şehvetlerine mağlup oldular. Kadınlarla düşüp kalkmaya başladılar. Böylece

aldatırlar [Asım, I: 357]. Devlet kademelerini işgal edenler arasında birbirlerine ömürlerinden hibe edilebileceğine inanan ve bunun için senet bile tanzim edenler bulunur.⁶⁷

Asım Efendi, sağlam dini bilgilerden yoksun bu ricalin İslam akidesinin dışına çıkan sapık mezheplere rağbet ettiklerini de ileri sürmektedir:

“«Bir alay bi-gâne-i dîn ve iman», «kimi hululî ve kimi cebriyye ve kaderiyye bir alay» mülhidlere ve zındıklara inandılar. Güya, şatafatlı hayatlarının, mevki ve makamlarının devamı bu mülhid ve zındıkların sayesinde olduğundan gönülden onlara bağlanarak, asılsız ve düzmece sözlerine, yalan ve tuzaklarına kapılarak «kise kese dirhem ve dinar ve boğça boğça pahalı emtia» verirlerdi. Sapık mezhep sahipleri kendilerine bağlanan ricali giderek «ehl-i ilim ve şeriattan» uzaklaştırdılar ve soğuttular. «Akide-i diniyye-i Muhammediyeyi» kalplerinden sildiler. Bu mülhidlerin, inkarcıların itibarı artarken ulema gözden düştü. Enderun ve Birun ricali bu mülhidlere bağlanarak adeta cism-i vahid gibi birlikte hareket ederek devlete hakim oldular. Bir mesele hakkında ferman sadır olduğunda bunların ileri gelenlerinden birinin mektubu olmadan, fermanın değindiği meselenin çözümü zorlaştırılıyordu.” [Asım, II: 7-8].

Devleti ele geçiren bu kesim III.Selim'in fermanını bile etkisiz hale getirecek kadar güçlenirler. Dindar, şerefli, insafli ve dürüst, din u devletin iyiliğini isteyen, memleket ve milletin menfaati için gayret eden olgun ve âkil devlet görevlileri ise itibar görmezler [a.g.e., 8]. Devletin tüm kurumlarında bozulma derinleşirken toplumun seçkin kesimleri, özellikle de devlet görevlileri şahsî ve adî çıkarlar uğruna hareket eden sapkın bir şeyhe yine adi çıkarlar için bağlanabilmektedir:

---

düşmanları, yeniçeriler karşısında- zayıf düştüler.”[Asım, II: 240-1]

⁶⁷ Nizam-ı Cedid ricalinden valide Sultan kethudası Yusuf Ağa'nın öldürüldükten sonra muhalefatı arasında bir senet çıkar. Senetde el-Hac Sadullah bin Ahmed takdir edilen ömründen Yusuf Ağa'ya tam yedi senesini hibe ettiğini söyler. Sened İrfanzade Arif Efendi, Kethuda Ahmed Efendi Kapu çukadarı Ömer Ağa, Müsahib Sarım Ağa ve diğer bir kısım zevat tarafından imzalanır. Bu olay halk arasında duyulur. Çoğu kişi bu olayı bir sapıklık ve ahmaklık olarak görür. Bu tuhaf olay Avrupa'da da duyulur. Osmanlı sefirleri konuya dair sorulara muhatap olurlar. Daha da ilginç söz konusu sened Mekke kadılığı payesi verilerek onurlandırılan Haffâfzâde Mehmed Emin Efendi tarafından da imzalanır ve mühürlenir. Asım'ın «safsata» olarak nitelediği bu senedin duyulması üzerine adı geçen kadı Gelibolu'ya sürülür. Asım, bu olaya

“Devrin[Nizam-ı Cedide] bilcümle ayan, erkân ve padişahın kurenası -yakın çevresi- acaip tavırları ve garip görüntüleriyle sihir yapma mesabesinde bir kuvvete sahip ve dünya malına düşkün Bursalı Şeyh Emin’in etkisi altında kaldı. Şer’-i şerife aykırı sözleri ve halleri olan şeyhe özellikle Bâbîâli ricali, katipler ve diğer memurlar esir ve kul gibi itaat ediyorlardı. Şek ve şüpheden ari olarak şeyhin zamanın kutbu olduğuna inanıyorlardı. Sapkın şeyhden bekledikleri şeylerin tamamına yakını ise dünya malı ve ikbaline münhasırdı. Din ve ahiret hususunda pek bir şey istemiyorlardı. Şeyhin huzuruna girdiklerinde ürkek ve korkmuş geyik gibi titriyorlardı. Benizlerinde kan kalmazdı. Her biri şeyhin hizmetine talip oluyor, hizmetine koşuyor, rızasını almaya çalışıyorlardı [Asım, II: 81-3].

Asım, bu kimselerin delalete düşmüş, sapıtmış, kafir, zındık, farmason türünden kimseler olduklarını da ileri sürer.[Köprülü, 1993: 670] “Devrin bu kibâr-ı zâdegâni, seçkinleri şeyhin dergahında adeta hizmet yarışına girdiler. Kimi gece-gündüz kahvecilik, kimi duhan/tütün- kimi de sofrâ türü hizmetlerde pervâne gibi dönüyorlardı. Kimi de iç ağası tarzında şeyhin önünde ayakta hazır durarak emir ve işareti bekliyordu. Bunların böyle sapkınlıkları «şer’-i şerife»nin kati naslarına aykırı idi. Mülhidâne hezeyanları vardı. Hususan vahdet sırrı, cismanî dirilme, mükellefiyetler ve ahkâm gibi hususlara ve dinin temel kaidelerine zındıkane bir şekilde taarruz ediyorlardı. Şeyh ise ilim ve irfandan yoksun boş zihinleri etkileyerek, insanların inançlarını bozuyor, kafalarını karıştırıyordu. Keramet ve rüyalarından vesair manevî özelliklerinden bahsederek bağlılarını iyice kendine bağlayarak tafra satardı. Bağlıları da adeta ona “kulluk bağı” ile bağlıydılar.” [Asım, II: 83]. Asım, bunları devleti istila eden, arsız ve alçak karakterli kişiler olarak nitelendirmektedir [a.y.].

Asım, bazı devlet görevlilerini de farmasonlukla suçlar. Sihir, simya ve efsunculuk gibi hususların farmasonluğun işi olduğunu söyleyen Asım, silahşorân-ı hassadan Hasan Ağa’nın bunları Avrupa’da farmasonlukla öğrenerek memlekette fitne ve fesad çıkarmakta kullandığını kaydetmektedir [Asım, I: 242-3].

---

inanmakta güçlük çeker. Böyle bir saçmalığın şakacı ve latifeci bir mizaca sahip Yusuf Ağa’nın bir şakası olabileceğini de kaydetmektedir. [Asım, II: 53-6]

3.2.2.2. Taşrada Devlet Otoritesinin Tahribi

18. yüzyılda idarededeki bozulmanın, devlet otoritesinin sarsılmasının en somut ve şiddetli tezahürleri ve sonuçları taşrada ortaya çıkar. Merkez-taşra ilişkileri son derece zayıflar. Devlet otoritesi Mısır ve Arabistan gibi uzak bölgelerde olduğu gibi Edirne gibi başkente çok yakın bir bölgede, Rumeli ve Anadolu'nun pek çok yerinde yok denecek hale gelir.

19. yüzyılın eşiğinde taşra özellikle Rumeli “nizam ve kabzadan” çıkmış haldedir.[Asım, I: 371; Hezarfen, 2000: 205 vd.] III.Selim'in saltanatında memurların liyakatsizliği ve devlet adamlarının rehavetinden taşranın asayışı büsbütün bozulur. Hem Anadolu taraflarında hem Rumeli'de yolların emniyetsizliği devam eder. [Asım,II: 230; Ahmed Cavid, a.g.e., 56] Asım, Rumeli'de yolları kesen, yolcuların eşyalarını yağmalayan eşkıyayı «haramiler» diye niteler.[Asım,I: 370] Hicaz taraflarında çıkan karışıklıklar önlenemez. Hac yolu tehlikeye girer.[Asım,II: 2] Arabistan'da 100.000'den fazla urban/Arap bedeviler tuğyan ve galeyanları ile başta Hicaz olmak üzere bölgenin asayişini, hac yollarının ve hacıların emniyetini yok ederler. Devlet vehhabî isyanlarını bastırmakta aciz kalır.[Asım,I: 150-2; Asım,II: 123] Vehhabilerin, Suudlu asilerin şekavetleri öyle artar ki, 1807 senesinde hacılar hac farizasını ifa edemezler. Suudlar, hutbelerde padişahın adını okutturmazlar.[Asım,II: 120-1] Devletin atadığı kadı veya vekilinin, atandığı kazaya girmesine bölge ayanı engel olabilmektedir. Bir kazanın kadı, müsellim ve zabitleri ayan tarafından atanabilmekte, vergi vesair gelirler ayan için toplanabilmektedir.⁶⁸ Bu halin yanında taşranın sorunlarına dair merkeze gönderilen dilekçelerin hasırlı edildiği olur [Asım, I: 229, 230-1].

18.yüzyılın özellikle ikinci yarısında merkezdeki devlet görevlilerinin yolsuzluk ve suiistimallerine paralel olarak taşrada da yolsuzluk ve halka ağır zulümler yapılır. Bu zulüm hem Rumeli'de hem de Anadolu'da vali, muhafız, ayan, yeniçeri v.b. ünvanlar taşıyan resmî veya gayri resmî gücü ve nüfuzu olanlar tarafından yapıldığını Asım Efendi çeşitli olaylarla anlatır.

⁶⁸“Ruşçuk havalisi celâli serserilerinden olan Trisniklioğlu'nun hakimiyeti altında bulunduğuandan kadı, müsellim vesair zabitleri Trisniklioğlu tarafından atanırmış ve vergi ve gelirler de kendisi için toplanırmış. Nitekim gönderilen naibi «ayan-ı belde» olan eşkıya kazaya yaklaştırmadı.” [Asım, I: 334].

Van muhafızı Feyzi Paşa, tamahkârlığından kendisine emanet edilen reaya, beraya, fukara ve zengin velhasıl her kesimden ahaliye zulüm ve eziyet eder.[Asım,I: 149] Belgrad, Vidin, Bender ve Hotin gibi serhat boylarındaki halk yeniçeri, vali, ayan ve eşkıyanın zulümlerinden bizar kalır. Yeniçeriler kanuna ve dine muhalif fahiş hareketlerde bulunarak reayaya türlü türlü eza ve eziyet ederler. Reayanın emval ve eşyalarına el uzatmaktan başka evlat ve kadınlarına da musallat olurlar. Bu çirkin hareketleriyle özellikle Belgrat sakinlerinin hayatları berbat olur. Devlet yeniçerilerin Belgrat halkına yaptıkları zulümleri önlemekte, onları Belgrat'tan temizlemekte çok zorlanır [Asım, I: 219-20, 363-4].

Yine Belgrad yöresinde olduğu gibi Antep'te de yeniçeriler halkın asayişini sağlayacakları yerde asayiş yok eden, halkın mal, can ve namusuna musallat olan zorba güçler haline gelir. Buna karşın Antep'te olduğu gibi bazı yerlerde taşranın güvenliğini ayan gibi yerel güçler sağlamaya çalışır. Bu bağlamda bazı ayanlar gerek kendi gerekse buldukları bölgenin asayişini sağlamak için çok sayıda silahlı adam bulundururlar. [Asım, I: 370-1; Asım, II: 228-34] Fakat taşrada devlet otoritesi kalmadığından bazen devletin hizmetinde olan, bulunduğu yörenin emniyetini sağlayan ayanı taşradaki resmî güçler kişisel çıkarları ve hırsları uğruna devletle çatışır hale getirirler. Çıkan çatışmalardan insanlar memleketlerini terk etmek zorunda kalır [Asım, II: 228-34]. Hülasa, taşrada nüfuz ve kuvvet sahipleri arasında mücadele ve çatışmalarda halk büyük zarar görür. Dirlik ve düzenin bozulması göç hareketlerine de sebebiyet verir.

Nizam-ı Cedid dönemi devlet vekilleri Fransız hayranlığı üzere keyiflerine göre yaşarken taşrada halkın sorunlarına kulaklarını tıkırlar. Arpalık ve mansıplarına keyiflerine göre zam yaparak, «kapu harcı» adına «avaid» gelirler ihdas ederek fukara ve raiyyeye zulmederler. Devlet adamlarının bu zulmüne ayanlar da vergileri arttırarak katılırlar. Zalim ayan ve idareciler «fukara ve zuafaya» karşı zulümlerini arttırırlar. Halk iyice fukaralaşır, emniyetsizlikten ve yoksulluktan bunalır [Asım, I: 373, 376]. «Ve pençe-i işkence» ile aciz kalan halk gece-gündüz ah ve beddua ederek bu zalimleri «kahhar olan Allah'ın intikam kılıcına havale» ederler. Asım, halkın maruz kaldığı zulmün ve haksızlığın şiddetini ifade etmek için olsa gerek “bu zalimlerin zulümleri «zuhûr-ı gayret-i Rabbaniyeye» sebep olacağı bellidir.” demektedir [a.g.e., 376].

3.2.2.3. Ayanların Tahakkümü

Asım Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde asıl zorbalığı ayanlar yapmışlardır. Devlet adamlarından her ne kadar isyan edenler olmuşsa da bunlar devlet içinde devlet gibi hareket etme amacı taşımayan, bir takım hak talebi veya çekememezlikten doğan hareketlere girişmişlerdir [Asım, II. 223-4]. Oysa ki ayanlar adeta devlet içinde devlet gibi, padişahlar, melikler gibi hareket ederler.

Asım, ayanların bu tarzını, adeta Osmanlı hanedanı yanında yeni hanedan kurma girişimi, devlet otoritesinin ülke sathında parçalanma ve iptali olarak görmektedir. 18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iktidarın İstanbul dışındaki yerel güçler tarafından bir şekilde parçalanmasını veya merkezle birlikte ortaklaşa kullanılmasını «zorbalık» olarak nitelendirmektedir. Ayanların hareket tarzını taşranın bir nevi istila edilmesi olarak görmektedir.

“Bütün Osmanlı tarihinde «zorbalık; ayân namına olan memleket müstevlilerinden [istilacılarından] zuhûra geldiği aşikârdır. Önceki sultanlarda ve hususan Sultan Selim[III.] devrinde «tavâif-i mülûk tarzında[padişahlar, krallar gibi] her katırı [bölgeyi] bir ayan hazelesi zabt ve memâlik-i hakaniyeyeyi emlâk-i mevruseleri[kendilerine miras kalmış] gibi» temellük ettiler, hakimiyetleri altına aldılar.” [Asım, II: 224].

1768-74 Osmanlı-Rus savaşları neticesinde devlet otoritesinin zayıflamasıyla ayanlar hızla güçlenir. Çok geniş bölgeler ayanların denetimine geçer, devlete meydan okurlar, devlet otoritesini çiğnerler.[Karpata, 2000:135-6] Her ayan bulunduğu beldede hükümdarlar gibi hareket etmekten çekinmez, istediği tasarrufda bulunarak hüküm sürer.[Asım, I: 383] Bu bağlamda Kemal Karpata'nın belirttiği üzere 18.yüzyılın en belirgin özelliği Osmanlı toplumunda yönetici sınıfın dışında ayanların en etkin toplumsal kesim haline gelmesidir.[Karpata, a.g.m.,134] Nizam-ı Cedid döneminde ise ayanların etkinliği kırılmak istenirse de ülkenin her tarafında nüfuz ve kuvvetleri artmaya devam eder. Asım özellikle Rumeli ayanları üzerinde genişçe durur.

Vidin havalisinde Pasbânzade, Şumnu ve Ruscuk'ta Tirisniklioğlu ve daha sonra Alemdar Mustafa Paşa Edirne'de Dağdevirenoğlu, Siroz'da Sirozî İsmail Bey,

Arnavutluk ve Mora havalisinde Tepedenli Ali Paşa, Silistre’de Yılıkoğlu, İbrail tarafında Nazirî Ahmet Ağa tahakküm yoluyla Rumeli’yi temellük edinirler, kendi mülkleri haline getirirler.[Asım, I: 104,367] Bu ayanlardan başka birçok belde mütehakkim mütegalibenin hükmü altına girer. Her biri istibdada başlar. Hakim oldukları bölgeleri çeşitli yolsuzluk ve zulümlerle kontrol ederler. Bu arada aralarında nüfuz mücadelesi başlayarak birbirlerini bertaraf etmeye çalışırlar.[a.g.e., 367-8] Halkı soymayı, keyfi hareket etmeyi sürdürürler [a.g.e., 373]. Değerinden fazlaya aldıkları mukataalardaki zararlarını veya masraflarını halktan ağır vergiler alarak çıkarırlar [Asım, II: 10]. Böylece olan ahaliye olur.

Asım Efendi, devlet hakimiyetinin sarsıldığı taşrada, kendilerini devletin yerine koyan ayanların elinde ahalinin perişan olduğunu çarpıcı bir ifadeyle açıklamaktadır:

«Padişahların ırz ve harem-i sarayları mesabesinde olan ibâd[halk] ve bilâdına [beldelere]» el atarak musallat oldular. «Ve reaya ve berâyayı canlarından bî-zâr ve nice hanedânları [evleri, aileleri] nân-pâyeye [bir ekmek parçasına] muhtaç ederek» perişan ettiler. Hakim oldukları bölgelerin düzenini alt-üst ettiler.”[Asım, II:224]. Ayanlar krallar, hanedan sahipleri gibi hareket etmeleriyle «bünyan-ı devleti» bozarlar. «Ve erkân-ı saltanatı» sarsarlar [a.y.].

Nizam-ı Cedid’in ilanından önce devletin çöküşüne yol açan problemlerin tespiti ile çözüm arayışına dair III.Selim’e layiha/rapor sunanlardan devrin sadrazamı Koca Yusuf Paşa ve Tevkii el Hac Mehmed Hakkı Bey’e göre de taşrada asayişin bozulmasına, devlet otoritesini tahrip edilmesine yol açanlar ayanlardır [Ergin, 1995: 224]. Fakat çöküş sürecinde ayanlar hakkında farklı düşünen layiha sahipleri de bulunmaktadır.⁶⁹

Devlet taşradaki ahalinin şikayetlerini yerinde incelemek ve sorunlarına çözüm bulmak için mübaşirler gönderirler [Asım, I: 370]. Fakat merkezden taşraya geçici görevle ve bazı emirleri bildirmek üzere icraî yetkilere de sahip olarak taşraya gönderilen mübaşirlere ayanlar itibar etmezler.[a.g.e.,373]

⁶⁹ Defterdar Mehmed Şerif Efendi vergilerin adilane toplanabilmesi her kazaya devlet tarafından ayan tayin edilmesini, Muhasebe-i Evvel el-Hac İbrahim Efendi de devletin kötü gidişattan kurtulması için bazı işlerin ayanlara verilmesini önerir.[Ergin, 1999: 224]

Asım Efendi, Rumeli ayanlarının özellikle söz ve hareketleriyle saltanatı, devleti tahfif ederken Anadolu ayanlarının ise özellikle devletin gelirlerine el atarak devlete zarar verdiklerine işaret etmektedir:

“«Rumeli ayanlarının suret-i iddia ve savb-ı saltanatı kavlen ve fiilen ne derece tahfif ettikleri ortadadır. «Sirozî İsmail Bey gibi» görünüşte devlete itaat edenler dahi «mabeyn odası gibi iki yüzlü münafık olmakla suretâ kurnazlıklarından, zâhiren bende-i devlet ve bâtinen» aynı karakterde olanlar çıkar birliği yapmaktadırlar.” [Asım, II: 224].

«Lakin Anadolu ülkesinde cümleden» önce «zâhiren Devlet-i Aliyye'nin pehlüvan bâkisi gibi her derdine derman-ı hazır add ve itibâr olunan Cabbarzâde ve Karaosmanzâde» gibileri ülkeyi tedricen ve zorla ele geçirerek, geniş bölgelerde birer padişah gibi hükmediyorlardı. Hükmettikleri bölgelerin bütün gelirlerini kendileri alıyorlardı. Devlete ise avuçla yolluyorlardı. İşlerine gelmeyen emirleri ve talepleri duymamazlıktan geldikleri şahit olduğumuz hususlardandır. «Devlet-i Aliyye tarafına» verdikleri sözün bir ciddiyeti yoğidi. Bu gibiler dost görünen düşman olduklarından «düşman-ı zâhiriden eşedd hasım» olduklarından şüphe yoktur.” [Asım,II: 225].

Devlet otoritesini taşrada tahrip eden ayanlara bu derece şiddetle saldıran Asım, onların bu hale gelmesinde devlet adamlarını suçlamaktadır. Ayanların dizginlerinin serbest bırakılmasının «büyük hata» olduğunu kaydetmektedir. Vükelâ-yı devletin, sadece nefsanî, kişisel çıkarları uğruna «vüzera tarafına[taşradaki mülki amirlere, valilere v.d.] itibar etmeyüb ayanları tercih» ettiklerini belirtmektedir [a.y.].

Devlet ile ayanların karşılıklı olarak birbirlerinin güçlerinden yararlandıkları da olur. [Karpat,a.g.m.,136-7] Ayanlar devletten aldıkları ünvanlarla ve görevlerle bölgelerinde daha da nüfuzlu hale gelirken, devlet de isyan eden reayasının veya görevlilerin bastırılmasında ve savaşlarda ayanların kuvvetlerinden, bilgi ve istihbaratlarından yararlanır [Asım, I: 156, 194, 201].

Devlet taşrada otoritesini o kadar kaybeder ki ve buna karşı ayanlar da o kadar güçlü ve nüfuzlu hale gelir ki, vali tayininde ayanları dikkate almak, onlarla bu konuda istişare

etmek gereğini duyar. Tayin edilecek valiye itaat edilip edilmeyeceğini dahi sorar.⁷⁰ Devlet bazen de nüfuz ve dirayetinden dolayı tayin edilecek valiyi kaale almayacağından dolayı ayanı geniş yetkilerle vali tayin etmeyi tercih eder.⁷¹ Böylece nüfuzlu, dirayetli ve silahlı birlikleri bulunan ayanları devlet çarkına dahil eder. Ayanlar da devletten aldıkları unvanlarla meşruiyet kazanmaya çalışırlar.

Asım Efendi, Rumeli ayanlarına değinirken ayanlarla devlet adamları arasındaki rüşvet ve yolsuzluk üzerine kurulu çıkar ilişkisinin ahalinin soyulmasına yol açtığının altını çizer. Ayanlardan herbiri devlet adamlarından veya padişahın yakınlarından birine sureta bağlı görünerek ve onlara yüklü paralar ve hediyeler göndererek daha rahat hareket etmeye çalışırlar. Tasarruflarında olan mukataalara zam yaparak verdikleri rüşveti fukara ve reayadan çıkarırlar [Asım, I: 366-7].

“Ayanlar mukataa sahiplerine ve mübaşirlere bir hayli paralar ve hediyeler gönderdiklerini bahane ederek verdiklerini kat kat ahalden salyane yoluyla çıkarmaktadırlar. Devlet gelirlerine de bu surette el atarak haksız kazanç alanlarını genişlettiler.”[Asım, I: 367]

Ayanlar kendi aralarında da hakimiyet mücadelesi verirler. Asım, ayanların bu mücadelelerini “av peşindeki köpeklerin yarısına” benzetmektedir. İstanbul’daki devlet ricali de bu rekabeti çıkarları için fırsat bilir:

---

⁷⁰Ahmed Asım, başka bir yerde eleştirdiği Sirozî İsmail Bey’in devletin yanındaki tavırlarını da övmektedir. İsmail Bey’in Rumeli’de nüfuz sahibi, devlete sadık, Rumeli’nin ahvaline vakıf olduğunu, Edirne vakasında, Dağlı isyanlarında ve Sırp ayaklanmasında devletin hizmetinde bulunduğunu belirtir. Bu özelliklerinden dolayı, devlet Rumeli’ye nasıl birinin vali tayin edilmesi gerektiğini ve kendisinin tavrının nasıl olacağını yazılı olarak sorar. İsmail Bey’de mutmain ve emin olacağı bir vezir Rumeli’ye vali tayin edilirse emir ve görüşüne tabi olacağını, hizmet ve sadakatında elinden geldiğince kusur etmeyeceğini taahhüt eder.[Asım, I: 156]

⁷¹Rusçuk ayanı Tirisniklizâde İsmail Ağa öldürüldükten sonra Alemdar Mustafa Ağa [daha sonra Paşa] devletin onayını alarak Rusçuk ayanı olur. «Kapucubaşılık ünvanıyla» temayüz eden Alemdâr Mustafa Ağa Tuna boylarında Rusların hareketleri, Eflak ve Boğdan’daki gelişmeler konusunda iyi bir istihbarata sahip, uyanık ve dirayetli bir kişidir.[Asım, I: 194, 201] Devlet bu bölgedeki olaylardan ve Rusya’nın tecavüzlerinden dolayı Tuna sahillerine kudretli ve dirayetli bir vezir tayinin gereği üzerinde durur. Fakat Alemdâr bölgede son derece etkindir. Tayin edilecek valiyi kabul etmeyeceğinden ve kendisinin liyakatli ve muktedir kişiliğinden dolayı vezir olmaya layık olduğuna hükmedilir. Bu sebeplerle Alemdâr’a üç tuğlu vezirlik ve Silistre eyaleti tevcih edilir. [Asım, I: 215-6] Bu yolla devlet merkezden tayin edeceği valinin ayanların nüfuzundan dolayı etkin olamayacağından hem bölgeyi iyi tanıyan hem de kudretli bir

“Av peşindeki köpeklerin yarışı gibi hakimiyetleri altına aldıkları bölgeleri sömürerek harap eden ayanlar da kendi aralarında yarışıyorlardı. Ve bazen devlete kafa tutan «Serkeşân-ı ayân» birbirlerine hile yaparak tefrikaya düşüyorlardı. Tamahkârlıklarından birbirleriyle çatışıyorlardı. Dişlice olan itibar ve nüfuzunu artırıyorlardı. İstanbul’daki devlet ricali de balık gözeten dalyancı gibi galip gelen tarafa döner ve o taraftan gelen hediyelerle ve paralarla servetlerini arttırıyorlardı. Bu keyfiyet giderek bütün ayanlara sirayet etti. Devlet adamları ile aralarındaki çıkar ilişkisi sayesinde serkeşliklerini sürdürebiliyorlardı. Ülkenin bir çok yöresine el atarak tahakkümleri altına alıyorlardı” [Asım, I: 367].

Asım, taşradaki bu zalimlerin özellikle Rumeli’de muhaliflerini bertaraf etmeleriyle daha da güçlü konuma geldiklerine ve zenginleştiklerine de değinir. Böylece zulümleri ve serkeşlikleriyle giderek azgınlaşırlar.[Asım, I: 376] Asım, Nizam-ı Cedid’e düşman olan, devletin emirlerini dinlemeyen Rumeli ayanlarını «Rumeli müstevlileri» diye niteler, onları birer istilacı olarak görür [Asım, I: 106].

Nizam-ı Cedid’in kaldırıldığı haberleri ile Rumeli’de asayiş daha da bozular. Ayan ve yeniçeri isyanları, dağlı eşkıyasının azgınlıkları yeniden alevlenir.[Asım, I: 384] Rumeli, Nizam-ı Cedid boyunca sürekli sorunları bitmeyen bir bölgedir. Hemen hemen her tarafında ayanlar hüküm sürdüğünden ve yine bu bölgede yeniçeriler de etkin olduğundan, ahali de Asım’ın ifadesiyle «yeniçeri taslakçısı» olduğundan Rumeli merkezden kopmuş gibidir. Dağlı eşkıya hareketleri, güçlü ayanları ve sık sık çıkan isyanlarla Rumeli, Nizam-ı Cedid sürecinde son derece dikkat çekicidir. Bu bölgede sık sık isyan veya başkaldırı ateşi alevlenebilmektedir. Bu özellikleriyle Rumeli, Nizam-ı Cedid’de devlet otoritesinin yok olduğu, isyanların, eşkıya hareketlerinin ve ayanların hakimiyetlerinin geliştiği, kolayca ortaya çıkabildiği bir mahiyet arz etmektedir.

3.2.2.4. Ayanların İdari Suiistimallere Tepkisi

Ahmed Asım, Nizam-ı Cedide devrinde devletle problemi olan her ayanı veya taşradaki bazı yöneticileri aynı kefeye koymamaktadır. Ona göre bazı ayanların iktidara tavırları taşra görevlilerinin yanlış tutumları ve şahsi çıkarlarına göre hareket etmelerine ve

---

ayanı vezir rütbesiyle vali tayin etmeyi tercih eder. Alemdâr da devletten daha önce aldığı «kapucubaşılık» ve akabinde vezir ve vali unvanlarıyla konumunu daha da güçlendirir.

merkezdeki devlet ricalinin de taşradaki olayların iç yüzünü araştırmadan haklarında haksızca verdikleri kararlara ve iktidardakilerin haksızlıklarına ve yetkilerini kötüye kullanmalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tavırları veya başkaldırıları devlete karşı değildir.[Asım, II: 227]

Asım bu kanaate taşrada iktidarla sorunlu hale gelen nüfuz sahibi bazı kişilerle bizzat görüşmesi sonucu varmaktadır. Bu kişilerin aslında isyan halinde olmadıklarını fakat isyan etmiş gibi gösterildiğini ve taşra yöneticilerinin entrikalarıyla devletle çatışır hale getirildiklerini kaydetmektedir. Bunlarla ilgili bir çok olayın saptırılarak devlet katına yanlış aktarıldığını ve bu yüzden gerçekte devletle bir sorunu olmayan bu zatların sorunlu kişiler haline geldiğini belirtmekte⁷² ve bunu “ibretlik” bir durum olarak görmektedir. Kaldı ki, bu olayların gerçek sebepleri görüldüğü veya devlete aktarıldığı gibi değildir.[a.g.e., 227-8] Asım bu görüşünü teyit etmek için Antep’te meydana gelen olayları ve bu şehrin ayanı Mehmed Nuri Paşa’nın tavrını da anlatmaktadır.⁷³ Bu

⁷² «Nice maddeler vukubulmaktadır. ki; hakikatı başka olub ve der-i devletde sûret-i diğerde fehml olunmağla bilâ-tebeyyün ve istiksâ aks-i kazıyye üzere muktezası icra olunur.» [Asım, II: 227] Asım Efendi bu bağlamda vakantüvis Edib Efendi’yi bu olayları saptırmakla suçlamakta, hakikate aykırı şekilde yazdığını ileri sürmektedir. [Asım, II: 228]

⁷³ Antep ayanı Mehmed Nuri Paşa, resmî görevi ve payesi olmayıp Antep mukataasına tasarruf eden, Antep’in ileri gelen ailelerinden birine mensup nüfuz sahibi, bazı zalimlikleri olsa da devletin ve bulunduğu bölge halkının hizmetinde olan, itibarlı, ilim adamlarına saygılı bir zattır. Savaş zamanında devletin taleplerini yerine getirmek için gayret eden böyle bir ayan taşradaki resmî güçlerin çekememezlikleri ve iftiralarıyla devletle karşı karşıya getirilir. Etrafı çok kalabalık silahlı güçler tarafından sarılır. Bu güçler bulunduğu şehri, Antep’i kuşatıp topa tutar ve yağmalar.[Asım,II:228-34] Bizzat bu olayların içinde kalan Asım, Mehmed Nuri Paşa’nın bir ayan olarak bölgesinde ve devlet nezdindeki fonksiyonunu teferruatıyla anlatmaktadır.

“Mehmed Nuri Paşa Antep’in etrafındaki «tavaif-i ekrâd ve terâkime»nin saldırılarından şehrin ve yolların emniyetini de sağlamaya çalışırdı. Yine şehirde bulunan yeniçerilerden «daire-i edeb ve itaattan huruç edenler»e, şer ve şekavetde bulunanlara haddini bildirirdi. Ancak bunları yapabilmek için mecburen yanında silahlı adamlar bulundururdu. 1788-89 Osmanlı- Rus savaşı sebebiyle hükümet Mehmed Nuri Paşa’dan 500 nefer süvari ile sefere katılmasını istedi. Mehmet Nuri Paşa, Antep’in asayışı bakımından kendisinin Antep’te kalmasını uygun bularak çıkarabildiği 300 nefer süvariye silahdarı Ahmed Ağa’yı başbuğ tayin ederek Rakka valisi olup sürümlülikle memur olan Firuz Paşa’nın emrine verdi. Geri kalan 200 neferin bedeli olarak Tokat tüccarlarından birinden tahsil edilmek üzere 15.000 gurusluk bir sened ve kıymetli hediyeler verildi. Ancak Firuz Paşa, Mehmed Nuri Paşa’nın silahdarı Ahmed Ağa’yı yanılarak ondan önce Tokat’a varır. Poliçe olunan meblağı alarak firar eder.” [Asım, II: 228-9]

Durumdan haberdar olan Mehmed Nuri Paşa keyfiyeti İstanbul’a yazılı olarak bildirir. Fakat tahriratı hasıraltı edilir. Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Mehmet Nuri Paşa’nın sefere katılmaktan kaçındığı ve isyan ettiğini düşünerek idam edilmesi gerektiğini düşünür. Bu durumu fırsat bilen Antep’teki yeniçeri ağası, Mehmed Nuri Paşa’yı çekemeyen Halep valisi ve vezir Divrikli Köse Paşa çeşitli iftiralarla Mehmed Nuri Paşa’nın idamı hakkında İstanbul’dan emir çıkartılmasını sağlarlar. 1789 yılında Divrikli Köse Paşa, Maraş ve Kilis mutasarrıfları Ömer ve Mahmud Paşalar ve ekrâd ve terakime taifesinden 30.000’den fazla bir kuvvetle «bal yemez topları» da yanına alarak Antep’e saldırır. Antep topa tutulur. M. Nuri Paşa «can ve baş kaydına düşüp nâ-çâr» saldırganları def etmek kasdıyla karşı koyar.[Asım, II: 230-1] Birkaç ay üren çatışmalar sırasında halk perişan olur. Camiye, çarşıya, hamama gidenler payımal edilir. Antep, can

bağlamda Asım, ayanların taşra yöneticileriyle ve iktidarla çatışmalarının arka planını irdelemekte, olayların sonuçları yanında çıkış nedenlerini de analiz etmektedir. Bu yaklaşımıyla aynı zamanda olayları gördükleri veya gösterildikleri gibi peşin hükümle ele almamak gerektiğini de göstermektedir.

Dördüncü bölümde Nizam-ı Cedid yöneticilerine yönelik tepkilerde daha genişçe belirtileceği gibi Asım; Pasbanzâde[Asım, II: 225], Cezzar Ahmed Paşa [a.g.e.,225-6] ve Payaslı Küçükalioğlu Halil Paşa [a.g.e., 226-7] ve Antep ayanı Mehmed Nuri Paşa gibi kişilerin aslında devlete karşı bir tavırlarının olmadığını, devlete bağlı olduklarını, muhalefetlerinin ve başkaldırılarının devlet imkanlarını ve yetkilerini şahsi çıkarları için kullanan, ülkeyi kötü yöneten devlet adamlarına karşı olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

3.2.2.5. Asım'ın “Celalî” Terimini Kavramlaştırması ve Eşkiyalık Hareketleri

Ahmed Asım 17.yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan ve memlekette dirlik ve düzen bırakmayan eşkiyalar için kullanılan “celali” terimini 18.yüzyılda ve 19.yüzyılın başlarındaki eşkiyalık hareketleri için kullandığı gibi kanun, hak-hukuk tanımamazlık, keyfi hareket etmek, devlet otoritesini ciddiye almamak gibi anlamlarda da kullanmaktadır.

Asım, devlet otoritesini iptal edenlerin, kamu malına el atanların, devlet içinde devlet olmaya kalkışan bazı ayanların,“kurtarılmış bölgeler”, nüfuz alanları oluşturanların “celalî” olduklarını ve “celalilik” yaptıklarını düşünmektedir.⁷⁴ III.Selim devrinde isyan edenleri, devlet otoritesini tanımayanları “ celaliler” terimi ile de ifade etmektedir [a.g.e., 347]. Ayrıca Nizam-ı Cedid'e bir tepki olarak Rumeli'de zuhur eden dağlı eşkiyasını “celaliler” diye de nitelemektedir [a.g.e., 369]. Celali veya eşkiya olmak için illa dağa çıkmanın gerekmediğini, devlet otoritesini hiçe saymanın da “celali”-eşkiya olmak-anlamına geldiğine işaret etmektedir [Asım, I: 334].

---

pazarına döner. Şehirdeki yeniçerilerin yol göstermesiyle temayüz eden ailelerin evleri yağmalanır.[a.g.e., 232-3] «Bir gece bilcümle ahali, hacı ve hoca ve büyük ve küçük şehrin bir canibinden hurûc edüb Rakka ve Malatya taraflarına» kaçarlar. Halkın şehri terk ettiği duyulduğunda şehri kuşatanların hepsi birden içeri girerek «üç gün üç gece cemi hane ve dükkan ve hanlarda mevcut olan zi-kim [kıymetli] emvâl ve eşya yağma ve talan» edilir. [Asım, II: 233-4]

Asım, celaliliğe yol açan faktörlere de değinmektedir. Ağır vergiler gibi halkın tahammülünü aşan uygulamaların, halkın şikayetlerine devletin itibar etmemesinin [Asım, I: 358], daha da kötüsü adalet müessesesinden ümidin kesilmesinin celaliliğe, anarşiye ve isyan hareketlerine yol açacağına dikkat çekmektedir [Asım, I: 368-9].

18.yüzyılın ikinci yarısında taşrada düzeni sarsan ve halkı perişan eden başlıca faktörlerden biri de eşkıyalıktır. Bu dönemde yıllarca süren savaşlarda memleket harap olmuş, halk bitap düşmüştür. Memleketin her köşesinde Celaliler peydah olmuştur. “Levent” eşkıyası özellikle Anadolu’da asayişini yok ederken “dağlı eşkıyası” da Rumeli’nin emniyetini tahrip eder [Asım, I: 340; Hezarfen, 2002: 218 vd.]. Yüz bin kişiyi aşan Levent Eşkıyası⁷⁵, Anadolu’nun her tarafına yayılır. Halka musallat olur [Asım, a.y.] Eşkıyayı defetmek için «neferat tahsis olunarak» başlarına da «kır serdârları» tayin edilir.[Asım, I: 95] Eşkıyaların bu kadar çoğalmasında savaşların uzun sürmesi sebebiyle taşranın asayişini ile gereği gibi ilgilenilememesi etkili olur [Cevdet Paşa, 1994a:329].

Asım Efendi, celali ve levent zorbalığının önceki devirlerde ki durumuna da değinmekte, ülkeyi kötülük ve huzursuzluğa gark ettiğini belirtmektedir. Kanun tanımamazlığın ve anarşinin bu en şedid ve azgınının Sultan Ahmet(1603-1617) zamanında zuhur ettiğini kaydetmektedir. Bu dönem celali eşkıyalarını Kuyucu Murat Paşa ortadan kaldırır. Asım’a göre I.Abdülhamit[1774-1789]devrinde isyan bayrağını yükselten levent eşkıyası zikredilen celalilerden sayı bakımından daha fazla olduğu gibi eşkıyalıkları da çok daha şiddetlidir.⁷⁶ Leventlerin halka ve beldelere verdiği zararın,

⁷⁴“Ruscuk havalisi celâli serserilerinden olan Trisniklioğlu’nun hakimiyeti altında bulunduğu kadı, müsellim vesair zabıtları Trisniklioğlu tarafından tayin edilirmiş. Vergi ve gelirleri de kendisi için toplanmış. Nitekim gönderilen naibi « ayan-ı belde » olan eşkıya kazaya dahi yaklaştırmadı.” [Asım, I: 334]

⁷⁵ Cevdet Paşa “levend” teriminin eşkıya terimiyle nasıl birlikte kullanıldığını şöyle açıklamaktadır. Osmanlı Devleti’nde deniz askeri “levend” tabiriyle anıldığı gibi vezir kapılarında kullanılan askere de levend denilmiştir. Önceleri timarlı deniz askeri olan levendler, denizcilikteki sarsıntıdan sonra bir ocak halinde teşkilatlandırılırlar. Fakat disiplin altına alınmazlar. Anadolu içlerine yayılarak başıboş dolaşmaya ve halka zarar vermeye başlarlar. Savaş zamanlarında bunlara başka kimseler de katılır, Anadolu’yu yakıp yıkmaya başlarlar. Devlet 1776’da her tarafa gönderdiği evamir-i aliyye ile vezir veya vali kapılarında kullanılan askerlerin artık “eşkıya” anlamını çağrıştıran levend tabiriyle anılmamalarını ve kılık değiştirmeleri emredilir. Levend Ocağı da kaldırılır. Ardında levendlerin[eşkıyaların] üzerine gidilerek ortadan kaldırılırlar [Cevdet Paşa, 1994a: 329]

⁷⁶Asım Efendi levent eşkıyalığını geçmişte levent başı ağası olup daha sonra bir yolunçu bularak canını kurtaran ve vezirlerin kapılarında delibaşlık yapan Karaca Battal Ağa adlı eski bir eşkıyanın bizzat kendisine anlattıklarına dayanarak anlatmaktadır. [Asım, I: 341] Cevdet Paşa da Asım Tarihi’inden levent eşkıyasına dair bu kayıtları Tarih’ine nakletmekte, fakat eşkıyanın 100 000.den fazla olduğu bilgisinin yanlış olduğunu, mübalağa yapıldığını belirtmektedir [Cevdet Paşa, 1994a: 329-330]

yaptığı kötülüğün haddi hesabı olmaz. Özellikle binlerce levent eşkıyası Sivas, Tokat ve civar havaliyi yakıp yıkarak talan eder [Asım, I: 341]

18.yüzyılda I.Abdülhamit döneminde ortaya çıkan levent eşkıyalığından başka III.Selim devrinde de Rumeli’de «Dağlı namında Dağiler» eşkıya hareketi zuhur eder.[Ahmed Cavid, a.g.e., 56; Asım, I: 358] Asım, dağlı eşkıyasının çoğalmasında Nizam-ı Cedid’de ağır vergilerle halkın ezilmesinin etkili olduğuna inanmaktadır. Nizam-ı Cedide reformlarının finansmanını sağlamak için konan ağır vergilerle halkın ezildiğini, vergilerin indirilmesi için yalvarıp yakardığını anlatırken eğer halkın şikayetlerine kulak verilmezse celali hareketlerinin doğabileceğini söyler.[Asım, a.y.] Nitekim Asım, bu endişesinde haklı çıkar. Dağlı eşkıyasının kanun ve nizamları süistimal eden yöneticilerin kötü yönetimlerine göz yumulmasına bir tepki olarak ortaya çıktığına işaret eder.[a.g.e.,368] Makam ve yetkilerini kötüye kullananlara göz yumulmasının toplumun devlete olan güvenini ve bağlılığını zedelediğini, adalet müessesesinin işlemediği kanaatinin ortaya çıktığını ve bu halin dağlı eşkıyasının çoğalmasına zemin hazırladığını belirtmektedir.[a.g.e., 368-9] Böylece Asım halkın eşkıya hareketlerine katılmasının temel nedeninin adaletsizlik ve iktisadî faktörler olduğuna dikkat çekmektedir:

“Ayanlar mukataaların tezayüd faizlerini ve Nizam-ı Cedide reformlarına kaynak sağlamak amacıyla konan vergileri bahane ederek fukaraya ağır yükümlülükler yüklediler ve çeşitli vergiler koydular. Böylece halkı takatsiz ve mecalsiz bıraktılar. Halk da bütün bu yapılanların devlet tarafından olduğuna inanarak padişah-tan-devletten-adalet ve yardım istemenin boşuna olacağını düşünerek zâr u zebûn oldular. Zengin olanları fukaralaşırken, fukaraları da daha aciz ve naçâr oldular. Bazıları nasıl olduysa birkaç silah edinerek Dağlı eşkıyasına katıldılar. Yol kesmeyi, eşkıyalığı meslek edindiler. Bu suretle gittikçe Dağlı Taifesi çoğaldı. Zarar ve hasarları şiddetlendi.” [Asım, I: 368-9].

Devlet Rumeli’de ki bu asilerin ve celalilerin def’i ve bu bölgenin asayişinin sağlanması için kethudâ-yı sabık Hakkı Bey’i vezirlik rütbesiyle ve olağan üstü yetkilerle Rumeli Valisi olarak atar [a.g.e., 369]. Fakat devlet Rumeli’de asyîşi sağlamak için harekete geçmekte geç kalmıştır. Zira Rumeli Nizam-ı Cedid öncesinde zaten asayîşten ve devlet otoritesinden

yoksundur. Nitekim Nizam-ı Cedid'in ilanından hemen önce III.Selim'e layiha sunanlardan talimli asker nazırı ve İrad-ı Cedid Hazinesi'nin ilk defterdarı ve bu devrin önde gelenlerinden Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Avrupa tekniğine göre yetiştirilecek yeni askerle öncelikli olarak Rumeli'nin müteğallibe ve eşkıyadan temizlenmesini önerir. Çünkü bu suretle ahalinin mal ve can emniyetinin temini ile ekonomik durumlarının da iyileştirileceğini ve dolayısıyla devletin gelirleri de artacağından askerî harcanmalara finansman sağlanacağını belirtir [Beydilli, a.g.m., 176-7].

Asım Efendi, Rumeli'de ki eşkıyalığı, ayanların tahakkümünü bertaraf etmek üzere görevlendirilen Hakkı Paşa'yı dönemin Kuyucu Murat Paşa'sı ve Köprülüzâdesi olarak takdim etmektedir. Hakkı Paşa delicesine korkusuz ve cesur bir kişidir. Heybetli ve azametli bir yapıya sahiptir. Kısa sürede Dağlı namı asilerin ve eşkıyanın ve münafık tabiatlı kişilerin kurnazca tuzaklarla kökünü kazır.[Asım, a.y.] Fenalık ve eşkıyalık yatağı haline gelen Rumeli de asayiş ve emniyeti sağlar.⁷⁷ Fakat Hakkı Paşa'nın güçlenmesi ve sadarete gelme ihtimali yolsuzluk yapan devlet adamlarını tedirgin ettiği gibi Rumeli ayanlarının da kendisine karşı ittifak yapmalarına yol açar.[Asım, I: 371-2] Zira Hakkı Paşa, yiyici devlet adamları ve ayan açısından «pişmiş aşâ soğuk su» katar [a.g.e.,372].

Rumeli ayanları, Hakkı Paşa'nın kendilerini yok edecek mertebede kuvvetlendiğini görerek aralarındaki çekişmeyi bir kenara bırakarak birlik olurlar. Devletin yanındaymış gibi hareket ederler. Bir taraftan devlet adamları diğer taraftan ayanlar Rumeli'de asayişe sağlayan, eşkıyayı bertaraf eden dirayetli ve cesur bir devlet adamını iftiralarla azlettirirler. Ayanlar Hakkı Paşa'nın azliyle yeniden keyfi hareket etmeye başlarlar.

---

⁷⁷Hakkı Paşa İstanbul'da han ve medrese teftişi ve nizamı gibi Rumeli'nin başlangıcından serhat boylarının nihayetine kadar üç kolda vaki olan kazaların ahailerini birbirine kefil eder. Ve bir kazadan başka bir kazaya gidip gelmede gerekli olan seyahat tezkeresi uygulaması terk edildiğinden bu uygulamayı yeniden mecbur hale getirir. Seyahat tezkeresi olmadan yola çıkacakların geldikleri yere gönderileceği ilan edilir.[Asım, I: 369] Asım'a göre Hakkı Paşa'nın korku salan şöhreti Kuyucu Murat Paşa'nın ve Köprülüzâde'nin şöhretini aşar. Rumeli'den başka Anadolu'nun doğusuna, Mısır ve Bağdat'a kadar namı yayılır. Yolsuzluk yapan, halkı soyan ayan, umera vs. korku ve endişeye kapılır. Hakkı Paşa'nın herkesi şaşkına çeviren cesaret, kuvvet ve kudreti şan ve şöhreti nizamı bozulmuş ülkenin asayişe kavuşmasını sağlar. Bütün halkın teveccühünü kazanır. Fakat halkın teveccühüne karşın devlet adamları sadrazam olur ve yolsuzluk yapanlardan hesap sorar endişesiyle Hakkı Paşa'ya düşman olurlar. O da devlete hainlik yapanlara sataşmaktan çekinmez. Hakkı Paşa'nın azledilmesi için Rumeli ayanları da aralarındaki kavgayı bırakarak birlikte hareket ederler. Padişahın yanındaymış gibi görünerek padişahı Hakkı Paşa'ya karşı kışkırtırlar. III.Selim'i sadrazam olursa ne yapacağı ve saltanat makamına nasıl davranacağı konusunda tereddüde düşürürler. Çeşitli iftiralarla Hakkı Paşa'nın sadarete gelmesine engel olurlar. Ayrıca Rumeli valiliğinden de azlettirip Anadolu'ya naklettirirler. [Asım, I: 370-2]

Dâğî ve bâğîler de yeniden yolları kesmeye başlarlar. Reaya ve beraya tekrar yağma ve soyguna maruz kalır. [Asım, I: 372-3] Yenileşme çalışmalarına rağmen sistem yolsuzluk çarkına bulaşmamış veya bu çarkı durdurmak isteyen devlet adamlarını harcayacak hale gelmiştir.

Hakkı Paşa'nın sadrazam olmasını engelleyen yiyici devlet adamları ve ayanlar, soygun ve yağmalamalarını daha rahat yapmaya başlarlar, «liman-ı emanda yağa»banarlar [Asım, I: 372]. Yağma düzenlerini böylece yeniden emniyete alırlar. Edirne tarafları dağlı eşkıyasının yeniden baskısına maruz kalır [a.g.e., 380]. Bu eşkıya Rumeli ayanlarının Nizam-ı Cedid'e şiddetli muhalefetleri sırasında İstanbul'a kadar musallat olur [a.g.e., 383].

3.2.3. İlmîyede/Ulemada Bozulma

Asım Efendi'nin devlet kurumları arasında fonksiyonları icabı öncelik ve en fazla ehemmiyet verdiği iki kurumdan biri olan ilmîye-diğeri sadrazamlık- de fonksiyonlarını icra edemez hale gelir. Bir ilmîye mensubu olarak Asım Efendi, kendi zümresini de kıyasıya eleştirmektedir. Ona göre «sil-sile-i tarik-i ulema[nın], suret-i asliyesinden» uzaklaşması yani ilmîyenin kanunlarla düzenlenen hiyerarşik teşkilatının ihlal edilmesi ilmîyenin bozulmasına sebep olan faktörlerin başında gelir [Asım, I: 373] Buna bağlı olarak ilmîye teşkilatına «ammi [sıradan] ve cahil» pek çok kimse dahil olur. Bunlar şeriat/hukuk konusunda derin bir bilgiye sahip olmayıp cehalet içindedirler. Hakiki ulema da «ol cinsin» [ilmîyeye bir şekilde giren liyakatsız kimselerin] efradı ve ol nev'in ehadi olmağın» ulema ve şeriat tahkir olmuştur [a.g.e., 373-4]. İlmîye teşkilatındaki bu bozulma yeni değildir. 17.yüzyılın başlarında kanunlar ihlal edilerek ehliyetsiz ve liyakatsız kişiler ilmîye kurumuna girer [Koçi Bey, 1985: 52-4; Adıvar, 1991:127].

Asım, ilmîyenin asli kanunlarından uzaklaşmasını ve cahillerle dolmasını da iki faktörle açıklamaktadır: Rüşvet ve tahakküm.

“İlmîye mesleği en şerefli meslek olmasına rağmen «bir zamandan berü rüşvet ve tahakküm cihetleriyle» bozuldu. Ulemaya mahsus olan rütbelere ve kadrolara rüşvet ve tahakküm gibi yollarla ilim ve irfandan yoksun olanların eline geçti. Cahil kimselerin

baskı ve mücadeleleriyle ilmin değeri düştü ve ilmiyenin itibarı sarsıldı. Hakiki ulema[ilim adamları] da bu yozlaşmadan zarar gördü.”[Asım, II: 90].

İlmiyeyi hor ve zelil bir seviyeye düşüren bu temelden bozulma «bir emr-i fasid olmağla» hakimlere ve naiplere [hakim/kadı vekili], vesair tüm ilmiye mensuplarına ve organlarına sirayet eder [Asım, I: 374].

Yozlaşmanın tüm kurumlarda ortaya çıktığını belirten Ahmed Asım, en tehlikelisinin ise sonuçları itibariyle ilmiyede yaşandığına dikkatleri çekmektedir:

“Ve bir taraftan ulema zümresi dahi, genellikle ilim tahsilini, mevki-makam gibi dünyevi menfaatleri kazanma vesilesi olarak gördüler. İlim ve gayretlerini yüksek mevkileri elde etmeğe, dünya malı ve ihtişam kazanmaya hasrettiler. İşte felaket ve belanın asıl kaynağı budur.” [Asım, I: 332].

İlim adamlarının mevki ve makam hırsı, gayretlerini mal-mülk edinmeye ve rahat yaşamaya hasretmeleri, aralarında rekabet, hasetlik, kin ve düşmanlık doğurur. Mesleklerine yakışmayan bir tavır üzere hareket etmeye başladılar.[Asım, I: 374] Asım Efendi, ulemanın birbirlerine karşı düşmanca hareketlerde bulunmalarını ve birbirlerini çekememelerini eleştirirken kendisi de aynı tavrı sergilemekten kurtulamaz.⁷⁸

Asım Efendi, toplumdaki fonksiyonlarından dolayı Osmanlı toplumunun çözülmesinde ve gerilemesinde asıl sorumlu kesim olarak ulemayı görmektedir. Ona göre toplumun asayiş ve rahatlığa dalması ve giderek dinamizmini kaybetmesi “cihad ve gazâ”nın terk edilmesiyle olmuştur. Toplumun cihad ve gazâyâ yönlendirme ve bilgilendirme görevi ise ulemaya aittir. Ulema ise bu görevi ihmal etmiştir.[Asım, I:332-3] Ulemanın bu hale gelmesinden ise devletin ve toplumun payı vardır:

---

⁷⁸Asım Efendi, kendisinin tayin meselesinde güçlük çıkaran Şeyhülislam Alaullah Efendi’ye ağır hakaretlerle saldırmaktadır. Şeyhülislamın riyakâr, hilekâr, ehl-i haysiyet düşmanı, ilim ve fazilet sahiplerine hasetlik eden biri olduğunu ileri sürmektedir [Asım, II: 72]. Başka bir yerde de “rezil, edepsiz ve habis” gibi terimlerle şeyhülislama olan tepkisini ortaya koymaktadır [a.g.e.,76].

“Önceleri ulemanın saygın bir yeri vardı. Son zamanlarda ise itibar edilmez oldu. İlme ve ilim adamlarına öncelikle ehemmiyet verilmesi ilkesi ilga oldu. Derin bir bilgisi olmayan zadegân, kisedâr ve bohça getirenler ilim adamlarının önüne geçti.” [Asım, I: 332] Böylece ulemaya itibar edilmeyerek fonksiyonunu yerine getirememesiyle devlet kurumları arasındaki denge ve karşılıklı ilişki tahrip edilmiş olur. Asım Efendi itibar meselesinde ulemayı savunmaktadır.

“Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” [Kur’an, 39: 9] ayetini zikrederek ayette ortaya konan ölçünün görmezlikten gelindiğini ilme ve ilim adamına değer verilmediğini belirtmektedir. Böyle olunca cehalet ve ahmaklık yayılır. Yetenekli ilmiye mensupları unutulur. «Meratib-i ilmiyeye» yavaş yavaş cahiller dolmaya başlar. Hakiki ulema ise insanların hoşuna gitmese de gerçeği ortaya koymaları ve doğrulukla hareket etmeleri sebebiyle can sıkıcı olarak görülürler. Ve meclislerden uzak tutulurlar. Haysiyetli tavır sergileyen ulema İstanbul’dan uzaklaştırılmakla yüz yüze gelir [Asım, I: 332].

«Bu cihetlerle ehl-i ilim ve irfan» zümresi geriler ve fakirleşir. Ulemanın pek çoğu geçim sıkıntısı belasına maruz kalır. Geçim sıkıntısı çekmeleri görmezlikten gelinir. Geçimlerini temin edecek yeterli maaşları ve imkanları olmadığından “ehl-i iyal”lerinin nafakalarını temin işiyle meşgul olurlar. Böylece yoksulluk belası yüzünden asıl işlerini ihmal ederler ve eğitim işleriyle gereği gibi uğraşamazlar. Halkı aydınlatma yükümlülüklerini ihmal ve terk etmek durumunda kalırlar. Bunun sonucu olarak toplumu «emr-i maruf cümlesinden olan» cihada ve gazaya teşvik gibi hayırlı işler unutulur ve terk edilir [a.g.e., 333].

Hülasa ulemanın bozulmasına yol açan başlıca etkenler şunlardır. Osmanlı kurumları arasında hiyerarşik bakımdan da çok sağlam bir şekilde kurulan ilmiye teşkilatının kanunlarının ihlal edilmesi [Asım, I: 373]. Cahillerin, sıradan kişilerin ilmiye teşkilatına alınması [Asım, I: 332, 335, 373; Asım, II: 90]. Rüşvet ve tahakküm [Asım, II: 29,42,90,197-9]. Ulemanın mevki-makam hırsıyla hareket etmesi, birbirlerini düşmanlık derecesinde çekememeleri [Asım, I: 332; Asım,II: 272]. Ulemaya ve ilme itibar edilmemesi ve ulemanın geçim sıkıntısı çekmesi [Asım, I: 332-4].

Mütercim Asım, ulemanın ne derece yozlaştığını, ilim ve irfandan uzaklaştığını, dünyevi menfaatler için mesleklerine yakışmayan işlere bulaştıklarını bazı olaylar ve şahıslarla da anlatmaktadır.

III. Mustafa döneminde hekimbaşı da padişah gibi astrolojiye itibar eder.[Asım, I: 349] Toplum yakıcı sorunlarla sarsılırken ilmi seviyesizlik Nizam-ı Cedid'de had safhaya varır. Ulema tuhaf tartışmalarla, dilbilgisi ihtilaflarıyla meşgul olur. Kadıların içinde son derece bilgisiz olanlar vardır. Devletin en önemli birkaç eyaletinden biri olan Mısır'a "Arapça şöyle dursun, Türkçe'yi dahi doğru dürüst bilmeyen biri tayin edilebilmektedir. İşte bu seviyedeki kişiler gittikçe İmam-ı Azam'ın makamı olan fetva makamına ve kadiyyü'l-kudat [Şeyhülislam] mahfiline geçip, güya şer'-i ahkamı icra edecek ve din u devlet işleri için tedbir alacaklardır." [Asım, I: 335]. Kadıaskerlerden bile-ki şeyhülislamdan sonra en yüksek rütbeli ilmiye mensubu ve adli görevli-Arapça'yı bilmeyenler vardır.⁷⁹

İlmiyede liyakatsızlık ve bilgisizlik o kadar yaygınlaşır ki, Asım "hiç olmazsa fetva makamına ve iki kadıaskerliğe [Anadolu ve Rumeli] ehl-i ilim olanlar tayin edilmelidir" deme gereğini duyar. Çünkü ona göre halk öteden beri müftiyü'l-enama [Şeyhülislama], «dinimizin direği» diyerek itibar eder. Bu makamlara ehliyetli ve itibarlı kişilerin tayin edilmesiyle halkın devlete itimadı ve bağlılığı sağlanabilir. Ve bu şekilde devlet kuvvetlenebilir [Asım, I: 336].

Bir önceki bölümde de değinildiği gibi bir insanın takdir edilen ömründen bir kısmının bir başkasına hibe edildiğine dair düzenlenen senet Mekke-i Mükerrreme kadılığı payesi gibi ilmiyenin yüksek bir payesini taşıyan Haffafzâde Mehmet Emin Efendi tarafından imzalanabilmekte ve mühürlenebilmektedir. Ahmed Asım bu anlayışı safsata olarak nitелеmekte ve olayın duyulması üzerine adı geçen kadının Gelibolu'ya sürüldüğünü de kaydetmektedir [Asım, II: 53-6].

⁷⁹ Halep'te Salahiye Mahkemesi'nin hakkında verdiği karara itiraz eden bir kişi kadıaskere müracaat eder. Yerel mahkemenin kararının Arapça yazıldığını fark eden kadıasker öfkelenir. Sert ve kaba bir şekilde, «Behey nadan! Bu memlekette Arapça hüccet geçmez. Türkçe senedin varsa getir görelim» diyerek hakkını arayan kişiyi azarlar. Kadıaskerin Arapça bilmemesini duyanlar şaşkına dönerler [Asım, I: 335].

Ulema darbelerde vazgeçilmez unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Kabakçı ihtilali⁸⁰ ve akabinde gerçekleşen ihtilallerde⁸¹ ulema ihtilalcilerle saray arasında bir nevi elçilik görevi yapmaktadır. Taraflar taleplerini ve kararlarını birbirine ulaştırmak için ulemayı tercih etmektedir. İktidar pazarlığını ulema vasıtasıyla yapmaktadırlar. [Asım,II: 254-5] Darbeciler, darbelerine meşruiyet kazandırmak için daima ulemanın desteğine ve onayına muhtaç olmalarına rağmen ulema darbecilere karşı itibarını koruyacak tavrı sergileyemez. Darbeciler tehditle de ulemadan istedikleri fetvayı alabilmekte, elçilik işini yaptırabilmektedirler.⁸²

Şeyhülislam da dahil bazı ilmiye mensupları mevki ve pâyeye gibi şahsi ikballeri uğruna darbecilerle yakın ilişkiye girmekten sakınmayarak ilmiyenin saygınlığına zarar verirler. [Asım, II: 112-3] Kabakçı İhtilalinde şeyhülislam Ataullah Efendi, Boğaz yamakları ve liderleri olan Kabakçı Mustafa ile ilişki kurar.[Asım,II: 76] Asım, şeyhülislamın bu tavrını kınamakta darbeye iktidara gelerek devletin hazinesini çarçur edenler arasında onun da bulunduğu işaret etmektedir [a.g.e., 72].

Alemdar darbesinde de ulema itibarını koruyamaz Babıali'ye baskın yaparak zorla sadrazamlık mührünü alan Alemdar Mustafa Paşa şeyhülislam ve kadıaskerlerin getirilmesini emreder. Onlar da derhal gelirler. Şeyhülislam, Alemdar'ın önünde eğilir-bükülür, hakaretlerine katlanır.⁸³ İhtilalcilerin tepkisinden, Alemdar'ın gazabından korkarak ihtilalcilere rüşvet veren ilmiye mensubu da görülmektedir.⁸⁴

⁸⁰Kabakçı ihtilalinde III.Selim Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığını Yeniçeri Ocağı'na bildirmek için Şeyhülislamı, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerini, İstanbul kadısını davet eder. İhtilalcilerin maksat ve taleplerini öğrenmek için de fetva emini efendi Yeniçeri Ocağı'na gönderilir. Daha sonra biraz önce belirtilen ilmiyenin önde gelen zevatı ihtilalcilerle anlaşma sağlamak üzere ihtilalcilerin toplandığı Et Meydanı'na giderler.[Asım,II: 28-29, 34-5]

⁸¹ Alemdar darbesi ve ona mukabil darbeye de ulemaya aynı görev yüklenmiş bulunmakla birlikte bu kez elçilik görevini tehdit ve korkuyla yapmaktadırlar [Asım, II: 203-4,248,252].

⁸² III.Selim'in tahtan indirilişinde ve akabinde ki ihtilal sürecinde ulema darbecilerin baskı ve tehditlerine boyun eğer. Darbenin meşruiyeti için istenilen hal fetvasını verir. Buna rağmen darbecilerden saygı ve itibar görmez [Asım,I: 336]. Kabakçı İhtilali'nde şeyhülislam olan Şerifzade Ataullah Efendi'nin devleti ele geçirenlerin nazarında mahalle imamı kadar değeri bulunmaz. Devlet işlerinde küçük bir işi dahi ona danışmazlar [a.g.e., 337].

⁸³ Alemdar, «Araboğlumusun nesin kalk» diyerek şeyhülislamı azarlar. Kendisini padişahın huzuruna çıkarmasını emreder. Şeyhülislam korka korka istenileni yapar. Bu sefer de darbecilere uyduğu için padişahın [IV. Mustafa] hakaret ve tehditlerine maruz kalır. Padişah, Alemdar'ı kabul etmeyince Alemdar «Bre münafık herif içerüde başka» türlü konuştu» diyerek şeyhülislama kılıç çeker [Asım, II: 203-4].

⁸⁴ Yine Alemdar darbesinde, Kabakçı ihtilalinde adı geçen ulema sürgüne gönderilir. Alemdar'ın gazabına uğramamak için Aşirzade Hafid Efendi Alemdar'ın adamı Köse Kethuda'ya çok miktarda rüşvet verir. Onun vasıtasıyla Alemdar'a da çok kıymetli mücevherler gönderir. Hafid Efendi bu rüşvetlerle de kalmaz, kadına düşkün olan Alemdar'a çok güzel bir cariyeyi peşkeş eder. Alemdar bu güzel kadını görünce akli başından gider. «Mecnun gibi divane» olur. Hafid Efendi'ye dokunmaktan vazgeçer. Ancak

Bu olumsuz tespitlerin yanında ulemanın darbecilere karşı onurlu tavır takındıkları veya bir sınıf dayanışmasına girdikleri de görülmektedir.⁸⁵ Alemdar'a karşı yapılan darbeye pek çok devlet adamının idamı istenir. Ulema, yeniçerilerin bu isteğine, yetişmiş devlet adamlarından devletin mahrum olacağı tehlikesini görerek karşı çıkar.⁸⁶

Asım Efendi dışardan ulemaya yapılan ithamlar karşısında ise rahatsızlık duymaktadır. Bir nevi sınıf bilinciyle ulemayı yıpratmak isteyenlere karşı mensup olduğu zümreyi savunmaktadır:

“Ulema zümresi hariciye [devlet] işlerini düşünmek ve tedbir almak hususunda gafildir. Devlet işlerinde en yararlı ve en uygun olan; her halukârda «çekirdekten yetişmiş» kişilerin işbaşında bulunmasıdır. Bundan dolayı yüksek makamlara böyle kişilerin tayin edilmesi lazımdır.” [Asım, I: 333] şeklinde ulemanın eleştirilmesini Asım, aşağılama olarak algılamakta ve öfkelenerek bu görüşü reddetmektedir:

“Bu iddia ile ulemaya itiraz olunur ise, «cahillerin din u devlete zerre kadar» yararı olmayacağı açıktır. «Zira; din u devlet şeri'atla kaimdir.» İslam'ın -müslümanların- başı olan ulema «mizan-ı şeri'atın iki kefesi olan Kur'an ve Hadise» göre hareket eyledikçe «devlet ve saltanatı»n cahillerin fikir ve tedbirlerine muhtaç olmayacağını izaha gerek yoktur.” [a.y.].

Hafid Efendi, III.Selim'in hal'ine taraf olan ulemeden olduğundan Nizam-ı Cedid ricalinden ve Alemdar'ın her hususta müsteşarı durumunda olan Ramiz Efendi'nin telkinleriyle Kastamonu'ya sürülmekten kurtulamaz [Asım, II: 197-9].

⁸⁵ Yeniçeriler, Alemdar'a karşı giriştikleri ihtilalde Nizam-ı Cedid Ocağı'nın kurulmasına ilk şeyhülislamlığın da cevaz veren şeyhülislam Mehmed Salih Efendizade Ahmed Efendi'nin kendilerine teslim edilmesini-yani idamını- isterler. İhtilalcilerin bu talebi ulemayı dehşete düşürür. Hepsi fikir birliği ederek; liyakatıyla «şeyhülislam olmuş bir adama» kılıç sallanmasına rıza göstermeyeceklerini belirtirler.[Ulema bazı padişahların hal'ine, hatta idamına rıza göstererek fetva verebilirken, ilmiyeden birinin idamına karşı mesleki asabiyetleri kaynarak dayanışma içine girmektedirler.] Zira şeyhülislamın katli, ulemanın itibarını yok etmek demektir. Belki de «havme-i şeriat-ı garrayı» zayıflatmak, işlevini yok etmek demektir. “Cümlemiz parça parça edilerek yok edilmedikçe şeyhülislamın idamı gerçekleştirilemez.” diyerek yeniçerilerin talebi geri çevrilir. İhtilalciler şeyhülislamı idam etmek isteklerinden vazgeçmek zorunda kalırlar [Asım,II: 257-8].

⁸⁶ “Devletin işleri rical-ı devlet ile görülmektedir. Bunların yok edilmesi «umur-ı devlete ârif ve düvel-i ecnebiyenin muahedatı tahrirlerine ve el-ân derdest olan Rusyalu mukalemesi takiriine vâkıf olmağla bu surette birden bire idam»ları «devlet davasına muhaliftir.» [Asım, II: 258].

İslam devlet telakkisini savunan Asım Efendi, yukarıdaki karşı çıkışıyla sahasında yetkin ulemanın devlet işlerinde etkin olması gerektiğini düşünmektedir.⁸⁷ Zira ulema İslam hukukunda derin bilgi ve görüşe sahiptir. Ulemanın devlet işlerinde etkin olmasıyla cahillerin [İslam hukukunda bilgi sahibi olmayan idarecilerin] hukuka aykırı olarak devleti kötü idare etmelerinin önüne geçilecektir. Asım Efendi bu görüşünü teyit etmek için geçmiş devirlerdeki ulemanın hizmetlerine ve devlet adamları nezdindeki saygınlıklarına değinerek hakiki ulemaya her zaman itibar edilmesi gerektiğine işaret etmekte ve ulemayı eleştirirken insafli olunmasını istemektedir. İnsanlık gereği onların da bazı yanlışlıklar yapabileceklerini fakat bütün ulema hakkında hüküm vermenin yanlış ve haksız olacağını belirtmektedir:

"Ulemayı her zaman ilim ve fazilet bakımından değerlendirmek gerekir. Bazı tavırlarından dolayı taarruz etmemek insaf gereğidir. Zira hadis-i şerifin belirttiği üzere «bir alim bin cahil abidden üstündür. Ve alimin uykusu başkalarının ibadetinden hayırlıdır.» Yöneticilerin etrafını saran «nice cahillerin» pis ve adi suçları affedilmiş ve görmezlikten gelinmiş iken alimlerin «habbeleri kubbe olmak reva değildir.» Üstelik mektep-medrese önünden geçmemiş, elifbeyi okumasıyla övünenlere çifte çifte gelirler tahsis edilirken ulema geçim sıkıntısına düşer olmaktadır. Ulemanın hariciye[devlet] işlerinden anlamadığını ileri sürenler[kalem erbabı] sefahatlarını sağlayan gelirleri arttırlarken, ulemaya haklarının bedeli olan maaşlar ve arpalıklar hususi gelir hisseleri kabilinden verilmiştir. Gece-gündüz ilmi araştırma ve telifleriyle çevrelerini aydınlatan ve devletin temel direklerinden olan ulema ise yoksulluk ateşiyle mum gibi erimektedir." [Asım,I: 332-4].

Asım Efendi, geçmişte, "ihtilallere bulaşmış veya sebep olmuş, taht değişikliklerinde rol oynamış karakteri bozuk şeyhülislam ve kadıaskerlerin bulunduğu" şeklindeki bir itirazı da kabul etmemektedir.⁸⁸ Ona göre ihtilaller ve karışılıklar ulema yüzünden değil, sadrazam ve diğer devlet adamlarının tahakküm ve zorbalıklarının sonucu çıkmıştır. Feyzullah Efendi hadisesi de saltanat tarafının, padişahın aşırı ihmal ve müsamahasından olmuştur. [a.g.e., 336].

⁸⁷ «Emanetullah rîşesi [devlet yönetimi] dest-i selatindedir. Ol rîşte de şeriatdan gayrının alakası yoktur. Kaldı ki ulema-i hakiki olanların umur-ı hariciyeden gafletleri itirazına enfa cevap verildi» [Asım, I: 333].

Asım Efendi, geçim sıkıntısıyla bunalmasına rağmen ulemanın bir de itibardan düşürülmesine, idareci kesim tarafından hor görülmesine isyan eder. Zira kendisi de son derece fakr u zaruret içindedir. Hayatının büyük kısmında geçim sıkıntısı çekmiştir. Ancak, yine de ulemanın ufak-tefek veya bazı hatalarının görmezlikten gelinmesini arzu etmesi, ulemanın ufak bir hatasının toplumda cahillerin büyük hatalarından çok daha fazla ve derin tahribata yol açabileceğini ve dikkat çekebileceğini gözardı etmektedir.

Ulema gibi medrese talebelerinin de gidişatı iyi değildir. Ahlaki zafiyet içindedirler. Öyle ki «fahişe avret» nedeniyle yeniçerilerle kavgaya tutuşmaktan çekinmezler.⁸⁹ Asım Efendi, tasavvufî hayatta da yozlaşmanın yaşandığının altını çizmektedir. Ulemanın, şeyhlerin ve diğer önde gelenlerin ibadetleri süflî emellerine alet kılmaları halkın da inançlarında yozlaşmaya yol açar.

Tekke ve dergah şeyhleri ve görünüşte bir tarikata girmiş olanların dahi çoğu zikir halkasını, ibadetlerini; bir avlanma ağına çevirdiler, menfaat elde etme vesilesi yaptılar. Ve erbainleri,[çile çıkarmak için hücrede geçirilen kırk günlük müddet] elli ve altmış güne çekerek bunu da menfaatleri uğruna kullandılar. Avam halk da ise; ulema, şeyhler ve toplumun diğer önde gelenlerinin bu surette laübâliyanane hareketlerini müşahede ederek ve duyarak inançlarında bozulma, ahlak ve karakterlerinde değişme oldu” [a.g.e., 338].

⁸⁸ “Ulema kısmı ne kadar yoksulluğa bulaşmış olsa da fahiş hatalarda bulunmaz. Bulunan olursa da pek enderdir.” [Asım, I: 336]

⁸⁹ “Aslen laz olan bir kendini bilmez medrese talebesi ile Sultan Mehmed Kolluğu neferatından bir sefih arasında «fahişe avretten naşi» düşmanlık olduğundan zaman zaman birbirlerine sataşıyorlardı. Söz konusu talebenin uygunsuz hareketlerinden «kolluk zabitleri dahi» rahatsız olmuşlardı. Talebeye haddini bildirmek için fırsat kollamaya başlamışlardı. Bir gün talebe, kavga sebebi olan fahişe ile kolluk önünden geçerken kavgalı olduğu nefer «birkaç hempasıyla» talebenin üzerine hücum edince o da can havliyle hançer ve piştovu ile kendini savunarak bir medreseye sığınır. Askerler talebeyi tutuklamak isterler. Fakat medrese görevlileri talebeye sahip çıkarak içeride bulunduğunu inkar ederler. Fakat kavgalı nefer talebeyi görür ve hücum eder. Talebe de onu vurarak öldürür ve medreseden kaçarak bu kere de Fatih Camisine sığınır. Zira kanun-ı kadim üzere cami, «namus-ı haram» idi, camide öldürme ve yaralama yapılamazdı. Buna rağmen, yeniçeriler talebeyi yakalayıp idam etmek için camiye kuşatırlar ve saatlerce çatışırlar. Olayın uzayıp gitmesinden şeyhülislam son derece rahatsız olur. Cami görevlilerinden talebeyi korumamalarını, yakalanıp teslim edilmesini ister. Barutu tamamen biten talebe «kahramanvari nara» atarak kapının birinden dışarı fırlar. Yeniçeriler hemen üzerine saldırarak orada «katl ve idam» ederek kinlerini teskin ederler.” [Asım, II: 134-6]

Ahmed Asım, Fatih Camisinde böyle bir çatışmayı yadırgamaktadır. Çatışmaya sebebiyet veren şeyhülislamı ve yeniçeri ileri gelenlerini kınamaktadır. Cami içinde çatışmayı «namus-cami»ye saygısızlık olarak addetmektedir [a.g.e.,136].

Ahmed Asım'ın 18. yüzyıl ulemasından övgüyle bahsettiği zatlar da bulunmaktadır. Bunların başında ise yenilik taraftarı devlet ve toplum sorunlarına vakıf Tatarcık Abdullah Efendi gelmektedir [Asım, I: 272]. Tatarcık Abdullah Efendi müderris [profesör] olup, felsefe ve özellikle geometri ilminde alim bir zattır. Ancak böyle bir ilim adamı, ilminden ve uzak görüşlü, aydın fikirli oluşundan dolayı haksızlığa ve hakarete uğramak zorunda kalır. Geometri ve coğrafya ilimleri gereğince, Rusların Petersburg tersanesinde imal ettikleri ve Baltık Denizi'ne indirdikleri savaş gemilerinin Akdeniz üzerinden gelerek İstanbul'u tehdit etmelerinin mümkün olduğunu şeyhülislamın bir sorusu üzerine açıklar. Bu açıklama şeyhülislamın cehaletini ortaya çıkarır. Fakat şeyhülislam cehaletinin gereği Abdullah Efendi'yi bilgisizlikle suçlayarak tezyif eder ve kovar [Asım, I: 272].

Dönemin bir diğer aydın fikirli alimi de «diyar-ı şimaliye ricalinden Ubeydullah Kuşmanî»dir [Asım, II: 241]. Ubeydullah Kuşmanî Nizam-ı Cedid'in sonlarına doğru yenileşmeye karşı gittikçe artan muhalefete cevap olmak üzere 1806'da yazdığı Zebîre-i Kuşmanî adlı risalesinde askerî hezimetleri öne çıkararak yenileşme zarureti savunur.[Beydilli, a.g.m., 177] Kuşmanî Nizam-ı Cedid'in hunharca yıkılışından sonra da, darbecilerin halâ etkin olduğu ortamda da çağın icaplarına göre talimin asker için şart olduğunu cami kürsülerinde telkin ederek yeni tekniklere göre talimi reddeden yeniçerileri ikna etmeye çalışır. Yeni talim usullerinin «emr-i maruf» olduğunu belirterek Sekban-ı Cedid Ocağı'na asker yazılmasını teşvik eder [Asım, II: 241].

3.2.4. Orduda Bozulma

Osmanlı toplumundaki tavır değişikliği, çözülme askeri de derinden sarar ve en belirgin şekilde askeri teşkilatta kendini gösterir. Öyle ki; askeri teşkilat; tımarlı askeri, yeniçeri, sipahi ve silahtar, lağımçı ve humbaracı, topçu, arabacı ve cebehane ocakları, tersane ve donanmasıyla hasılı bütün teşkilat diğer kurumlara paralel olarak temelden bozulur [Asım, I: 349].

Ahmed Efendi, esasen Osmanlı askeri teşkilatının bozulmasını ve askerinin gerek seferde gerek barışta kargaşalık çıkarmak, ticaretle uğraşmak, maddi kazanç elde etmeye çalışmak, firar etmek gibi asla kendisine yakışmayan fiilleri ve işleri adet edinmesini iki

temel faktöre bağlamaktadır. «**Ten-perveri**» olmak ve “**gazâ ve şehitlik**” konusunda gaflete dalmak. Diğer faktörler ve bozulmalar bu iki temel faktörün sonuçları olarak da görülebilir. Aslında Asım, tüm Osmanlı kurumlarındaki çözümlenin dahi temel nedenini bu bağlamda ele almaktadır. Ayrıca bu iki temel faktörün birbirine bağlı olarak ortaya çıktığını da belirtmek gerekir.

Asım'ın, askerin medeni hayatın rahatlığına ve lezzetlerine alışarak fetihçi ruhunu kaybetmesini açıklamak için kullandığı «**ten-perveri**» kavramı son derece ilginç ve dikkat celbedicidir. Ten perverî; “rahatlığa düşkün üşengeç, canı kıymetli, kendini düşünen ve yiyip içmekle kendi keyif ve rahatlığıyla meşgul, kendi rahatını herşeye tercih eden” gibi anlamlara gelmektedir [Şemsettin Sami, 1998].

Askerin uzun süre sefere çıkmaması medeni hayatın huzur, sükunet ve asayişine ve çeşitli nimetlerine ülfet etmesine yol açar. Medeni hayatın bu imkanlarını adet edinen asker «ten-perveri» olarak cevvaliyetini yitirip tembelleşir ve üşengeç olur. Savaşçı özelliğini kaybeder.⁹⁰ 18.yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık «asker-i islam»/Osmanlı askeri “ten-perest” olarak kendini, kendi rahatlığını düşünerek gazâ ve şahadeti akıllarına getirmez olur. Asım Efendi, askerin feci halet-i ruhiyesine, tavır değişikliği ile moral değerlerindeki bozulmaya çarpıcı ve yakıcı bir dille işaret eder:

“Çünkü, «asker-i İslam» sadeliği ve atılganlığı terkederek «huzur ve tenperverî ile refah ve ferağ vadilerine» dalarak, cihad emrinden, gaza ve şehitlik karşılığında kazanılan mükafatlardan gafil olarak seferlerde sebat etmediği, düşman yürüyüşünün çıkardığı hışırtıdan firar ettiği ortadır. Asker savaş meydanlarından kaçarak Moskovlu'nun bağımsız ve müstakil devlet olmasına, nice belde, kale ve ülkelerin haysiyet kırıcı bir şekilde düşman eline geçmesine sebep olmuştur.” [Asım, I: 291].

Asım Efendi, 1768'de Rusya'ya açılan savaşta da askerin, “barut kokusu ile cennet kokusunu fark edemez halde” bulunduğunu belirterek gazi veya şehit olma isteksizliğine işaret eder. [Asım, I: 275] Askerin bu hali devleti savaş politikasını terk etmeye,

---

⁹⁰«Asakirimiz vâfir müddetden berü ilkâ-yı asâ-yı harb ve muhaseme ile betâ'etden feragat ve ten-perveri ile asayiş-i hadari ile itiyad ve ülfet eylediklerinden...» [Asım, I: 271].

düşmanlarıyla barış yapma yolları arama gibi köklü bir uluslararası politika değişikliğine gitmesine mecbur eder.[Asım, I: 26, 271] Bir zamanlar Avrupa'yı titreten Osmanlı ordusu da artık savaş yerine sulh ister. "Eğer sulh olmazsa Allah korusun!" «hal yamandır» [a.g.e., 271]. Zira Asım'ın başka bir yerde de aynı bağlamda belirttiği üzere Ordunun özellikle 1739 tarihinden beri aşırı derecede rahatlığa düşkün hale gelmesiyle ve «30 sene harb ve kıtal vadilerini terk ve feragatle» üzerine rehavet ve atalet çökmüştür. Bu halet-i ruhiyesiyle savaşma arzusu ve cesaretini yitirip korkaklaşır. Böylece düşmanların gıpta ve kıskançlıkla baktığı ve taklit ettiği askeri nizamı bozulur [Asım, I: 33].

Tavır değişikliği sonucu askeri teşkilatın bozulmasını hızlandıran ikincil faktörleri de etkilerini dikkate alarak ele almak daha açıklayıcı olacaktır. Tımar sisteminin bozulması ve yeniçerilerin sayılarının arttırılması Osmanlı askeri teşkilatının bozulmasında önemli rol oynar. Bu bozulmanın asıl sorumlusunun padişahlar olduğu anlaşılmaktadır. II.Beyazıd tımarlı askerin, Kanunî de Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasına zemin hazırlar. Bilindiği üzere devlet piyade askerini teşkil eden yeniçerilere maaş verirken, Osmanlı ordusunun büyük kısmını teşkil eden ve vazife yaptıkları yerlerde toprağa bağlı olarak teşkilatlandırılan ve tımarlı sipahi denilen süvari/atlı askerine maaş yerine gazâ ve cihad hakkı olarak mirî araziden tımar tevcih etmiştir. [Barkan, 1980: 874] Ancak zamanla mirî arazilerin vakıf haline getirilmeye başlanmasıyla bu sistemde problemler çıkmaya başlar. Bundan dolayıdır ki, Fatih kendinden önceki padişahların etkili zevata temlik ettikleri mirî araziye askerin mali ihtiyaçlarının karşılanmasında günlük çekildiği gerekçesiyle bu arazilere el koyarak tekrar mirî arazi haline getirir. Fakat Fatih'den sonra bu politika devam ettirilmez, II.Bayezıd'ın taht mücadelesi sırasındaki tavizleriyle bu araziler önceden hükmedenlere yeniden verilir [İpşirli, ag.m.,170].

Bundan dolayıdır ki, Ahmed Asım askeri teşkilatın temelden bozulmasında II.Beyazıd ve Kanunî'nin tasarruflarının etkili olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesini de II.Mustafa'nın [1695-1704] tespitine değinerek ifade etmektedir. Sultan II.Mustafa askeri teşkilatın bozulmasına dair yakın çevresiyle yaptığı bir sohbette II.Beyazıd'ı ve Kanunî'yi eleştirir:

«Ecdâd-ı izamımızdan iki zat-ı şerif gelmiştir. Biri Sultan Beyazıd-ı veli...dir ki memalik-i Osmaniyyede» bir karış «miktarı arzı terk etmeyüb mecmu'unu vakf eylemişler.» [Asım,

II: 182-3]. Böylece gazâ hakkı olarak süvari askerine veya tımar erbabına verilebilen araziler vakf edilerek tımar sisteminin temelden bozulmasına sebep olunur.

19.asra gelindiğinde de tımar askeri varlığını sürdürmektedir. Anadolu'daki arazinin çoğu tımar arazisi olarak devam eder. Süvarinin çoğu tımarlıdır. Ve tımar geliri olan çok sayıda asker kişi vardır [Levis, 1984: 92; Asım, I: 41]. Fakat miri arazilerin vakıflaştırılmaya başlanmasıyla temelinden bozulmaya başlayan tımar sistemi, dirliklerin ehil olmayan kişilerin eline geçmesiyle iyice bozulur. Tımar sahipleri seferlere gitmedikleri gibi cebeli/silahlı asker beslemek yerine devlete küçük bir bedel öderler [Cin,1985: 63-4]. Böylece tımar sisteminin devlet hazinesine bir yararı kalmadığı gibi, tımar askeri de yeniçeriler gibi savaşlarda bir varlık gösteremez hale gelir. Asım, bu sistemin düzeltilebilmesinin de çok zor olduğunu düşünmektedir.

“Devletin kadim ocaklarının mensuplarına harp ve mücadele teknikleri talim ettirilse ve disiplinleri sağlansa maksat hasıl olur. Lakin dirliklerin çoğu ehil olmayanların elinde bulunduğundan düzeltilebilmesi kabil değildir. Bunların tamamı ellerinden alınarak erbabına verilirse devlet hazinesi rahatlar. Fakat kiminin esamesi/kadro/kayıt belgesi ata ve ecdadından kalmış ve kimi de satın almıştır. Bu suiistimale son vermek de kolay değildir. Zira bu şekilde geçimlerini sağlayan çok sayıda insanın birden bundan mahrum edilmesi bir takım sorunlar çıkaracaktır.” [Asım, I: 34-5].

18.asırda yeniçerilerin alışkanlık ve adet haline getirdikleri firar olayı tımarlı askerde de görülmektedir. 1790-91 yıllarında Rusya'ya karşı yürütülen savaşta İsmail Kalesinin muhafazasına Anadolu eyaleti tımar sahipleri memur edilir. Fakat kimi bir yolunu bularak vilayetlerine doğru firar ederken kimisi de hastalık gibi bahanelerle izin alıp gider.⁹¹

Asım Efendi askeri teşkilat içinde Yeniçeri Ocağı'nın bozulması üzerinde yoğunlaşmaktadır. İkinci bölümde Osmanlı asabiyeti konusunda ve bu bölümün ilk kısmında belirtildiği gibi Asım Efendi devletin kuruluş ve yükselme devirlerinde “i'lâ-yı

---

⁹¹ Kale düşman eline geçer ve kaledekilerin çoğu şehit edilir. III.Selim bu olaydan derin teessür duyar. Şehit ve esir olanların miktarı ortaya çıkıncaya kadar Anadolu kalemlerinden tımar ve zeamet tevcih ve ihsan edilmesini yasaklar. Barış antlaşmasından sonra yapılan araştırmada tımar sahiplerinin cümlesinin hayatta oldukları ve memleketlerinde rahatlarına baktıkları ortaya çıkar [Asım, I: 41].

kelimetullah” davasına kendisini adayan Yeniçeri Ocağı’nı, ocağın disiplin ve intizamınlılığını, devşirilen yeniçerilerin bu dava uğrunda her türlü fedakârlıktan kaçınmamalarını sitayişle anlatırken nizamları ve kanunları dışına çıkararak çeşitli felaketselere ve ihtilallere sebep olmalarını da aşağıda görüleceği üzere ağır ifadelerle anlatmaktadır. Burada, Asım’ın Yeniçeri Ocağı’nı bir taraftan övmesi diğer taraftan yermesi bir çelişki değil mi? sorusu sorulabilir. Fakat, olaylara yoğun bir eleştirel bakış açısıyla yaklaşan Asım’ın, olması gereken bir halde bulunan bir kurumun hakkını vererek övmesi yanında bozulduğu veya amacı dışında hareket ettiği zaman eleştirmemesi yanlış veya çelişki olurdu. Ancak, Asım’ın Yeniçeri Ocağı ve diğer yenileşme karşıtları, Nizam-ı Cedid ricali, Batı ile ilişkiler gibi hususlarda eleştiri sınırlarını aşan ağır bir üslupla yargılarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Asım Efendi de kendinden önceki ve sonraki pek çok Osmanlı yazarı gibi Yeniçeri Ocağı’nın bozulmasının temellerinin Kanuni tarafından atıldığı fikrine II.Mustafa’nın konuyla ilgili görüşünü zikrederek katılmaktadır.

Sultan II.Mustafa (1695-1703) bile «ocaklunun» ülkenin her tarafa yayılmasında «ve sefer ve hazerde» [savaş ve barış zamanında] kaleme gelmez uygunsuz tavır ve hareketleri alışkanlık edinmelerinde cedit Kanuni’nin yeniçerileri çoğaltmasıyla büyük payı olduğuna işaret eder:

«Ecdad-ı izamımızdan...Sultan Süleyman...memalik-i mahrusa-i hakanîde bir şehir ve kasaba istisna eylemeyüb cümlesine yeniçeri vaz’ ve tertib eylemişler. Vakıa memalik-i mahrusa, hususan Rumeli tarafı heman Bektaşiyeden [yeniçerilerden] ibaret dense hilaf olmaz.» [Asım, II: 182-3].

Yeniçeri Ocağı’ndan başka geçmişte sipah ve silahtar ocakları da “tok ve sık sakal gibi” çoğalırlar. [Asım, I: 330] Asım Efendi, gereğinden fazla yeniçeri sayısının arttırılmasını, ocağın nizamını alt üst eden en önemli etkenler arasında görmektedir. Devlet nizamında kurumlar arasında dengeli ilişkileri esas alan Asım Efendi, asker sayısının arttırılmasının sakıncalarına genel bir hüküm ile de dile getirmektedir:

“Bir nesnenin çoğalması, ifrat dereceye varması fesadına, bozulmasına yol açar. Bundan dolayı «ol ocaklar dahi» git gide [aşırı derecede asker sayıları arttırıldığından] bozuldular, ayaklanmalara ve isyanlara kalkıştılar.” [Asım, I: 330] Ancak, Asım sık sık sefere çıkmanın yeniçeri sayısının arttırılmasında etkili olduğunu ve bu yüzden devletin onlara tahammül ettiğini belirtmektedir:

“Ancak geçmişte seferlerin sık sık yapılması etrafın düşmanlarla çevrili olması yeni asker yazımını ve yeniçeri sayısını arttırmayı gerektirmiştir. Bundan dolayı ülkede peyderpey «serdengeçti bayrakları» açılarak yeniçeri ocağı kütüğüne kayıt yapılmıştır. Zamanla çok kalabalık hale gelmişlerdir. Ülkede ortasız[tabursuz] yer nadir kalır. «Gerçi bidayetlerinden berü galiba “ocak” tabirinin» kıvılcım manası taşımamasından dolayı zamanla fitne ve fesat[anarşi-kargaşalık] ateşini yakarak isyan etmeleri ve ayak diretmeleri ile devlet adamlarını bizar etmekten, devlete sıkıntı vermektен geri durmadılar. Lakin seferlerin sıklığı ve askere olan ihtiyaç sebebiyle «onlara müracaat» etmek gerekiyordu. Onlar da son derece tehlikeli pek çok savaşta «cansiperane erlikler ve fedaiyâne dilaverlikler izhar» ederler.” [Asım, I: 329].

“Savaşlardaki hayırlı hizmetlerini, adaletli hükümdarlar vakitli-vakitsiz fesat ve zarara yol açan kusur ve günahlarına kefaret saydılar. Bu hareketlerine rağmen padişahların ocaklarına yönelik elleri kalkmazdı, kusurları affedilerek eskiden olduğu gibi ihsan ve iltifatlarına mazhar olurlardı. Dik başlı ve inatçı yeniçerilerin bu minval üzere istihdamlarına devam edildi. Birden itibardan düşürmekten ve hepsini cezalandırmaktan kaçınıldı.” [Asım, I: 330].

Devlet, fitne ve fesada cesaretleri vukuunda bazen güzel tedbirlerle yola getirmiş, bazen de [ki dönemin güçlü ve muktedir iktidarlarında] küstahça giriştikleri isyanlarda fesatlarını şiddet kullanarak defetmiştir. Ancak yeniçeriler dik başlılığı ve ayaklanmaları adet edinirler. Fuhiyaya, kanunları çiğnemeğe, savaş ve barışta itaatsizliğe cüret ederler. Bu suretle idareleri imkansız hale gelerek devletin itibarından düşerler ve devlet adamlarının nefretini kazanırlar [Asım, a.y.; Ahmed Lütfi, 1999a: 7].

Asım Efendi yeniçerilerin çoğalarak memleketin her tarafına yayılmalarının olumsuz etkilerini «uyuz ve kızamık hastalığı»na benzetmektedir. Yeniçeriler Anadolu ve Rumeli’de yeniçerilik nâmıyla «uyuz ve kızamık hastalığı» gibi memleketi istila ederler. Bu hastalıklar vücut dengesini ve sistemlerini tahrip ettiği gibi yeniçeriler de bozuk kan gibi memleketin damar ve sınırlarına kadar sirayet ederek her şehir ve kasabaya sabit bir leke gibi yerleşmişler, ülkenin huzur ve asayişini bozmuşlardır. Memlekette düzen ve dirlik bırakmamışlardır [Asım, I: 352].

Devletin güçlü devirlerinde ocağın disiplinsizliğini, başkaldırı ve ayak diretmelerini padişahların hafife almaları, bu tür davranışları yeniçerilerin mizacı haline getirir. Zayıf iktidar dönemlerinde ise ayak diretmeleri ihtilallere dönüşür. Belki savaşıklarının ve başarılarının hatırına disiplinsizliklerine göz yumulmasaydı yeniçeriler sık sık isyan ve ihtilallere girişecek kadar bozulmayabilirdi. Bilindiği gibi bu süreçte yeniçeriler Genç Osman’ı feci şekilde katlederler. Zorbalıkları ögle had safhaya varır ki IV. Murat’ın gözü önünde sadrazam ve diğer yüksek memuriyetlerde bulunan devlet adamlarını parçalarlar, padişaha gözdağı verirler. Duraklama döneminde yeniçeriler, hemen hemen her padişahın tahta geçişinde bahşış bahanesiyle fitne ve fesad çıkarmaktan geri kalmazlar. Disiplinsizlik, serkeşlik artık tabiatları olur.

Başlangıçta disiplin ve kanun üzere kurulan,“Gazi Ocağı” namıyla anılan, «kışlaları mümin kalbi ve ayna gibi pak» olan ocağın yozlaşmasında usüle aykırı olarak ocağa bayağı kimselerin alınması da oldukça etkili olur. Asım bu yozlaşmayı çarpıcı bir benzetmeyle anlamaktadır:

“Yeniçeri Ocağı sağlam temeller üzerine kurulmuş muteber bir ocaktı. Lakin giderek rezil ve sefih kimselerle dolup taşmaya başladı. İçlerine kanuna aykırı olarak ayak takımından rezil, pislik, kalleş ve hilekâr tipler dahil oldu. Ve o aslan ve kaplan tabiatlı ocak, domuz ve çakal takımlarıyla hemhal oldu ve ocak bir ormana benzedi. Kışlalarında birbirleriyle uğraşmaya, gürültü-patırtı çıkarmaya başladılar. Pervasızca hareketlerini ve küstahlıklarını artırdılar. Velhasıl muntazam disiplinleri ve kaideleri bozulmuş «dirayet-i asabiyetleri» mecnun evi gibi alt üst olmuştur. Böylece Devlet-i Aliyye nezdinde pek

değerli ve aziz olan bu ocak zelil duruma düştü. Sipahi ve silahtar ocaklarının dahi itibarı kalmadı.” [Asım, I: 330-1].

“Seferlerde komutanlarına itaat etmektan kaçınıyorlardı. Çadırlarını yakarak fitne ve fesat çıkarıyorlardı. Ocağın namus ve şerefine dokunan çeşitli çirkin hareketler sergileyerek devlet nizamını sarsıyorlardı. Bu minval üzere gidişleriyle H.1000/M.1591 tarihinden itibaren ocak asabiyetini kaybetmeye başladı. Buna mukabil asabiyet mayası düşman [Avrupa] tarafına geçti.” [Asım, I: 331-2].

Yeniçeri Ocağı'nı temelden bozan yanlış uygulamaların başlıcalarından biri de usulsüz asker kayıdır. Bilindiği gibi Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacı hıristiyan tebaanın çocuklarının devşirilmesiyle karşılanıyordu. Zamanla bu usul ihlal edilmiş müslüman ahaliden de ocağa asker alınmaya başlanmıştır.⁹² Ayrıca manavlık, hamallık, börekçilik gibi işlerle iştiğal etmekle asıl mesleklerini terkeden yeniçeriler bu affedilmez kusurları yetmezmiş gibi İstanbul'a hemşehrileri geldiğinde «Gel yoldaşım seni yeniçeri yazalım» diyerek mensup oldukları ocağa kaydettirmekten de geri kalmazlar [Ergin, 1995b: 603]. Kanuna aykırı şekilde ocağa kayıt yapılmasının tahribatını Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri de «İçimizde her neviden adam mevcut.» «İnşallah bundan sonra çiftçi ve reaya makulesinden yeniçeri yazılmasından kaçınıla.»diyerek itiraf ederler [Asım, I: 28-9].

Asım Efendi'nin çağdaşlarından 1790-91 olaylarını yazan Ahmed Cavid ise Yeniçeri Ocağı'nın yozlaşmasında Lale Devri'nin mimarı sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın tasarruflarına dikkatleri çekmektedir İbrahim Paşa müsaadesiyle ocağa, nizamına aykırı şekilde ayak takımından kimseler alınır. Bu suretle ocakta usul ve erkân bilen azalır. İstanbul'da bahadırılık olmadığı için yeniçeriler ocağı tarafından serhad boylarına gönderilir ve çeteler halinde «dilediği üzere küffâr ile» savaşarak cenge alışır. İbrahim Paşa yeniçerileri cenge alıştırmaya adetini ve Ahmed Cavid'in ifadesiyle «zevk edeyim deyü» ve küffâra dostluk etmek için serhatlarda cenge alışmış yeniçeri çetelerini yok eder, Sadabat zevkine mübtela olur. İstanbul da ise yeniçeriler adi cürümlere bulaşarak «cümlesi avrete dönüp, iş eri âdem» kalmaz [Ahmed Câvid,1998: 37].

⁹²«Uzun zamandan beri Hıristiyan çocuklardan devşirtilmiyorlardı. Ve Müslüman halktan devşirtilip onlarla sıkı bağlar içinde olan imtiyazlı, evli ve tevarüs edilen bir kast oluşturmuşlardı. Böylece bu askeri tarikat kuruluşunda arzu edilen ve gerçekleştirilenin tam tersi haline gelmişti.» [Sumner, 1993:4]

Yeniçeri ağaları da rüşvetle tayin edilir. Rüşvetle gelen yeniçeri ağaları da kendi altındakileri rüşvet alarak tayin eder. Bu kokuşmuşluk, rüşvet mekanizması yukarıdan aşağıya kadar yayılır. Rüşvet vererek bir yerlere gelenler verdikleri rüşveti aynı şekilde çıkarmak için gayret sarfederler [a.g.e., 37-8, 136]. Askerlerin meslekleri haricinden kişilerle düşüp kalkmaları, rahatlığa, para ve servete düşkün hâle gelmeleri, ordunun bozulmasını hızlandırır:

«Ve taife-i askerî ve husussan yeniçeri»ler yabancı unsurlarla yani ocakları harici kişi ve kesimlerle düşüp kalkmaya başlayarak, onlara karışarak disiplinlerini kaybettiler. Böylece yeniçeriler de diğer insanlar gibi rahatlık, refah ve sükunete tutkun hale geldiler. Bu yeni alışkanlıkları harp fenleri ve tekniklerine olan yatkınlıklarını ve yeteneklerini terk etmelerine ve atalet ve tembelliğe alışmalarına sebep oldu. Et Meydanı talim yeri iken bedbahların ikbal arsaları gibi boş kaldı. Ve nefislerini, “Muhakkak ki Allah tembelleri sevmez” ayetinin gereğinden uzak tuttular. Velhasıl eski hal ve tavırları kalmadı. Ocaklarını asla hatırlamaz oldular. Asıl davaları hazine den mevacic namıyla tam ve yüksek maaş alabilmek oldu. Hak edip etmediklerini asla düşünmeyerek devlete karşı tekebbürâne ve tahakkümane tavır takınırlardı. Her maaş zamanında tam ve yüksek maaş sevdasına düşerek devleti bunaltırlardı. Savaş zamanlarında ise itaat, müslümanlara, özellikle de ocakları gereği yeniçerilere farz iken asla bu hususa riayet etmezlerdi. Adice ve alçakça bahanelerle olay çıkarırlardı, komutanlarını aciz ve çaresiz bırakırlardı. Ve bazen küçük bir vesile ile defterdar ve komutanları üzerine hücum ederler, öldürme ve görevden uzaklaştırmaya varacak derecede zorbalıklar yaparlardı. Böyle zorbalıklarıyla devletin güç ve kuvvetten düşmesine, ordunun perişan olmasına sebep olurlardı. Ve çoğu kere savaş başlamadan yahut daha başlarında firar ederek devletin hazinesini ve gayretini heba ve heder ede geldikleri herkes tarafından bilinmektedir.” [Asım, I: 338-9].

Komutanından yeniçeri nefesine kadar askerin para, eşya gibi şeylere düşkünlüğü hudut boylarında, savaş atmosferinde bile devam eder. Rus orduları Kırım’a ve civardaki kalelere saldırmaya hazırlanırken (1738) askerin bu zaafi öyle ileri dereceye varır ki ölen seraskerlerinin devlete teslim edilmesi gereken terekesinden komutanlar kendilerine bir şeyler ayırmaya, sus payı için ordu kadısına rüşvet vermeye çalışırken

yeniçeri neferleri de yağmalamak için fırsat kollarlar [Ebu Sehl Numan Efendi, 1999: 31-37]. Böylece «giderek nizam-ı asker-i İslamda» bozulma, disiplinsizlik, tembellik, uyuşukluk bir mizaç haline gelirken düşman tarafı-Avrupa- ise sürekli kendilerini geliştirmek için müslümanlara-Osmanlı'ya- mahsus disiplin, tertip ve intizama sarılarak ilerler [Asım, I: 265].

Ahmed Asım, Yeniçeri Ocağının usul ve erkanından uzaklaşmasıyla yozlaşmasını, yeniçerilerin sefihane bir hayat yaşamalarını, asıl mesleklerini ihmal edip çarşı pazardan eksik olmayarak halka olmadık zulümler yaptıklarını çarpıcı ve hakaretlerle dolu bir üslupla anlatır:

“Ve «kaldırım dilaveri» olarak «yosma kesim» ve «levendane kıyafetle» gösteriş ve sefa içinde keyiflerine göre hareket ediyorlardı. «Orta kavgası» namıyla şehir ortasında birbirleriyle kavga ederek kargaşalık çıkarıyorlardı. Köpekler gibi dalaşmaları, hilekârlık ve belaları ile şehir halkını bıkmadan günlerce evlerine hapsediyorlardı. Halk camilere, çarşı ve pazarlara çıkmaktan çekiniyordu. Alışveriş tamamen duruyordu. Halk perişan oluyordu. Birbirleriyle yaptıkları kavgayı düşman karşısında yapsalar tek bir hamleleri karşısında düşmanın mukavemet edecek gücü bulamayacağı kesindi.” [Asım, I: 362-3].

Asım Efendi, rahatlık ve bolluğa alışan yeniçerilerin yolsuzluk yaptıklarını da kaydetmektedir:

“«Terakkiyat ve evrak-ı esamiyeyi» [ocağın kadro-maaş ve belgeleri] alıp-satarak gelir getiren bir akar haline getirdiler. Bu suretle devletin hazinesine hasar verdiler. Velhasıl muntazam disiplinleri ve kaideleri tersyüz edildi. «Dirayet-i asabiyetleri beyt-i mecnun» gibi oldu.” [Asım, I: 331].

Asım'ın yeniçerilerin yozlaşmalarına dair dikkat çektiği bir husus da ticaretle uğraşmalarıdır. Talimi reddeden yeniçeriler ticaretle uğraşmayı bir nevi meslek edinirler [Asım, II: 238-9]. Devletin ilk devirlerinde, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî zamanlarında yeniçerilerin geçimleri devlet tarafından temin edilerek askerlik dışında bir işle uğraşmalarına izin verilmez. Hatta ocakta esnaflığa ilgi duyulmamasını önlemek için

zengin esnafın oğullarının yeniçeri olmalarına imkan tanınmaz. Fakat ne hazindir ki bu tabikat yine Kanunî'nin zamanında ihlal edilir. Bu ihlalle birlikte başlayan süreçte çarşı ve pazarlardaki satıcıların büyük kısmını yeniçeriler oluşturur [Ergin,1995b:603-5]. Daha 16.asrın sonunda, hatta Kanunî zamanında yeniçerilerin ticaret yapmalarını yasaklayan fermanlar devletin yeniçerileri meslekleri harici işlerle uğraşmaktan vazgeçiremediğini göstermektedir [a.g.e.,605-7]. Üstelik ticaret adabına da uymazlar.⁹³ Devletin tayin ettiği fiyatları kaale almazlar. Diledikleri fiyattan satış yaparlar. [Şem'dâni-zâde,1980:54-5]. Bu yüzden narhın tatbiki ve ihtikârın, vurgunculuğun önlenmesi çok zorlaştığı gibi yeniçeri olmaktan güç alan veya sırtını Yeniçeri Ocağına dayayan esnaf halka zulmetmekten kaçınmaz, pervasızlaşır [a.g.e., 603]. Aslında bu olay yeniçerilikle esnaflığın birbirine karışması, çift taraflı veya karşılıklı bir yozlaşmanın vuku bulmasıdır. Başka bir ifadeyle bir taraftan yeniçeriler esnaflaşmakta diğer taraftan esnaflar yeniçerileşerek Yeniçeri Ocağı'nın gücünü istismar etmektedirler.

Yeniçeriler esnaflığa bulaşmakla kalmazlar, ticaret ve sanat erbabına, musallat olarak ticaretlerine ortak olurlar. Tabir caizse haraç alırlar. Bu zorbalıkları taşrada daha yaygındır. 18.asrın sonlarında Mısır'a giden yeniçeriler burada da Mısır halkının bilmediği bu zulmü işlemekten kaçınmazlar. Bina yaptırılardan da çalıştırdıkları işçilerin yevmiyelerinden hisse alırlar [Ergin, a.g.e., 607-8].

Yeniçeriler, 18.yüzyılın öncesinden başlayan ve bu yüzyıl boyunca düşman karşısında sürekli ağır mağlubiyetler almalarına, cephelerden firarlarına ve ocaklarının nizamının alt-üst olmasına rağmen devletin ocaklarını ıslah etme girişimlerine de şiddetle karşı çıkarlar. Çağın icaplarına göre talim etmeyi, yeni savaş tekniklerini ve fenlerini öğrenmeyi reddederler. Bununla da yetinmezler. Devletin kendi ocakları yanında yeni askeri teşkilat kurma girişimlerine de zorbalıklarıyla engel olurlar. Ocaklarına taassup derecesinde bağlı

⁹³ “Şirretliği ve rüşvetçiliği iyi bilinmesine rağmen kalyoncu taifesinden Kahvecioğlu Mustafa Çavuş, bir gün Galata'nın sokaklarında dolaşırken fakir birinin «dört paralık kömür» satın almak istediğini, fakat kömürkünün «dört paralık» kömür satılmaz, «kıyyesi onar parayadır» diyerek «bi-çareyi» rencide ettiğini görür. Bu olaya tesadüf eden Kahvecioğlu fakirin rencide edilmesinden ıstırap duyar ve kömürküyü tokatlar, fakire de kömürü verir. Ancak, meğer kömürücü serdengeçti ağalarından imiş. Kömürçülük yapan «serdengeçti ağalarının reisi olan ağalar ağası»na şikayette bulunur. Bir kalyoncunun bir yeniçeriye tokat atmasına Yeniçeri Ocağı tahammül eder mi? der. Ve Kahvecioğlu'nun Galata'dan uzaklaştırılmasını sağlar.” [Asım, II:238-9].

olduklarından her yeni girişimi kendileri için bir tehdit olarak algıladılar ve pervasızca ayaklanmaktan çekinmezler [Asım, I: 352; Ahmed Lütfi,1999a: 8].

Devlet onları teskin etmek, yeniden kazanmak için çaba sarf eder. Ocaklarına bir halez getirilmeyeceğini vaadeder. Talimli asker ocaklarının da yeniçeri, topçu ve cebeci gibi bir ocak olduğunu belirtir. Gönüllerini almaya, iltifat etmeye çalışır. Fakat yeniçeriler iltifat görseler de, bahşış alsalar da devlete güvenmezler [Asım,I:361-2]. Artık yeniçerilerle devlet arasında bir soğukluk, bir itimatsızlık ve birbirine yabancılaşma söz konusudur.

18.yüzyıl boyunca Yeniçeri Ocağının çözülmesi derinleşerek devam eder. Geçmişte "şehadet arzusuyla birer ölüm eri" olarak savaşan [Ahmed Cavid, a.g.e., 38] yeniçeriler arasında vakitli vakitsiz firar ve ric'at öteden beri adet olur [a.g.e., a.y.; Asım, I: 3, 26]. Bu yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra ağır hezimetlerle sonuçlanan bir dizi savaşlarda yeniçeriler sık sık firar ve ric'ata tevessül ederler. Bu yüz kızartıcı tutumlarında cephe de bile servet edinme hırsları etkili olur. Para kazanmak ve sermaye biriktirmek gayretiyle hamiyetleri bozular. Düşmanın talimli ve tertipli askerlerine mukavemet edemediklerinden cephelerde sebat edemezler. Buna karşın en adi ve en alçakça bahanelerle orduya tefrika düşürerek karışıklıklar çıkarırlar. Başlarındaki komutanlarını azl, istediklerini tayin ettirme cüretinde bulunurlar [Asım,I: 345; Ebu Sehl Numan Efendi, 1999: 38-7].

Numan Efendi askerin disiplinin sağlanmamasını, itaat etmeyi mizaçlarının ayrılmaz parçası haline getirilmemesini, başıboş bırakılmasını vahşi "ayı"nın haline benzetir: «Başıboş haşerât-ı askeriyye ayu misâlidürler. Kendülerden korkusu olduğunu bildükleri kimesnenün üstüne ayu gibi salarlar, metîn duranın üstüne varmazlar.»[a.g.e., 35].

Devlet ordusunu teçhiz edecek, askerinin maaşlarını ödeyebilecek mali imkanlar bakımından da krizdedir. Buna rağmen seferler devam eder. Asker ile devlet arasında ulufelerin ödenmesi konusunda cephelerde ciddi krizler yaşanır. 1787 savaşında ulufeleri gecikti diye tam «düşman-ı din» üzerindeyken bile başkaldırırlar. Yeniçeriler ulufelerin ödenmesinde devlete güvenmez. Devlet ricali bu güvensizliği bertaraf etmek

için kefil olur. Hatta yeniçerilere senet bile verirler. Asım Efendi böyle bir orduyu düşman üzerine yürütmenin güç olduğunun altını çizmektedir [Asım, I: 4-5].

Düşman karşısında daha savaşın başında firara ve ric'ata yeltenen yeniçerilerin ulufeleri söz konusu olduğunda ve diğer iç meselelerde komutanlarını, sadrazam ve padişahları dize getirebilmeleri ve kurumlar arasındaki güven bunalımı da, Osmanlı toplumunun kurumsal düzeyde çözüldüğünü göstermektedir.

Yeniçeriler için savaşın, gaza ve cihadın adeta artık manevi ve ulvi bir anlamı kalmamıştır. Manevi değerler uğruna savaşmak arzularını kaybetmiş haldedirler. Bahşış almadan, maddi bir kazanç sağlamadan savaşa girmek istemezler. Hayatlarını gazilik ve şehitlik gibi manevi değerlerden ziyade maddi değerler için tehlikeye atarlar. Savaşmak için “çelenk ve atiyye” talep ederek «izhâr-ı hiyanet» ederler. Atiyye ve bahşış vaadine rağmen firar ederek “asakar-i hiyanet” olurlar [Asım, I: 7; Ahmed Cavid, a.g.e., 38] Kanuni devrinde sarıldıkları usul ve erkânları -19.yüzyıla girerken-manasız bir lafız mesabesinde kalır.[Asım, a.g.e, 329] Gaza, cihad ve şehitlik şuurundan gafil olan yeniçeriler, düşman karşısında sebat etmeyerek kaçarlarken canlarını tehlikeye atma gafletine düşerler. Bir çoğu kaçış sırasında nehir geçerken veya izdihamdan ölür. Dosta düşmana rezil olmanın yanında gazi veya şehit olma onurundan mahrum olarak canlarını boşu boşuna israf ederler [Asım, I: 11-2].

Yeniçerilerin bu derece yozlaşmalarına, savaşçı ruhlarını kaybetmelerine ve Rusya karşısında peş peşe yaşanan bozgunların onların nizamsızlığından kaynaklandığı bilinmesine rağmen III.Selim, saltanatının ilk yıllarında «düşman-ı dinden», Rusya'dan intikam alma arzusunda ısrar ettiğinde kimi ocak ileri gelenleri yeniçerilerin gerçek durumlarını itiraf etmeyerek padişahı iğfal edici ve Asım'ın «herze ve hezeyan» olarak nitelediği sözler ederler. «Yeniçeriler Kızıl Elma'ya kadar giderler. Moskov namını yeryüzünden silerler.» [Asım, I: 26-7] diyerek yeniçerilerin iki asır öncesinin şevket ve asabiyetine sahip olduklarını ileri sürerler.

Ancak 1791'de cepheden kurşuncubaşıya gelen mektupta «metris kazıldıkda toprağı düşmen tarafına mı yohsa berü tarafa mı atılır?» [Ahmed Cavid, 1998:136] diye bir soru

sorulması Osmanlı askerinin teknik bilgi bakımından da durumunun bir felaket olduğunu göstermektedir.

Bundan dolayı olsa gerek III.Selim'in saltanatının ilk yıllarında cephedeki bir takım ordu yetkilileri maneviyatı tahrip olmuş, firarı alışkanlık edinmiş ve yeni savaş tekniklerine göre talim etmediği de reddeden askere zerre kadar itimat edilemeyeceğini belirtirler.[Asım, I: 27] Bu halleriyle yeni tekniklere göre savaşan ve sürekli talim yapan düşman orduları ile savaşamayacaklarına ve firardan vazgeçmeyeceklerine tereddütsüz olarak hükmederler. Ve sulh politikasını benimsemenin kaçınılmaz olduğunu, savaşı sürdürmenin bir anlamı olmadığını III.Selim'e bildirirler.⁹⁴

Yeniçeriler ihtilallerde de açgözlülüklerini sürdürürler. Kabakçı ihtilalinde katlettikleri devlet adamlarının emsalsiz eşyalarını ve külliyetli paralarını yağma ederler.[Asım,II: 179] Asım, bu açgözlü, doymak bilmeyen yeniçerileri solucanlara benzetmektedir.⁹⁵

Asım Efendi Kabakçı İhtilali vesilesiyle bir kez daha yeniçerilerin eşkıyalık derecesinde fenalıklar yapmalarına yetkililerin sebep olduğunu belirtir. ««Ol taifeye» mülayim davranılması ve yüz verilmesiyle azılı at sinekleri gibi gözlerini devletin işlerine diktiler. Devlet işlerine el atmalarıyla ülke işleri büsbütün bozuldu. Seferdekiler endişeden uzak «etvâr-ı bâği-yâneye cesaret» ediyorlardı. Kendilerine tevdi edilmiş görevleri bir kenara iterek her biri bir çeşit tavırda, «tayinat bâhâları» ve «kavga ve nizâ eylemeleri» yüzünden yöneticileri bizâr ediyorlardı. Devlet ricali tasallutları ile adeta esir gibi inliyorlardı. Onların karşısında «aciz ve zebun oldular.»» [Asım, II: 180].

⁹⁴«Ululemre itaat dinin bir gereği olduğundan «bizler emr'i humayun» gereğince hareket eder ve düşman üzerine gideriz. Lakin askerimizin hali malumdur. Böyle yaz günlerinde firara yeltenmekte ve zaptetmeğe kadir olmadığımız ortada iken kış yaklaştıkça cümlesinin dağılacağı ve ancak zâbit kullarımız ile biraz iş göremez durumda olanlar ve ihtiyarların kalacağı aşikârdır. Böyle korkak taife ile düşmana mukabele edilemeyeceği bellidir. Düşman sağlam bir şekilde dururken bizim firar eden askerlerimizi geri getirmemiz olağanüstü bir durumdur. Ocaklıya cenge başlaması ve «muhafaza-ı din u devlet emr olundukça kaçmaktan gayri fiilleri olmayıp, ancak ordu-yu humayunu yağma» etmek istemektedirler. Ve mukabele-i düşmanı dinde bir işe yaramadıkları defalarca müşahede edilmiştir. Bundan dolayı düşman-ı Rusya ile sulh yapmak gerekir. «Askerimize zerre kadar itimad caiz olmadığı» tecrübeyle sabittir.»[Asım, I: 25-8]

⁹⁵ ««Dude-i Bektaşiyân»-yeniçeri solucanları- yağmalamalarıyla kanaat etmeyerek daha da mal-mülk edinme hırsıyla hareket ederek kimseye acımadılar. Devletten aldıkları gücü keyiflerine göre kullandılar. Üzerlerindeki ağır sorumlulukları, akıl ve mantığı bir kenara bırakarak tahakküm ve zorbalıkları azdı. Devlet ricalini aciz ve zavallı hale getirdiler. Gerek İstanbul'da ve gerekse seferde tahammül edilemeyecek çirkin isteklerde bulunarak yaptıkları fenalıkları şekavet derecesine çıkardılar.»[Asım, II: 180]

Seferdeki yeniçeriler Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığını öğrendiklerinde yenilikçi bir hareketin daha yok edilmesinden duydukları sevinci «Hacı Bektaş-ı Veli demine hû diyerek gülbang-ı meserretle» izhar ederler. «Kâh Hacı Bektaş-ı Veli'nin» ruhaniyetinin sırrına, «ve kâh ocağın feyz ve kerametine» değinerek ordu-yu humayunu sarhoşlar meyhanesine ve tımarhaneye çevirirler [Asım, II: 95].

Yeniçerilerin geçmişte gazâ ve cihada yönelik asabiyetleri, düşman karşısında birbirlerine sınımsız bağlılıkları, artık ocaklarının diğer ocakları ezmeye, diğer ocak mensuplarıyla sürtüşmelerinde birbirlerini kollamaya mahsus olmuştur. Ocak asabiyetleri mensuplarından birine ocak haricinden bir tavır söz konusu olduğunda kabarmakta, kendileri dışında yeni bir askeri ocağın tanzimine de engel teşkil etmektedir [Asım, II: 239; Ahmed Lütü, 1999a: 8].

Kabakçı İhtilalinde yaptıkları zulümler, sergiledikleri çirkinlikler camilerde kimi ulema tarafından kınanmaya, eleştirilmeye başlanınca yeniçeriler ile ulema arasında gerginlik doğar.⁹⁶ Yeniçeriler ahlaki zaafiyetlerini izhar etmekten de çekinmezler. Medrese talebeleriyle «fahişe avretten naşi» kavgaya ve çatışmaya girerler [Asım, II: 134].

İstanbul'da karışıklık ve ihtilallerle devlet çarkını tahrip eden yeniçerilerin taşradaki ahval ve keyfiyetleri de iç karartıcıdır. Taşrada da aynı başı bozukluğu sergilerler, ahaliye zulüm ederler. Yeniçeriler taşrada halkı soyan bir zümre haline gelirler. Beldelerin vergileri, fukara, raiyye ve tüccardan aldıkları onlar için kârlı bir kazanç kaynağı olur. Daima zorbalıkla ve fahiş faizlerle para kazanmayı alışkanlık edinmişlerdir. Bu suretle hadsiz-hesapsız servet elde ederek mücevherlerle süslenmiş silahlar ve aletler ve sırmalı elbiselerle etrafa tafra satarlar[Asım, I: 362].

⁹⁶«Bir gün cami-i Fatih'de» askerin yeni tekniklerle talim yapmasını savunan ulemadan Ubeyullah Kuşmanî yeniçerileri ayıplayınca «Yedinci cemaat odabaşısı ağanın» «hamiyyet-i cahiliyesi» kabardı. Ve kürsüde bulunan, Abdullah Kuşmanî'nin indirilmesi için harekete geçti. Kürsüde bulunan hoca «ulema yok mu? diyerek suhlerden» yardım istedi. «Odabaşı dahi yeniçeri yok mu? deyü» fitne çıkarmak isteyen yeniçerilerden imdat istedi. Tam fesat ateşi yanacakken bazı olgun kimseler araya girerek kavgayı önlediler. Alemdâr İktidarının bazı devlet adamları Kuşmanî'yi ziyaret ederek vaazlarının fitneye sebep olacağı ihtimalinin bulunduğunu bildirerek vaazlarını durdurmasını isterler. [Asım, II: 241-2].

Sınır boylarını korumakla ve serhatlerdeki ahalinin emniyetini sağlamakla görevli yeniçeriler, bu görevlerinin aksine ahaliye zulmeden, can, mal, ve namus emniyetlerini ihlal eden kesim olurlar:

“Serhatlerde ‘yamak’namıyla «umde-i ocak» olan yeniçeriler, sınırları muhafaza da ehil olmaya namzet iken Cezayir, Belgrad gibi yerlerde mevacipleri biraz gecikse kanuna ve dine muhalif fahiş hareketlerde bulunurlardı. Sırlı reayaya yaptıkları zulüm o kadar aşırıya gider ki, emval ve eşyalarına el uzatmaktan başka evlat ve kadınlara da saldırırlar. Bazı devlet adamlarının göz yummasıyla bu tür zulümlerinden Belgrat ahalisinin hayatları berbat oldu” [Asım, I: 363-4].

Asım Efendi yeniçerilerin taşrada da çoğalmalarını⁹⁷ ve halkı rahatsız eder hale gelmelerini memleketi Antep’teki gözlemleriyle de açıklamaktadır.⁹⁸ Devlet kendi tebaasını, kendi şehirlerini «haşar-ı şirar»-kötülük, şirret haşaratı- olan kendi askerinin tasallutundan korumak zorunda kalır. Fakat bu da başarılamayınca sınır bölgesindeki gayr-i müslim tebaanın devletten kopmasına ve isyan etmesine zemin hazırlanır.[a.g.e., 364] Bu tablo, yeniçerilerin Osmanlı toplumunun çöküşünde ne denli etkili olduklarını ve çöküşün kaçınılmaz boyutlara geldiğini de göstermektedir.

Asım, yeniçerilerden tamamen ümidini keser. Onların iflah ve ıslah olacıklarına ihtimal vermez. Ona göre talimi benimsetme, ıslah etme, firar alışkanlıklarından vazgeçirme çabaları boşunadır.[Asım, I: 3] Çünkü karakterleri ıslah olmalarına engel teşkil etmektedir. Bu cahil taifenin usul ve kaideleri temelden bozulmuştur. Bundan dolayı onların yeniden bayrağı yükseltmelerini beklemek hayalden ibarettir.[a.g.e.,363] Ayrıca «Taife-i Bektaşiyenin» yeni askeri teşkilat kurulmasına her türlü şekilde engel olacakları da III.Selim vakası ile kesin olarak anlaşılmıştır. Yenileşme gayretlerini yok ettikleri gibi gerektiği zamanda «bir işe yaramayacakları dahi» izahtan varestedir.[Asım, I: 331; Asım, II: 237] Dolayısıyla böyle bir askerden fayda şöyle dursun sebep olacakları zararları düşünmek insanı dehşete düşürmektedir.[Asım, I: 4] Bu yüzdendir

⁹⁷“Ayıntab’da eskiden beri «Yeniçeri zümresinden üç orta» bulunuyordu. Her zaman utanmazca ve edebsizce hareketleriyle ve konuşmalarıyla ahaliyi rahatsız etmekten geri kalmıyorlardı” [Asım, II: 228]

⁹⁸ “Memleketimiz olan Ayıntab ve civarında bulunan Rakka, Diyarbekir, Halep ve Kilis gibi beldeler «gürûh-ı Bektaşiyenin»/yeniçerilerin toplandıkları yerlerden olup had safhaya varan tasallutlarından ahalinin duchar olduğu azab ve eziyetin haddi hesabı yoktu”. [Asım, I: 363]

ki; 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın çok kanlı bir şekilde ortadan kaldırılması olayı “hayırlı vaka” diye anılacaktır [Ahmed Lütfi, 1999a: 6].

Humbaracı Ocağı da ihmal ve dikkatsizlikten bozulur. Timarları rica ve tavassutla ehil olmayanlara verilir. «Humbaracılık fenni» unutulur [Asım, I: 55]. Lağımçı Ocağı da önemli bir ocaktır. Neferatının hünerli ve maharetli olması şart iken bunlara da rehavet gelmiştir. Timarları boşaldıkça rica ve kayırmacılıkla ehliyetsiz kişilerin eline geçmiştir. Böylece bu ocağın da nizamı ihlal edilir [a.g.e., 57].

Donanmanın da durumu Yeniçeri Ocağı'ndan farklı değildir. Tersane mensuplarına da rehavet çöker. Gerekli levazımata imalı ve hazır bulundurulmasına önem verilmez. Rehavet ve tembellik tersane ve donanmanın nizamını işlemez hale getirir.[Asım,I: 51] Tersane ve donanmanın bozulmasında amirlerin büyük payı olduğu görülmektedir. Donanma komutanları da asıl gayret ve ilgilerini diğer çoğu devlet adamlarında olduğu gibi şahsi çıkar ve ikballerine hasrederler.⁹⁹ Donanma da disiplinsiz, karakteri bozuk, adap bilmez, rezil ve ahmak kişilerin istilasına uğrar.¹⁰⁰ Bunlar arasında alenen rüşvet almayı alışkanlık edinenler vardır. Rüşvet ve zorbalıkla büyük servet edinirler.¹⁰¹ Devrin kudretli devlet adamı olarak öne çıkan Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa bile görevinde ihmalkâr davranır. 1788 Rus savaşına 150 parça küçük-büyük gemiden oluşan donanmaya askerlikle, denizcilikle alakası olmayan insanları zorla doldurarak katılır. Doğal olarak donanmanın büyük kısmı düşman tarafından batırılır.¹⁰² Kibir ve gururuyla hareket ederek savaşamayacak halde bulunan donanmayı telef eder [Asım, I: 10,14; Cevdet Paşa, 1994b: 1091; Adıvar, a.g.e.,202].

⁹⁹Donanmanın bozulmasında ve başarısızlığında payı olan Cezayirli Hasan Paşa liyakat ve ehliyete önem vermez. Dünya malı ve servet kazanmaya bakar ve devrin sayılı servet sahipleri arasına girer. Onun bu hali donanmanın ve tersanenin durumunu daha da bozar [Asım, I: 52; Adıvar, a.g.e., 202].

¹⁰⁰«Öteden beri kalyonucu taifesinden» disiplinsiz, adab dışı işleri işlemeye alışmış «bir alay erazil [reziller] ve evgâd[ahmaklar] Galata etrafındaki odalarında fisk u fücûri itiyâd» edinmişlerdir. Aralarında da alenen «irtikâb-ı melanet» mübah görülen «bir bâtil adet» olmuştur.[Asım, II: 238]

¹⁰¹«Yirmibeşinci bölüğün çavuşu Kahvecioğlu Mustafa Çavuş Galata'da içki alemleriyle iştigal edip «itlik vadilerinde koştururdu. Zorbalık yaparak çirkin işleri adet edinmiş, rüşvet ve zorbalıkla büyük servet sahibi olmuştu. Yine zorbalıkla Tersane başağalığını ele geçirmeye çalıştı». [Asım, II: 238]

¹⁰²«Ve ömründe silah kullanmamış ve berren [karada] ve bahren [denizde] bir tarafa yollanmamış, derdmend [sağlığı bozuk] kişileri cebren gemilere idhal edüb» savaşa götürmüştür. Oysa ki bunlardan cenk görmemiş, silaha «el vurmamış asker in işe yaramayacakları aşikâr ve böyle perişan donanma ile» düşman gemilerine varılmayacağı bellidir.”[Asım, I: 9-10]

Ahmed Asım, Osmanlı ordusundaki çözülmeye dair III.Selim dönemi ordu komutanlarının ihmal, kusur ve ihanetlerinden de bahsetmektedir. Komutanlar, cephelerde padişahın emirlerine rağmen ağırdan davranabilmekte, serhat boylarındaki tebaayı rencide etme gafletini göstermektedirler. Daha da korkuncu tamahkârlığı ve hatalarının bedelini ödeme korkusuyla düşman ordusuna iltica edilebilmektedirler. Orduda komutan seviyesinde ihanetler ve firarlar olur.¹⁰³ Bu dönemde devlet orduda da “kaht-ı rical”le karşı karşıyadır. Peşpeşe gelen dirayetsiz¹⁰⁴ ve tamahkârlıkla ihanet eden komutanlar¹⁰⁵ ordunun ve sınırdaki ahalinin şevkini kırar. Ordu komutanları seviyesinde tamahkârlıktan kaynaklanan ihanetlerin ve ihmallerin ise Rusya ile yapılan savaşlarda yaşanması dikkat çekmektedir [Asım, I: 20; Ahmed Cavid, a.g.e., 174-9].

Devlet yeni usullerle ordu kurmaya gayret eder. Fakat geçmişte yaptığı hataları yeni ordu girişiminin daha başlangıcında tekrar eder. Devlet, Yeniçeri Ocağı’na devşirme usulüne aykırı olarak aldığı kişilerle ocağın bozulmasından ders çıkarmaz. II.Mahmud’un saltanatının başlangıcında yine talimli asker yetiştirmek üzere tertip olunan Sekban-ı Cedid Ocağı’nın asker ihtiyacı sokaktan, esnaf arasından, hamallardan karşılanmaya çalışılır.¹⁰⁶

¹⁰³Canikli Battal Paşa, Kafkas halklarının yardımıyla Rusları bozguna uğrattır. III.Selim, orduyu Kabarta bölgesine sevk etmesini emreder. Fakat Battal Paşa, padişahın emrini ağırdan alır. Bölge halkı da ordunun girmesini istediği ve her türlü emrini yerine getirdikleri halde paşa adice bahanelerle vaktini geçirir. Üstelik kabileleri rencide edecek davranışlar sergileyerek nefretlerini kazanır. Nihayet devlet Battal Paşa’nın acele etmesini sağlamak için Cellat Mahmud’u gönderir. Ayrıca donanma ile de tehdit eder. Buna rağmen 12 günlük yolu 63 günde alır. Battal Paşa, cezalandırılacağı korkusuyla başında bulunduğu ordusundan firar eder. Devletin can düşmanı Rus ordusuna sığınır. Böyle bir olay Osmanlı tarihinde vuku bulmamıştır. Osmanlı ordusu çekildikten sonra, Battal Paşa, toprağa gizlediği hazinesini ve paralarını çıkarır. Rahatça yaşamaya başlar ve büsbütün Moskovluya bağlanır. Onun bu hiyaneti karşısında ordu mensupları ve Kafkas halkları dehşet içinde kalırlar. [Asım, I: 20; Ahmed Cavid, a.g.e., 175,179]

Battal Paşa’nın ihaneti üzerine Erzurum ve Trabzon valisi olan Abdullah Paşa’ya komutansız kalan ordunun başına geçmesi emredilir.Fakat, büyük bir eyalete vali olan Abdullah Paşa da «küfran-ı nimet» eder. Kafkas halkları ıstırapla bekledikleri halde Abdullah Paşa bir seneye yakın oyalanarak cepheye gitmez [Asım, I:201].

¹⁰⁴ Erzurum ve Trabzon valisi ve Şark seraskeri eski sadrazamlardan Yusuf Ziya Paşa’nın emrine verilen ordu, Tiflis üzerinden saldıran Rusları imha imkanına sahiptir. Fakat paşanın ordunun başında bulunmaması ve cesaretsizliği askerinin şevk ve gayretini kırar. Ordu bozulduğunda ise paşa kaçır. Yusuf Ziya Paşa, ihtiyar bir vezir olup, korkak ve uğursuz biridir. Bulduğu savaşlarda hiçbir başarı ve galibiyetine şahit olunmamıştır. [Asım, II: 338-9]

¹⁰⁵ 1789’da Akkirman kalesini Rusya’nın sıkıştırması üzerine kale muhafızı olan Tayfur Paşa’ya ahaliyi kaleden çıkararak kurtarması emredilir. Fakat Tayfur Paşa, kaledeki eşyayı sekizde bir misliyle satmak üzere Ruslarla anlaşır. Düşmanla dostane muamelede bulunur. Kale halkı paşanın ihaneti üzerine olan bu tavırlarından dolayı kaleyi Ruslara sattığını fark ederler ve paşayı sıkıştırırlar. O da canını kurtarmak için Rus ordusuna iltica eder.[Asım, I: 12-3]

¹⁰⁶ “İstanbul ve etrafında bir alay bahadır, güçlü ve cesur kimselerden kimi sebze satarak ve bakkal olarak, «kimi kayıkçı ve hamal» olarak devletin sayesinde rahat ve huzurlu yaşıyorlardı. Devlet adamları

Osmanlı ordusunda gittikçe derinleşen çözülmenin yanında 18.yüzyılın başından itibaren sayıları giderek artan Boşnak ve Arnavut askerler orduda vurucu ve savaşkan bir unsur olarak tezahür ederler. Ancak ordudaki bu güçlenme devam ettirilemez. [Sumner, 1993: 4] Asım Efendi de 18.yüzyılın sonlarında Boşnak ve Arnavut askerlerin savaşkan bir unsur olarak Osmanlı ordusunda varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir.¹⁰⁷ Ancak bu askerler de askere yakışır bir şekilde devlete itaat etmezler. Keyfi hareket etmekten kaçınmazlar [Asım, I: 159].

3.2.5. Tebaada Çözülme

Ahmed Asım, tebaadaki çözülmenin sorumlusu olarak da toplumun seçkin kesimlerini, devletin temel kurumlarını işgal edenleri görmektedir. Çözülme, Osmanlı toplum piramidinin zirvesinde bulunan padişaktan ve devlet adamlarından, ilmiye ve adliye mensuplarından ve askeri kesimden başlayarak en sonunda tebaaya sirayet eder. Asım, Osmanlı toplumunda gerçekleşen bu zincirleme çözülüşü şöyle analiz etmektedir:

“Evvela eşraf, ayan, devlet adamları-kısacası toplumun seçkin kesimleri- şüpheli ve nefsanî şeylere, mala-mülke aşırı derecede düşkün hale geldiler. Ve kadınlar gibi süslenmeye ve ziynetlenmeye başladılar. İsrâf ve sefahate kendilerini tehlikeye atarcasına daldılar. Bu gidişat toplumun diğer kesimlerine de bulaştı. Ekser halk da zevk u sefaya alıştı. Övünme, gösteriş, endam ve zerafet için süslü elbiseler giyinmeye başladılar. Allah’ın vadettiği gazâ ve cihad mükafatına erişme arzusu zayıfladı. “Cennet kılıçların gölgesi altındadır.” hadisi hızla kalplerden silinmeye başladı. Böylece gazâ ve cihad arzusu sönmeye yüz tuttu.” [Asım, I: 332].

---

gerektiğinde [bir savaşta] bunların bir işe yaramayacakları”nı biliyorlardı. Dolayısıyla bunların kalyoncu yazılarak harp sanatını öğrenmeleri, bundan sonra ancak «istedikleri gibi» alım-satımla, ticaretle uğraşmalarına izin verilebileceği kararlaştırılır. «Boş hamal vesair» zanaatkârlar işleriyle, «ocakların birine yazıldıktan sonra» iştilal edebileceklerdir «Ve yazılmadığı suretde bu belde de ticaret» yapmalarına müsaade edilmeyeceği bildirilir.” [Asım, II: 240].

¹⁰⁷ 1791 tarihinde Rusya ile sürdürülen barış antlaşması müzakerelerinde Rus murahhası ve generali Potemkin antlaşma sağlanamazsa savaştan çekinmediklerini söyleyen Osmanlı elçisine, Osmanlı ordusunu küçümseyerek, «şu Cabbarzade askeri ile mi? harb edeceksiniz» der. Osmanlı elçisi de «Devleti Aliyye’nin askeri Cabbarzadenin askeri»nden ibaret olmadığını «Anadolu ve Rumeli dursun», bir ikilme kafi Bosna askeri ile bir mülke vafi Arnavut dilaverleri vardır» dediğinde Rus generali «belli! belli!» diyerek Osmanlı elçisini tasdik eder. bununla birlikte Potemkin bazı askerler savaşkan ve sayıca çok olsalar da «lakin devleti aliyenin itaatında değillerdir» diyerek devletin askerini kontrol edemediği gerçeğini Osmanlı elçisinin yüzüne söyler. [Asım, I: 158-9]

Asım Efendi, ahalideki çözümlenin; inançlarında bozulmaya, kendi kimliğinden kopmaya, ahlak ve mizacında değişime varan derecede olduğunu belirtmektedir. Ancak bu toplumsal çürüme ve yabancılaşmanın toplumun seçkin kesimlerinden, ulema ve dini, ibadetleri süfli emellerine alet eden şeyhlerden ve devletin önde gelenlerinden kaynaklandığının altını bir kez daha çizmektedir.[Asım,I: 338]. Ahali de bu kesimlere bakarak inançlarını bozacak derecede ahlak ve karakterlerini değiştirir.¹⁰⁸

Kırım Tatarları da asabiyetlerinin zayıflamasıyla medeni hayatın lezzetlerine ve rahatlığına alışırlar, keyifleri üzere yaşamaya başlarlar. Hayatlarına «**ten-perverlik**»in hakim olmasıyla Rusları canlarından bezdiren atılganlık ve bahadırılıkları çürür [Asım, I: 265].

Tebaanın çözümlüşünde ikinci etkin faktör dışardan kaynaklanan bölücü ve emperyalist politikalarıdır. Ahmed Asım, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı toplumuna yönelik emperyalist politikalarına tam anlamıyla vakıftır.[Köprülü, 1993: 670] 1789 ihtilalinden sonra Fransa, Osmanlı Devleti'nin müslüman tebaasının özellikle de Arapların sempatisini kazanmak için hile ve yalanlarla dolu kapsamlı ve etkili bir propaganda yürütür. Arapları devlete karşı kıskırtır. Bu faaliyetlerini yürütürken müslüman olduklarını ileri sürerler.

Asım'ın vurgusuyla «politika-i Frengâne» ile asıl gayeleri olan Mısır'ı hakimiyetleri altına alma planlarını gizlemek için Osmanlı Devletine «suret-i ben-degi»-kulluk, bağlılık- izhar ederler. Müttefik olduklarını söyleyerek gruplar halinde İstanbul'a gelirler. Bu suretle Osmanlı devlet adamlarının şüphelenmelerini önlemeye çalışırlar. Devlete «arz-ı ubudiyet», sadakat ve dostluk gösterisinde bulunurlar [Asım, I: 374].

18.asrın ikinci yapısında Rusya karşısında peşpeşe yaşanan ağır hezimetlerle halk “din u devlet”in asıl düşmanı olarak Rusya'yı görür ve devamlı Rusya'dan intikam almak arzusunu taşır.[Asım,II: 98] Fransızlar halkın bu arzusunu da istismar ederek Osmanlı Devleti'nin ulufesiz, gönüllü askeri olduklarını, düşmanın üzerine önce kendilerinin sevk edilmesini, özellikle de Rusya üzerine hücum ederek Kırım'ı, Lehistan, Boğdan ve Eflak'ı kurtarmak ve buraları tekrar devlete bağlamının boyunlarının borcu olduğuna

¹⁰⁸ «Ehadd-ı nâs ise ulema ve meşayih ve rical ve kibârın bu resme laubaliyâne harekât ve sekenâtlarını

dair yeminler ederler. Daha da ileri giderek Fransa'ya "padişah yapmak" için şehzade isterler. Devlet-i Aliyye'nin askeri olduklarını göstermek için Yeniçeri Ocağı'nın Otuzbirinci Ortası'nın nişanını yakalarına takarlar. Hıristiyanlık ayinlerini ilga ettiklerini, kitap ve İncillerini denize attıklarını, papa ve papazlarını yok ettiklerini, kiliselerini yıktıklarını ileri sürerek Hıristiyanlık ve Hıristiyanları-Avrupa'yı- terk ettiklerini, «devlet-i islamiyeyi» dost edindiklerini ileri sürerler. İslamiyeti medh u sena ederek tevbe edip Hak yoluna girmeye hazır olduklarını söylerler. Bu yalan ve hileyle dayanan propagandalarıyla erkan-ı devletle birlikte halkın aklı karışır. Özellikle devlet ricali arasında Fransız dostluğu ve hayranlığı doğar [Asım, I: 375].

Fransızlar hile ve yalanlarıyla devlet adamlarını ve halkı iğfal ederken Mısır'ı işgal ederler. Başta Araplar olmak üzere müslüman tebaayı aldatırlar, devlete karşı kışkırtırlar. Mısır halkının tepkisini yok etmek için Osmanlı Devleti'nin hususi askeri olduklarını, padişahın emri üzerine Mısır'a geldiklerini, Mısır'a musallat olan zorbalardan zulmünden çaresiz kalan halkı kurtarmaya, Mısır toprağını devlete isyan eden ümeradan-Çerkeslerden- temizlemeye geldiklerini iddia ederler. «Bu zeminlerde taraf taraf basma kağıdlar[bröşürler] neşreyleyerek» Arapları aldatırlar. Pek çok saf müslümanın zihnini karıştırırlar. Devlet hakkında yanlış düşüncelerini sağlarlar. Çoğu müslüman,devlet erkani hakkında şüpheye düşer.[Asım, I: 382] Halkın devlete soğuk bakmasını fırsat bilen Nizam-ı Cedide düşmanı "devlet küskünü" olan bazı «vesvas ve hannas» kişiler de yalanlarla halkı devlete, Nizam-ı Cedid'e karşı tahrik ederler [a.g.e., 382-3]

Fransa müslüman tebaayı iğfal ederken Rusya da bir çok bölgeyi işgali yanında Rumeli'de başta Sırp reaya olmak üzere hristiyan ahaliyi, hatta devletin resmi görevlilerini kışkırtır, isyana teşvik eder. Devlet, hiçbir devletin tahammül edemeyeceği bu durum karşısında 1787'de Kırım'ın işgal edilmesi yanında reayasının isyana teşvik edilmesini de savaş açma sebebi sayar.[Asım,I: 208, 274] Rusya tüm antlaşmalarına ve taahhütlerine rağmen Balkanlardaki reaya arasına fitne-fesad tohumu atmaktan vazgeçmez. Sırp reayaya top, tüfenk vesair mühimmat vererek isyana kışkırtır, arkalarında olacağını vadederek. Sırpı sürekli ifsad ederek bağımsızlık davası gütmelerini teşvik eder [Asım, I: 292].

---

müşahede ve ihsâs ile tâğayyür-i akaid mertebesinde tahvil-i sired ve tebdil-i sûret eylediler.»[Asım, I: 338]

Rusya'nın provokasyonları yanında devlet adamlarının ihmal ve kusurları ve Belgrad'daki yeniçerilerin Sırp reayaya eza ve eziyet etmesi de Sırp'ların isyana, bağımsızlık davasına kalkışmalarını, devletten kopmalarını hızlandırır [Asım, I: 363-4].

18.asır boyunca Rusya gerek Kafkasya'da gerek Balkanlarda defalarca Osmanlı eyaletlerine saldırır. Başta Kırım olmak üzere bir çok Osmanlı kalesi ve bölgesi Rus işgaline uğrar. İşgal ettiği bir çok Osmanlı kalesinde ve şehrinde çocuk ve kadın ayrımı bile yapmadan korkunç katliamlar yapar.Ayrıca Balkanlarda gayr-i müslim tebaayı isyana teşvik eder, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulunur.[Asım, I:204-5] Rusya'nın bu düşmanlığı karşısında padişahın halka kadar her kesimde Rusya'ya karşı gösterilen reaksiyon diğer düşman devletlere gösterilenden çok şiddetli olur.Osmanlı kamuoyunda nerdeyse devletin asıl düşmanı olarak Rusya görülmektedir. I.Abdülhamid[1774-1789] Rusya'ya 1787 açılan savaşla ilgili yayınladığı fermanında Moskovlu'nun İslam milletinin kadim düşmanı olduğunu belirtir [a.g.e., 211]. IV.Mustafa[1807-1808] Rusya'dan «din u devletimin düşmanı olan Rusya»diye bahseder ve «düşman-ı dinden intikam» alınmasını ister [Asım, II: 92]. Asım Efendi, Sırp'ların ve Rusların tabiatlarına da değinmektedir. “Moskovlu cibilliyetlerine iffetsizlik, alçaklık ve kötülük bulaşmış olduğundan, hilekar, yalancı, oyunbaz ve çirkin yaratılışlı bir millet olduğundan...” [Asım, I: 269].

3.2.5.1. Tebaayı Oluşturan Bazı Unsurlara Bakışı

Ahmed Asım, devleti zaafa uğratan, devlet otoritesini ihlal eden, devlet düşmanlarına yakınlık duyan, hatta düşmanla gereği gibi mücadele etmeyen Arap, Çerkes, Türk, Arnavut, Kürt, Rum, Sırp ve müslüman-gayr-i müslim ayrımı yapmadan tebaadan her kesimi ve bazı yöre ahalisini ağır ifadelerle eleştirmekte ve yargılamaktadır. Onun için aslolan “nizam”dır, “nizam”ın devamı, devletin bekası ve otoritesidir. Devlet mefhumunu ve nizamı yıpratın kim olursa olsun ağır eleştiriler oklarına hedef olmaktadır. Bunun yanında ahaliye haksızlık ve zulüm yapanlara karşı da acımasızdır. Bu eleştirileri bazen taassup ve aşırılığa kaçmakta, zalimin ırkını ve memleketini dahi belirtmekte, bu şekilde Osmanlı tebaasını oluşturan çeşitli ırkların mizac ve karakterleri hakkında fikir yürütmekte veya kanaatini ortaya koymaktadır. Bazı bölgelerin ahali hakkında da değerlendirmeler yapmaktadır.

Bu bağlamda en şiddetli eleştirilerini Vehhabilere karşı yaptığı görülmektedir. Fransızların hile, yalan ve aldatmalarına kanarak devlet hakkında yanlış düşünen «Arap taifesi»nin akıl ve dirayetten yoksun olduklarını söyler [Asım, I: 382] Hac yollarının ve ibadetinin, Mekke ve Medine'nin emniyetini sarsan vehhabileri ise hakaretamiz sıfatlarla anmaktadır. Vehhabilerin yağmacı ve çapulcu olduklarını Mekke ve Medine ile civardaki belde ve kasabaları basıp ganimet adı altında yağmacılık yaptıklarını, hacıların emniyetini yok ettiklerini kaydetmektedir [Asım, I: 150].Asım'a göre, Vehhabiler «daire-i şeriat»dan çıkmışlardır. Mezhep, ayin ve meslekleri delalet üzeredir. Kendileri de «hazelân» “kalleş, bayağı ve yüz­süz” kimselerdir. His ve izandan uryan olan Arap kabilelerini hile ve düzenbazlıkla aldatarak iğfal etmişler, isyana teşvik etmişlerdir [Asım, I: 150].

Asım Efendi, Hicaz bölgesine saldıran, halkın mal ve canına kasteden vehhabilere «haramiler» “sefih ve hafif meşrepli” diyerek saldırmaktadır. Asım, Vehhabileri «Haricî» olmakla da suçlamaktadır [Asım, I: 150-1; Asım, II: 222] Eleştirilerini daha da ağırlaştırarak sürdürmektedir. Suudlu asilerin vücutlarıyla Hicaz'ı, mukaddes beldeleri kirlettiklerini, Harem-i Şerifi istila ettiklerini anlayış ve idrakten uzak olduklarını söylemektedir. Suudlu asiler, Harem-i Şerif'teki değerli eşyaların tamamını alarak çöl tarafına naklederler. Ayrıca bilcümle büyük şahsiyetlerin kabirlerini imha ederler. Hz. Peygamber'in kabrini ise Medine ahalisinin yakınmaları karşısında tahrip etmekten vazgeçerler [Asım, II: 120] Hicaz'ın Vehhabi istilasına maruz kalması müslümanları derin bir kedere boğar [a.g.e., 122] Asım, Hicaz'ı işgal eden Vehhabileri «asker-i mülhidin»/dinsiz askerler, Vehhabiliği de «mülhid-i bed-mezheb» diye niteler [Asım, II: 121] Suud şeyhine de «halef-i şeyh-i necdî»/şeytanın halefi diye saldırır [a.g.e., 120].

Yahudilerin Hicaz'ın istila edilmesine dair kinayeli konuşmaları da müslüman ahaliyi dağlar. Asım Efendi, Yahudilerin Hicaz'ın istila edilmesine sevinmelerinden de büyük üzüntü duyar. Bu cümleden olarak, “musibetlerin en büyüğü, düşmanların başa gelen felaketten sevinmeleridir.” sözünü nakletmektedir [Asım, II: 123]

Ahmed Asım, Arnavutlardan ise genellikle ihtilal ve kargaşalık gibi olaylara katılmalarından dolayı bahsetmektedir. Kabakçı ihtilalinde ilk baş kaldıran Boğaz içi yamaklarına-ki; bunların da «laz taifesinden» olduklarını belirtmekte- Arnavutların da

katıldığını kaydetmektedir [Asım,II: 28] Mısır'daki kargaşalıkları anlatırken de buraya getirilen Arnavut kökenli askerlerin isyan ve zorbalık yaptıklarına dikkat çekmektedir. [Asım, I: 138] Asım Efendi, Rumeli valisi ve seraskeri olan Arnavut kökenli İbrahim Paşa'nın reyaya yaptığı haksızlıklara değinirken, İbrahim Paşa'nın Rumeli gibi ağır sorunları bulunan, Sırp isyanıyla da asayişi iyice bozulan bir eyaleti yönetmeye ehliyetli olmadığını ve kötü tabiatlı biri olduğunu ileri sürmekte ve bu bağlamda Arnavutlarla ilgili söylenen bir sözle eleştirilerini daha ileri götürmektedir: «Arnavutdan mertlik unma. Aslı zira, arnabut.» [Asım, I: 155] Asım, İbrahim Paşa'nın bu söze uygun biri olduğunu da söylemektedir [a.y.].

Ahmed Asım'ın devleti kuran unsur Türklerle ilgili bazı ifadeleri de son derece olumsuzdur. Kabakçı ihtilalinde isyancılara katılan hamallar, tellaklar, «boş gezen seyirci taifesi»nden bayağı ve rezil kimseler arasında «etrâk gibi idraksiz kimseler» ifadesiyle «Etrâk»ı da/Türkleri de sayar [Asım, II: 28]. Yine bu bağlamda Antep'in civarında bulunan «tavâif-i ekrâd ve terâkime»nin/Kürt ve Türkmen taifelerinin şekavetleriyle halkı tedirgin ettiklerini, yolları kestiklerini kaydetmektedir.[Asım,II: 228] Ayrıca bunların Antep'teki nüfuz mücadelesinde silahlı çatışmalarda kullanıldığını da belirtmektedir [a.g.e., 230].

Türklerle ilgili benzer yaklaşım veya «Etrâk» teriminin, idraktan yoksun, başı boş gezen, işsiz güçsüz, kalın kafalı gibi olumsuz anlamlarda kullanılması 17.yüzyılda özellikle devşirmelikten gelen yazarlar arasında yaygın olup Koçi Bey ve hatta Naima'da da görülmektedir [Arslantürk, 1997: 63-4; Adıvar, 1991:193] 17.yüzyılda devşirmeler arasında Türkler hakkında yaygın olan bu bakış açısı[Arslantürk, a.y.] veya "Türk" teriminin olumsuz anlamda kullanılması¹⁰⁹ 19.yüzyılın başlarında da sürmektedir [Ahmed Cavid, a.g.e., 45, 221]. Fakat Semerkand'dan gelip Maraş ve Antep taraflarına yerleşen bir ailenin mensubu olmasına rağmen Asım Efendi tarafından da dile getirilmesi dikkat çekici olsa da Asım'ın bu ifadeyi kullanması pek şaşırtıcı değildir.¹¹⁰ Zira daha önce de değinildiği gibi Asım Efendi «devlet» ve «nizam»

¹⁰⁹ «Mizâc-ı zemane bilmez bir kalın Türkdür» [Ahmed Cavid, 1998:221]

¹¹⁰ Ancak, Asım'ın, «Etrâk» terimiyle bir ırkı veya milleti kastetmekten ziyade bu terimin o zamanlar Osmanlı toplumunda işsiz-güçsüz, idraksiz gibi olumsuz anlamlarda da kullanılmasından kaynaklanmış olması kuvvetli ihtimaldir.

kavramları konusunda son derece duyarlı bir ilmiye mensubudur. Bu bağlamda devlete baş kaldıran, düzeni ihlal eden her kesimi eleştirmekten asla kaçınmamaktadır.

Ahmed Asım'a karşın Cevdet Paşa ise Osmanlı Devleti'nin çeşitli kavimlerden oluşan bir devlet olduğuna değindikten sonra Türk milletinin hakkını teslim etmektedir:

«...Vakıa, Devlet-i Aliyye'nin asıl kuvveti Türklerdir. Bunlar mahvoluncaya kadar Hanedân-ı Osmanî uğrunda can feda etmek kendi kavmiyetlerince ve hem de dinayetlerince vacibât-ı umurdandır. Bu cihetle saltanat-ı seniyyece Türklerin kadri akvâm-ı saireye nisbetle büyük bilinmek tabiidir...» [Cevdet Paşa, Layiha; Özcan, 1999: 128].

1730 ve 1740'larda sınır tahdit heyetlerinde görev alan, ordu kadılığı yapan Egin'li Ebu Sehl Numan Efendi de "Türk" terimini olumlu anlamda, cesaret ve yürekliliği vurgulamak için kullanmaktadır [Ebu Sehl Numan Efendi, 1999: 36].

Asım Efendi, Şirvan yöresinde bulunan «gayet a'la ve güzide» maden yataklarından ve hazine için öneminden bahsederken bu yörede bulunan Yezidiler ve Kürtlerin durumuna da değinmektedir. Bu zengin maden yataklarının bulunduğu bölgede «asi Yezidi ve cibali Ekrâd ve ehl-i bâği ve şiddet ve fesad» bulunur [Asım, II: 110]. Devlet-III.Selim dönemi- [bugün de başta altın olmak üzere zengin gümüş ve bakır madenleri bulunan ve yakın zamana kadar Eti Holding tarafından işletilen] bu madenlerin emniyetli bir şekilde işletilmesini sağlamak için madenlerin bulunduğu araziye musallat olan «Yezidi taifesinin ve ehl-i ba'ği ve fesad olan Ekrâd»ın söz konusu havaliden uzaklaştırılmasını, vesair asi toplulukların zararlarının önlenmesini kararlaştırır. Fakat bu düşünce fiiliyata geçmez [Asım, II: 111].

Asım, devlet ve memleket meselelerinde son derece hassas bir tarihçi olarak şahsi çıkarlarını düşünerek düşmana gereği gibi mukavemet etmeyen Akkirman ve

---

Nitekim Adnan Adivar'ın "Etrâk" terimiyle ilgili açıklaması bu ihtimali teyit etmektedir. «Burada ve bütün Osmanlı devri kitaplarında geçen bu "etrak" ve bazen "Türk-i sütürk" deyimleri, bilindiği gibi köylü anlamına kullanılmaktaydı; belki Arapların, Arab'ın çoğulu olan A'râb kelimesini küçümseme için Bedevilere hasretmelerinden, bizde de Etrak lügati böyle küçümseme ve kınama anlamında kullanılmış olsa gerektir.»[Adivar,1991:193]

Bender'deki müslüman ahaliyi de kınamaktadır. Düşmanla canla-başla savaşmayı mal ve mülklerini kurtarmayı düşünen ve düşmanın sıkıştırılmasına bile gerek kalmadan kaleyi teslim edenlerin habis vücutlarını cehennem ateşine müstahak ettiklerini, kıyamete kadar lanetlendiklerini yazmaktadır [Asım, I: 13].

Asım Efendi, İstanbul ve Rumeli ahalisini de eleştirmektedir. İstanbul halkına dair eleştirel gözlemleri daha çok ihtilal dönemlerine aittir. Yeniçeri ihtilallerinde başta esnaf olmak üzere İstanbul halkının genellikle ihtilalcilerle birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Asım, ihtilalcilere katılan İstanbulluları şiddetle kınamaktadır. Alemdar vakasında yeniçeri kışlalarının topa tutulmasına tepki gösteren halkı “beyinsizlikle” suçlamaktadır.[Asım, II: 254, 256-7]. İstanbul ahalişi ihtilallerde duruma göre tavır değiştirirler. Alemdar vakasında yeniçerilerin gerilemesi üzerine bu kez İstanbul halkı güya yeniçerilere güvenmeyip mal, can ve namuslarını korumak için silahlı adamlarla mahallelerini korumaya çalışırlar. Asım, bu tavır değişikliğini de kınamadan duramaz [Asım, II: 255].

Ahmed Asım, ahalideki çözülmeye dair en çarpıcı değerlendirmeyi Rumeli ahalişi hakkında yapmaktadır. Rumeli ahalisinin devlete karşı tutumlarının, mizaçlarından kaynaklandığını söylemesinin yanında, bu bölgedeki çözüme ve yozlaşmanın kültürel boyutuna değinmesi son derece dikkat çekicidir. Asım, bu hususta farklı din, mezhep, ırk ve kültürden insanlarla karışıp görüşmenin kültürel yozlaşmaya yol açtığını ileri sürmektedir.

«Malum olan hususlardandır ki Rumeli yakasında bi't-tabi asabiyet kalîl»dir. Bunun sebebi de düşman ülkeler ile sınırdış olan mahallerin ahalileriyle karışıp görüşmeden dolayı dini akaidin kaideleri zayıflamış ve işlemez hale gelmiştir. Çoğu belde ulema, meşayih ve müridlerinden yoksun kalmıştır. Dini ahkâmın eğitim ve öğretimi konusunda ahali laubali ve ilgisizdir. Dini emirlere ve yasaklara ve ululemre/padişaha, devlete itaatın farzıyetinden gafildirler. Ahalinin çoğu avamdan ammi insanlar olup kendi başlarına hareket eden, dikbaşı bir taife olup fitratları gereği asilik, azgınlık ve serkeşlik üzere idiler. Devlet-i Aliyye'ye hakaret gözüyle bakarlardı. Daima şer ve şekavete ve tuğyana kalkışarlardı.» [Asım, I: 368]. “Yine Rumeli ahalisinin ekserisi

Bektaşiyeye-Yeniçeri Ocağı- taslakçısı olduklarından Nizam-ı Cedid askeri yetiştirilmesine muhalefet ettiler. Bu askerlerin çoğalmasa cümlesinin kederlenmesine ve onlardan nefret etmelerine yol açtı.” [Asım, I: 104, 368].

Asım Efendi, Rumeli ahalesinin çoğu kere ayanlarla hareket ettiğine dikkat çekerek, Nizam-ı Cedid’e muhalefet eden ayanların isyanına katıldığını kaydetmektedir.¹¹¹ Asım, Mısır’da devlet otoritesini ihlal eden, merkezle sürtüşme halinde bulunan “Çerkes ümerası”ndan da hakaretli bir üslupla, «ebâlis-i Çerâkise»/iblisler ifadesiyle bahsetmektedir [Asım, I: 381].

Asım, Rumeli’den Anadolu’ya, Mısır’dan Arabistan’a kadar birçok bölgede tebaadaki çözülmeyi eleştirel bir üslupla anlatırken Kafkasya’daki Kabartay ve Çeçenlerden övgüyle bahsetmektedir.18.yüzyılın son çeyreğindeki Çeçen mücadelesine halkın bakışını, Anadolu’dan bu mücadeleye katılanlar olduğunu kaydetmektedir.¹¹²

¹¹¹ Rumeli’deki ayanlar, Sırp isyanını bastırmak için gönderilen Nizam-ı Cedid ordusunun asıl amacının kendilerini temizlemek olduğu zannına kapılırlar. Bu orduya karşı koymak üzere askerleriyle Edirne’de toplanırlar. Ahaliden pek çok kimse onlara katılarak çok kalabalık bir isyancı grup ortaya çıkar. Nizam-ı Cedid askerlerinin geçtiği Silivri, Çorlu gibi İstanbul’a yakın yerlerde bile ahalî bu askerlere saldırır. Edirne’de birkaç Cuma hutbelerde padişahın adını okutmazlar. Bu suretle padişahı, iktidarı tanımadıklarını izhar ederler. Devlet büyük bir endişeye kapılır. Ve Nizam-ı Cedid Ordusu’nun İstanbul’a dönmesine karar verir. [Asım, I: 109-110; Karpaz, 2000: 139].

¹¹² “Bu dönemde bazı askeri ricalin yanlış ve haince tutumuna rağmen Kabartay halkı devlete itimatını ve orduya her türlü yardımını sürdürür[Asım, I: 18-9]. 1774’de Rusya’nın hakimiyetine geçen Kabartay bölgesinde Ruslar 1784’den itibaren fitne ve fesad faaliyetlerini arttırlar. Ancak Çeçen kabilesi şeyhlerinden Şeyh Muhammed Mansur Ruslar’a karşı şiddetli bir mücadele başlatır. Rusların fesadını tehir eder. Rusların saldırıları, Şeyh Mansur’un mücadele azmi Çeçenlerin bilinçlenmesini sağlar. Mansur’un mücadelesi etrafta yankılanır ve civar ehl-i İslam’a ibret olur. Kimisi imdada da gelir,kimisi Şeyhin Allah tarafından memur edildiğine inanır. Bazıları bu hareketi kıyametin alametlerinden sayar. Bu hususta hadisler dile getirilir. Şeyh Mansur’a nisbet edilen harikulade rivayetlerter dilden dile dolaşmaya başlar. Etraftan Çeçenlere katılan «ashab-ı gazâ ve cihad» Rusya tarafına saldırmaya ve ganimet elde etmeye başlar. Ganimet elde ettikçe Kabartay halkından başka Anadolu’nun çok uzaklarından da gazâyâ katılmak için bölük bölük insanlar gelir ve gazâ ederler.”[a.g.e., 6,14-16].

“Hatta, Antep ulemasından Seyyid Halil Efendi namında merd ve çok gayretli birisi bir kaç yüz talebesiyle Mansur’un ordusuna Antep’ten kalkıp giderek katılmıştır.[Asım, I: 16] Ancak Ruslar mücadeleyi terk ederek tabiatları olan hilekârlıkla başta Çeçen uleması olmak üzere Çeçenler arasına tefrika sokarlar. Çeçenlerin saf uleması, Ruslar’ın Osmanlı ile sulh yaptığından cihadı terk etmek gerektiğini ileri sürer. Onların bu kararı Kafkas kabilelerine gevşeklik getirir. Toplanan askerlerin arasına tefrika girer. Böylece Moskovlu’nun hilesi tutar. Ancak Dağıstan ahalesi savaşa devam ederse de Çıldır valisi Süleyman Paşa, sulha aykırı olduğunu bildirerek Dağıstanlılar da geri çekilir.[a.g.e.,16]. Devlet-i Aliyye Dağıstan, Kabartay vesair Çerkes kabilelerine istimalet-nâmeler [gönül alıcı mektuplar] gönderir. Kafkas halklarını Ruslara karşı savaşmaya teşvik eder.” [Asım, I: 17].

3.2.5.2. Rum Tebaada Çözülme

Rumlar gayr-i müslim tebaa içinde devlet tarafından en çok itibar edilen, hariciyede çok ehemmiyetli ve kritik makam ve görevlere getirilen bir kesimdir. Devlet bu görevlere getirdiği Rumlara devlet sırrı durumunda olan bir çok bilgi ve planını paylaşacak kadar itimat eder.

18.yüzyılın başlarından itibaren özellikle Fenerli Rumların devletteki etkinliği giderek artar ve belirginleşir.[Sumner,1993: 5] Bunun yanında genel olarak Rumlar Patrikhaneleri, Eflak ve Boğdan [Romanya] Voyvodalıkları ve hariciyede etkin görevlerde bulunmaları, Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı Devleti arsında aracılık ve tercümanlık gibi işleri yürütmeleri, Karadeniz'de ticari imtiyaza sahip olmaları, Balkanlardaki tebaanın büyük kısmıyla aynı din ve mezhebe mensubiyetleriyle İstanbul'dan başka Balkanlarda da güçlü bir nüfuza erişmelerini sağlar.[Aydın, 1993: 122; Balta, a.g.m., 241, 243] Hatta, 18. yüzyıl boyunca inişli çıkışlı da olsa Rusya'ya kadar nüfuz alanları genişler.[Sumner, 1993:32,72,74] Yine devletin 18. yüzyılda gayr-i müslimlere «beratlı tüccarlık» belgesi ile ticari ilişkilerde sağladığı geniş imkanlardan yararlanan Rumlar zaten çok güçlü oldukları Karadeniz ve Doğu Akdeniz ticaretinde yabancı himayesine de mazhar olarak daha da güçlenirler. Öyle ki, 1808'de sadece Rusya'nın himayesinde bulunan Rumların sayısı 120.000 bini bulur. Karadeniz de rakipsiz hale gelirler. Böylece siyasi ve idari nüfuz alanları ticari girişimcilikleriyle de genişler [Sumner, a.y.; Balta, a.g.m., 246-7].

Asım Efendi, devletin en kritik ve en önemli birkaç kurumundan biri olan hariciyede etkin olan ve İstanbul'dan Rusya içlerine kadar geniş bir coğrafyada siyasi ve ticari bir nüfuza sahip olan Rum tebaadaki çözülme ve bozulmayı büyük bir felaket olarak görmektedir. Zira devletin, en gizli bilgi ve planlarını paylaştığı Rum görevlileri devlete ihanet etmektedirler. Yabancı devletler nâmına casusluk yapmaktadırlar.

“Devlet-i Aliyye'nin aldatıcı bir belası ve felaketi dahi «kendi raiyyeti ve ehl-i zimmeti olan Rum taifesidir. Ve bunlar iki sınıftır. Bir sınıfı Moskovluya»¹¹³ meyillidir.[Asım, I: 114] «Ve birinin nisbet ve muhabbetleri Fransaluyadır.» [Asım, II: 4,114].

Her iki sınıf da bağlandıkları tarafın casusluğunu yapar. «Tercümanlık ve Eflak ve Boğdan voyvodalıkları ve kapu kethudalıkları gibi» makamlarda görev alarak devletin sırlarına vakıf olup o ülkelere aktarırlar.[Asım, II: 4] Asım Efendi, bu görevlerde bulunmalarından başka yollarla da Rumların devletin mahrem bilgi ve planlarını öğrenebildiklerini anlatmaktadır:

“Rum taife [Fenerli Rumlar], bazı politika ve hilelerle devlete zarar verecek bilgileri «tesvil-i iblis-i dalil gibi»/insanı dalaletle düşüren iblis gibi devlet adamlarına değerli hediyeler ve yüklü rüşvetler vererek yakınlık kurmak suretiyle elde ediyorlardı. Devlet adamlarının sohbet meclislerine katılmayı da bu şekilde sağlayarak devletin gizli tutulan plan ve bilgilerini öğreniyorlardı. Ayrıca yakınlık kurdukları devlet adamlarını yanlış politikalara yönlendirerek de devlete zarar veriyorlardı. «Bunun gibi Frenk ve Rum tabibleri Enderun ve Birun'a tababet vesilesiyle» girerek devlet sırlarına muttali olabiliyorlardı. Edindikleri bilgileri perde arkasından ulufe aldıkları «İsevi devlete»-Avrupa devletlerine- uçuruyorlardı. Devletin itibar ve iffetini alema rüsvay ederler idi.” [Asım, II: 5].

Bu bağlamda Boğdan voyvodası Aleksandr, Fransa ile yakın ilişkide bulunur. Hainlik yaptığından azledilir. Eflak voyvodası Konstantin İpsalanti devlet erkan ve adabına aykırı hareketlerde bulunur. Sırp reayasını isyana teşvik eder, yakın ilişkilere girdiği Rusya'ya hizmet etmekten kaçınmaz.[Asım,I:158] İhanet ettiği kesinleşince voyvodalıktan alınır.[Asım, I: 181]

Ayrıca, «divan tercümanı, vazifesinden hariç» işlere karışması ve «Fransaluya nakl-i havadis» de bulunması üzerine idam edilir [Asım, II: 125]. Özellikle hariciyeden sorumlu

¹¹³ Başta Rum ruhanileri olmak üzere Rumlar 17.yüzyılda da Rusya ile sıkı bir ilişki içindedirler.Deli Petro'nun İstanbul'daki ilk elçisi Petr Adreyeviç Tolstoy, 1669'dan beri Kudüs patriği olan fakat vaktinin çoğunu İstanbul ve Eflak-Boğdan voyvodalıklarında geçiren Dositheus'un sayesinde başarılı bir istihbarat servisi kurar. Patrik Positheus, Rusya'dan aldığı yüklüce paralar karşılığında Petro ile doğrudan haberleşir. [Sumner, 1993: 72] Bunun yanında 17. yüzyılda Rusya'ya gelen Rumlar aldıkları “sadaka” karşılığında Osmanlı Devleti hakkında bilgiler verirler. [a.g.e., 32-3].

bazı devlet adamlarının ketum davranmamaları sayesinde, Asım'ın «müfsid ve münafık» olarak nitelediği reayadan olan «Beyoğlu tercümanları» da devletin gizli tuttuğu bilgi ve planlara vakıf olurlar [Asım, I: 93]. Rum tebaanın Nizam-ı Cedid'de de sarayla içli-dışlı ve devlet sırlarına vakıf olmaları o kadar ileri dereceye varır ki, bir sadrazam vekilinin bile azledileceği on gün önceden «bir Rum kapuoğlanı lisanından» duyulur hale gelir [Asım, II: 6]. Asım, Rumların bu kadar devlete nüfuz etmeleri karşısında infial göstermektedir [a.y.]. İhanetlerine rağmen devlet başta hariciyede olmak üzere istihdam etmeye devam eder ve kendi parasıyla beslediği Rum görevlilerin ihanetleri, devleti iğfal etmeleri 1821 Yunan isyanında da bir kez daha ortaya çıkar [Özcan, 1999: 4].

Asım, Rumların fitne ve fesad çıkarmaya müsait tabiatta olduklarını ve bu suretle menfaat sağladıklarını ve devlet kurumları arasında gerginlik doğmasına sebep olduklarını da kaydetmektedir. Bu bağlamda yeniçeriler arasına da bir yolunu bularak iktidar hakkında vehim ve şüpheye düşmelerine yol açan düzmece haberler yayarlar. İktidarla Yeniçeri Ocağı arasında bunalım çıkmasına yol açarlar [Asım, II: 5, 9].

Rum taife, diğer gayr-i müslim tebaaya göre kendilerine tanınan çok geniş imkan ve ayrıcalıkları istismar ederler. Yetkilerini aşarak kendi milletlerinin işlerinden başka Avrupa vesair kamu işlerine dahi müdahale edecek kadar etkin ve imtiyazlı bir konuma gelirler.«Müteşahhısân-ı devlet gibi» hareket ederler.[Asım, I: 115] Asım'ın “habis ruhlu” diye saldırdığı Rum taife iktisadi bakımdan da refah içindedirler. Her biri Kuruçeşme ve Tarabya'da «şeddadî sahilhane ve Bağçe-i irem-i nişânede» imparatorlar gibi lüks ve gösteriş ve zevk u safa içinde bir hayat sürerler [a.g.e., 115-6].

Rum taifenin devlet işlerinde etkin olmaları ve aşırı derecede lüks ve gösterişli bir hayat yaşamalarına durumu kötü olan ahali, «devlet küskünleri [Nizam-ı Cedid muhalifleri] ve Ocaklı taslakçıları bir türlü» tahammül edemezler. Rumların konumları onları tahrik eder. Rumlara karşı tepkiler kadınlarının kaçırılması gibi aşırı bir dereceye varır.¹¹⁴

¹¹⁴ Boğdan voyvodası Moroz Bey'in hareminden olup Tarbya'da Boğaza açılan kayıklarda eğlenen kadınlar, Anadolu kıyılarına yaklaştıklarında silahlı bir grup tarafından kaçırlır ve Anadolu yakasına çıkarılırlar. [Asım, I: 116-7].

Nizam-ı Cedid döneminde gayr-i müslim tebaa arasında ilginç bir gelişme de olur. Rumlarla Yahudiler birbirlerini rencide edici ve hafife alıcı bir çatışma içindedirler. Yahudiler Boğdan voyvodasının hareminden kadınların kaçırılması olayından keyf alırlar. Rastladıkları Rumlarla alay ederler. Rumlar da daha önce bir kıssadan dolayı Yahudileri hafife almışlar, hakaret etmişlerdir [Asım, I: 117-8].

Asım Efendi, Rumların onca kıymet ve itibar görmelerine, çok önemli makamlara getirilmelerine rağmen devlete karşı sadakatsizliklerini ve küfran-ı nimet etmelerini, «kaleme gelmez» hainliklerini [Asım, I: 115] kavmi özellikleriyle, tabiatlarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre Rum taife “hiyanet tabiatlı” olup, hain, habis ve fesadçıdır.[Asım, I: 157] Devletin sayesinde krallar gibi yaşayan ve hareket eden Eflak voyvodası Konstantin İpsalanti'nin ihanetini de hain tabiatlı olmasıyla açıklar.¹¹⁵

Ruslar da Rumlar'dan Osmanlı Devleti hakkında casusluk yapma konusunda yararlanmasına ve gayet sıkı ilişkiler kurmasına rağmen onlara kuşkuyla da bakmakta, menfaatları icabı kolaylıkla taraf değiştirebilecek bir karakterde olduklarına inanmaktadır. Prut mağlubiyetinde İstanbul'da rehin olarak tutulan Rus elçisi Tolstoy, Rumlar için şu kanaatte bulunur: «Aslında küçüğünden büyüğüne hepsi yalan söylüyor ve onlara itimat etmek kesinlikle mümkün değildir.» [Sumner, 1993: 74] Diğer elçi Şafirov'un kanaati daha ilginçtir. «Para için Tanrılarını, imanlarını, ruhlarını ve hükümdarlarını satmaya hazırdırlar, verdikleri istihbarat ince elenip sık dokunmalıdır, içlerinde ne bir dost ne de iyi bir insan bulmak mümkün değildir, zor zamanlarda yabancı diplomatlardan vebadan kaçır gibi kaçıyorlar.» [a.g.e., 74] Özellikle Deli Petro zamanında da Ruslar ülkelerine gelip giden Rumlara kuşkuyla bakarlar, onların Türk casusu olmalarından şüphelenirler [a.g.e., 32-3].

¹¹⁵ Asım Efendi Konstantin İpsalanti'nin devlet erkan ve adabına yakışmayan hareketlerini ve ihanetini «Rumî ki; dedik kazıyye-i hiyânet» deyiimiyle ifade eder. İpsalanti'nin şahsında cisminin, yani Rumların hain, habis ve fesadçı özelliklerinin «taşahhus ve tecessüm» ettiğini söyler. Oysaki İpsalanti, devletin sayesinde debdebeli bir hayat yaşar, Eflak'a krallar gibi hükmeder. O kadar zenginleşir ki «Karun-ı zaman» olur. Ancak kişiliğinde habislik ve «hiyânet-i Rumî» bulunmasıyla veliyyünimetleri olan devlete küfran-ı nimet eder. [Asım,I: 157] Sırp reayasını isyana teşvik eder. Rusya'ya casusluk yapar.[a.g.e., 157] Bunca ihanetleri sonucu devlet onu «tığ-ı siyasetle»/idamla cezalandırmak zorunda kalır. İhanet eden bütün hainlere «tığ-ı intikam» tatbik edileceği gösterilir. İpsalanti'nin malları da müsadere edilerek Rusya'ya açılan seferin masraflarına tahsis edilir. [Asım, I: 214-5]

Asım Efendi, “hain tabiatlı” olarak nitelediği Rumların devletin en önemli ve en kritik işlerinde istihdam edilmesini son derece tehlikeli bulmakta, Rum görevlileri adeta devleti kemiren bir ur gibi görmektedir.[Asım,I: 158] Fransız coğrafyacı Elisee Reclus’e(1830-1905) göre de Rumlar Türk milleti için büyük bir tehlike arz etmektedir. Çünkü ekserisi kendi dillerinden başka dil bilmeyen “Türkler cahil ve saf” iken birkaç dil bilen Rumlar “mahir ve hilekârdır.”[Ergin, 1995b: 593] Fakat Nizam-ı Cedid döneminde de çeşitli fasadlıklarına rağmen Divan tercümanlığı, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları gibi önemli görevlere onların getirilmesine devam edilir [Asım, a.y.]. Avrupa’da ilk Osmanlı daimi elçilikleri kurulduğunda da maslahatgüzar olarak gönderilen memurların çoğu Rumlardandır [Kuran, 1994: 54].

3.2.5.3. Tercümanların ve Yabancı Elçilerin Yolsuzlukları

Devlet Fenerli Rumları Eflak-Boğdan voyvodalıklarında ve divan tercümanlığında istihdam ederek gayr-i müslim tebaa arasında imtiyazlı hale getirdiği gibi 18.yüzyıl boyunca gelişen ve yoğunlaşan uluslararası ilişkiler sonucu sayıları gittikçe artan yabancı elçiler ve konsoloslar maiyetlerine «berât-ı âlişan» ile bir çok lisana aşına gayr-i müslim tebaasından kişileri istihdam eder. Bunların çoğu Rum tebaadandır [Asım, I:127; Balta, a.g.m., 246] Tercümanların ne şekilde hizmet edeceklerine dair şartlar daha önceki dönemlerde birbirini teyit edici düzenlemelerle kesin bir şekilde açıklanmıştır. Devlet bu tercümanlara da bir takım ayrıcalıklar tanır. Kendilerini, evlatlarını ve ikişer nefer hizmetçilerini vergiden muaf tutar. Bağ ve bağçelerinden de vergi alınmaması hükme bağlanır. Bu ayrıcalıklara rağmen tercümanlar kanaatkâr davranmazlar. Çeşitli fesatlıklar çıkarmaya cüret ederler. Tamahkârlıklarından dolayı görevlerini servet kazanma vesilesi yaparlar. Tercümanlık nizamının «şirazesi» bozular. Devletin mülki nizamı, ticareti, gümrük vesair gelirleri tercümanların yolsuzluklarından dolayı zarar görür [Asım, I:127; Ahmed Vasıf, 1994: 339].

Halbuki aldıkları tercümanlık beratlarında hangi şartlar altında çalışmalarını gerektiği belirtilerek, elçi yanında ise elçisi, konsolos yanında ise konsolosu maiyetinde kıyafetleriyle tercümanlık hizmetinde bulunacaklardır. Görev mahalli dışında ikamet eylememeleri, hanlarda ve dükkanlarda esnafılık yapmamaları, İstanbul dışında kocabaşılık ve mültezimlik ve bunlar gibi vazifeleri haricinde başka işlerle

uğraşmamaları, memleket meselelerine, esnafa dair işlere karışmamaları yasaklanmıştır. Ancak tüm bu hususlar açıkça belirtildiği halde ticaretle meşgul olmaktan geri durmazlar [Asım, I: 128].

Sarraf, dülbendci vesair esnaf ve reayanın-gayr-i müslim tebaanın-çoğu kendilerine tanınan imtiyazlara kanaat etmezler. Tamahkârlıklarıyla tercümanlık ve tercümanlık hizmetkârlığını istismar ederler. Yabancı elçileri de çıkar sağlamak yolsuzluk yapmak için kışkırtırlar. Ayrıca andlaşmalar gereği imtiyazları «berat»la tescil edilen ve devletin himayesinde olan yabancı tüccarlar [Ergin, 1995b: 654-5] gibi hareket edebilmek için bir yolunu bularak sözü edilen “berat”tan almayı başarırlar. “Beratlı tüccar” ayrıcalığını kazanarak reayanın davranış tarzına aykırı şekilde Avrupaî tavırlar sergilerler [Asım, I: 127] «Tercümanlık beratı» almayı başaran gayr-i müslim esnafi, «himayedeyim» diyerek ecnebilere tanınan bir takım ayrıcalıklara göre hareket eder.¹¹⁶ Evrakta sahtekârlık yapmak suretiyle de yolsuzluk yaparlar, vergi kaçırlar.¹¹⁷

Devlet tercümanların vazifeleri dışında işlerle uğraşmalarını ve ticaret yapmalarını önlemek, namus ve edepleriyle hareket etmelerini sağlamak için ellerinde olan beratları değiştirir. Fakat bu tedbir işe yaramaz. Tamahkârlıklarıyla yolsuzluk yapmaya devam ederler. Herbiri yanında çalıştığı konsolosuna bir miktar «zehirlik» vererek ve İstanbul’un bazı ricalinden dahi yüz bularak memleket meselelerine, iltizam ve ticarete el atmaktan geri durmazlar. Velhasıl bulaşmadıkları işler nadirdir [Asım, I:129]. Devlet ayrıca yolsuzlukları konusunda maiyyetlerinde buldukları yabancı elçileri de uyarır. Fakat tercümanlar elçileri iğfal ederler [Asım, I: 128-9]. Bu yüzden yabancı elçilerin devlete karşı tutumları laubalidir. Devlet vekilleri onları uyardıkça «ergenun»[bir müzik aleti] çalarak boş laflarla oyalarlar [a.g.e., 129].

¹¹⁶ “Bunlardan biri olan meşhur sarraflardan Tankaroğlu Simon’un Yenihan’da birçok odaları olup, «tercümanlık beratı» olarak İnebahtı konsolosu mahiyetindeydi. Ecnebilere gibi hareket ediyordu. Ayrıca kendi lisanları olan Ermeniceyi doğru-dürüst konuşmaktan aciz idi” [Asım, I: 128].

¹¹⁷ “Edirne sakinlerinden Ermeni taifesinden Artin nam zimmi ismine «Odic» kelimesini ilave ederek «Artvin Odic» nam Nemçeli tacir diye kendini tanıtır. Bu şekilde «tüccar fermanını alub, ticaret ettirmek hangi devlete yakışur?» Bunun yanında adı geçen şahsın elinde bulunan emtia ve eşya Edirne yahut Tekirdağ mahsulü veyahut Filibe ve Sofya’nın metaidir. Bu şekilde irtikabla elde ettiği kazanç 500 guruşdan hasıl olur ise bu fermana nail olan zimmi «ben Nemçelüyüm» diyerek emsali arasında imtiyazlı hale gelir. Ne vergi hissesini ne de elinde bulunan emtia ve eşyayı doğrudan gümrüklere getirip gümrük vergisini verir. Kendi yolsuzluğu ile yetinmeyip, kendi cinsinden olan devletin sair reayasının dahi mallarını sahiplenerek cizyelerinin ödenmemesine cesaret eder.” [Asım, I: 130].

Yabancı elçiler tercümanların yolsuzluğuna çanak tutmakla yetinmezler. Kendileri de yolsuzluk ve kaçakçılık yaparlar. Gümrük vermemek için Bağdad, Basra, Bosna ve Belgrad taraflarına İstanbul'dan «yasakçıları»[elçi ve konsolos muhafızı] vasıtasıyla «külliyyetli mücevherat naklini başkaca bir kâr»lı iş edinirler. Yasakçıların yolculukları sırasında başlarına bir kaza geldiğinde, “işte falan yerde bizim yasakçımız soyulmuş ve vurulmuş ve bu kadar mücevheratımız zâyi olmuş” diyerek şikayette bulduklarında irtikâpları meydana çıkar. Devlet-i Aliye ise gereğini yapmak için emir çıkartır, soyguna adı karışan kazanın sakinlerini tazyik ve tehdit etmekten geri durmaz [Asım, I: 129]. Asım Efendi, bu yolsuzluklarda tercümanlarla elçilerin işbirliği yaptıklarının da altını çizmektedir [a.g.e.,129]. Ahmed Asım, tercümanların ve yabancı elçilerin yolsuzluğuna değinirken yabancı tüccarların da kendilerine tanınan imtiyazları istismar ederek hazinenin önemli gelir kalemlerinden olan gümrük gelirine büyük zarar verdiklerini kaydetmektedir.¹¹⁸

Asım, 18.yüzyıl sonlarında Osmanlı reayasının/gayr-i müslim tebaanın da Rusya'nın himayesine sığınmak suretiyle vergi kaçakçılığı yaptıklarından bahsetmektedir:

“Bir müddetten beri gerek İstanbul gerekse diğer bölgelerden ticaret maksadıyla Rusya'ya giden Osmanlı reayası «pasaport kağıdına kendüyü Rusya Devleti reayasından olmak üzere» yazdırırlar. Bu sayede «patente kağıdının»¹¹⁹ alınması da kolay olur. Bu suiistimal gitgide gemi yolcuları arasında yaygınlaşır. Ve Osmanlı reayasını, Rusya'nın himayesinde bulunanlardan ayırt etmek güçleşir. Ayrıca «iş bu patente kağıdının» bu şekilde verilmesi Osmanlı reayasının ekser gemilerine Rus bayrağının asılmasına yol açar.” [Asım, I: 131].

Oysa ki Akdeniz'deki reaya gemileri[Rum tüccar gemileri] Tersane-i Amire donanması hizmetine mahsus ola gelmiştir. «Patente kağıdını» almak suretiyle Osmanlı

---

¹¹⁸ “Ticaret antlaşmalarında tüccarların memleketlerinden getirdikleri ve Osmanlı ülkelerinden alıp götürdükleri eşya ve emtiadan %3 gümrük vergisi vermeleri belirtilmiştir. Ayrıca tüccarlar, kanaat etmeyerek satın aldıkları Osmanlı mahsulünü memleketlerine götürmeksizin yine Osmanlı ülkesinde satmaya başlamışlardı. Bundan dolayı Osmanlı tüccarının kendi ülkesinde büyük zarar görmesine sebep oldular. Bundan başka %3 hesabıyla gümrük vergilerini edadan kaçındılar...” [Asım, I: 130-1].

¹¹⁹ Tabiiyyet ve himaye belgesi: Özellikle sağlık bakımından gemiden kıyıya çıkmaya mani bir durumun olmadığını dair belge [Şemseddin Sami, 1998].

reayasından olan bu tüccar, gemilerine Rusya bayrağı çekme imkanı elde eder. Bu suretle her biri «patente kağıdı» olarak ve pasaportlarına Rusya reayasından olduklarını yazdırarak devlete vergi ödemekten kurtulurlar [Asım, I: 132].

Görüldüğü üzere, gayr-i müslim tebaa yabancı ülkelerin veya temsilcilerinin desteği veya bilgisi dahilinde yolsuzluklarını yapabilmektedir. Yolsuzlukları uluslararası unsurlarla iç içe bir mahiyet arz etmektedir.

4. ÇÖZÜLMEMEYE KARŞI BİR YENİLEŞME PROJESİ: NİZAM-I CEDİD

4.1. Nizam-ı Cedid Fikrinin Doğuşu

18.yüzyılın son on yılına gelindiğinde askeri, idari ve mali tüm kurumlar artık kendilerinden beklenen fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede bozulmuş haldedir. 1768'den beri devam eden askeri hezimetler, devletin taşrada otoritesini kaybetmesi, ayanların adeta ülkeyi paylaşarak kendi başlarına buyruk hareket etmeleri, gelirlerin giderleri karşılayamaması, Rusya ve Avusturya karşısında alınan askeri yenilgilerin yol açtığı psikolojik tahribat ve maddi kayıplar devlet adamlarını, ilim ve fikir sahiplerini devletin ölüm-kalımını tartışır hale getirir, çözüm yolları aramaya sevkeder.

18.asırdan önce başta askerîye olmak üzere iktisadî ve idarî kurumlarda ortaya çıkan bozulmaları düzeltmek, kurumları çağın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ıslah ederek veya yeniden yapılandırarak eski haline getirmede esas alınan kriter devletin kendi değer ve dinamikleri, başka bir ifadeyle devletin "altın çağı"ndaki çözüm şekilleri ve "kanun-ı kadim"dir [İpşirli, 1999:170-1]. Fakat bu anlayış 18. çağdan itibaren gittikçe zayıflar. Zira Viyana bozgunu ve akabinde gelen hezimetlerden sonra 1699'da yapılan Karlofça Antlaşması sadece mağlubiyeti kabul etmek değildir. Aynı zamanda Batı medeniyetinin üstünlüğünün Osmanlı devlet adamlarınca da kabul edilmesidir.

Bundan dolayıdır ki, 18.yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Avrupa karşısında ağır yenilgilerden sonra yenileşme ve galip gelen düşman tarafından yani Batı medeniyetinden örnekler alınmasına dair fikirlerin hemen hemen gündemden hiç düşmediği bir yüzyıldır. Bu bağlamda bu yüzyılın başlarından itibaren Avrupa eksenli yenileşme projeleri yer yer tatbik edilmeye başlar. Fakat bunlar geniş çapta olmadığı gibi kalıcı da olmamıştır. Lale Devri'nde matbaanın kurulması gibi önemli bir girişimin yanında daha çok Avrupa hayat tarzının taklidi yönünde ortaya çıkan eğilim kanlı bir ihtilalle son bulur. Fakat buna rağmen artık çöküşü durdurmaya dair çare ve model arayışında esas istikamet Batı'dır.

Nizam-ı Cedid arefesinde devrin devlet adamları, tarih ve layiha yazarları, kısacası fikir erbabı düşmanı küçümsemeyi terkederek Batı karşısında ancak Batı'nın yöntem ve tekniklerine göre yapılacak yenileşme ile, geleneksel ifadeyle düşmanın silahıyla

silahlanarak durulabileceğini öngörürler ve Batı tarzında yenilik yapılmasına özellikle askerî kurumlardan başlanmasını gerekli görürler [Beydilli, 1999: 175, 177]. Zira Batı karşısında gerileme en çarpıcı haliyle orduda ve cephelerde kendini göstermiş, savaş meydanlarında yakıcı ve telafisi mümkün olmayan hezimetler alınmıştır. Kaldı ki, Osmanlı Devleti bir "gaza devleti" olarak kurulduğundan askerî kurumlarına daima öncelik verilmiştir.[İpşirli, a.g.m., 173] Ayrıca askerî hezimetler ve büyük toprak kayıpları, yenileşme zaruretinin itici gücü olur ve yenileşme girişimleri ilkin askerî alanda yoğunlaşsa da giderek genelleşme eğilimi gösterir [Beydilli, a.g.m., 174].

Bu bağlamda 18.çağın sonlarına gelindiğinde yenileşme projeleri daha kapsamlı ve köklü bir şekilde ele alınır. Askeri, idari ve mali sorunlar birbirinden ayrı görülmez. Fakat bu dönemde de özellikle askerî kurumlarda ıslahat yapmaya, Avrupa tarzında yeni bir ordu kurmaya öncelik verilir.[Findley, 1996: 20; İpşirli, a.y.] Bundan dolayıdır ki bu dönemde bozulan kurumların yeniden yapılandırılması ve yenilerinin teşkilini ifade etmek için "Nizam-ı Cedid" kavramı kullanılsa da bu kavram özellikle Batı fen ve tekniğine göre kurulan askerî teşkilat için kullanılır. Fakat "Nizam-ı Cedid" kavramının kullanılması yeni değildir. Henüz Avrupaî tarzda yenilik veya ıslahatın benimsenmediği 17.yüzyılın son dönemlerinde Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın özellikle reayanın durumunun iyileştirilmesi ve vergilerin adaletli bir şekilde toplanması hususunda yaptığı düzenlemeler "nizam-ı cedid tertibi" diye anılır ve yapılan ıslahatlar için "nizam-ı cedid" kavramı ilk defa onun zamanında kullanılır [Gökbilgin, 1986: 309; Beydilli, 1999: 174].

Lale Devri'ni bitiren Patrona Halil ihtilalinden sonra tahta geçen I.Mahmud (1730-1754) zamanında yeniçeriler disiplinsizlikleriyle devletin başına çeşitli belalar açarken Avrupa ülkeleri askerlerinin disiplini, savaş fen ve tekniklerindeki başarıları karşısında İtalyanca'dan savaş fennine dair bazı kitaplar Türkçeye tercüme ettirilir [Ahmed Lütfi, 1999a: 8]. Ahmed Asım da 18.yüzyılın özellikle ikinci yarısında devletin zirvesinde yenileşme konusunda sürekli bir kararlılığın ve azmin bulunduğu altını çizmektedir. Yenileşme karşısındaki en etkin ve güçlü faktör olan Yeniçeri Ocağı'nın artık bir işe yaramadığına dair kanaat ve bunun yerine yeni bir ordu kurma fikri Genç Osman'dan[Öğreten, 1989: XXI] sonra ilk defa kararlı bir şekilde III.Selim'den önce

babası III.Mustafa[1757-1774] tarafından dile getirilir.¹²⁰ Fakat, III.Mustafa uzun süren savaş sebebiyle «cünd-i cedit», yeni bir askeri teşkilat kurma fikrini gerçekleştiremezse de ümitsiz değildir.[Asım, I: 339] Şiddetli bir arzuyla bu idealini gerçekleştirmek üzere oğlu Selim'i yetiştirmeğe çalışır.¹²¹

III.Mustafa'dan sonra tahta geçen I.Abdülhamid[1774-89] de yenileşme taraftarıdır. Fakat uzun süren savaşlarla halk bitap düştüğünden ve bu savaşlar sırasında ülkenin her tarafında celaliler peydah olduğundan, özellikle de binlerce levend eşkıyası Anadolu'nun her tarafına el attığından bunların izâlesi yüzünden gereğine inanılan reformlar yapılamaz.[a.g.e., 30] Fakat bu iki padişah dönemindeki yenileşme niyetleri ve fikirleri ile yaklaşık çeyrek asır boyunca devam eden hezimetlerle dolu savaş süreci, Nizam-ı Cedit dönemi ve III.Selim'in yenileşme fikri için bir kuluçka, bir hazırlık dönemi olur.

Ayrıca 1768'den beri Kırım da dahil büyük kayıplarla devam eden savaş süreci devlet adamları arasında klasik askeri sistemin işe yaramayacak kadar bozulduğundan askerin Avrupa'da gelişen çağdaş savaş teknikleriyle talim yapması gerektiği ve savaş politikasının terkedilerek Avrupa devletleriyle çağdaş usullere uygun diplomatik ilişkiler kurulması ve barış politikası güdülmesi fikri revaç bulur.

Bu fikrin önde gelen savunucularından kırk yıllık devlet hizmetinin en önemlilerini diplomaside geçiren ve devlet yapısındaki bozulmaya yakinen tanık olan, barış politikasını savunan görüşleriyle temayüz eden ve Küçük Kaynarca Barış Antlaşması(1774)'nin mimarı, Ahmed Resmî Efendi(1700-1783) kaleme aldığı layiha ve eserlerde savaş politikasının sürdürmenin artık imkansız hale geldiğini, eski gazâ ve cihad telakkisiyle düşmanlarla baş edilemeyeceğini gerekçeleriyle devrin devlet

¹²⁰ III.Mustafa tahta çıktığında, Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın ordularını çağın icaplarına göre sürekli eğitime tabi tuttuklarının, savaş alet ve edevatlarını geliştirdiklerinin ve her an savaşa hazır olduklarının farkındadır. Kendi ordusunun-Yeniçeri Ocağı'nın- ise asabiyetini kaybettiği, ayrıca talimden uzak durduğu için böyle bir ordu ile sefere çıkmanın doğru olmadığını düşünerek talimi benimseyen yeni bir askeri teşkilatın kurulmasını öngörür. Fakat 1768'de başlayan ve Avusturya ile Rusya'ya karşı yürütülen ve 1774'de biten uzun savaş dönemi dolayısıyla yeni bir ordu kurma fikrini kuvveden fiile geçiremez. Fakat toçu sınıfının ve Tophane'nin ıslahına gayret etmiş, Mühendishane-i Berri Hümayun'u kurdurmuş, bu hususlarda Fransız Baron dö Tott'dan yararlanmışır.[Asım,I: 339-40, Karal, 1999: 7; Ahmed Lütfi, 1999a: 7]

¹²¹ III.Mustafa, oğlu Selim'in bir cihangir ve cihan padişahı olacağına, devleti kurtaracağına, kendini öyle inandırır ki, öleceği sırada huzurunda bulunanlara bu inancını tekrar eder. Tavırlarıyla adeta tahtın I.Abdülhamid'den alınarak Selim Han'a verilmesini vasiyet eder[Asım, I: 348-9; Karal,a.g.e., 5-6].

adamlarına sunar. Ordunun i e ve asker toplama sisteminin tamamen  okt g ne, askerinin eğitimsizliğine ve disiplinsizliğe dikkat çeker. Avrupa devletleriyle  ağdağ diplomatik ilişkiler kurulması gerektiğini, barış politikasının devletin geleceği için daha yararlı olduğunu belirtir. Bu görüşleriyle Ahmed Resmî Nizam-ı Cedid fikri ve projelerinin öncülerinden kabul edilir [Beydilli, 1999:175-6; Aksan,1997:183].

Asım'ın da belirttiği üzere yenileşme gereğine dair fikirlerin tebarüz etmeğe başladığı bu süreçte III.Selim de iktidara gelmeden önce Őehzadeliiđinde devletin sorunları ve yapacağı yenilikler üzerinde yoğun bir zihn  faaliyet içindedir. Őehzadeliiđinde kendi köşesinde yalnız yaşarken devlet meseleleri üzerinde düşünür, pederleri gibi yeni düzenlemeler yapılmasını gerekli görür ve daha tahta geçmeden Nizam-ı Cedid'in kurulmasına kesin olarak karar verir. Yeni ordu fikri onun için bir Şevk kaynağı olur [Asım, I: 349].

III.Selim devletin makus talihini döndürmek için yapacağı yenilikleri, alacağı tedbirleri iktidara gelmeden belirler. Bir nevi kendisini plan ve projeleriyle iktidara hazırlar. "Yeni ve talimli bir ordu, mali sorunların halli, fiyatların bir dengeye kavuşturulması, dinar ve dirhem/paranın ayarının d zertilmesi ve bunların yanında devletin diğer işlerini düzene koyarak geçmişteki ihtiyaŐına kavuşturmayı amaçlar" [a.g.e., 344]. Devlet  ağın silah sanayisinde geri kaldığından yeni icat olunan topların döküm ve kalıplarıyla ve savaş aletlerinin imalatıyla da ilgilenir. Bunun yanında memleketin kangren haline gelen sorunları üzerinde kafa yorar. Dış işleri ve Avrupa'daki idarî, askerî, ve siyasi gelişmeler hakkında ayrıntılı malumata sahip olmaya çalışır. Bu konularda Fransa kralı XVI. Lui ile gizlice mektuplaşır [ ğreten, a.g.t., XXVII]. Devletin gidişatı hakkında kendi kendine Şu soruları sorar:

"Niçin, Devlet-i Aliyye'nin işleri böyle perişan ve her defa düşman mahvedercesine galip gelerek İslam diyarlarını[Osmanlı memleketlerini] ele geçirmektedir? Devlet-i Aliyye'ye bu rehavet neden  okm Őt r? Gittikçe devletin parlaklığı, gücü gidiyor, Şimdi saltanatta ben olsam Şöyle ederdim, böyle yapardım" diyerek kendi kendine  z m yolları arar [Asım, I: 344].

III.Selim şehzadelğinde böyle rasyonel tedbirler almayı düşünmesine rağmen tahta geçtiğinde hemen bunları uygulayamaz. Zira, 7 Nisan 1789'da tahta çıktığında devlet iki cephede -Rusya ve Avusturya ile- birden savaş halindedir ve cephelerden ağır hezimet haberleri gelmektedir. Sultan Selim böyle bir atmosferde, Rusya karşısında alınan ağır mağlubiyetler ve kayıplar karşısında I.Abdülhamid'in derin bir teessür sonucu felç geçirerek ölümü üzerine tahta geçer [Asım, I: 10, 288; Karal, a.g.e., 18].

Savaşın sürmesi yeni padişahı bunaltır. Paranın değerini düşürmek zorunda kalır. Asım'ın ifadesiyle «iki taraflı sefer, yani iki ağızlu ejder» misali savaş, şehzadelğinde kafasında planladığı projeleri hemen hayata geçirmesini geciktirir.[Asım, I: 344] Sultan Selim bu atmosferde, saltanatının ilk yıllarında savaşçı bir halet-i ruhiyeye sahiptir. [a.g.e.,10] Ruslar'ın saldırıları karşısında «devletin namusunun cenkle» korunmasını ister. Ancak mağlubiyetler askeri alanda yenilik yapma kararını pekiştirir [a.g.e.,26]. Disiplin ve eğitimi benimseyen yeni bir ordu kurabilmenin ve diğer düzenlemeleri yapabilmenin ancak sulh ortamında mümkün olacağına kanaat getirir ve 1790'da Avusturya ve 1792'de Rusya ile barış andlaşması yapıldıktan sonra yenileşmeye dair düşüncelerini gerçekleştirmeğe fırsat bulur. [Asım, I: 288] Savaş mağlubiyetle bittiğinde yeni bir ordu teşkilinin her türlü sorundan önce geldiğine karar verir. Çünkü para kazanmak, servet edinmek gibi süfli arzularla hareket eden, çağdaş tekniklerle talim yapmayı reddetmeleri yetmezmiş gibi eski usulleri de terkederek ve bu suretle savaşkanlığını yitiren, yeniçeriler düşmanın talimli ve tertipli orduları karşısında tutunamazlar [a.g.e., 345; Beydilli, a.g.m.,175, 176].

III.Selim güçlü ve yeni bir ordu kurmayı ve çağın silahlarıyla teçhiz etmeği ve eğitmeği kendine dava edindir. Bu gaye ile sürekli «tanzim-i edavât-ı cenk ve muharebe ve takviyet-i erbâb-ı alât» gayretinde olur. Ayrıca geometri eserlerine, gemi sanayiine, resim yapmaya ilgi gösterir.[Asım, II: 213] Askeri tesislerin imarına; «Tophane ve Topçular Kışlası ve Arabacı ve Humbaracı kışlaları, hususan Tersane-i Amire, Donanma-yı Humayun ve topların ve arabaların» yenilenmesine önem verir. Fransa ile yakın ilişkileri yanında İngiltere ile de topçu mühendisleri gönderilmesi ve savaş gemisi siparişi konusunda temasa geçilir [a.g.e.,214; Adıvar, 1991: 206; Özcan,2000:304].

Topçu Ocağı'na çekidüzen verir, personelin maaşlarını artırır [Asım, I: 42]. Baruthanelerle ilgilenerek kaliteli barut imalatı yaptırır [a.g.e., 50-1].

Mühendislik mektebi ve matbaa da kurar. Özellikle fenn-i hendese/geometri ve coğrafyanın okutulmasına önem verir. Hülasa fen ve teknik eğitime büyük ilgi gösterir [Asım, II: 214; Ahmed Lütfi, 1999a: 8]. Bu bağlamda III.Selim ve II.Mahmud'un yenileşme çabalarının başlıca amacı çağdaş bir orduya sahip olmaktır [Karpaz, 2000:138].

III.Selim Levend Çiftliğinde yeni ordunun ilk nüvesini oluşturduktan sonra geniş çapta «tertib-i cedid»in/yeniden yapılanmanın şart olduğuna dair fikrini yakın çevresine açar.[Asım,I: 349] Sultan Selim yeni düzeni tartışmak üzere önde gelen bütün devlet erkanını, şeyhülislamı ve devrin uzak görüşlü seçkin bilgini Rumeli kadıaskeri Tatarcık Abdullah Efendi'nin de aralarında bulunduğu ulemayı toplantıya çağırır. Toplantıda özellikle ordunun perişan hali gündeme getirilir. Düşman askerinin ise talimli olduğundan, çağın savaş tekniklerine göre tertip edildiklerinden galip geldikleri ifade edilir [a.g.e., 350].

Toplantıda tartışmanın özünü ise yenilik yapmanın, çağın icaplarına göre gerekli değişimi gerçekleştirmenin İslam'ın bir emri olduğu istikametinde olur. Yenileşme karşısındaki direnç İslamî referanslarla kırılmaya çalışılır.¹²² Fakat toplantıda yenileşme fikri adeta askeri alana hapsedilir. Yenileşme daha çok, yeni bir ordu kurulması, çağın gelişen harp teknik ve aletlerinin alınması çerçevesinde ele alınır. "Dikkat edin! Muhakkak ki kuvvet atmaktır." hadisi toplantıda uzun uzadıya tartışılır. Hadisin çağın gereklerine göre uzağa atılan silahların geliştirilmesini öngördüğü ifade edilir. Dolayısıyla içinde bulunulan zamanda dünyada en ileri derecede bulunan silah ile silahlanmanın hadis-i şerifin bir emri olduğu üzerinde durulur [Asım, I: 350-1]. Bu ve benzeri İslami referanslarla yenileşme fikri toplantıda bulunanlara benimsetilmeye çalışılır.

Toplantıda bulunan ulema ve diğer önde gelen zevatın ekserisi çağın gereklerine göre silahlanma, gerekli değişimi gerçekleştirme fikrini benimserler. «Devlet-i Aliyye'ye

---

¹²² Nizam-ı Cedid projeleri tatbik edilmeye başlandıktan sonra da "dine aykındır" diyerek aleyhte propaganda yapanlara karşı da yenileşmenin gereği ayet ve hadislerden hareket edilerek savunulur [Asım, I: 359; Beydilli, a.g.e., 177, 178].

tertib-i cedit»in/yenileşmenin ve düşmana misliyle mukabele edebilmek için gerekli hazırlıkların yapılmasının son derece ehemmiyetli ve lüzumlu olduğunu teyiden ifade ederler.[Asım,I: 351] Ayrıca devletin durumu Tavırlar Nazariyesine göre de tartışılır. Osmanlı Devleti'nin yaşlılığı ve pek çok sorunları nedeniyle zayıfladığı ve devletlerin geçirdiği beş tavrı itibarıyla çöküş tavrını/devresini yaşadığı, çeşitli nedenlerle devlet kurumlarının fonksiyonlarını icra edemez hale geldiği, fesatlık ve yolsuzluklarla bozulduğu belirtilir. Nizamdan çıkan askerin icap eden şekilde tertip ve intizam edilmesi gereği hususunda ulema ile akil ve basiretli devlet adamları mutabık kalırlar [a.g.e., 34].

4.1.1. Nizam-ı Cedid Fikrine Tepkiler

Toplantıya katılan bir grup ise askerin yani yeniçerilerin yeni tekniklerle eğitilmesini kafi görüp yeni ordu kurulmasına karşı çıkar. Yeni ordu projesini tehlikeli ve adeta çirkin bir teklif olarak bulurlar. Rusya'nın Avrupaî tarzda talimi benimseyen yeni bir askeri teşkilat kurduğunu ve eski ordusu isterlici kanlı bir şekilde yok ettiğini iğneli ve imalı bir şekilde dile getirirler.[Asım,I: 352] Bu suretle, yeni ordu kurulduğunda Yeniçeri Ocağı'nın da yok edileceğini, bunun ise doğru olmadığını, eski teşkilatın devamından yana olduklarını ortaya koyarlar.

Diğer bir grup da Bektaşî Taifesinin/yeniçerilerin ülkenin her tarafını yiyip-bitiren bir hastalık gibi istila ettiğini, her şehir ve kasabada sabit bir leke gibi yerleşmiş olduklarını dile getirirler. Bundan dolayı bu kesime göre Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak mümkün değildir. Ayrıca onlar var iken yeni bir askeri ocak kurmaya teşebbüs etmek de çok zordur. Çünkü yeniçeriler yeni askeri kendilerine rakip görecekleri aşikârdır. Ocaklarına taassup derecesinde bağlı olduklarından dolayı ateş-gede gibi korkusuzca kavgaya girişecekler ve nifak çıkaracaklardır. Ayrıca, yeniçerileri Moskovlu'nun isterlic askeri ile mukayese etmemek gerekir. Bütün bunlar belli iken doğru olan yol şudur: Devlet-i Aliyye işlerini öncekilerin usulüne tatbik ederek düzenlemelidir. Tersane vesair ocakların bozulan tarafları tespit edilerek düzeltilmelidir. Askeri eğitime işi de Yeniçeri Ocağı'nın uhdesine verilmelidir [Asım, I: 352].

Böylece bu görüş sahipleri açıkça, yapılacak düzenlemelerin, alınacak tedbirlerin kanun-ı kadime göre yapılmasını savunurlar. Talimli asker yetiştirmek için yeni bir ocak

kurulması yerine yeniçerilere çeşitli akıllıca tedbirlerle talimi benimsetmeyi önerirler. Kanunî'nin koyduğu usul ve kanunlara göre yeniçeri zümresinin terk ettikleri usullere geri döndürülmesini teklif ederler [Asım, I: 352-3; Beydilli, a.g.m., 176]. Asım yeni askeri ocak projesine itiraz eden ve imalı ve dokunaklı yaklaşan bu kesimin görüşü beğenilse ve yerinde bulunulsa da bunlara da güvenilmediğinden Levent Çiftliği'nde yeni tekniklerle eğitilen askerin 12.000 nefere çıkarılacağı kararının tedbir olarak gizli tutulduğunu da kaydetmektedir [a.g.e., 352].

Ahmed Lütü Efendi'nin belirttiği üzere askeri teşkilatın ıslahına dair görüşlerden esas itibariyle iki netice çıkar. Biri Yeniçeri Ocağı'nı tamamen yok ederek askeri teşkilatı yeniden kurmak. Diğer ise Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmadan Nizam-ı Cedid unvanıyla muntazam, disiplinli yeni bir ocak tesis etmek. III.Selim yeni askeri teşkilatı Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmadan kurmayı öngören görüşü tercih eder.[Ahmed Lütü, 1999a: 8] Tarihçi Lütü, yeniçeriliği kaldırmadan askeri yenilikten netice almanın mümkün olmayacağına rağmen III.Selim'in aksine davranmasını, yeniçeriliğin «millet-i İslamiyenin cihet-i vahdet-i ictimâ'ı» olduğu ve ecnebiler ve avam halk nazarında «yeniçeri olmayan müslüman değildir» inancına bağlamaktadır. III.Selim'in yeniçeriliği tamamen kaldırmanın müslümanların bütünlüğüne zarar vereceği endişesini taşıyarak yeni bir askeri teşkilat kurarken temelden bozulan Yeniçeri Ocağını da tamir etmeği tercih ettiğini kaydetmektedir [a.y.].

Fakat toplantının belki en önemli sonucu askeri, mali, idari ve ilmi kurumların ıslahına ve kronikleşen sorunların çözümüne dair görüşlerin birer rapor halinde takdim edilmesinin istenmesidir. Bu suretle III.Selim devrin fikir ve ilim erbabının görüşlerinden de yararlanarak kapsamlı, kalıcı ve toplumsal zemini de olan bir yenileşme programı hazırlamayı amaçlar. Devlet adamlarından ulemaya, devlet hizmetine alınmış yabancı uzmanlardan yabancı devletlerin elçilik mensuplarına kadar çeşitli kesimlerden padişaha layihalar takdim edilir. Ki bunların sayısı tespit edilebildiği kadarıyla en az yirmi iki olup ikisi Avrupalılara aittir [Öğreten, 1989: XXX-XL; Beydilli, a.g.m., 176; Çağman, 1999: 217-8]. Layiha sahipleri farklı öneriler getirseler de hemen hemen hepsinin askeri teşkilatta mutlaka ıslahat yapılmasını öngörmeleri, yeniçerilerin yeni harp tekniklerine göre eğitilmesi ve yapılacak ıslahatın finansmanı

sorununa değinmeleri ortak taraflarını oluşturmaktadır [Asım, I: 353; Beydilli, a.y.; Öğreten, a.g.t.]. Asım Efendi de aşağıda belirtileceği üzere finansman sorununa dikkat çekmektedir.

Ancak layiha yazarlarının çoğu askerî ıslahata dair eski usullerden esinlenen, köklü çözümlerden yoksun tekliflerde bulunurlar. Bir çoğu askerin yeni tekniklerle eğitilmesi gereğinin altını çizerken Yeniçeri Ocağı yanında yeni bir ocak kurulmasının fitneye sebep olacağını belirtirler [Öğreten, a.g.t.; Beydilli, a.g.m., 176-7]. Böylece layihalar da III.Selimin daha baştan kafi derecede dirayetli ve uzak görüşlü devlet adamlarından yoksun olduğunu göstermektedir [Öğreten, a.g.t., XLII].

Fakat sadra şifa olacak köklü çözüm yolları gösterenler de vardır. Koca Yusuf Paşa askerin Avrupaî tarzda eğitilmesine dair öneriler getirirken [Öğreten, a.g.t., 1-2], Ebubekir Ratib, Reisülküttap Abdullah Birrî efendiler askeri Avrupaî tarzda eğitmek üzere Avrupa'dan eğitimci subaylar getirtilmesini önerirler [Öğreten, a.g.t., 25-6]. Rasih ve Mustafa İffet efendiler de mevcut askeri Avrupaî tarzda eğitmeği teklif ederler.[a.g.t., 36, 43] Fransız Brentano da devletin başlıca sorunu olarak askeri sistemindeki bozulmayı görür ve bu sorunun giderilmesinde öncelikle askerin askerlik mesleği dışında başka mesleklerle uğraşmalarının ikna yoluyla engellenmesini önerir. Ayrıca Brentano yeniçerilerin yanında yeni bir askeri ocak teşkili yerine mevcut askerin eğitilmesini daha yararlı görür. Zira yeni bir ocak teşkilinin şiddetli tepkilere yol açacağını öngörmektedir [Öğreten, a.g.t., 95].

Defterdar Şerif Efendi yeniçerilere talim yaptırmanın imkansız olduğuna işaret eder ve yeni ordu teşkilinde en önemli bir kaç sorundan biri olan finansman sorununa parmak basar. Vakıfların gelirlerinden yararlanılmasını teklif eder [Öğreten, a.g.t., 20; Beydilli,a.g.t.,176]. Bir ulema mensubu olarak Tatarcık Abdullah Efendi'nin ise düşmanın harp sanayii ve fenlerinde ilerlerken Osmanlı Devleti'nin de Avrupaî tarzda düzenli ve eğitilmiş, harp fenlerine vakıf asker yetiştirmesinin şart olduğunu ve bunun için Avrupalı uzmanlardan yararlanılmasını belirtmesinin yanında askerî reformların malî boyutuna değinmesi ve bu konuda vakıf gelirlerini gündeme getirmesi calib-i dikkattir [Beydilli, a.g.m., 177; Öğreten, a.g.t., 6,8,10,11].

Layihâ sahiplerinden Mustafa Reşid Efendi ise yeniçerilerin ıslah edilemeyeceğini düşünmekte ve «devlet-i aliyye nizam-ı cedide muhtaçdır» [a.g.t., 28] diyerek açık yüreklilikle yeniden yapılanmayı savunmaktadır. ve Avrupa'nın askeri sisteminin örnek alınmasını teklif etmektedir [a.g.t., 30-1].

III.Selim takdim edilen raporları dikkatlice inceler. Her birinin beğenilen ve yararlı bulunan taraflarından yeni bir nüsha oluşturulmasını emreder ve oluşturulan bu nüsha düsturü'l-amel kabul edilir [Asım, I: 353; Çağman, a.g.m., 218; Öğreten, a.g.t., XXX].

Bu arada yeni bir askeri ocak kurulmasına karşı çıkararak talimli asker ihtiyacının yeniçerilerin eğitilmesiyle karşılanmasını önerenlerin bu önerileri dikkate alınmış olmalı ki, yeniçerilere talim yapmaları emredilir. Yeniçeriler de birkaç ay talim işinde istekli davranırlar. Ancak Asım'ın belirttiği üzere kısa süre sonra yeniçeriler talim yapmaktan vazgeçerler:

"Atalet ve tembellik hepsinin ikinci tabiatları olduğundan Levent Çiftliği Ocağı onlara dert oldu. Alışa geldikleri rahatlarının bozulmasından endişe ettiler. Devletin ileri gelenlerinin de yeni tekniklerle talim yapan askere itibar etmeleri yeni askere hasetlenmelerine ve kendilerine rakip görmelerine yol açtı. Daha sonra esami satışının ve 'terakkıyât'ın yasaklanmasından dolayı haricden esami ile maaş alanların ve dahilden her maaş döneminde 'tayarât'la beleşçesine gelirlere kavuşanların şeytani azgınlıkları ve fitnecilikleri depreşti. İstanbul'da ve diğer merkezlerdeki yeniçeriler "talim işi kanun-ı kadime aykırıdır" diyerek talim yapmayı terk ettiler. Talimsiz, başına buyruk, "başiboş hayvanlar gibi" avareliği tercih ettiler. Bunun üzerine «Nizam-ı Cedid namıyla» talimli asker tertibine oy birliği ile karar verildi." [Asım, I: 353-4].

III.Selim, devletin çöküşünü önlemenin öncelikle askeri yenilikleri yapmaktan geçtiğini öngörerek yeni bir ordu teşkiline öncelik verse de [Asım , I : 37] yenileşme programı orduyla sınırlı değildir. İdari ve mali kurumlarda da yenileşmeyi gerekli görür. Bunun yanında Nizam-ı Cedid yenileşmesinin en önemli karakteristik taraflarından biri, yeni kurumların eskilerini kaldırmadan gerçekleştirilmesidir. Bu suretle devlette ve toplumda

siyasi, fikri ve kültürel bir çatallanma, bir ikilik kök salmaya başlar. İkili yapılanma eski-yeni çatışmasını da beraberinde getirecektir.

Yukarıda değinilen toplantıya katılanlardan kimilerinin, Yeniçeri Ocağı'nın ve bir kısım ahalinin muhalefetine rağmen III.Selim, Nizam-ı Cedid'e geçilmesi kararından geri adım atmaz. Yeniçeri Ocağı'nın yeni usullerle talimi reddetmelerinin kesinleşmesi ve kaldırmanın da imkansız olması üzerine eski ocakların yanında yeni bir ordu teşkiline geçilir.¹²³ Sultan Selim, Nizam-ı Cedid ordusu kurmaktan maksadın, düşmana karşı misliyle mukabele etmek olduğunu keyfi, nefsanî bir amacın bulunmadığını İslami bir söylemle ifade eder.¹²⁴ Fakat Nizam-ı Cedid'i hararetle destekleyen ve savunan Asım, çoğu kimsenin ve halkın padişahın bu niyet ve gayesini anlayamadığını belirtmekte, halkın söz konusu tutumu karşısında padişahın üzüldüğünü de ifade etmektedir [Asım, I: 106]. Yeni askeri teşkilat kurulurken eskilerinin varlıklarını sürdürmesi daha baştan III.Selim'in trajik sonunu hazırlayacak ve yeni girişimleri yok edecek süreci başlatır.[Beydilli, a.g.m.,176] Nitekim, Nizam-ı Cedid davası Asım'ın ifadesiyle III.Selim'in «başına bela» olacak, katledilmesine yol açacaktır [Asım, II: 208-9].

4.1.2. Asım'ın Nizam-ı Cedid'in Başarılı Olmasına Dair Önerileri

Asım Efendi başlangıçta bizzat padişah tarafından ilan edilen amacından, ortaya konan projelerden dolayı Nizam-ı Cedid'i hararetle savunur [Asım, I:, 37, 41].Yalnız Asım, gerekli alt yapının hazırlanması ve gerekli şartların yerine getirilmesiyle askeri yeniliklerin gerçekleşebileceğine ve başarılı sonuçlar alınabileceğine inanmaktadır. Bu şartların başlıcaları; -Asım, Yeniçeri Ocağının yeni tekniklerle talim yapmayı benimseyeceğinden ve gerektiği zamanda bir işe yarayacaklarından ümidini kestiğinden [Asım, II: 237]- yeni bir askeri ocak teşkil etmek, bu ocağın finansmanı eski ocakların mensuplarının bir şekilde ele geçirdikleri veya tasarruflarında olan kaynaklarla sağlamak yerine yeni baştan tedarik edilecek mali kaynaklarla karşılamak [Asım, I:

¹²³ Bu arada yeni askerin çağın askeri tekniklerine göre yetiştirilmesini sağlamak için Avrupa'dan harp sanayiine vakıf uzmanlar getirilir.[Asım,I: 37] Fransa Osmanlı'ya iltimas olmak üzere çok sayıda «mühendis ve topçu ve asker talimcileri»ni İstanbul'a gönderir. Her biri istihdam edilerek değerlendirilirler.[Asım,I: 379]

¹²⁴«Bu Nizam-ı Cedid maddesi; telezuzât-ı nefsanîye cümlesinden değildir. Ki anımla tahsil-i zâika edelim. Bundan mahz-ı meram, düşman-ı mazzarrat-ı encam ile mukabele-i bi'l-misl ederek...düşmandan ahz-ı intikam ve memalik-i mağsûbeyi istirdâd ile yine dâru'l İslam eylemektir.» [Asım, I: 105-6]

34,40] ve yeniçeriler geçmişte ıslahat girişimlerini isyan ve ihtilal çıkararak yok ettiklerinden kışkırtılmalarına fırsat vermemek [a.g.e., 354].

Asım Efendi, Tarih'inde iki yerde eski ocak mensuplarının hak etmeden de olsa alışa geldikleri geçim vasıtalarının ellerinden alınmasının «insanların rızıklarını kesmek» kabilinden olacağından devletin başını ağrıtaacağı uyarısında bulunmaktadır:

“«Devlet-i Aliyye'nin kadimî ocakları[yeniçeri ocağına] ahalisine sanayi-i harb ve kıtalı talim» ettirilse ve bu suretle askerî perişanlık giderilse murat hasıl olur [Asım, I:34]. Lakin dirliklerinin ekserisi ehil olmayanların elinde bulunduğu düzeltilmesi kabil değildir. Buna rağmen dirliklerin tamamı ellerinden alınıp erbabına verilse devletin hazinesi rahatlar. «Amma kiminin esamesi âbâ ve ecdadından kalmış ve kimi» geçimini sağlamak için «satun almış olduğundan bu kadar halkın, birden» rızıklarının kesileceği ümitsizliğiyle ve fakr u zarurete düşecekleri endişesiyle bir çok tehlikeli gelişmelere sebebiyet vereceklerdir.” [a.g.e., 34-5, 354].

Bu ifadeleriyle Asım, dirliklerin bir şekilde ele geçirilerek askerlik hizmetinin bir karşılığı olmaksızın birer geçim kaynağı haline geldiğini tespit etmektedir. Buna rağmen bu kokuşmuş yapıya birden son verilmesinin geniş bir kesimin geçimlerini ilgilendirdiğinden şiddetli tepkileri karşısında Nizam-ı Cedid'in daha baştan başarısız olacağı veya akim kalacağına işaret etmekte, yeni ocağın mali kaynaklarını temin ederken eski ocaklarla bir çatışma çıkabileceğine dikkat çekmektedir.¹²⁵

Bu yüzden Nizam-ı Cedid'in başarılı olabilmesi için devletin mevcut mali kaynaklarının yetersiz olmasına rağmen bu kokuşmuş yapıyı bir kenara bırakarak yeni mali kaynaklar temin etmesi gerektiğinin, yeni bir askeri teşkilatın ancak «yeniden bir nev'-i irad[gelir] tedarikine» bağlı olduğunun altını çizmektedir [Asım, I: 34-5,354]. Nitekim devlet de yeni bir takım gelir kaynakları temin eder. Şeyhülislamın ruhsatıyla şarap ve rakı üretimine vergiler konur. Asım, çoğu yeni vergiler olan bu kaynakları bir bir

¹²⁵ Aynı endişeyi II.Mahmud da Sekban-ı Cedid girişimi sırasında dile getirir. “Yeniçerilerin mali bakımdan devlete büyük bir yük oluşturduğu gibi “gerektiği zamanda bir işe yaramayacakları dahi izahtan varestedir. Bundan dolayı «kuvvet-i kâhire-i vezir» ile/ Alemdar ile «cümlesini birden def ve ilga»ya karar verildi. Ancak padişah «bu kadar adamın birden» rızıklarının kesilmesini uygun bulmadı.”[Asım, II: 237]

saymaktadır.[a.y.] Ancak bu malî düzenlemeler de Nizam-ı Cedid'e karşı tepkilerin ve düşmanlığın en önemli ve etkili birkaç sebebinden biri olacaktır.

Yeni askeri teşkilatın kurulmasına muhalefet edenler de bu iş için gerekli finansmanın temininde halka zulüm edileceğini ileri sürerler [Asım, I: 105]. İleride açıklanacağı gibi Nizam-ı Cedid döneminde gördüğü tutarsızlıkları ve yanlışları da açık yüreklilikle kaydeden Asım, Nizam-ı Cedid aleyhtarlarını şiddetle ve ağır ifadelerle eleştirir. Padişahı ve Nizam-ı Cedid'i savunur. Tepki gösterenlerin devletin bekası ve itibarı bakımından hayati ehemmiyete haiz yenilikleri anlayamayacak kadar «bir alay sersem ve yeri göğü fark etmez» cahil kişiler olduklarını, “din u devlet” için yararlı olan yeni düzenlenmeleri görmezlikten geldiklerini söyler [a.g.e.,37,41] Yenileşme muhaliflerine karşı Asım'ın kullandığı bu üslup kendisine mahsus değildir. Yenileşme zaruretini savunan eser sahipleri aykırı görüş bildirenleri “ahmak”, “eşek”, “pek eşek herif” gibi tabirlerle aşağılarlar [Beydilli, a.g.m., 175]. Hatta III.Selim de aynı üslubu kullanmaktan kendini alamaz. Paris elçisi Muhib Efendi'ye kızgınlığını “pek eşek herif” diyerek gösterir [Karal, 1999: 92].

4.1.3. Nizam-ı Cedid Uygulamalarına Tepkiler

Nizam-ı Cedid projeleri hayata geçirildikçe, etkilerini gösterdikçe yeniçerilerden ayanlara, ahaliden yabancı devletlere ve İstanbul'daki yabancı elçilere kadar bir çok kesimden şiddetli tepkiler olur. Asım, bu tepkilerin temelinde özellikle ekonomik faktörlerin ve çıkar zedelenmesinin bulunduğu dikkat çekmektedir.

Devlet mevcut gelirleriyle halihazırda ki giderlerini dahi karşılayamadığı için yeni orduyu finanse etmek için yeni mali kaynaklar oluşturur. Çünkü mevcut mali yapıyla ve gelirlerle başta yeni bir ordu kurmak ve diğer reformları gerçekleştirmek mümkün değildir [Findley, 1996: 20]. Yeni gelirlerin başlıcaları yukarda da değinildiği gibi yeni konan vergilerdir. Bunun yanında mahlul/boşalmış mukataalar ile Anadolu, Rumeli ve Arabistan'daki tımar ve malikanelere de yeni ordunun finansmanı için el atılır¹²⁶ ve yeni

¹²⁶ Asım, hazırlanan mali kaynakları, “vergi paketinde”ki vergileri bir bir açıklamaktadır. Devlet şeyhülislamın iznini alarak ikişer para şaraba ve dörder para rakıya vergi koyar. Yine koyun ve keçi yapağısına, pamuğa, pamuk ipliğine, Anadolu'dan gelen mazıya, Mora'dan gelen ve istifliye diye anılan üzümüne de vergi konur. Tütün tarlaları «muaccele» ile taliplerine satılır. Sefere gitmeyen veya

düzenlemelerin mali işlerine bakmak üzere mevcut hazinenin yanında İrad-ı Cedid Defterdarlığı adıyla yeni bir hazine de teşkil edilir [Asım, I: 345].

18.yüzyılın sonlarında da tımar rejimi devam etmekte olup Anadolu'da geniş araziler hâla tımar arazisidir. Sipahi ve tımarlı asker varlığını sürdürmekte ve ordu da maaş yerine tımar geliri alanlar bulunmaktadır. Ayrıca hem maaş alan hem de tımar geliri olan yani çift gelire sahip çok sayıda kimse vardır. İşte III.Selim bu vaziyette bulunan tımarları mirî araziye çevirip iltizama verir. Bu yolla da Nizam-ı Cedid ordusunun finansman sorununu halletmeye çalışır. Yeniçerilerin ve süvarilerin zayıflamasına aldırılmayarak bu politikayı sıkı bir şekilde sürdürür [Lewis, 1984:92].

Zaten tımarlı askeri de Asım'ın belirttiği üzere savaşlarda isteksizdir ve firar alışkanlığı onlara da sirayet etmiştir. III.Selim tahta geçtiğinde devam etmekte olan Rus savaşında Anadolu Eyaleti tımar sahipleri cepheden firar ederek memleketlerine dönerler. III.Selim Anadolu'da ki tımarlı askerin bu firarından ve düşmanın galibiyetinden derin üzüntü duyar ve Nizam-ı Cedid Ocağı kurulduğunda işe yaramayan bu tımar sahiplerinden tasarruflarındaki tımarlar ellerinden alınarak İrad-ı Cedid Hazinesi'ne gelir kaynağı olarak kayıt ettirir [Asım, I: 41, 355]

Nizam-ı Cedid ordusuna gelir kaydedilen tımarların sahipleri III.Selim'i açıkça zulüm işlemekle suçlarlar [Asım, I: 41]. Ayrıca henüz yeni bir askeri teşkilat kurulmasına dair tartışmalarda muhalefet edenler bu iş için gerekli finansmanın temininde halka zulüm edileceğini ileri sürmüşlerdir [a.g.e., 105].

Böylece çıkarları zedelenen kesimlerden Nizam-ı Cedid'e karşı ciddi tepkiler olur. Zira, Nizam-ı Cedid reformlarının başlamasıyla, özellikle yeni askeri teşkilatın masraflarını karşılamak için girişilen kaynak arayışları toplumda alışlagelen bazı eski usulleri ve alışkanlıkları sarsmakta, tımar rejimi tasfiye edilmekte, kurumlarda köklü değişiklikler yaşanmaktadır. Bu süreçte reformlar için ortaya çıkan yeni gider kalemlerine kaynak teşkil etmek üzere verimli ve dürüst bir şekilde işletilmeyen zeamet, tımar ve

---

görevlerinde gevşeklik gösteren tımar sahiplerinin zeamet ve tımarları da İrad-ı Cedid Hazinesine kaydedilir. Bu şekilde yeni gelir kaynakları oluşturulur. Yeni düzenlemeleri yürütecek memurların kanun ve Nizam-ı Cedide riayet etmelerine dair yapılan uyarıları da kaydetmektedir [Asım, I: 35-7, 354-5].

malikâneler işgal edenlerden alınarak İrad-ı Cedid Hazinesine gelir olarak aktarılması ve yeni vergilerin konulması birçok kimseyi rahatsız eder.

Bunun yanında yeni ihdas olunan makamlara atananlara ve yeni orduya kıskançlık hem toplumda hem de devlet kademelerinde alttan alta "yeni düzene" karşı homurdanmalara ve düşmanca tavırlara yol açar. Yeni vergiler halka ağır gelir. Bundan dolayı bazı bölgelerde halkta sızlanmalar ve şikayetler olur. Asım, halkın ağır vergilerle ezilmesinin de kulak verilmezse devletin başını ağrıtaacağına dikkat çekmektedir.[Asım, I: 357-8] Maalesef ileriki yıllarda Rumeli'de halkın ağır vergilerle ezilmesini ayanlar istismar eder ve halkta Nizam-ı Cedid'e karşı ciddi bir reaksiyon ve düşmanlık ortaya çıkar. Bu düşmanlık Trakya'da Nizam-ı Cedid askerine saldırma derecesine varır [Asım, I: 106].

Fakat Asım'ın belirttiği üzere Nizam-ı Cedid'e en sert ve düşmanca tepki yeniçerilerden gelir. Yeni ocağın devletin kadim kurumlarına ve kanunlarına muhalif düşmemek mülahazasıyla «kavanin-i kadime-i Devlet-i Aliyye'den» olan Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak kurulduğu söylene de¹²⁷ aslında bu sadece şeklen bir bağlılık olup asıl maksat yenilik düşmanlarının özellikle de Yeniçeri Ocağı'nın tepkisini ve düşmanlığını çekmemektir. Ancak yeniçeriler bunun sadece şeklen bir bağlılık olduğunu bildiklerinden ve yeni ocağın kendilerinin alternatifi olduğuna kani olduklarından daha başlangıcında Nizam-ı Cedid Ocağı'na kötü gözle bakarlar. Nitekim yeni ocağın mali işlerine bakmak üzere İrad-ı Cedid Defterdarlığı adıyla yeni bir hazine kurulması da yeni ordunun Yeniçeri Ocağı'na bağlılığının ciddiye alınır bir tarafı olmadığını göstermektedir.

Nizam-ı Cedid askerinin çoğalmasından ve itibar görmesinden «Gürûh-ı Bektaşîye»/Yeniçeri Ocağı rahatsız olur, yeni askeri teşkilatı kendisine rakip olarak görür [Asım, I: 104]. Asım'ın ifadesiyle "atalet, tembellik ve uyusukluk hepsinin ikinci tabiatları olduğundan "Levent Çiftliği Ocağı onlara dert olur. Devletin ileri gelenlerinin yeni usullerle talim yapan askerlere büyük önem vermelerini ve ilgilenmelerini gördükçe onlara hasetlenmeye başlarlar. Daha da önemlisi esame satışının ve

---

¹²⁷ Nizam-ı Cedid Ocağı, yeniçerilerin kıskırılmasına meydan vermemek için Yeniçeri Ocağı bünyesinde yer alan Bostan-ı Hassa Ocağı'na bağlı olarak kurulur. Başına da "tüfenkçi ağası" namıyla kapucu başı ağalarından bir ağa tayin edilir. [Asım, I: 38] Fakat mali işlerine bakmak üzere İrad-ı Cedid Defterdarlığı adıyla yeni ve farklı bir hazine de teşkil edilse de

terakkiyâtın yasaklanmasından dolayı hariçten esame ile ulufe alanların ve ocak içinden her maaş döneminde tayyاراتla beleş gelir elde edenlerin bu yolsuzlukları yapamamaları üzerine şeytani azgınlıkları ve fitnecilikleri depresir.[a.g.e.,353, 358-9] “Talim hususu kadim kanuna aykırıdır.”diyerek talimi terk ederler [a.g.e., 354].

Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid’e düşmanlık ve nefretleri öyle şiddetlenir ki, Nizam-ı Cedid askerini “Moskov”dan daha kötü ve fena görürler.¹²⁸ Asım Efendi de onların bu tepkilerini “hak ve hakikata karşı batıl inançlarını muhafaza etme” ve “cahiliyet gayreti” olarak görmektedir[a.g.e., 361].

Devlet yeniçerilerin, Nizam-ı Cedid askerine düşmanlık göstermesini engellemek, fitne ve fesada fırsat vermemek için dikkatli davranmaya gayret eder. Yeniçerileri teskin etmek için talimli asker ocağının da yeniçeri, topçu ve cebeci gibi bir ocak olduğunu belirtir. Devlete geçmişte çok büyük hizmetlerde bulunmuş Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmak gibi bir vefasızlık yapılamayacağına belirtilmesi yanında çeşitli vesilelerle yeniçerilere iltifatta bulunularak gönülleri alınmaya çalışılır.[Asım, I: 361-2] Buna rağmen yeniçeriler eninde-sonunda lağv edileceklerini düşündüklerinden yeni düzenlemeleri baltalamak için uğraşırlar [Asım,I: 362]. Nitekim, «Taufe-i Bektaşiyeye’nin müceddet[yeni] asker tertibi menfûru olduğu [asla istemediği] vak’a-i Selimiye’de»-Kabakçı İhtilali ve III.Selim’in katledilmesi ile- iyice belli olur [Asım, II: 237].

Asım’a göre III.Selim’in Nizam-ı Cedid ordusunu kurma amaçlarından biri de ayan vesair mütegalibeyi ortadan kaldırmak, taşrada devlet otoritesini yeniden tesis etmektedir. [Asım,I: 368] Çünkü, III.Selim tahta çıktığında ülkenin bir çok bölgesi özellikle de Rumeli’nin hemen hemen her tarafı ayan v.s mütegalibenin hükmü altında olduğundan Rumeli adeta merkezden kopmuş haldedir. Bu şartlarda reformların gerçekleşmesi mümkün olmayacağından ve özellikle reformların gerçekleşmesi için gerekli yeni gelirlerin tahsili sorunu taşrada merkezî otoritenin tesisini gerekli kılar. Merkezin taşrada etkinliğini artırma girişimleri ve reformları uygulanmaya başlanması ayanların çoğunu rahatsız eder [Findley, 1996: 20; Özkaya,1994: 267]. Ayanlar devletin çağdaş ve kendine

¹²⁸ Bir gün Asım’ın da şahid olduğu ve “Bektaşiyeye neferi” diye andığı bir yeniçeri neferine «Nizam-ı Cedid olur musun» diye bir adam şaka ile hitap ettiğinde, «haşa! Moskov olurum! Nizam-ı Cedid olmam» diye cevap verir. [a.g.e, 360].

sadık yeni bir orduya sahip olmasını çıkarları zarar göreceği gerekçesiyle tehlikeli bulurlar. Fakat bazıları çağın imkanlarına sahip yeni bir ordunun devlet için olduğu kadar kendileri için de gerekli olduğuna inanarak Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasını desteklemişlerdir [Karpat,2000:139-140]. Asım Efendi ayanların bu farklı tavırları üzerinde durmaktadır. Fakat bu konuda daha çok Rumeli ayanlarından bahsetmektedir.

Nizam-ı Cedid Ocağı kurulduğunda neferat kaydetmek için her tarafa padişahın emirleri gönderildiğinde Rumeli bölgesi bu emre sükutla karşılık verir. Anadolu'dan ise Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa ve Cabbarzâde emri yerine getirirler, yenileşmeyi desteklerler. Kısacası Anadolu canibi yeni düzenlemeye destek olurken Rumeli yakası tepkiyle karşılar [Asım,I: 104,358]. Vidin havalisinde Pasbanzâde, Rusçuk'da Tirisniklioğlu, Edirne'de Dağdevirenöğlü gibi Asım'ın «Rumeli müstevlileri»/istilacıları olarak gördüğü bölgenin bir çok ayanı kendi kendilerine buldukları kazaları zapt u rabt ederek ve tasarruflarına alarak Nizam-ı Cedid reformlarının Rumeli bölgesine sirayet eylememesi için devlete karşı birlikte mücadele etme hususunda anlaşılır [Asım, I: 104,109]. Nitekim, İstanbul'da ve akabinde Anadolu'nun bazı bölgelerinde Nizam-ı Cedid ordusu için ocaklar kurulduktan sonra Rumeli'de de kurulmasına teşebbüs edildiğinde çatışmalara varan karşı çıkmalar olur.¹²⁹

Nizam-ı Cedid askeri kararlaştırılan miktara ulaşınca saltanat makamı mütagallibe karşısında üstün bir kuvvete kavuşur. Fakat merkezî otoritenin güçlenmesi yeniçerilerde olduğu gibi Rumeli ayanlarının düşmanlığını azdırır. Rumeli ayanları halkı Nizam-ı Cedid ordusuna karşı tahrik ederler. Talimli asker yetiştirme projesini benimseyenleri sapıklıkla ve kafir olmakla suçlarlar. Bu suretle Rumeli'de reformlara karşı etkili ve ciddi bir muhalefet oluştururlar. Asım'a göre düşmanlık derecesine varan bu muhalefetin temelinde Rumeli ahalisinin ve ayanlarının ekserisinin «Bektaşîye taslakçısı», yeniçeri taraftarı olmaları ve [asıl önemlisi] yeni askeri teşkilatla bölgede devlet otoritesinin yeniden tesisıyla çıkarlarının zarar göreceği endişesi bulunmaktadır [Asım, I: 104, 368].

---

¹²⁹ Eskiden beri Yeniçeri Ocağı'nın meşesi olan Tekirdağ'da yeni askeri teşkilat kurulması için emir verildiğinde yerel idareciler emirleri dinlemezler, çatışmalar çıkar.[Asım, I:111, 383]

Asım'ın kayıtlarına göre Rumeli ayanlarının bu muhalefeti Nizam-ı Cedid'e karşı etkili ve yıkıcı muhalefetlerden biridir. Nitekim Sırp isyanını bastırmak için yenileşme taraftarı Kadı Abdurrahman Paşa komutasında yeni tekniklerle eğitilmiş Nizam-ı Cedid ordusu Rumeli'ye sevk edildiğinde «Rumeli müstevlileri» bu ordunun gerçek amacının kendilerine yönelik bir temizleme hareketi olarak görürler. Bircümle Rumeli mütegalibesi devlete karşı çıkmak için işbirliği yaparlar, itaat perdeleri yırtılır. İstanbul'daki Nizam-ı Cedid düşmanlarının ve Yeniçeri Ocağı'nın tahrikleriyle de Edirne'de askerleriyle toplanırlar. Nizam-ı Cedid ordusunun yok edilmesi, Edirne'ye sokulmamasını kararlaştırırlar. Ahali de onlara katılır. Öyle ki tahrikler sonucu ahali Silivri, Çorlu gibi yerlerde ahali Nizam-ı Cedid ordusuna saldırır. Edirne'de büyük bir isyancı güruhu toplanır. Aralarında İstanbul'u basmayı bile konuşmaya başlarlar. Padişaha yakın ricalden on kişinin idamını talep ederler. Birkaç hafta Cuma namazlarında III.Selim'in adını hutbede okutmama cüretinde bulunurlar. Bu tavırlarıyla padişahı ve iktidarını tanımadıklarını gösterirler. İsyancılara katılım giderek artar. Etrafdan ve bu arada İstanbul'dan Asım'ın levend, kalleş, müfsid, fitneci, yağmacı diye nitelediği gruplar da bu güruha katılmaya başlar [Asım, I: 109-111; Asım, II: 123; Karpat, 2000:139]. Edirne'de bazı devlet görevlilerini idam ederler. Asım Efendi talimli askere karşı gösterilen bu direnci ve düşmanlığı "taassup" olarak nitelemektedir [Asım, I: 106].

Asım'ın, tasvir ettiği Edirne olayı, diğer bir ifadeyle Rumeli'den yükselen bu tepki karşısında İstanbul'da III.Selim ve Nizam-ı Cedid taraftarları dehşet içinde kalır ve Nizam-ı Cedid ordusu Edirne'ye varmadan geri döndürülür [Asım, I: 111,122].Asım, bu olayı III.Selim'in ve Nizam-ı Cedid'in sonunu getiren olayların habercisi olarak görmektedir. Padişahın Edirne vakasından bu denli ürkmelerini doğru bulmamakta, dehşete kapılarak zorbalara taviz verilmesinin devletin itibarını sarstığını söylemektedir.¹³⁰

---

¹³⁰ "Devlet-i Aliyye sadece Rumeli'den ibaret değildir. Kaldı ki bu olaya Rumeli ahalisinin de hepsi katılmadığı gibi bütün Anadolu ve İstanbul halkı da bu isyancı Rumeli ahalisine destek olmamıştır. İzin verilseydi 20 bin talimli asker isyancıları darmadağın ederdi" demektedir [Asım, I: 111-2].

Ayanların mukataaların tezayüd faizlerini ve reformlar için konan yeni vergileri bahane ederek halkı ezmeleri de Nizam-ı Cedid'e karşı halkın tepkisine yol açar. Tepkiler ahaliden Dağlı eşkıyasına katılmalara kadar varır [Asım, I: 368-9].

Asım'a göre Nizam-ı Cedid'e gösterilen düşmanlığın bir sebebi de dış tahriklerdir. Rumeli'de ayanların ve halkın şiddetli tepki göstermesinde Rusların tahriklerinin söz konusu olduğuna işaret etmektedir.¹³¹ Bu bağlamda ilginç ve dikkat çekici bir yıpratma ve tahrik girişimi de İstanbul'daki Avrupa devletlerinin elçiliklerinden ve Rumlardan gelir. Bu çevreler Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına yönelik dedikodular yaparlar. Özellikle Fransızlar bu hususta öne çıkarlar [Asım, II: 16,19].

Yabancıların ve «devlet küskünlerinin» Nizam-ı Cedid'i iyice yıpratmak ve zaafa uğratmak için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı yolundaki dedikoduları, kahvehaneler ve berber dükkanları gibi insanların toplandığı çeşitli meclislerde ilgili-ilgisiz herkesin ağzında olur [Asım, II: 19]. Dedikoducular III.Selim'in yeniçeriler için «ben onları cinsi ahar ile [Nizam-ı Cedid askeri ile] terbiye ve tedfîb ederim» dediğini ve buna benzer dedikoduları yayıp dururlar. Devlet adamları ise bu yalan yanlış havadislerin önüne geçmek için tedbir almazlar, halkı bilgilendirmezler [a.g.e.,20].

Ahmed Asım, başta Fransızlar olmak üzere Avrupalıların bu tahriklerinin Akka'da Napolyon'un ordusunu mağlup eden Nizam-ı Cedid askerinin 50.000 kadar nefere ulaşması halinde Avrupa askerinin onlara mukavemet edemeyecekleri endişesiyle başladığını belirtmektedir. Bu yüzden Fransızlar bir taraftan Akka'da bozguna uğramalarına ve hile ile Mısır'ı işgal etmelerine rağmen hâlâ devletin sadık dostları olduklarını ve iyiliğini istediklerini ileri sürerek kinlerini gizlemeye ve devlet adamlarını aldatmaya gayret ederken diğer taraftan Nizam-ı Cedid askerinin lağv ve imha ettirmek için yeniçerileri isyana yönelik şeytanlıklarını yoğunlaştırırlar [Asım, II: 17]. Yeniçeri

---

¹³¹Osmanlı ile dostluk antlaşması üzere bulunduğu sırada Rusya Rumeli'deki Osmanlı topraklarına saldırır. Bender ve Hotin kalelerini zapt eder. Bununla da kalmaz, Rus generali Mikelsan Rumeli kazalarının kadılarına ve zabitlerine hitaben bir yazı yazarak, Osmanlı topraklarına girişlerinin padişahını emirleriyle buralarda ki isyanları bastırmak olduğunu iddia eder. Asım, Rusların bu yalanla Müslümanları hususan Rumeli ayanlarını ve Bektaşileri-yeniçerileri-iğfale yönelik olduğunu, fitne tohumları atmaya çalıştıklarını belirtmektedir [Asım, I: 182-4].

Ocağı'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri seçkin bir askeri gücü olduğunu, çoğu padişahın yeniçerinin kılıç ve hançerinin yardımıyla onca ülkeyi fethettiğini, şimdi ise Devlet-i Aliyye'yi zorbalıkla istila eden Nizam-ı Cedid ricalinin Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmek istedikleri yalanını ortaya atarlar. Talimli askerin ihtiyaçlarını karşılamak için adalet ve insaftan uzak olarak koydukları vergileri kendileri için özel gelir haline getirdiklerini ileri sürerek halkın ve yeniçerilerin iyice Nizam-ı Cedid'den soğumalarına ve nefret etmelerine çalışırlar [Asım, II: 16].

Nizam-ı Cedid'e önemli bir tepki de başta III.Selim olmak üzere dönemin ricalinin Rumlarla yakın ilişki içinde olmaları, onlarla dost meclisleri düzenlemeleri ve devlette etkin hale getirilmeleri konusunda yapılır. «Hususan devlet küskünleri ve ocaklı taslakçaları» etkinlikleri artan Rumlara da «kötü gidişatın» sorumlusu olarak bakarlar [Asım, I: 116].

Yine bu bağlamda Nizam-ı Cedid reformlarının başlamasıyla bu harekete karşı farklı kesimler arasında ortak çıkar söz konusu olduğunda ittifaklar oluşur. En başta Nizam-ı Cedid'den nefret eden Yeniçeri Ocağı ile reformları çıkarlarına alet eden, yolsuzluklarına kılıf yapan devlet adamları özellikle dürüst ve cesur devlet adamlarına karşı birlikte hareket ederler.[Asım, I: 371] Ticari faaliyetleri veya ayrıcalıkları zedelenenlerden de ihtilal yapmaları için yeniçerileri kışkırtanlar olur.¹³²

4.1.3.1. Nizam-ı Cedide'e Muhalefette Din İstismarı

Nizam-ı Cedid'le birlikte çıkarları zarar görenler muhalefetlerini din üzerinden yapmaktan da çekinmezler. Bu sayede muhalefetlerini din üzerinden yaparak, halkın dini hissiyatını istismar ederek karşı çıkışlarını meşrulaştırmaya ve daha da tahrip edici boyuta yükseltirler. Nizam-ı Cedid askerleri çoğaldıkça, Avrupa tarzı savaş tekniklerini başarıyla öğrenip tatbikat yaptıkça, disiplinli ve gösterişli merasim geçitlerinde bulundukça muhaliflerin kötüleme ve yermeleri kıvılcım gibi yayılır. Kimisi **Nizam-ı Cedid'i «şer'i cedid»/yeni din-şeriat icadı** diye niteler. Asım'a göre bu nitelemeyi yapanlar devlet

---

¹³² Aslen «taife-i laz»dan olan Kazgancı Mustafa, Gümüşhane'den ve Trabzon'dan bakır ve çeşitli eşya getirip satarak ve hayli kârlı ticari işlerle uğraşarak zenginleşir. İstanbul'da bakırcılık sanatını tekeline alır. Bakırcılık ve kazancılık ticaretiyle büyük servet elde eder. Ancak bu ticaretteki tekelliliği ve büyük kârı Nizam-ı Cedid devrinde zarar görür. Nizam-ı Cedid yeniliklerini icra edebilmek münasebetiyle devlet vekilleri kârına müdahale ederler. Bundan zarar ören Kazgancı Mustafa Nizam-ı Cedid'den en çok rahatsız olanların ve intikam almak için fırsat kollayanların önde gelenlerinden biri olur. [Asım, II: 23-4]

düşmanı, mevki ve itibardan mahrum cahil ve nadanlar olup yaptıkları da hezeyandır [Asım, I: 360]. Yine muhaliflerin kimisi Nizam-ı Cedid'i alaya alır, kimi de “kaba ve ham sofuluklarından” talimli askere düşman askeri töhmetinde bulunurlar.¹³³ Buna rağmen Nizam-ı Cedid ordusunun itibar ve izzeti gitgide artar. Ancak itibarının artması hasetçilerin de kin ve garezini artırır. İstanbul'un asayişini sağlamaları halkı memnun ederken «haşarâtı» rahatsız eder [Asım, I: 360].

Yenileşme muhalifleri Kabakçı İhtilali'nde “Nizam-ı Cedidciler kahr u perişan olacak” «işte şimdi devlet-i aliyye» kurtulacak «Ve dinimiz eski halini bulacaktır.» diyerek ihtilallerini halk nazarında meşrulaştırmak için dini kullanırlar [Asım, II: 28]. İhtilalden sonra da ihtilale karışan yeniçerilere dokunulmayacağına dair ulemanın ve Yeniçeri Ocağı'nın önde gelenleri düzenledikleri bir senedde de Nizam-ı Cedid'i daha önce benzeri görülmemiş bir «bid'at-ı azime» olarak ilan ederler.[a.g.e.,46] Daha da ileri giderek suçlamalarını Avrupa'yı, Hıristiyanları taklit noktasında vardırırılar. Nizam-ı Cedid ricalini «kefere taklitçisi» ve “din ve devlet hainleri” diye suçlarlar. Bütün işlerini, hayat tarzlarını kefareyi yani Avrupalıları taklit ederek düzenlediklerini, bundan başka devleti de Hıristiyan devletlerinin kaidelerine dayandırdıklarını ve bu suretle bütün Müslümanları gücendirdiklerini ileri sürerler [a.g.e., 47-9].

Yeni orduyla birlikte Tophane, Topçu Ocağı, Top Arabacıları, Tersane, Humbaracı, Lağımçı gibi eski askerî ocaklar da yeniden tanzim edilirken her birinin mensuplarına farklı renklerde üniformalar da tertip edilir [a.g.e., 48]. Yeni ordunun talimlerinde trampet çalmaya başlanır. Muhalifler **yeni askerin üniformasını, talimlerini ve trampet çalmayı** da dillerine dolarlar. Bunların Avrupa'ya mahsus olduğunu, müslümanların geleneklerinde böyle bir şeyin bilinmediğini ve bunları kabullenmenin inkâra sebep olduğunu ileri sürerler. Yeni askeri ocak girişimini kınayarak yanlış bulurlar. Askerin alışılmış usul üzere, eski tarzda kalmasını isterler. Yeniçeriler isyana teşvik edilirken III.Selim'in Bostancılara da Nizam-ı Cedid elbisesi, şapka giydirmek istediği dedikodusu yapılıır. «Bektaşîye ve Bostaniyan»ın kıyafet konusunda da Nizam-ı Cedid'e kin duymaları

---

¹³³ Asım Efendi, Nizam-ı Cedid askerini yeren ve ifira atanlardan bazıları bazı görevlere getirildiğinde ifira ve kötüllemelerden vazgeçtikleri gibi övmeye başladıklarına bizzat kendisinin şahit olduğunu ve hayrete düştüğünü de belirtmektedir.[Asım, I: 359]

sağlanır [Asım, II: 20]. Rumeli'ye hükmeden ayanlar da talimli asker yetiştirme projesini benimseyenleri sapıklıkla ve kafir olmakla suçlarlar [Asım, I: 104, 368].

Nizam-ı Cedid projelerinin tatbik edilmesiyle birlikte yenileşme karşısındaki direnç dinî söylemlerin kullanılmasıyla düşmanlığa dönüştüğünde, devletin ancak yeniden bir yapılanmayla, bilhassa Avrupa usul ve teknikleriyle yetiştirilecek askerle düşmanlarla baş edebileceğini inananlar da yenileşmeyi muhaliflere karşı dini zaviyeden savunurlar [Asım, I: 104-5, 354; Beydilli, a.g.m., 177]. Aynı şekilde halkın da yenilikleri benimsemesine gayret ederler. Hülasa, yenilik taraftarları da muhalifleri de fikir ve tavırlarını halka benimsetmek ve daha da etkili olabilmek için mücadelelerinde olabildiğince dinden yararlanırlar [Beydilli, a.g.m., 178].

Bu bağlamda Ahmed Asım yenileşmenin ve talimli asker yetiştirmenin aklın ve dinin gereği olduğunu delileriyle anlatır [Asım, I: 354; Köprülü, a.g.m., 670]. Yine ulemadan Ubeydullah Kuşmanî 1806'da kaleme aldığı Zebire-i Kuşmanî adlı risalesinde yenilikleri ayet ve hadislerden yararlanarak Nizam-ı Cedid muhaliflerine benimsetmeye çalışır. Yeniliklerin cihad hazırlığı amacıyla olduğunu belirtir. Nizam-ı Cedid askerinin Avrupa tarzındaki kıyafetini ve trampet çalınmasını "küfür" sayarak düşmanca propaganda yapanlara karşı bunların dinen caiz olduğunu, ordunun zamanın şartlarına göre donanımının sağlanması gerektiğini izah eder. Trampetin de "savaşın ruhu mesabesinde" bir alet olduğunu söyler [Beydilli, a.g.e.,177-8]. Ayrıca Nizam-ı Cedid'in sonlarına doğru muhalif cephede yer alan ve darbecilerle birlikte hareket eden ulemanın etkin isimlerinden Münib Efendi de [Asım, II: 52, 112-3] yeni askerinin Avrupaî üniformaları konusunda ve trampet çalmaya karşı dinî bir engelin bulunmadığına dair bir risale yazar [Asım, I: 359].

Asım'ın çağdaşlarından olan Seyyid Mustafa da Avrupa ilminden, askerî fen ve tekniklerinden yararlanmaktan kaçınılmasını ve başka milletlere benzemenin "dine dokunur" diye gösterilmesini, herkese farz olan "misliyle mukabele kaidesi"ne riayetsizliği gerilemenin sebebi sayar [Beydilli, a.g.e., 177].

Yeniçeri Ocağı Kabakçı İhtilali'yle Avrupa tarzında eğitim yapan yeni bir askeri teşkilat kurulmasına asla tahammül etmeyeceklerini gösterirler. Fakat devlet de yeni ordu kurma ve askerın kılık-kıyafetini belli bir düzene sokma fikrinden vazgeçmez. Alemdar darbesiyle II.Mahmud tahta çıktığında devletin iyiliğini düşünen devlet adamları [yeniden işbaşına gelen Nizam-ı Cedid ricali] tekrar yeni bir ordu kurulmasının gereğini düşünürler. Bu sefer de “Sekban” adıyla yeni bir ocak kurarlar [Asım, II: 237]. Bu ocağın askerleri başlarında ve bellerinde gösterişli giysi ve silahlarla sokak ve pazarlarda dolaşmaya başladıklarında Yeniçerilerin nefretini üzerlerine çekerler. Kendilerinin de üniformalarının değiştirileceğine dair kahvehanelerde dedikodular yapılmaya başlanınca tepkileri iyice artar [a.g.e., 241]. Yeniçeriler Sekban-ı Cedid Ocağı'na da tepki gösterince talimli askerın gerekliliği fikrini benimsetmek için yine dinden yararlanır, Kuşmanî bu kez cami kürsüsünde askerın yeni usullerle eğitilmesi zaruretini anlatır [Asım, II: 241-2].

Devrin yöneticilerinin zulüm ve yolsuzlukları nedeniyle de Nizam-ı Cedid'e ve III.Selim'e karşı yeniçerilerden ayanlara ve hatta halka kadar çeşitli kesimlerin tepkileri düşmanlığa ve yer yer isyanlara dönüştüğünde de Asım Efendi III.Selim'i -dolayısıyla yenileşme gereğini- savunmak için bazı hadisleri zikreder.¹³⁴ Padişahın «her ne denli zâlim ve sitemkâr olsa da» halkın «kendi padişahları [devletleri] olmak hasebiyle» tahammül etmesi, devletin emir ve yasaklarına kesinlikle uyması gerektiğini belirtmektedir [Asım, II: 14].

4.2. Nizam-ı Cedid'i Başarısız Kılan Zaafları

Ahmed Asım, Nizam-ı Cedid'in yıkılışına giden süreci anlatırken başarısız olmasının çıkarları zedelenen ve değişime karşı çıkan ayanlar, yeniçeriler ve devlet ricali ile dış güçlerden ziyade, asıl Nizam-ı Cedid'in kendi zaaflarından kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Bu zaafların başında Nizam-ı Cedid reformlarına büyük bir ciddiyetle ve azimle başlayan III.Selim'in ilerleyen süreçte “yeni düzeni” yozlaştırıcı ve amacından saptırıcı zaafiyetleri, iradesizlikleri ve çelişkileri ve reformları uygulamak üzere iş

¹³⁴ “Kim emirinden/devlet başkanından hoşlanmadığı bir şey görürse ona sabretsin. Çünkü cemaatten ayrılıp ölen cahiliye ölümüyle ölmüş olur.” “Nasılmanız başınıza öyle idareci getirilir...” “Ben meliklerin melikiyim. Onları istediğim gibi değiştiririm. Hangi toplumdun razı olursam hükümdarlarının kalplerini onlara yönelirim. Nefislerinizi hükümdarlarınızla meşgul etmeyin/hükümdarlarınıza itaatsizlik yapmayın...” [Asım, II: 14].

başına getirilenlerin liyakatsizliği, servet edinme hırsı ve lüks hayat düşkünü hale gelmeleri, yenileşmeyi Batı medeniyetinin dil, moda gibi bir takım şekli unsurlarını taklit seviyesine indirgemeleri bulunmaktadır.

4.2.1. III.Selim'in Zaafları

Ahmed Asım, III.Selim'den saltanatının başlarında oldukça ümitlidir. Bu dönemde III.Selim'in biricik davası devletin namusunu, itibarını muhafaza etmektir. Devlet-i Aliyye'de olan perişanlığın intizama dönüştürülmesi, bütün faaliyetlerinin amacıdır. Asım'ın belirttiği üzere III.Selim'in saltanatının en parlak dönemi de Nizam-ı Cedid askerinin teşkil edildiği dönemdir [Asım, I: 37].

Fakat zaaflarının ortaya çıktığı, zevk u safaya düşkün olduğu dönem de bu dönemdir. Ayrıca III.Selim'in ve dolayısıyla "yeni düzen"in sonunu getirecek fitne ve fesad da bu dönemde başlar. Nizam-ı Cedid ile birlikte III.Selim'de kendisinden beklenen cihangirliğin yerine eğlence, huzur ve sükunete düşkün bir tavır, bir hayat tarzı ortaya çıkar [Asım, I: 357]. Niyazi Berkes'in ifadesiyle "Selim,dört elle sarıldığı işin dört ucunu bırakmıştı." [Berkes, 2003: 115].

Daha şehzadeliğinde devletin sorunları üzerine kafa yoran, çağın gereklerine göre yeni bir ordu kurmak gibi rasyonelce projelere imza atan III.Selim de şaşırtıcı bir şekilde babası III.Mustafa'nın astrolojiye zaafına benzer şekilde sihir, büyü ve fal işleriyle uğraşanlara ilgi duyar. Bu işlerle uğraşan bazı Mağriblileri; Hindlileri vesair kişileri araştırıp-soruşturarak getirir. Onlara hadsiz hesapsız ihsanlarda bulunur. Sihir ve büyülerden ve cinlerin etkisinden kurtulmak için bazı şeyhlerin dergahlarına gizlice gider. Onlardan tılsım ve yazılı dualar aldığı söylentileri ortalıkta dolaşır [Asım, II:12].

Asım Efendi III.Selim'in bir zaafiyeti olarak da iktidarında gereğinden fazla müşfik davranmasını görmektedir. Bu tabiatından dolayı yolsuzluk yapan, görevinde ihmalkâr davranan devlet adamlarına ve zorbalığa kalkışan yeniçerilere karşı şiddet kullanmaz, sert bir şekilde cezalandırmaz.¹³⁵ Bundan dolayı kimse siyasetinden çekinmez. Halim-

¹³⁵Ancak III.Selim'in yine Asım'ın belirttiği gibi idam cezasını kullandığı görülmektedir. İsmail ahalsinin Rusların tazyiki karşısında yardım feryatlarını ağırdan alarak ve gafletle hareket ederek Rus

selim, müşfik bir tabiata sahip olması etrafının yiyici ve hokkabaz bir çevre tarafından kuşatılmasına imkan verir.¹³⁶

Ahmed Asım, III.Selim'in bu tabiatını veya zaafiyetini, devlet ve millet için hayırlı bulmamakta, aksine son derece tehlikeli görmektedir:

“Hükemanın ittifak ettiği bir gerçektir ki, şecaat, hilm, vakar ve bunlar gibi ahlaki vasıflarda ifrat ve tefritte rezillik vardır. Hususan, ülkeyi yönetmekle, halkın sorunlarını halletmekle mükellef olan devlet başkanı, vali ve hakimlerde [yöneticilerde] bu özelliğin bulunması «amme-i mülk ve millete» zarar verir.” [Asım, II: 3]. Aşırı yumuşaklık ve aşırı şiddetin toplum ve devleti olmaz felaketlere düşürdüğünün tarihte çok sayıda örneği vardır [a.g.e.,4].

Asım, III.Selim'in «emr-i siyasetden»/idam cezasından kaçınmasını da eleştirmektedir. Onun müşfik ve mülayim tavrının ve idam cezasına başvurmamasının yiyici ve çıkarıcı devlet görevlilerini daha da azdırdığını belirtmektedir. III.Selim, idam cezasından başka «tekdir»den bile kaçınır. Hatta görevden alınması gerekli olan görevlileri dahi kederlenirler endişesiyle azl etmez veya bu işi derhal yapmaz [Asım, II: 4].

III.Selim'in mülayim ve müşfik kişiliğini, icat ettiği yeni askeri ocak sebebiyle müsamahakâr tutumunu ve her şeyden önce «muaheze ve siyaseti»/hesaba çekmeği ve idamı terk etmesini fırsat bilen devlet adamları ve memurlar yetkilerini ve görevlerini suiistimal ederek yolsuzluklarını endişeden uzak bir şekilde gerçekleştirirler. Yeni uygulamaları bahane ve vesile edinerek sefihane bir şekilde para, mal-mülk edinirler. III.Selim, bunları şiddetle cezalandırma yoluna gitmez. Aksine affeder [Asım, II: 4].

---

saldırısının ve katliamının gerçekleşmesinden sorumlu tutulan sadrazam ve serdar-ı Ekrem Cezayirli Hasan Paşa'yı önce azleder, ardından idam ettirir. Üstelik Hasan Paşa devrin kudretli ve nüfuz sahibi bir devlet adamıdır [Asım, I: 14].

¹³⁶ “III. Selim halim-selim bir padişah olup, merhametli, müşfik ve dost canlısı bir kişiliğe sahiptir. Son derece cömerttir. Maarif ehline saygılıdır. Sanatkarlar, hüner sahiplerine ihsan ve ikramda bulunmaktan haz alır. Nüktedan ve zarafet sahibidir. Sohbet ve zarafet ehli ile birlikte olmaya düşkündür. Lakin mülayim tabiatı ifrat derecesindedir. Bu yüzden çok merhametli ve şefkatlidir. Yine bu yüzden siyasetinden korkulmazdı.” [Asım, II: 2-3].

Asım'a göre Kabakçı İhtilali'nin gerçekleşmesinde, Boğaziçi yamaklarının ihtilale cüret etmelerinde III.Selim'in kişiliği de etkili olmuştur.¹³⁷

III.Selim'in devlet açısından tehlikeli bir zafiyeti de kurenasının ve nüdemasının"/yakın dost ve sohbet arkadaşlarının etkisinde kalmasıdır. Ki bu yakın çevresi çağın mizacına vukufiyeti olmayan ve icaplarını kavrayamayan, vuku bulmakta olan gelişme ve değişimlerden de gafil, bilgisiz, heva ve heveslerine düşkün, ikbal peşinde koşan, mevki ve makam kapmak amacındadır. Bu çevre III.Selim'in etrafını sarmış, o da bunlara mesafeli davranmamıştır [Asım, I: 357]. «Kurenâ ve ümenasına»/yakın çevresine «külli itimad ve itina» eder. Bundan dolayı gizlenmesi gereken sırları onlardan saklamaz. Böylece bu tür bilgiler halkın diline düşer [Asım,II: 4].

Asım Efendi'ye göre III.Selim'in ve devlet adamlarının bir zaafiyeti de Rumları yakın arkadaşlar edinmeleridir. Asım, bu hususta III.Selim'i devlet işlerinde Yahudilere geniş imkanlar ve yetkiler tanıyan ve zor duruma düşen İlhanlı hükümdarı Ergun Han'a benzetir [Asım, I: 325].

4.2.2. Ehliyetsiz ve Liyakatsız Yöneticiler

Nizam-ı Cedid devlette yeniden yapılanmayı başlatırken özellikle İrad-ı Cedid Hazinesi ve yeni bir ordu kurulmasıyla geçmiş devirlerden beri idarî, malî ve askerî alanlarda zorbalık ve yolsuzlukla devleti zaafa uğratan bazı sosyal, askerî ve siyasî aktörleri tasfiye etmeye başlar. Fakat bu tasfiyenin yanında reformları finanse etmek için sağlanan yeni gelirleri suistimal eden ve çeşitli yolsuzluklar yapan yeni bir yiyici zümreyi de doğurur.

Asım Efendi, III.Selim'in zaafı yanında belkide onun en zayıf ve talihsiz tarafının liyakatlı, devlet meselelerine vakıf, sadakat sahibi bir ekibe sahip olmamasını göstermektedir:

---

¹³⁷ III.Selim'in şiddete dayalı bir siyasetten, kan dökmekten, kalp kırmaktan ve takdir etmekten uzak, halim, selim ve insafı kişiliği ihtilalcileri cesaretlendirir. Zira, III.Selim, ihtilali başlatanları şiddet yerine teskin edici, yatıştırıcı bir tavırla ikna edilmelerini emreder [Asım, II: 26-7].

“Sultan Selim makus kaderinin gereği daha saltanatının başında «sadık ve mütedeyyin ve kanaatkar ve veliyyünimeti olan padişahın» şanını, ülke ve milletin namusunu, itibarını muhafaza eden bir ekibe sahip olamadı. Etrafını memleket meselelerinden habersiz, gafil, beyinsiz, hafif, meşrep, eğlence düşkününü bir alay «divaneler» kuşattı.” [Asım, II: 6-7].

Asım, III.Selim’in zaafiyetlerini fırsat bilen tamahkâr devlet adamlarının ve saray ricalinin adeta saltanatın «şüreka»sı/ortakları durumuna geldiklerini, adeta gerçek iktidar sahiplerinin onlar olduklarına işaret eder:

“Kerim ve selim tabiatlı III.Selim başlattığı “Yeni Düzen” ile devletin yapısını güçlendirmek için adalet üzere gayret sarfeder. «Lakin ne çare» ki Nizam-ı Cedid reformlarını tatbik etmek için kurulan yeni kurumlar vesilesiyle İstanbul’da saltanatın-iktidarın “ortakları” peydah olur ve ülkenin bir çok yerinde mezalim ve haksızlıklar yapılır.”[Asım, II:11].

III.Selim, iktidarı boyunca başlangıçta planladığı yeni projeleri uygulayacak adalet ve hakkaniyet sahibi, ehliyetli ve dürüst, [Asım, II: 14] mütedeyyin, uzak görüşlü, emanete ihanet etmeyen «kurena ve mukarribine» [a.g.e., 212], kısaca basiretli ve ehliyetli bir ekibe asla sahip olamaz. Ve ehliyetsiz devlet adamları yüzünden «mülk ü devlet»i harap olur [a.y.]. Daha sonra «sır katibi vesairleri gibi» fikir ve feraset sahibi bir grup danışmanları olur. Lakin bunların da her biri gayretlerini servet elde etmeye hasreder [Asım, II: 6-7].

Ahmed Asım, bilgili ve uzak görüşlü olmasına rağmen bu grubun da kısa sürede yozlaşarak III.Selim’in iyi niyetini ve Nizam-ı Cedid projelerini kendi çıkarları uğrunda kullandıklarını belirtir. Yenileşme gayretlerine rağmen sistem adeta yolsuzluk üreten, yozlaşmayan ricali yozlaştıran bir hale gelir.

Asım, Nizam-ı Cedid ricalinin liyakatsizlik ve basiretsizliklerini “politika yapmakla” suçlayarak da dile getirir. Aslında Asım’ın “politika” kavramına bakışı olumludur. Fakat daha 18.asrın sonlarında bile “politika” ve “politikacı” terimlerinde anlam kayması olduğu, hilekârlık, ikiyüzlülük ve basiretsizlik gibi olumsuz anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir [Asım, I: 176, 238].

«Politika tabiri bir maslahat demektir. Bir faideyi celbi için dokuz tane zararı tahammül eylemek politika mıdır?» diyen Asım, Nizam-ı Cedid ricalinin “politika yaparak!” bir yararlı iş yapayım derken devletin başına bir sürü belayı sardıklarını ileri sürmektedir [Asım, I: 176]. Başka bir yerde de «politikalar istimaliyle» vükelanın devleti dolandırdığını kaydeder. [Asım, II: 13]

Nizam-ı Cedid’in başarısız olmasının, toplumun muhalefetine kazanmasının, III.Selim’in başlangıçta yeni düzenlemelere heyecanlı ve duyarlı yaklaşımının yerini giderek dost meclislerine ilgi göstermesinin almasının asıl nedeni de uygun devlet adamlarından yoksun kalması olmalıdır.

Ahmed Asım, Nizam-ı Cedid dönemi devlet adamlarının ve padişahın kurenâsının/yakın çevresinin çıkarıcı olmalarından başka ilim ve bilgi bakımından kifayetsiz olduklarına, devlet adamlarına yakışmayan işlerle uğraştıklarına da değinmektedir:

«Kurena ve vükeladan bazıları henüz ilmihal ile ve ahkâm-ı saire-i yakınıyyede ebu-cehl-i zaman» ve bu gibi meselelerde gafil ve nadân iken «Türki linsana tercüme olmuş tasavvuf kitaplarına» aşırı derecede ilgi duyarlar. Cahilane iddialarda bulunarak mutasavvıfların rumuzlarla anlattıkları esrarı anlamaya çalışırlar [Asım, II: 7].

Asım bu ricalin bu ilgileri yanında mülhid ve zındık/dinsiz olarak itham ettiği bazı kişilere de bağlandıklarını ve sözde onların ruhaniyetlerinden yararlanarak mevki ve makamlarını sağlama almaya çalıştıklarını da söylemektedir.¹³⁸ Hululi, cebriye ve kaderiye gibi sapkın inançtaki kişilerin saraydaki ve saray dışındaki ricali, düzmece ve asılsız sözlerle elde ettiklerini, onların da bu «melahide-i gümrahlara»-sapıtmış inkârcılara- «kise kese dirhem ve dinar ve boğça boğça pahalı emtia» vererek makamlarını ve ikballerini koruyabileceklerine inandıklarını ileri sürmektedir [Asım, II: 7]. Bu ricalin ulemeye ise itibar etmediklerini de kaydetmektedir [a.g.e., 8].

¹³⁸ «Hususan kisvet-i şeriatdan uryan», «bir alay bi-gâne-i din ve iman » olan «kimi hululi ve kimi cebriye ve kaderiyye»ye mensup mülhidlere ve zındıklara itikad ederek ve gönülden onlara bağlanarak güya onların himmetiyle mevki ve makamlarının devam edeceğine inandılar» [Asım, II: 7-8]

Padişahın etrafını saran çıkarıcı çevre ile saray dışındaki etkin rical aralarında sıkı bir bağ ve irtibat kurarlar. Bunlar devlet mekanizmasında ögle etkin bir konuma gelirler ki, padişah ve sadrazam bile bunlar arasında kalır. Özellikle sadrazam olan zevat bu iki grubun arasında ezilir ve etkisiz hale gelir [Asım, II: 7] III.Selim'in bu tür şahısların birine tek bir harf yasaklamaya, hal ve gidişlerini, devlet işlerini görme tarzlarını reddetmeye veya bunlara muhalefet etmeğe güçleri kalmaz [Asım, II: 213].

Dönemin bir çok önde gelen devlet görevlileri ile Asım'ın yukarda sapkın mezhep mensubu olarak tanımladığı kişiler adeta «cism-i vahid gibi» birlikte hareket ederler ve devleti ele geçirirler. Bunlar o kadar etkili olurlar ki; padişahın-III.Selim'in-işlerine gelmeyen fermanlarını etkisiz hale getirirler. Çıkarlarına dokunan padişahın emirlerini sürüncemede bırakacak kadar güçlenirler [Asım, II: 8].

Devrin ricali de III.Selim gibi zevk u safâ ve eğlence meclislerinde beraber oldukları Rum arkadaşlarını memleket işlerine karıştırırlar. Bir çok zor ve müşkül mesele Rumların tavassutuyla yapılabilir.¹³⁹ Asım, Rumların III.Selim devrinde bu kadar etkili olmalarını Nizam-ı Cedide'i[dolayısıyla devleti] yıpratan faktörler arasında görmektedir.¹⁴⁰

Devlette bu kadar etkin hale gelen bu çevre büyük yolsuzluklar yapar. Asım'ın ifadesiyle «fenn-i politikadan» habersiz, riyakâr ve çıkarıcı bu rical devlet imkanlarını kullanarak «arşunlar ile alub endaze ile satarak» lüks içinde yaşarlar [Asım, II: 8]

III.Selim'in etrafını saran «gaddâr»ların engellemeleri sebebiyle gerek sarayda gerekse saray dışındaki iffetli, dindar, şerefli, akıllı, insafli ve dürüst, devlet ve milletin menfaati için gayret sarfeden zevat «ah u figan» eder. Memleketin gidişatı ve dünyanın keyfiyeti hakkında «her ne denlü kendüleri fikir ve feraset» sahibi olsalar da saltanatı-devleti- elde

¹³⁹ «... ahd-ı Hazret-i Selim Hanî'de dahi ser-kârân-ı devlet, Rum taifesini dostkâni-i mezâk-ı emânileri zımında dahil-i erkan-ı ratk ve fatk-ı memleket edüp, hatta sa'bü'l-menal olan ekser hevayic ve amâl, mesfûrların [Rumlar] dost-yâri-i tavassutlarıyla sûret-pezîr istihsâl olur idi.» [Asım, I: 325-6]

¹⁴⁰ Asım, Rumların hıyanetine rağmen devlet işlerinde, özellikle tercümanlıklarda istihdam edildiklerini, Moskof veya Fransız taraftarı olduklarından devlet sırlarını onlara verdiklerini ve onların propagandalarını yaptıklarını belirtir [Turan, 1979:591].

edenlere karşı kesinlikle karşı koyabilecek güçte değillerdir [Asım, II: 212]. Bunun yanında “lüzumsuz parmaklar ve faydasız kimseler gibi” addedilirler[a.g.e.,8].

Padişahı ‘avuçlarına’ alan yiyici çevre, kendileri için tehlikeli gördükleri dürüst bir takım ulema ve ricali de bir şekilde itham ederek sustururlar, itibarlarını sarsarlar. Kimisini de alçakça bahanelerle devlet kademelerinden uzaklaştırırlar. İçlerinden sesini çok çıkartan ve herhangi bir kaygı ve korku taşımayanlara ise «bazı paye ve semizce arpalıklar ile» sus payı verirler. Bazen de «bohça ve tuhaf hediyeler ile» yolsuzlukları hakkında ileri-geri konuşanların seslerini kısarlar. Bayağı, cahil ve pespaye takımından kimseleri istihdam ederek bu tip kimselerle memleket işlerini görürler.Yiyici devlet ricali bayağı kimselerle çalışmakla kalmaz tamahkâr ayanlarla da işbirliği yaparlar. Ayanlara bir takım çıkarlar sağlayarak suiistimallerini daha rahat gerçekleştirirler. [Asım, II: 10] Bu suretle yolsuzluklarının devamını sağlarlar, devleti «istilaları» ile büyük yolsuzluk yaparlar, «laubali» bir şekilde hayat sürerler[a.g.e.,9] Bu rical tarih kitaplarına ise asla itibar etmezler, geçmişten ibret almazlar[a.y.].

Asım’a göre padişahı kuşatan, devlete hükmeden rical çeşitli toplum kesimlerini de «samiriyun efsunlarıyla» iğfal ederek kendilerine bağlarlar.

«Zira her biri daima meşayih» dergahlarını elde ederek ve onları adaklarla ve hediyelerle, vesair beldelerdeki «maarif ashabını» dolgun harcırahlarla kendilerine bağladılar. Kimilerini dairelerinde, kimilerini başka mahallerde işe yerleştirerek adeta sus payı verdiler.” [Asım, II: 212].

III.Selim, hükümdar olmanın gereği olarak memleket ve dünya ahvalinin gerçek durumunu araştırıp-öğrenmek ister. Ancak yakın çevresinde bulunan dalkavuk ve yiyici rical süslü kelimelerle, nefsi okşayıcı ifadelerle “kendi dönemlerinin, geçmişteki padişahların dönemlerinden daha iyi olduğu” yalanını söyleyerek padişahı avuturlar [Asım, II: 12]. Yine bu çevre yolsuzluklarını Nizam-ı Cedid reformlarını ileri sürerek gizlemeye çalışırlar.

“Nizam-ı Cedid’in gereği olarak halka bazı vergiler konmaktadır. Ancak en yakın zamanda, «aksa-yı meram olan»-bir ideal, bir kurtuluş davası olan- Nizam-ı Cedid’in düzenlemeleri gerçekleştikçe devlet tam bir kuvvete kavuşacak ve din düşmanlarından da intikam alınacaktır. Düşmandan intikam alındıktan sonra ülke ve halk adalet ve refaha kavuşacak, herkes mutlu ve müreffeh olacak ve kendilerine-padişaha- müteşekkiri olarak dua edeceklerdir.” şeklinde iddialara padişahı inandırırılar. Onlar böyle padişahı kandırdıkça makamlarını kaybetmekten korkan sadrazamlar da “evet”, “doğru”, “şüphemi var”, “filvâki”, “öğle” gibi sözlerle dalkavukların ve çanak yalayıcıların yalanlarını tekit ve tasdik ederler [Asım, II: 12].

Yiyici ve dalkavuk çevrenin ittifakları ittihadı dönüştürerek şefkatli, lütuf ve bahşetmeyi seven III.Selim’in etrafını sağlam bir kale duvarı gibi sararlar. Haricden değil bir cisim, ruhların bile geçmesi mümkün olmaz. «Padişah-ı saf dahi» o dost görünen düşmanların sadakat ve samimiyetlerine itimat eder [Asım,II: 11-2]. Bu şekilde etrafı sarılan, kafası karma karışık edilen padişaha dışardan hiçbir kimsenin bir meseleyi arz ve yapılan zulümleri şikayet etmesine imkan ve ihtimal kalmaz [a.g.e., 12].

Böylece başlangıçta ilim-irfan sahibi, akıllı, basiretli devlet adamları ve ulemanın ittifaklarıyla devletin bünyesini sağlamlaştırmak, bozulan kurumları ıslah ve yenilemek maksadıyla kurulan Nizam-ı Cedid’in yolsuzlukların ve zulümlerin adeta dal-budak salarak yayılması ve yeni düzenlemelere yapılan muhalefet sebebiyle giderek fena ve kötü bir hâle dönüştüğünü belirtmektedir [Asım, II: 14].

Asım, III.Selim’in devlet yönetiminde etkisiz ve aciz hale gelişinin yanında devleti ele geçirenlerin halkı zulüm üzere yönettiklerinden de uzun süre habersiz olduğunu, fakat devlet adamlarının aldatma ve yanıltmalarına rağmen bir ara “bazı akli delillerle ve harici emarelerle” memlekette durumun kötüye gittiğini, devlette görev alan kesimlerin «tasallut ve istilaları»nın haddi-hesabı olmadığı, zulümlerinin korkunç dereceye vardığını sezer [Asım, II: 12]. Ve 1802 tarihinde ansızın Babıâliye/hükümete bir hatt-ı humayun gönderir. Padişah kendisinin haberi olmadan ülkenin her tarafını zamanın vekillerinin «zülüm ve sitemleriyle» alt-üst ettiklerini işittiğini belirtir. Bu kimselerin buldukları meslek ve kadrolardan azledilmelerini ve tez elden cezalandırılmalarını

emreder [a.g.e., 13, 213]. Zulme varan uygulamalara «kat'a rızâ-yı humayunları olmadığını» belirtir. Herkesin sorumlu oldukları işlere dair raporlar arz etmelerini ve sadrazama da fermanı yayınlamasını emreder. Ancak sadrazam, fermanı duyurmaya cesaret edemez. Sadrazam fermanı okuduktan sonra zulümleri ve suiistimalleri dile getirilen devlet vükelasını toplar Aralarında durumu tartışırlar. Böyle bir fermanın halkın haberi olur diye 'padişahın akıl ve şuurunun karışık olduğunu, bundan dolayı fermanın birbirine tezat hususların bulunduğu, padişahın akıl sağlığının iyi olmadığı' şeklinde padişahın akıl ve ruh sağlığı hakkında düzmece haberler yayarlar. Halkı buna inandırmak için 'ansızın padişaha cinlerin musallat olduğunu, aklının karıştığını, ne dediğini bilmediğini, bundan dolayı «Enderun ve Birun'dan; cismanî ve ruhâni» ilaçlar ve çareler arandığı' yalanını yayarlar. Hatta, daha da inandırıcı olmak için hekimlere, muskacılar, üfürükçülere ve hasekilere müracaat ederler. Tekkelere, dergahlara kurbanlar kesilir, atiyeler gönderilir. Gece-gündüz dua edilmesi istenir [Asım, II: 13]. Güya padişah sağlığına kavuşsun diye dergahlarda Fetih ve Ahzab surelerini ve dualar okuturlar. Bunların hilekârlığına ve desiselerine karşın zamanın basiretli kimseleri işin hakikatine vakıftılar. Lakin taaccüp ederek müdahale edemeyip Allah'a sığınıyorlardı" [a.g.e., 13, 213].

Bu suretle sadrazam ve "devleti istila eden" yiyiciler III.Selim'in aklını oynattığını, ne yaptığını ve ne dediğini bilmediği dedikodusunu yayarak, yolsuzluklara değindiği fermanını yayınlamazlar. Bu kesim, buldukları mevkilerde bu tip «politikalar» yaparak yağma ve talanlarına devam ederler. Halkın feryatlarına kulak asmazlar.[Asım, II: 13] Bu olay aynı zamanda yenilik yapmak için yola çıkan III.Selim'in ne denli acziyet içinde bulunduğunu, iktidarını başka güçlerin kullandığını göstermektedir.

III.Selim'in iktidarında muktedir olamaması ve iktidara yakın çevresinin ortak olması halkı ümitsizliğe düşürür:

"Ülke ve devletin [yönetim] bağı «şürekâ-yı saltanat»a/padişahın yakın çevresine sipariş edildiğinden dolayı padişaha «umum ibad», bütün ahali gücendi, ümitler kırıldı. Gerçi halkın kalbinde padişaha karşı muhabbetleri olduğundan «beddua eylemediler ise de hayır dualarına da lisanları» varmayıp hallerini Allah'a havale ederler idi." [Asım, II: 212].

Padişahın Nizam-ı Cedid reformlarını istismar eden yakın çevresi ve devlet vekilleri tarafından kuşatıldığı, yiyici devlet adamları ve saray ricalinin padişahı iğfal ettikleri ve iktidara ortak oldukları kanaati taşrada yaygınlaşır. Nizam-ı Cedid uygulamalarına şüphe ile bakılır. Bundan dolayı padişahın kimi emir ve fermanlarına itibar edilmez. Asım'ın bazılarıyla bizzat görüştüğü Nizam-ı Cedid ricaliyle karşı karşıya gelen, hatta isyan eden, kendi başına hareket eden bazı ayan ve taşra yöneticileri tavırlarının asla padişaha/devlete karşı olmadığını, yetki ve makamlarını şahsi emelleri için kullanan, yolsuzluk yapan devlet adamlarına karşı olduğunu söylemektedirler [Asım, II: 225-7].

Bu bağlamda Akka yöresine hükmeden devrin kudretli ricalinden Cezzar Ahmed Paşa, hakkındaki idam fermanının padişahın iğfal edilerek çıkarıldığını söyleyerek söz konusu fermana itibar etmez.¹⁴¹ Nizam-ı Cedid ricaline tavır alır. Çünkü ona göre iktidar yiyici çevrelerce paylaşılmış bulunmaktadır. Parçalanmış ve paylaşılmış bir iktidara ise itaat etmekle yükümlü olmadığını, sadece ululemre/devlete itaat edebileceğini, devletin ise padişahın aldatılarak çıkarıcı devlet vekillerinin eline geçtiğini, tavrının asla devlete, padişaha değil devleti yıpratıcı vekillere olduğunu ileri sürer.¹⁴² Asım, Napolyon'u Akka'da hezimete uğratan Cezzar Ahmet Paşa'nın devlete bağlılığından övgüyle bahsetmektedir. Asım'a göre bizzat görüştüğü Cezzar Ahmed Paşa, «din u devlet»in yararına gayret etmekte, devlete «can u gönül»den bağlı bulunmaktadır. Devlet konusundaki ileri derecedeki gayret ve hamiyetinden dolayı vükelaya, padişahı aldatan devlet adamlarına buğz eder, asla hiçbirine itibar ve teveccüh etmez [Asım, II: 226].

Aynı kanaati hacıların yolunu kesmekle v.b zorbalıklarla anılan Payaslı Küçükali oğlu Halil Paşa da «bir memlekette müteaddit[birden fazla] padişah olmak mümkün değildir.» diyerek dile getirir. İktidar dizginlerinin padişahda bulunmadığına, çıkarıcı devlet adamlarının eline geçtiğine dikkat çeker.¹⁴³

¹⁴¹ «Bila vasıta katl ve idamım eğer hakiki meram-ı şahaneleri olduğu malumum olsa... bir dakika tehir ve tavakkuf eylemeyüp heman teslim olur idim.» [Asım, II: 226]

¹⁴² «Bizler ehl-i İslam olduğumuz hasebiyle “Devlet başkanı” bir Habeşli dahi olsa emr-i şerifi muktezasınca elbette ululemr hazretlerine [padişaha, devlet başkanına, devlete] itaat, farıza-i zimmetimizdir. Ve asr-ı vahidde taaddüd-ı ululemr [birden fazla padişah, iktidar sahibi] caiz değildir. [Asım, II: 226]

¹⁴³ «Payas'da öteden beri» hacıların yolunu kesen, zorbalık ile şöhret bulan Küçükali oğlu Halil Paşa ile «bu fakirin [Asım'ın kendisi] bizzat görüşmesi olmuştur. Küçükali oğlu tabiatı gereği ulema ve salih kimselere muhabbeti olduğundan, tarafına gelen «talebe-i uluma» son derece ikramı olup, onların ihtiyaçlarını görür «ve hayır dualarını niyaz» ederdi. Namaz ve orucuna vesair «ahkâm-ı şer'iyeye kemal-ı riayet ve müdavemet ve

Asım, Vidin ayanı Pasbanzade'nin isyanının da, Nizam-ı Cedid'in önde gelen ricalinden Reisülküttab Raşid Efendi ve sır katibinin Niğbolu ve Fethülislam mukataâtına yaptıkları zamimelerden ilave gelir istemelerinden dolayı çıktığını belirtmektedir.¹⁴⁴

4.2.3. Elit Yozlaşması

Asım'a göre Nizam-ı Cedid dönemi devlet adamlarının genel itibariyle liyakat ve ehliyetten yoksun olmaları yanında yenilikleri amacından saptıran ve 'yeni düzeni' en çok yıpratın ve çeşitli toplumsal kesimlerin nefretine yol açın zaaflarından biri de aşırı derecede mala-mülke, para ve gösterişli hayata ve safahata düşkün olmaları, rüşvetsiz iş görmemeleridir. Asım, bunların yaptıkları tamahkârlıkları ancak fitratında şaşılacak derecede zalimlik, cahillik ve katı kalplilik bulunan insanların yapabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda onların hatalarının başlıca sebebi olarak, dünyevi menfaatlere ve nefsanî zevklere düşkün olmalarını görmektedir:

“III.Selim kerim, halim ve selim bir kişiliğe sahipti. Bu kişiliğinden dolayı asla şiddete baş vurmaz. Sabırlı ve son derece mülayimdi. Evham ve zannı çoktu. Şefkat ve merhameti de böyleydi. Harb ve darbu sevmezdi. Bu tabiatından dolayı kurenası/yakın çevresi ondan endişe etmez ve korkmazdı. Saltanatında «herkes kendü mizac ve tabiatı üzere» yaşadı. «Zevk ve sohbet ve zümre-i ehl-i safa...iyy u işret oldu». Hususan

---

ihitimam ederlerdi» Bir tarihte müşarün ileyh ile Maraş tarafında mülakatımız vaki olmağla fakir [Asım] tarafından serzeniş ile»;

«Alimlerle yakın ilişkiniz olmasına ve «ahkâm-ı şer'iyeye vâkıf ve evamir ve nevahi-i mer'iyeye arif» olmanıza rağmen «Devlet-i Aliye tarafına» asi tavır takınarak itaat ve boyun eğmekten uzak durmanızın sebebi nedir? şekilinde sordum. O da «Efendi birader, devlet-i aliye dedikleri yalnız taraf-ı saltanat mıdır? Yohsa yalnız vükelâ'yı umûr-ı devlet midir? Yahud iki taraftan müctemi bir heyetmidir? Eğer yalnız taraf-ı saltanat ise “sizden olan emir sahiplerine, devlet başkanına itaat ediniz” emr-i şerifi mucebine veliyyülemr olmağla... emr-i şeriflerine muti ve münkad»ız Allah korusun isyan edenlerin «namazı ve nikahı sahih olmayacağı» açıktır.

Ve ikinci şıkka göre «bir memlekette muteaddid padişah olmak mümkün değildir.» Biz padişahı bir zat-ı mahsus bilürüz ancak onların taraf-ı âlilerine muamele ederiz.»

Üçüncü şık dahi bu misal üzerededir. «Hülâsa ehl-i İslam olduğumuz hasebiyle her halde» biat eylediğimiz «imam-ı müslimin tarafına itaatımız derkârdır. Lakin bizim bu resme serkeşliklerimiz Yusuf Ağa ve İbrahim Kethuda vesair [Nizam-ı Cedid'in yolsuzluk, suistimal ve padişahı iğfal etmekle itham edilen ricali] taraflarınadır.» zemininde göz yaşlarını tutamıyarak cevap verdi.” [Asım, II: 226-7].

¹⁴⁴ «Vidinli Pasbanzade taasubuu dahi»; Nizam-ı Cedid'in kurucularından «hususan Reis [Reisülküttab] Raşid Efendi'nin ve sırkatibinin Niğbolu ve Fethülislam mukataatı zamimelerinden neşet edüb, adem-i emniyetle her ne kadar izhâr-ı şiddet eylemiş ise de evvel ve ahir» padişaha itaat edip «vaz-ı serkeşânesi vükelâ tarafına mahsus ve münhasır olmuş idi.» [Asım, II: 225].

Boğaziçi'nde mesirelerde «cünbüş-i safa olub» çalgı sadaları ve nağmeleri yayılırdı. «Her cins nas ise fevc fevc» eğlenmeye gider, neşelenirdi. Geceleri ise mehtapta denizde «kayık kayığa yanbaşı gelüp yekdiğer ile gâh hasmane mücaveret gâh mülayimane mümasât[ahbablık] ederlerdi.» «Kiminde hanende-hoş avaz[şarkıcı] ve kiminde sazende [çalgıcı] taraf taraf saz ve söz aheng» ederlerdi. Su üzerinde ateş yakılıp «aşıkân ve yakamoz gibi» deniz parlardı. «Her cins ecnâs [insanlar] firka firka» Çamlıca, Hünkar İskeleye ve Kağıthane'da korkusuzca eğlenirdi. Kışın da helva sohbetleriyle keyiflerince vakit geçirirlerdi. Beş sene İstanbul'da zevk ve sürûr sürdü. Cennetteki gibi tasa ve keder külfetinden uzak olup [İstanbul'un] sakinlerinden her cins insan kendi «beni nev'iyle»/çevresiyle, sınıfıyla her fasılda ahbablık ve arkadaşlık yapıp «ıyş u işretle», arzu ve keyiflerince yaşadılar. İlginçtir ki, günler su gibi geçip giderken asla bir köşeden ne sarhoş gibi nara atma ne darb olayı oldu. Hülâsa bu devirde «taife-i rindân» sürâhi gibi el üstündeydi. Ve riyakârlık yapanlar “derd/şarap kadehi” gibi «hâk-ı peyvest olup» bundan başka nice sofî bu devirde neş'eye boğuldu...«Nice meşayih»in/şeyhlerin sefahata daldığı nakledildi.” [Asım, II: 210-1].

Ahmed Asım, Nizam-ı Cedid dönemi önde gelen simalarının sefahat ve israflarını, gösterişli hayatlarını, doymak bilmez aç gözlülüklerini örnek vererek de anlatmaktadır.¹⁴⁵ Padişahın etrafını saran ricalin külliyeti para ve mücevher biriktirdiklerini de eklemektedir [Asım, I: 11].

“Padişahın kurenasından her biri «ikta-i cesime» ve «iradât-ı azime»/büyük, yüklü gelirler elde ettiler. Cennet ve saray gibi gösterişli yalılara malik oldular. Hergün Saray'a gidip-geliyorlardı. «Her gece konaklarında her cinsden mültezim-i mukataat[müteahhitlerle] vesair erbab-ı hacât»la, rüşvetle iş gördürmek isteyenler ve meselesi olan çeşitli milletlerden insanlar ile bir araya gelirlerdi”.[Asım, II: 5-6] Ancak bu zaafiyetlerinin bedelini Kabakçı İhtilalinde vücutları parçalanmak suretiyle canlarıyla öderler[Asım, II: 43-4].

---

¹⁴⁵ Asım, İbrahim Kethuda'nın her ay mutfak masrafına 50.000 guruş bile kafi gelmediğini belirtmekte ve İbrahim Kethuda'nın alıştığı lüks ve şatafatlı hayatını sürdürmekte zorlandığını belirtmek için “Ahırımızda 60 baş at kaldı.

Bundan sonra pederim mezardan kalksa ve bir baş at istese vermek ihtimalim yoktur.” dediğini nakletmektedir. [Asım, II: 11].

Devrin yöneticileri doymak bilmez yolsuzlukları yanında halkın duyarlı olduğu hususlara riayetten kaçınırlar:

“Bazı rezil ve maskara çanak yalayıcılar ve daha önce değinilen «Rum kethüdarları olacak iblisler ile bizim» önde gelen ricalimiz şarkıcı, çalgıcı ve dansözler ile eğlence tertip ederek keyifleniyorlardı. Ve eğlenceleri iyice kızışıp çakır keyif olurlardı. Ve mehtaplı gecelerde takımlarıyla denize açılarak sefa sürerlerdi. Bu eğlenceleriyle «hulûs-sarhoşane ile» devletin önemli mesellerini ihmal ederlerdi. Bunların bu tür laubali davranışları diğer saray görevlilerine de sirayet etti. Onlar dahi kayıtsız ve pervasız bir şekilde sabah-akşam dışarı çıkıp dolaşırlardı. Saray hizmetinde görevli erkek ve kadınların sık sık hamam ve insanların toplandığı oyun-eğlence gibi yerlerde görünmelerini halk garipsemeye başladı.”[a.g.e., 6].

Haremeyn ahalisine her sene gönderilen «lutûf ve ihsanları» gönderme hususunda isteksiz davranırlar. “Ah şu Arapların yükünden yakamızı bir kurtarsak, rahatlarız” şeklinde serzenişte bulunmaları halkı incitir. Büyük-küçük herkesin nefretini kazanırlar [a.g.e., 5]. Fakat bu safahatın bedelini başta III.Selim ve devrin yöneticileri olmak üzere toplum ve devlet ardı ardına patlayacak olan ihtilallerle çok ağır öder. Nizam-ı Cedid’e tepkiler sonucu çıkan kargaşalık ve ihtilallerle bu sefahat kanlı bir şekilde biter:

“Birkaç senelik «neşvenin» sonunda toplum dengesini yitirip hasta oldu. Toplumun ahvalı tamamen bozuldu. «Ve işret usrete, muhabbet mihnete, safa cefaya» döndü. Hülâsa memleket harap oldu. İnsanlar sıkıntıya düştü. Genç-ihtiyar herkesin rahatı kaçtı” [Asım, II: 211-2]. Ayrıca «Rumeli ve Anadolu ihtilalleri» de Nizam-ı Cedid kerihesine[yozlaşmasına, sefahatına] eklenince huzur ve rahatları kalmadı.” [Asım, II: 212].

4.2.4. Avrupa Hayranlığı

Ahmed Asım, devrin ricalinin ve seçkinlerinin servet edinme tamahkârlığı, zevk u safaya, lüks hayata düşkünlükleri yanında yenileşmeyi amacından saptıran en önemli zaaflarından biri olarak da “Avrupa hayranlığı”nı görmektedir. Avrupa medeniyetinin moda, dil, giyim-kuşam gibi kültürel unsurlarına, hayat tarzına hayranlık duymalarını ve taklit etmelerini de Nizam-ı Cedid’in zaafı, başarısız olma nedenleri arasında ele

almakta ve bu. arada Batı'ya da ağır ifadelerle saldırmaktadır Ayrıca Asım, “Avrupa hayranlığı”nı daha çok o dönemde Fransa ile yoğun ilişkilerin sonucu Fransız hayranlığı olarak da ifade etmektedir.

III.Selim daha şehzadeliğinde Fransa'ya ilgi duyar. İhtilalle yerle bir edilecek olan Fransız sarayı ile dostluk kurar ve mektuplaşır.[Sezer, a.g.e.,143] Tahta geçtiğinde de Fransa'yı Asım'ın, ifadesiyle «dost-ı tabii» olarak görür.[Asım, I: 83] Yeni ordunun eğitilmesi için Fransa'dan çok sayıda uzman istenir. Fransızlar gördükleri yakın ve sıcak ilgi üzerine gruplar halinde İstanbul'a gelirler. Osmanlı ricalini etkilemek için «arz-ı ubudiyet», sadakat ve dostluk gösterisi yapmayı ihmal etmezler. Fransızlar inanılmaz taahhüdleriyle sade-dil devlet vekillerini yanlarına çekmeyi başarırlar. Erkân-ı devletten başka avam halk da Fransızların vaatleri karşısında şaşkına döner.¹⁴⁶ Fransızlarla aşırı derecede yakınlaşma olur. Her iki taraf arasında ikram ve hediyeleşme merasimleri düzenlenir. Nizam-ı Cedid ricali de Fransızların «politika-i frenkâne»lerine ve «sûret-i bendegi»-kulluk, itaat- tavırlarına aldanarak onlara karşı muhabbet beslemeye başlarlar, Fransızlarla ünsiyet ederek ve onlarla uyum içinde bulunarak gaflete dalarlar.[Asım, I: 374-5, 382] Öyle ki Fransızların Mısır'ı işgal edeceklerine ihtimal veremezler.

Ahmed Asım'a göre Avrupa hayranlığının Nizam-ı Cedid'de Osmanlı ricali arasında yayılmasında Rum tebaa ve Fransızlar oldukça etkili olmuştur. Rumlar ve Fransızlar Batı hayat tarzının bir çeşit propagandasını yaparlar. Bundan dolayı Asım, Fransızlara ve Rum tebaaya karşı çok sert eleştirilerde bulunur. Rumlar ve Fransızlar çirkin ve kötü olan hal ve hareketlerini, iş görme tarzlarını «politika tabiriyle» devlet adamlarına güzel göstererek benimsetirler. Buna karşın Osmanlı nizamını ve hayat tarzını ise kötü gösterirler. Frenklerin ve onların güdümündeki Rum taifesinin bu propagandasından pek çok Osmanlı ricali ve padişahın yakın çevresi etkilenir.[Asım, I: 115] Asım, şu ifadesiyle de Avrupa kültürünün Osmanlı toplumuna nüfuz etmesinde Rumların etkin rol oynadığını ifade etmektedir:

---

¹⁴⁶ Fransızlar, Osmanlı devlet adamlarını ve toplumu iğfal etmek için yoğun bir propaganda yürütürler. Olmayacak yollara, yalanlara başvururlar. Hristiyanlığa düşman oldukları, İslam'ın savunucusu ve padişahın askerleri olmak istedikleri, öncelikle Rusya'dan intikam almayı arzu ettikleri yalanlarıyla ricalin ve halkın kafasını karıştırırlar. Bu suretle habis fikirlerini yaymaya Türk toplumunu ele geçirmeye çalışırlar.[Lewis, 1984:73, Asım, I: 375] Napolyon da Mısır'ı işgal etmeden önce«belli bir dünya siyasetinin sahibi olarak» Osmanlı ordusunda görev almak ister [Sezer, a.g.e.,143].

“Velhasıl bu hain Rumlar «kaleme gelmez» bazı çirkin işlerin ve hallerin ortaya çıkmasına sebep oldular. Müslümanların zihinlerine nice ifsad edici fikirlerin yerleşmesine yol açtılar.”[Asım, I: 115]

4.2.5. Halkın Ezilmesi

Nizam-ı Cedid devrinde padişahdan devlet adamlarına kadar toplumun seçkin kesimlerinin lüks ve eğlenceli hayatlarına, Avrupaî yaşantılarına karşın Nizam-ı Cedid uygulamaları vesilesiyle halk çeşitli haksızlık ve zulümlere maruz kalır, özellikle yeni konan ağır vergilerle ezilir.

Anadolu’da yeni asker yazma işinde Cabbarzâde ve diğer görevliler yazdıkları askerin ya bedelini ya da silah ve mühimmatını ana-babalarına yükleyerek mallarına el atarlar. Nizam-ı Cedid Ocağı’na asker kaydında zorbalık yaparlar. Halkın Nizam-ı Cedid uygulamalarına tepki göstermesine sebep olurlar. Halktan «masârıf-ı asker» namıyla aldıklarını kendileri yiyip yutarlar. Bundan başka buldukları kazalara yine asker masrafı diye vergiler salarlar. Bu şekilde halka eziyet ederek ülke harap olur. Bundan dolayı iktidara yeniçeriden ziyade halk buğz etmeye başlar. Nizam-ı Cedid’in zevalini ister. Bu ahvalde Yeniçeri Ocağı da halkı Nizam-ı Cedid’e karşı tahrik eder[Asım, I: 112]. Halk konan ağır vergilerle ezilir. Padişahın etrafını saran çıkarıcı, yiyici ve de cahil kurena/yakın çevresi ve devlet adamlarının asıl uğraşmaları kendilerine menfaat sağlayan işlerdir. Daima görev ve yetkilerini kötüye kullanıp rüşvetle iş görürler. «Arpalıklarına ve mansıplarına» keyiflerine göre zam yaparlar. «Kapu harcı» diye gelirler ihdas ederek «fukara ve raiyyeye» zulm ederler. Halk bir taraftan ayanların bir taraftan da devlet ricalinin bu tür zulümleriyle iyice fukaralaşır, tahammül gücü kalmaz.[Asım, I: 373; Berkes, 2003: 113] Vergilerin hafifletilmesi veya kaldırılması için halkın şikayetleri, yakarma ve sızlanmaları dikkate alınmaz. Hatta dönemin yöneticileri şikayet sahiplerini azarlar ve kovarlar.[a.g.e.,357-8] Ayrıca kazançlarını artırmak için taşradaki mukataalara yaptıkları zamlarla da zulmü ve yolsuzluğu körüklerler.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Asım, bu yolsuzluğu ve zulmü memleketi Antep’ten örnek vererek de izah etmektedir. «Ayıntab mukataası 1791 senesine kadar» 15.000 guruşa kesime verilirken gitgide bu miktar 175.000 guruşa ulaşır. Böylece yiyici devlet adamları yüzünden 15.000 guruşluk mukataa 175.000 guruşa alınca ahali on kat daha fazla vergiye mahkum ettirilerek soyulur [Asım, II: 10; Köprülü, a.g.m., 670].

Zahire, bal, yağ, kömür ve odun gibi tüketim maddelerinin satılmasında tekelleşmeye yol açarlar. Gümrük vergilerini de iki kat artırarak «eşya ve emtianın fahiş bahalara» fırlamasına sebep olurlar. Bütün giyim-kuşam ve gıda maddelerinde fiyatların git gide artmasıyla toplumun gelir gider dengesi sarsılır.[Asım, II: 15; Berkes, 2003:114]

Oysaki yükselme devrinde lüks ve israfı önleyici fonksiyonu bulunan, toplum için fedakârlığı teşvik eden Osmanlı toplumuna hakim olan değerler, örf ve adetler [Bigiseven, 1982: 227, 229] bu devirde fonksiyonelliğini yitirmektedir.

Dönemin idarecileri temel tüketim maddelerindeki fiyat artışları ve vergilerle yoksullaşan halkın geçim derdine düşmesini keyfi idarelerini ve şahsi çıkarlarını devam ettirmek için fırsat sayarlar. Halkın perişan durumu bazı sırdaşları tarafından hikaye edildikçe idarecilerden bazıları; “Halk kendi dertleriyle meşgul oldukça, düşünce ve endişeleri devamlı geçim sıkıntılarıyla sınırlı olur. Böylece devlet meseleleriyle ilgilenemezler. Kendi meseleleriyle aşırı derecede meşgul olmalarıyla ahaliye bundan daha iyi meşguliyet olmaz.” diyerek halkın sıkıntılarını kaale almazlar. Böyle idarecilerden kimi ise; “Bu başkent; idarecilerin, mevki-makam, servet ve varlık sahiplerinin, seçkinlerin, beldesidir. Bundan dolayı İstanbul’a bazı fukara kısmı yakışmaz. Zengin, kudretli, mevki-makam sahibi insanların arasında «müflisân fırkası» [zügürd takımı]nın bulunması hoş olmaz” edasıyla konuşmayı keserler. Halkın perişanlığına dair mevzuları konuşmaya tenezzül etmezler. [Asım, II: 15] Böylece halkın sorunları karşısında duyarsızlaşan yönetici kesim kendi halkına karşı yabancılaşır.

Asım, halkın padişahın başka dertlerini anlatacakları bir makam kalmadığını, fakat devlet adamlarının buna da engel olduğunu, hem halkın hem de kendisinin ümitsizliğe düştüğüne işaret etmektedir.[Asım, I: 358]

Ağır vergilerle soyulan halk, feryatlarını, şikayetlerini padişaha ulaştırmak ister. Gördükleri zulüm ve haksızlıktan dolayı padişahın adaletinden yardım istemek üzere İstanbul’a gelmeye çalışırlar. Fakat devleti ele geçiren yiyiciler kurdukları zulüm düzeniyle o zavallılardan kimi daha İzmit’e, kimi Gebze’ye veya o havalideki diğer yerlere varır-varmaz ve kimi de İstanbul’da yeniden zulme maruz kalırlar. Kimi

şikayette buldukları makamlarda takdir edilip kovulurken kimisi de zulmün önlenmesini istedikleri memleketlerine merhametsiz bir görevlinin nezaretinde zincire vurularak geri gönderilir. Böylece zulme uğrayan halk, şikayetlerini, feryatlarını padişaha ulaştıramaz.[Asım,II:10-1]

Nizam-ı Cedid dönemi zalim ve yiyici devlet adamlarının keyfiliklerinin, zulümlerinin vardığı boyutu Asım'ın şu ifadesi daha net ortaya koymaktadır:

«Velhasıl ahvallerine evrâk-ı Frengistan kafi ve aklâm-ı [kalem] Hindistan vâfi değildir.» [a.g.e., 11] Asım, bu keyfiliğin, özellikle ağır vergilerle halka yapılan zulümlerin devletin bekasını tehlikeye düşürdüğünü “Devlet küfür ile devam edebilir. Fakat zulüm ile devam edemez.” hükmüyle ifade etmektedir [a.y.].

Halkın, konan ağır vergilerle ezilmesi, fahiş fiyat artışlarıyla geçim sıkıntısı çekmesi ve hor ve hakir görülmesi Nizam-ı Cedid'e karşı ülkede genel bir hoşnutsuzluk doğurur. Halk dönemin devlet adamlarından nefret etmeye başlar. Böylece Osmanlı yenileşmesinin ilk ciddi ve kapsamlı girişimi başlangıçta kazandığı halk desteğini kaybeder.

Nitekim Kabakçı İhtilalinde ihtilalciler Nizam-ı Cedid ricalinin yeni düzenlemeleri bahane ederek halka çeşitli zulümler yaptıklarını bu zulümlerinden dolayı ulemanın, Yeniçeri Ocağının ve zengin-fakir tüm halkın nefretini kazandıklarını ileri sürerler[Asım, II: 56-7].

«Taife-i Bektaşîye»/yeniçeriler ise Nizam-ı Cedid'in cazibesi azaldıkça, ona olan umutlar zayıfladıkça ihtilal yapmak için uygun zeminin gelişmekte olduğunu düşünür. Vükelanın mezalimini dillerine dolarlar. Nizam-ı Cedid'den, intikam almak için halkın sızlanmasını, geçim sıkıntısı çekmesini fırsat sayarlar [Asım, II: 15-6].

4.3. Tepkilerin İhtilale Dönüşmesi

Türk tarihinde Nizam-ı Cedid Devri'nde devlet tarafından başlatılan en kapsamlı ilk yenileşme hareketi Asım'ın belirttiği üzere amacından saptırılarak halkın ağır vergilerle ezildiği, iktidarda bulunanların lüks ve israf üzere keyiflerince yaşadığı ve halkı asla

düşünmedikleri bir düzen haline dönüşmesiyle yenileşme düşmanlarının ve çıkarları zedelenenlerin ihtilal yapmalarına zemin hazırlanır.

Nitekim Nizam-ı Cedid ile birlikte çıkarları zedelenen kişi veya kesimler halkın mağduriyetini, dinî hissiyatını ve Nizam-ı Cedid ricalinin yolsuzluklarını ihtilallerine meşruiyet kazandırmak ve kamu oyunun desteğini almak için kullanırlar. Asım, Kabakçı İhtilali'nin aktörlerini, nasıl çıktığını, toplumun nasıl kışkırtıldığı ve istismar edildiğini eleştirel bir üslupla anlatır.

İhtilali ateşleyen Boğaziçi yamakları başta işsiz-güçsüz insanları yanlarına çekerek başkentte tam bir toplumsal ihtilale, karışıklığa yol açarlar.[Asım, I: 23-29] Nizam-ı Cedid döneminde ağır vergilerle ezilen, geçim sıkıntısı çeken halkın isyancılara katılması zor olmaz. Asım isyancıları «haşarât» diye aşağıladığı gibi isyancılara aralarında Türklerin de bulunduğu halktan katılan farklı kesimleri de aşağılayıcı bir üslupla anlatmaktadır:

“İsyan eden yamaklar Karadeniz Boğazı'ndan İstanbul'a girdiklerinde Üsküdar ve Galata taraflarından grup grup hamallar, Arnavutlar, işsiz-güçsüz ayak takımından kişiler dahil olur. Galata'dan Unkapanı'na geçişlerinde de ahaliyi kendilerine katılmaya davet eden «haşarâta» hamallar, tellaklar, ırgatlar ve etrâk¹⁴⁸ gibi idrakten yoksun kimseler ve «boş gezen seyirci taifesi»nden bayağı ve rezil kimseler katılır.”[Asım, II. 28].

İsyancılar etraflarında daha fazla kalabalık toplamak için halkın geçim sıkıntısını ve inancını istismar ederler:

«İşte şimdi devlet-i aliyye» mütegalibenin pis ellerinden kurtulacak ve «bu kadar zulüm ve cefaya», kıtlık ve pahalılığa son verilecek. Nizam-ı Cedid ve ricali kahrı perişan olacak. «Ve dinimiz eski halini bulacaktır.»[a.y.]

Kalabalıklar da özellikle pahalılık ve kıtlıktan kurtulmak için balta ve sopalarla «haşarâta»/ihtilalcilere ilhak olur. Yamaklar «tavaif-i Bektaşiyeyi umumen bayrakları

---

¹⁴⁸ Bkz: Üçüncü bölüm sayfa 186'da 110 nolu dipnot.

altına celb» ederler. İhtilalciler «suret-i haktan» görünerek halka güven ve itimat vermeye çalışırlar.[a.y.] Yine halkın tepkisini almamak için dükkanlarını kapatan esnaftan, özellikle temel tüketim maddeleri satan «havâyic-i zaruriye esnâfı»dan dükkanlarını açmalarını isterler, emniyetlerine bir zarar gelmeyeceğini vaat ederler [a.g.e., 33].

İhtilalle birlikte Kabakçı Mustafa ve hempaları yağma, talan ve rüşvet yoluyla büyük bir servete ulaşırlar.[Asım, II: 52] İhtilalciler, Nizam-ı Cedid'te zenginleşen ricalin para ve eşyalarını yağmalarlar. Oysa o sırada sefer söz konusudur ve devlet şiddetli malî bir kriz içindedir. İhtilalle iktidara gelenler bu durumu görmezlikten gelerek yağmalanan kıymetli eşya ve paralara kendileri için el koyarlar [Asım, II: 64-5,73].

İhtilalciler birbirlerine karşı da dürüst davranmazlar. Yeni padişahın verdiği culusiyye bahşişinin taksiminde suiistimal yaparlar.[a.g.e.,70-1] Yeniçeriler tayin işlerine karışırlar. Devlet yeniçerilerin baskısıyla şeyhülislamı azledip onların arzusuna göre atama yapar. Bazı devlet ricali bunun devlet için bir zillet olduğunu ileri sürse de tekrar “fitnenin uyanmaması” «ve mide-i devletin bulanmaması» için böyle bir zillete katlanılması gerektiği dile getirilir [Asım, II: 77-80].

İhtilali başlatan Boğaziçi yamakları halkı rahatsız ederler. Karadeniz Boğazında vaki kalelerden Kavak Kalesi yamaklarından bir kısım sefih yaratılışlılar «ehli- ırzı» bizar ederler. Boğaziçi sakinlerinin mal ve namuslarına açıktan el uzatırlar.[Asım, II: 85] Yeniçeri Ocağı'nın azılları da «esrar çekmiş» azgınlara gibi hareket ederler, kibirli tavırlarıyla insanları korkuturlar [a.g.e., 95].

İhtilali gerçekleştiren yeniçeriler ihtilalden sonra devletin kendilerine dokunmayacağına dair sened düzenletmeyi de ihmal etmezler. Ki; Asım'ın Kabakçı İhtilaliyle ilgili kayıtları arasında belki en ilginç olanı bu senetle ilgili aktardıklarıdır. Şeyhülislamın konağında hazırlanan söz konusu senedin ihtilali meşrulaştırma amacı taşıdığı gibi ihtilalcilerin Nizam-ı Cedid'e bakışlarını ve ihtilal yapma gerekçelerini de resmen ilan etmektedir. İhtilali meşru ve gerekli görme gerekçelerini şöyle sıralamak mümkündür.

-Nizam-ı Cedidciler, Nizam-ı Cedidle daha önce benzeri görülmemiş bir «bid'at-ı azime» ortaya koymuşlardır.

-Devrin yöneticileri «irad-ı cedit namıyla» pek çok yolsuzluklar ve zulümler yaparak kendilerine menfaat sağlamışlardır.

-Nizam-ı Cedid ricali «kefere taklitçisi» olmuşlardır. Bu “din ve devlet hainleri” bütün işlerini kefereyi/Avrupalıları örnek alarak düzenlemekle kalmayıp devleti de Hristiyan devletlerinin kaidelerine göre yapılandırmaya girişmişlerdir. Bu suretle bütün müslümanları gücendirmişlerdir.

-Bunlardan başka devletin eskiden beri envai fütuhatını gerçekleştiren Yeniçeri Ocaklarını rencide, sabık sultan Selim Han'ı yalan ve iftiralarla ve yağcılıkla iffal etmişlerdir.

Bu gerekçe veya görüşlerin kaydedildiği senedi imzalayanların başlıcaları ise sadrazam vekili, ilmiyenin önde gelenlerinden Nakibüleşraf, İstanbul Kadısı, Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri ve Yeniçeri Ocağı'nın önde gelenleridir. İhtilalle tahta çıkan IV.Mustafa da senedi onaylar.[Asım, II: 46-9]

Tarihe, Kabakçı İhtilali adıyla geçen bir ihtilalle Türk yenileşme hareketi durdurulamazsa da III.Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketi 1807'de kanlı bir şekilde sona erdirilir. Kabakçı İhtilali Nizam-ı Cedide'i yıkmakla kalmaz bir yıl kadar sonra 1808'de kendisine karşı Alemdar İhtilalini ve bir kaç ay sonra bu ihtilale karşı da yeniçerilerin ihtilalini tetikler ve bir ihtilaller sürecine yol açar. Böylece Asım'ın yukarda belirttiği gibi memleketin her tarafında dirlik ve düzen tamamen ortadan kalkar.

4.3.1. Asım'ın İhtilalcilere ve İhtilal Fikrine Karşı Tavrı

Ahmed Asım'ın devleti zaafa uğratan her harekete, herkese, her kesime ve her fikre karşı tutumu oldukça serttir. Bu bağlamda ihtilal yapan yeniçerilere ve ihtilalcilerle birlikte hareket edenlere karşı da eleştirileri saldırı ve hakaret mahiyetindedir. İhtilalcileri ve bir şekilde ihtilale karışanları hakaretlerle dolu bir üslupla anar. Öyle ki, ihtilalcilerin karakterleri hakkında bile açıklamalar yapma gereği duyar. Nizam-ı Cedid'i yıkan Kabakçı İhtilali'ne ve bu ihtilalin tetiklediği ihtilallere Tarih'inde geniş yer ayırmıştır.

Asım, yeniçerilerin ihtilal ve başkaldırılarını eşkıyalık, fitne ve fesad, olarak görür. Yeniçerileri de «eşkıya-yı İstanbul», “eşkıya”, “azgın”, “asi” ve “melun topluluk”, ocaklarını ise “ihamet ocağı” diye niteler [Asım, II: 254-6, 259]. III.Selim’i ihtilalle devirenleri «bir alay din ve devlet düşmanları», yine bu ihtilale karışan tüm unsurları «eşkıya taifesi» ve «ehl-i fesad» gibi ağır ifadelerle anarken [a.g.e., 52] Alemdar’a karşı ayaklanan yeniçerileri de “bir alay ayak takımı ve beyinsiz kimseler” diyerek aşağılar. [a.g.e.,242] Asım Efendi, bu ifadeleriyle ihtilal çıkaran Yeniçeri Ocağı’nı sanki devletin bir kurumu değil de bir baş belası, kötülük saçan bir ocak olarak takdim etmektedir.

Kabakçı isyanına katılan Boğaz yamaklarını «haşarât» [Asım, II: 25], ihtilalcileri teşvik eden sadrazam vekili Köse Musa Paşa’yı “hain”, “şeyh-i necdi’nin/şeytanın-vekili” diyerek aşağılar [a.g.e.,18,25,27]. İhtilalcilerin ve III.Selim’e düşman olanların görüşmelerine ise «müzakere-i şeytanî» der [Asım, II: 34]. Yine ihtilalcileri «evbaş» [ayak takımı], «erâzil»/reziller, «esâfil»/sefiller ve «kilâb»/kelpler [a.g.e., 34, 38], «eşkıya», «haşerat», ve «kallâş» gibi terimlerle aşağılayarak anmaktadır [Asım, II: 64].

Asım Efendi, Kabakçı İhtilali’nden sonra katledilen önde gelen devlet adamlarının mallarını yağmalayan yeniçerileri «dude-i beктаşıyan»/bektâşi, yeniçeri solucanları diyerek servet edinme hırslarını vurgular [a.g.e.,180]. Yeniçerilerin ihtilal ortamında yaptıklarını «şenaat» olarak nitelediği gibi, tahammül edilemeyecek taleplerinin «derece-i şekavet ve beşâ’ate[cürümlere]» dönüştüğünü de belirtmektedir. Yine devlet işlerine göz diken yeniçerileri “azılı at sinekleri”ne benzetmekte ve «erâzil»/reziller diye anmaktadır [a.y.]. Ayrıca, ihtilal yapan, padişah değiştiren, devlet adamlarını katleden Yeniçeri Ocağı’nı «Ocak-ı pür-fitne ve şikâk» diyerek de kınamaktadır [Asım, II: 182].

Asım’ın, başta Kabakçı İhtilali olmak üzere ihtilallere dair kayıtlarından ihtilallerin dört kesimin işbirliği ile gerçekleştiği ve bir ihtilalin başarılı olmasında dört kesimin belirleyici olduğu sonuçlarını çıkarmak mümkündür. Bu kesimler Yeniçeri Ocağı, devlet adamları/bürokrasi¹⁴⁹, ulema/yüksek ilmi ve adli görevliler¹⁵⁰ ve ticari faaliyetleri

¹⁴⁹ Sadrazam vekili olan Köse Musa Paşa ve bazı devlet adamları mevki-makam hırsıyla isyan eden yeniçerilere «lisan-ı hâl»leriyle destek olurlar. Kalben ihtilali arzu ederler. Musa Paşa gizlice Boğaziçi’ni korumakla görevli yamaklarla haberleşir, ihtilal için cesaretlendirir [Asım, II: 25,27-8]. Şehzade Mustafa [IV.Mustafa]’nın annesinin kahvecibaşısı Abdurrahman Ağa da tebdil-i kıyafetle kalelere giderek yamakları ihtilale teşvik eder.[a.g.e.,25]

ve kazançları zarar görenler.¹⁵¹ Asım ihtilallere değinirken çoğu kere yeniçerilerin diğerkesimler tarafından ihtilale teşvik edildiklerine de değinmektedir.

Ahmed Asım, ihtilalcilerle birlikte hareket eden işbaşındaki devlet adamlarına karşı da acımasızdır. Bunların başında ihtilal sırasında sadrazam vekili olan ve yeniçerileri ihtilale teşvik eden Musa Paşa gelmektedir. Asım, Musa Paşa'ya o kadar öfkelenir ki fiziki özelliklerini dahi diline dolayarak hakaretlerle eleştirir.¹⁵² Musa Paşa'yı, fitneciliğini vurgulamak için İsrailoğullarının sihirbazı Samiri'ye benzetmekte, fitne ve fesad ile mücessem bir karaktere sahip olduğunu söylemektedir [Asım, II:117-8].

İhtilal sırasında ordu seferdedir ve devlet mali kriz içindedir. Nizam-ı Cedid'le zenginleşen ricalin mallarını ve paralarını yağmalayan ihtilalcilerin önde gelenleri yağmalanan para ve kıymetli eşyaları devletin hazinesine koymayıp kendilerine ayırırlar. «Baş yağmacı» ise Sadrazam vekili Musa Paşa'dır. Asım bu yağmacı yeni iktidar sahiplerini «haramiler» olarak nitelemektedir [Asım,II: 64-5]. Musa Paşa'yı bu özelliğinden dolayı «firavunî» ve «nemrudî» diye de kınamakta, ihtilalle birlikte büyük servete kavuşmasıyla «felek benim nazarımda kelek değil şimdi» edasıyla hareket ettiğini[a.g.e., 66], envai çeşit mücevherat ve para ile çok sayıda mukaata ve iradı masraf etmeksizin ele geçirdiğini de kaydetmektedir. [a.g.e.,73-5] Bu tespitiyle Asım, yolsuzluk yapan, kamu mallarına el atan gerek Nizam-ı Cedid ricaline gerekse aynı alışkanlığı sürdüren ihtilalle işbaşına gelenlere karşı şiddetli tepkisini sürdürmektedir.

¹⁵⁰ Asım, dönemin temayüz eden ulemasından Münib Efendi'nin yamaklara hususi bir elçi göndererek "nusret bizimdir. Endişe ve içtinap etmeyiniz" şeklinde haber gönderdiğine dair rivayetlerin ortalıkta dolaştığını belirtmektedir. Asım, Kabakçı İhtilalinden sonra Münib Efendi'ye «senevi üç kese akçe»nin darphaneden maaş olarak tayin edilmesini söz konusu rivayetlerin doğruluğuna delil saymaktadır[Asım,II: 25]. Yine Münib Efendi, İhtilalcilerin yargılanmayacağına dair düzenlenen senedi kaleme alan zattır.[a.g.e., 46]

¹⁵¹ Bakırcılık ve kazancılık ticaretinde büyük kârlar elde eden Kazgancı Mustafa'nın kazancı, Nizam-ı Cedid reformlarının finansmanını sağlamak için yapılan mali düzenlemelerden zarar görür. Bundan dolayı Nizam-ı Cedid'e düşman olur. Kazgancı Mustafa «Ocağı bektaişyeye» de taassup derecesinde taraftar olup yeniçeriler arasında hatırı sayılır bir kişidir. Aslen laz olması dolayısıyla da «laz taifesi»den olan Boğaz yamakları üzerinde de nüfuz sahibidir. Kazgancı Boğaz yamaklarını ihtilal yapmaları için tahrik eder[Asım, II: 25]

¹⁵² «Musa Paşa, kısa boylu çirkin yüzlü olup uzun süredir, devlet memuriyetlerinde büyük servetlere sahip oldu. Devlet tecrübesine de malik oldu. Tarih kitaplarını müteala etti. Olayların oluşumuna aşina oldu. Uzun süren memuriyeti boyunca vali ve her kademedeki insan ile irtibat kurdu, çeşitli karakterdeki şahısları anlar idi. «Akl-ı şeytanide üstad-ı azazil olmağla» kısa boyuyla fitne ve hilekârlıkda da maharetliydi. Bundan dolayı «ismi Musa, boyu kısa, sakalı köse» denilerek hile ve düzenbazlıkta usta olduğu belirtilirdi.»[Asım,II: 73]

Asım Efendi, III.Selim'e karşı ihtilal yapılması fikrini altan alta işleyen Nezir Ağa'dan ise «hınzır» diye bahseder. Nezir Ağa, Nizam-ı Cedid ricalinin ve III.Selim'in zaafiyetlerini gerekçe göstererek mevcut iktidardan hoşnut olmayanların başında gelenlerden olan sadaret kaymakamı Musa Paşa, şeyhülislam ve Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleri vesair itimat ettiği kişileri ihtilalin gerekliliğini benimsetmek için gayret eder [Asım,II:131-4]. İhtilal fikrini devletin temel kurumlarına benimsetmeye çalışan Nezir Ağa'yı Asım başka bir yerde «melun» diye anar [a.g.e.,132]. Asım'ın, ihtilal fikrine tepkisi öyle şiddetlenir ki ihtilal için yapılan görüşmeleri ve konuşmaları «avave»/havlama terimiyle ifade eder [Asım, II: 133].

Asım Efendi, ihtilalcilerle birlikte hareket ettiği için görevinde bırakılan ve ihtilalcilerden iltifat gören İstanbul Kadısı Muradzade Murad Efendi'ye de saldırmaktadır. Bu ilmiye ve adliye mensubunu cahillik ve zalimlikle suçlamakta ve böyle birinin iltifat görmesinin «dağlu haramisine tüfenk, gavur dağı bağisine» cenk aleti vermekle aynı görmektedir [Asım, II: 71].

Yeniçerilerle birlikte hareket eden İstanbul halkına oklarını çevirirken «Sureta, ehl-i ırz olan eclâf[reziller]» ihtilalden ticarethanelerini ve mahallelerini muhafaza için eşkıyalarla/yeniçerilerle bir oldular...” demektedir [a.g.e., 255]. Alemdar'a karşı ihtilalcilerin yanında yer alan İstanbul esnafının da “yoldan çıkmış, sapıtmış yeniçerilere” yardım etmeği «haşa» dini bir farz addederek, «elde tüfenk ve belde tabanca vesair âlât-ı cenk» ile “azılı haşarıları” iltihak ettiklerini söylemektedir [Asım, II: 243-4]. Yine, Alemdar'ın yok ettikten sonra İstanbul'un asayişini iyice bozan ihtilalcilere katılan halktan kimseleri “ayak takımı köpekleri, sokak köpekleri, sokak serserileri” olarak görür. Öldürülen ihtilalcilere ise «mevt-i murdar» der [a.g.e.,259].

Asım, Kabakçı ihtilalinde İstanbul'un asayişinin tahrip edilmesinde hamalların da etkin olduğuna değinmekte onları «bittabi düşman-ı İstanbul olan cehûl ve fodûl hamal takımları» diye tanımlamaktadır[Asım, II: 39]. Bunların ihtilalcilerin içine karıştıklarını, ihtilalcilerin bazı zorbalıkları onlara yaptırdıklarını, hedef aldıkları ricali onlara teslim ederek İstanbul sokaklarında sürüklettiklerini, rezil-rüsva ettiklerini yine hamalların kimi ricale saldırdıklarını ve parçaladıklarını da kaydetmektedir [Asım, II: 40].

Asım'ın Kabakçı İhtilali'nde şaşkınlıkla karşıladığı bir gelişme de ihtilalle işbaşına gelenlerin yani yeni padişah IV.Mustafa ve devlet adamları ile Yeniçeri Ocağı arasındaki güven bulanımıdır. Karşılıklı bu güvensizlikten dolayı Nizam-ı Cedid'i kanlı bir şekilde yok eden «Tavaif-i Bektaşiyeden»/yeniçerilerden hiçbir ferdin düzenlenen «hüccet-i acibe»/senetde, «mukavele-i şekavetkârân»da suçlanmayacağı ve hesaba çekilmeyeceği, yeniçerilerin de devlet işlerine karışmayacakları ve tarafların birbirilerine ilişmeyeceğine dair karşılıklı sözler verilir. Padişah IV.Mustafa bu senedi onaylayarak ihtilale karışan yeniçerilerin suçlanmayacağını taahhüt eder [Asım, II: 46-9]. Asım bu olayı ibretlik bir olay olarak görmekte, senetlerin merasimle verilmesine de şaşırmakta, görülmedik bir durum olduğunu belirtmektedir [a.g.e., 49,52].

Asım, bu işe alet olan, senetleri merasimle teslim edip alanlar arasında bulunan ulemadan Münib Efendi'yi ise hakaretlerle eleştirmete [a.g.e., 52] ve daha sonra ihtilalcilerin Münib Efendi'ye Anadolu payesi verdiklerini kaydetmektedir [a.g.e., 112-3].

Ahmed Asım III.Selim'e karşı büyük bir sevgi ve bağlılık duymasına rağmen Kabakçı İhtilaliyle devrilen ricalin Alemdar'ı kullanarak karşı bir darbeye III.Selim'i tekrar tahta çıkarma niyetlerini, bu amaçla giriştikleri hilekârca tutumları yanlış ve tehlikeli bulmaktadır. Haksız ve cebri bir şekilde de olsa tahta geçen IV.Mustafa'nın iğfal edilerek ve dayatmalarla tahtan uzaklaştırılmasını doğru bulmamaktadır. Böyle bir girişime öncülük eden Nizam-ı Cedid'in önde gelen ricalinden Refik Efendi'yi «İbn-i Selül»/şeytan, “iblisce” yaptığı darbe hazırlıklarını da «icra-yı resm-i şeytanet» diye niteler[Asım, II: 183]. Yine karşı darbe yapmak isteyenlerin IV.Mustafa'yı ve çevresini iğfal etmek için kullandıkları “gerekçeleri” «habaset» olarak görmektedir.[a.g.e.,189] İhtilallerle gerçekleşen taht değişikliklerinin ve ihtilallerin padişahların veya padişah adaylarının irade ve girişimlerinden ziyade devletteki güç ve menfaat odaklarının rekabet ve çatışmalarından ortaya çıktığına işaret etmektedir [Asım, II: 180-260].

“Anlatıldığı üzere adamların[Alemdar'ı darbe yapmaya kışkırtan Nizam-ı Cedid döneminin uzaklaştırılan devlet adamları] gayretleri ve ihtimamları, uyku ve rahatlıklarını terk etmeleri katiyen Devlet-i Aliyyeye ve önceki padişaha[henüz katledilmemiş olan III.Selim'e] müteallik olmayıp, sadece III.Selim'i tahta yeniden

çıkarak katledilen arkadaşlarının intikamlarını almaya yönelikti. «Ve bu vechile sureti hakda» niyetleri kötüydü.” [Asım, II: 191].

Ayrıca devletin Rusya ile savaş hali, darbe hazırlığı yapan ricali darbe niyetinden vazgeçirmediği gibi darbe için müsait ortam olarak görülür.¹⁵³

Ahmed Asım, Kabakçı ihtilaliyle III.Selim'in başına gelen faciyanın dehşetini ve uğradığı haksızlığın boyutunu vurgulamak için şehit edilmesini Hz.Ali'nin şehit edilmesine benzetir. Saltanatında ortaya çıkan kargaşalık ve isyanların ve Kabakçı isyanıyla başlayan ihtilal sürecinin de Hz.Ali'nin hilafetinde ortaya çıkan anarşi ortamını hatırlattığını belirtir. Ayrıca III.Selim'in iktidarı boyunca ortaya çıkan eşkıyaları ve isyan edenleri “celali” ve “harici” terimleriyle ifade eder [Asım, I: 347-8]. III.Selim'i katledenlere ise dinsiz, mezhepsiz, Mecusi kafiri gibi hakaretlerle saldırmaktadır [Asım, II: 220].

İstanbul halkının ve bir çok yabancı devlet temsilcilerinin de III.Selim'in darbeyle indirilip katledilmesini onaylamadıklarını da belirtmektedir:

“İstanbul halkı 500 senedir bağlı oldukları Osmanlı hanedanından bir sultanın feci şekilde katledilmesinden kahroldular. Sadece müslümanlar değil « Ermeni ve Rum ve Yahûd taifesi ehl-i insaf» da matem tuttu...” «Hatta Avrupa kralları ve generalleri ve İran ve Turan hanları müteessir ve müteessif» oldular.” [Asım, II: 219-220].

4.4. Asım'ın Avrupa İle İlişkilere ve Batılılaşmaya Tepkisi

Osmanlı devlet adamları 17.yüzyılın sonlarından itibaren savaş meydanlarında Avrupa orduları karşısında alınan yıkıcı hezimetlerden sonra kati olarak Avrupa medeniyetinin üstün hale geldiğini kavrarlar. Ve askerî hezimetler Osmanlı yenileşmesini ve Batılılaşmasını tetikleyen başlıca faktör olur. Artık Avrupa'ya karşı yürütülen savaş politikası yerine barışa dayalı politikalar takip etmenin daha yararlı ve zaruri olduğu

¹⁵³ “Devlet Rusya ile harp halindedir. Bir türlü müzakere ve barış da gerçekleşmemektedir. Zira iktidar [Kabakçı İhtilaliyle] param parça hale gelmiş, mütegalibe devlete sızmıştır. Ordunun ise kuvveti kalmamıştır. Bu durumda savaşa devam edilirse vaziyetin daha da kötü olacağı bellidir. Bazı devlet adamları böyle düşünürken Alemdar Paşa taraftarları ise bu durumdan yararlanmak için harekete geçerler. Bu durumu fırsat bilirler. Sadrazamı

düşüncesi benimsenmeye başlar. Bu düşünceyle birlikte Avrupa'nın denetiminin yerini Avrupa'daki gelişmelerin örnek alınması alır [Tuna, 1991: 30; Tuna, 2002: 83]. Savaş tavrının terkedilerek Avrupa devletleriyle barış antlaşmaları imzalanmasıyla beraber özellikle Lale Devri'nde başta diplomasi alanında Avrupa ile temaslar artmaya başlar. İlişkilerin artmasıyla Avrupa kültüründen etkilenme de açıkça kendini gösterir.

18.yüzyılın sonlarında da, Nizam-ı Cedid'e giden süreçte de yıllarca Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlarda bir daha telafisi mümkün olmayan hezimetler alınır, asırlardan beri bir Türk yurdu olan Kırım'a Rusya hakim olur. Bu olay Osmanlı kamuoyunda büyük bir infial doğurur. Fakat III.Selim saltanatının ilk yıllarında Rusya'ya karşı intikam hisleriyle savaş politikası güdülmesinden yana olmasına rağmen önce Avusturya ile sonra da Rusya ile Barış andlaşması imzalamaktan başka çare bulamaz. Nizam-ı Cedid ilan edildikten sonra ilk defa Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler açılır. Savaşlardan kaçınılarak bazı vesilelerle başta Fransa olmak üzere Prusya, İngiltere ve Avusturya gibi Avrupa devletleri yanında kamuoyunun infialine rağmen Rusya ile de ittifak ve dostluk andlaşmaları imzalanır.

Osmanlı ricali Avrupa'yı daha yakından tanıdıkça, Avrupa'nın askerî üstünlüğünü ve savaş teknolojisinde katettiği gelişmeleri fark ettikçe Avrupa kültürüne ilgileri de giderek artar. Fakat Avrupa ile ilişkilerde çağdaş diplomatik usullerin esas alındığı bu dönemde Fransa, diğer Avrupa ülkelerine göre çok daha yoğun ilgi, itibar ve dostluk görmesine karşın 1798 Mısır'ı işgal eder. Bu olay Avrupa dışında bir Osmanlı ülkesinin ilk defa bir Avrupa devletinin tecavüzüne uğramasıdır. Mısır'ın işgali karşısında devlet İngiltere ile ilk defa siyasi ve askeri ittifak andlaşması imzalar [Özcan, 2000: 304]. Ancak İngiltere de diğer Avrupa devletleri gibi ittifak ve dostluk andlaşmasına Fransa'nın yaptığı gibi çıkarları söz konusu olduğunda sadık kalmaz. Bâbıâli, Avrupa'daki gelişmeler karşısında denge siyaseti gereği Fransa ile yeniden yakın ilişkilere girince İngiliz donanması 1807'de Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önlerine gelir ve devleti tehdit eder [a.y.].

---

korkutmak ve tedirgin etmek için «Alemdar Paşa mevcut maiyeti olan ayan» ve «beş-altı bin miktarı sekban ile» harekete geçer...” [Asım, II: 191].

Asım Efendi Osmanlı devlet adamlarının Avrupalıların ve Rusların ihanet ve sadakatsizliklerine rağmen onlara itimat etmelerine, Nizam-ı Cedid'i zaafıyla yozlaştırmaları yanında Avrupa'nın hayat tarzı ve moda gibi biçimsel unsurlarını taklit etmeleri ve Batı'daki fikir akımlarının da etkisinde kalmalarına büyük bir reaksiyon gösterir. Batı medeniyeti ile hesaplaşmaya girişir. Dayandığı dinamikleri ve değerleriyle Osmanlı medeniyetinin üstün olduğunu savunur. Batı medeniyetine hayranlık duyanları, Avrupalılarla dostluk ve ittifak andlaşması yapılmasını, başta Fransızlar olmak üzere Avrupalıları ve Fransız İhtilali'ni ağır üslupla eleştirir. Üslubu bazen eleştiri hudutlarını aşar, hakaretlere varır.

4.4.1. Avrupa İle İlişkilere ve Fransız İhtilaline Tepkisi

Biraz önce de değinildiği gibi Nizam-ı Cedid'le birlikte Avrupa'da ilk defa Osmanlı daimi elçiliklerinin açılmasıyla Avrupa ile ilişkiler yoğunlaşır. Avrupa'nın önde gelen devletleriyle dostluk ve ittifak antlaşmaları da imzalanır. Ahmed Asım, ilişkilerin yoğunlaştığı bu süreçte Avrupa'dan ekseriyetle bir düşman olarak bahsetmektedir. Üstelik bu bahsedışı aşağılayıcı ve hakaret edici bir üslupladır. Asım'ın nazarında Avrupa «bed- tiynet»[Asım, I: 332], “din düşmanı ve müşrik güruhu” olan bir düşmandır. [a.g.e., 339] Böyle nitelediği bir düşmanla, hristiyan Avrupa devletleriyle dostluk ve ittifak antlaşmaları yapılmasını şiddetle reddetmektedir.¹⁵⁴

Fuat Köprülü, Asım'ın «sağlam bir zekaya, doğru görüşlere ve kuvvetli bir tenkit kabiliyetine malik» olmasına rağmen koyu bir taassup ve nefret derecesinde Avrupa devletlerine ve Fransız hayranlarına saldırmasının ve Avrupa devletleriyle siyasi ve askeri ittifaklara girmenin felaketlere yol açacağını ve onların hayat tarzını taklit etmemegi İslami referanslarla savunmasının dini inançlarından, fikri ve hissi terbiyesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Böyle düşünmesinin içinde bulunduğu

¹⁵⁴ Ahmed Asım, Avrupa devletleri ve Rusya'dan başka İran hakkında da görüşünü ortaya koymakta ve bir islam ülkesi olarak İran'a da itimat edememektedir. “Eskiden beri İran devleti Devlet-i Aliyye hakkında daima kötü ve art niyet taşımaktadır. Osmanlı Devleti'ne her zaman buğz ve hased ile bakmaktadır. Fırsat ve imkan bulsa diğer devletlerden önce Osmanlı ülkesine gireceğinden şüphe yoktur. Buna rağmen Devlet-i Aliyye, İslam aleminin bir parçası olduğundan İran ile daima güzel geçinmeyi uygun bularak tüccar ve ziyaretçilerini sair İslam gibi emniyet içinde bulundurarak rahat etmelerini sağlamaktadır. Buna karşın Osmanlı Devleti bütün meşguliyetini kuzey tarafına [Rusya'ya] hasretmiş ve düşman ile cenk ve cidal ederken İranlıların Osmanlı Devleti hakkında niyetleri kötüdür.” [Asım, I: 96].

çevre ve zaman itibariyle hiç de aykırı sayılamayacağını da altını çizmektedir [Köprülü,a.g.m., 670-1].

Fakat Asım'ın Avrupa'ya ve Fransız hayranlarına karşı katı tavrı sadece dini inancından, İslamî devlet telakkisine sahip olmasından veya Avrupa devletlerinin hristiyan olmalarından kaynaklanmasa gerekir. Bu hususlar etkili olsa bile belki asıl neden Asım'ın, Avrupalıları güvenilir bulmamasıdır. Çünkü ona göre Avrupa devletleri politikalarını hile ve oyunbozanlık üzerine kurmuşlardır. Sözlerinde durmadıkları gibi andlaşmalara da bağlı kalmazlar. Uluslararası ilişkilerde hile ve desise ile hareket ederler, bu konuda şeytani bile geride bırakırlar. Bu özellikleriyle zamanın Osmanlı devlet adamlarını aldatarak, güya devletin içinde bulunduğu Mısır galesi gibi müşkilattan kurtulacağına inandırırılar [Asım, I: 90-1].

Asım, yukarıdaki fikrini teyit etmek için Fransızların dost görünerek el altından hileli bir şekilde Mısır'ı işgal etmelerini ve bu işgale karşı İngiltere ve Rusya ile yapılan ittifak andlaşmaları yüzünden devletin daha müşkil sorunlara düşar olduğunu anlatmaktadır [a.g.e., 91, 378-9]. Bu devletlere düşmanlığı öyle şiddetlidir ki, bunların müslümanlara karşı düşmanlıkta bir olduklarını söyler [Asım, I: 91; Köprülü,a.g.m., 670].

Asım, Avrupa devletleri ile ittifak andlaşmaları yapılmaması gerektiğini bazı Avrupa toplumlarının karakterlerine ve siyasetlerine dair kanaatını açıklayarak da savunmaktadır. Bu bağlamda Asım'ın Avrupa devletleri arasında en çok nefret duyduğu ve kuşkuyla baktığı devlet Fransa'dır. Bu tavrında herhalde Fransızların ihtilalci fikirlerini Osmanlı tebaasına da aşılama faaliyetleri, dine karşı tavırları ve hileli bir şekilde Mısır'ı işgal etmeleri ve emperyalist politikaları etkili olmalıdır.

Asım Fransızların sözlerine ve dostluklarına katiyen güvenilmemesi gerektiğini söyler. [Asım, I: 75] Çünkü Fransızlar Asım'ın gözünde «cibilliyet-i meş'um» [Asım, I: 61] ve «taife-i bed- nihad» [a.g.e., 77]dir. Yani uğursuz, kötü yaratılışlı ve güvenilmeyecek bir kavimdir [Asım, I: 91]. Yine ona göre «Fransız ki; zatında düşman-ı dost-ı nümadır.»/dost görünen düşmandır. Fransızlar alemin dilinde, “eskiden beri yeminlerinde ve taahhütlerinde durmayan bir taife”dirler. Menfaatlerine göre hareket

ederler. Bu yüzden Fransa'dan medet ummak, «derde deva» aramak yanlış ve boşunadır. Menfaatlerini elde etmek için yumuşak davranmayı, dalkavukça insana yaklaşmayı prensip edinmişlerdir. Bu apaçık bir gerçek iken devlet adamları dalalete düşmüş bu dinsiz topluluğun hile ve yalanlarına, düzmece vaadlerine inanırlar. Bu safdillige karşın Fransa devletinin «şan ve namusunu» ihlal eder [Asım, I: 176, 375; Asım, II: 144]. Napolyon «Devlet-i Aliyye'nin dost-ı sadığı» olduğunu söyleyerek, Fransız elçisi de aldatici sözlerle «suret-i hakdan» görünerek Osmanlı ricalini iğfal eder [a.g.e., 79-80]. Padişah III.Selim de Fransa'yı «dost-ı tabi» olarak görür. Fakat Fransa Osmanlı ricalinin itimadına rağmen hile ile Mısır'ı işgal eder [a.g.e., 83]. Asım, Fransızlara “dost görünen düşman” ve “hilekâr” isnadında haklı çıkar.

Asım, Fransa'nın İstanbul'a gönderdiği elçileriyle kötü niyetini ve düşmanlığını gizlemeği amaçladığını belirterek, «Devlet-i Aliyye elçilerini süründürerek zilletten zillete» düşüren, veremli gibi muamele yapan Fransa'nın elçisine devletin haketmediği itibar ve ilgiyi göstermesine öfkelenir [Asım, I: 176]. Devletin Fransız elçisine itibar göstermesine karşın Asım, sürekli Osmanlı Devleti'ni tehdit ve tahrik eden Fransız elçisinden «Sebestiyan dedikleri zat», «kelb-i akur»/kuduz köpek, «Sebestiyan dedikleri şeytan»¹⁵⁵ diyerek adeta onun adını bile anmak istemez [Asım, II: 157].

Fransızların dostluk andlaşmalarını hiçe sayarak hile ile Mısır'ı işgal etmesi karşısında o kadar infial gösterir ki, Fransızları sahtekâr, hilekâr gibi sıfatlarla anmakla, “yağma ve çapulculukta benzersiz olduklarını” söylemekle öfkelerini alamaz. Fransızlardan “nüfuzu çok, nesebi ve soyu kötü bir taife” ve «veled-i zinalar» diye de bahseder [Asım, I: 374, 381-2]. «Vükela-yı devleti iğfal» ederek, türlü türlü hile ve düzenbazlıkla Mısır'ı “pis vücudlarıyla murdar ettiklerini” söyler [a.g.e., 382]. Asım Fransızların Osmanlı devlet adamlarına kendi politikalarını ve siyasi görüşlerini benimsetme çabalarına karşı da tepkisini aynı üslupla gösterir. “Politikalarını devlet adamlarının kalbine sokan ve «nizamât-ı akliyyelerini» teşvik eden ve güzel gösteren bu taife[Fransızlar] düşmanlık ve kinle dolu hilekâr ve tiksinti veren bir guruh idi.” [Asım, I: 375-6].

¹⁵⁵ Başka yerde de Sebestiyan'dan «fettan-ı zaman-ı halef-i şeytan Sebestiyan» ve «şeyh Necdî gibi» diye bahsederek hilekar ve desiseciliğine değinir[Asım, I: 226]

Mısır'ın işgaline temas ederken, Fransızların İngilizler ile aralarında düşmanlık ve nüfuz yarışı sebebiyle okyanusu kullanmaları zor olduğundan 1000 seneden beri «Ümmü'd-dünya» diye anılan Mısır'a hakim olmayı başlıca gaye edindiklerini, Mısır üzerinden Hindistan'a ulaşmayı planladıklarını belirtmekte, iki ülke arasındaki sömürge edinme mücadelelerine işaret etmektedir [Asım, I: 374]. Asım bu tespitiyle Batı'nın emperyalist politikalarına vakıf olduğunu göstermektedir.

Asım'ın Fransız İhtilali'ne tavrı da son derece olumsuzdur. «Serbesiyyet havasıyla» krallarını idam eden ve cumhuriyet rejimini ilan eden Fransız ihtilalcilerini “zorba taifesi” diye niteler [Asım, I: 378-9]. Asım'a göre Fransızların cumhuriyet rejiminin esası; dini, diyaneti terketmek ve zengin ile yoksulu eşit tutmak fikrinden ibaret fesad bir fikirdir. Bu fikre sahip Fransızlara göre düşmanlık, mücadele ve savaşı terketmek az vakitte «heyet-i ictimaiyeleri»nin çökme sebebi olmuştur. Bundan dolayı harp ve kıtal çıkarmak dalaletle düşmüş bu kavmin tabiatındandır. Bu sapık fikirlerinin «illet-i frengi»/frenge hastalığı gibi diğer devletlere dahi sirayet edeceğini söylemeye gerek yoktur [Asım, I: 62].

Asım Fransızların cumhuriyet fikirlerini ve ihtilallerini “bulanmış bir midenin böğürmesi ve kusması”na da benzetmekte ve Fransız milletinin «mide-i faside» gibi cumhuriyetle anarşi ve tuğyan içine düştüğünü söyleyerek ihtilalden sonra Fransa'da yaşanan iktidar mücadelelerine ve kaosa işaret eder [Asım, I: 78; Lewis,1984:72].

Nizam-ı Cedid devrinde H.1212/M.1797 yılında reisülküttaplığa tayin edilen Atıf Efendi de Fransız İhtilaline çok sert tepki gösterir. Fransız İhtilalini «Voltarie ve Rousseau gibi meşhur zındıkların ve anlar misillü dehrilerin eserleriyle husule gelmiş» bir hareket olarak ilan eder [Adıvar, 1991: 214].

Asım Efendi, Fransızların cumhuriyet fikrini frenge hastalığına benzetmesinin yanında dünyayı ifsad edici fikirler olarak da addetmektedir.¹⁵⁶ Cumhuriyet rejiminin Avrupa devletlerine muhalif bir rejim olduğunu kaydetmekle beraber bu fikrin yayılacağını da belirtmektedir [Asım, I: 62] Çünkü ona göre «**hürriyet**» sloganı halkı yanıltmakta ve

¹⁵⁶ “Cumhuriyet rejimi fikirleriyle dünyayı ifsad ve bütün Avrupa devletlerinin düzenlerini berbat eden Fransızların müslümanları yoldan çıkarmak ve Osmanlı memleketlerini de zaptetmek fikrinde olduğu ortaya

baştan çıkarmaktadır. Hürriyet fikriyle Fransa diğer devletlerin nizamına zarar verme amacındadır [Asım, I: 65] Nitekim Fransa bu amaçla bazı devletlere saldırarak galip gelirken bazılarını da «illet-i frengi» ile yani «hürriyet ve cumhuriyet fikrini» bir hile olarak kullanarak zaafiyete uğratar. Bu cümleden olarak Osmanlı ricalini aldatarak hile ile Mısır'ı işgal eder [Asım, I: 66].

Yine Asım'a göre Fransız İhtilali gerek vuku bulduğu dönem için gerekse gelecek zamanlar için pek dikkate değer ibret alınacak bir olaydır. Yine ona göre bu ihtilali yapanlara katıyyen itimat edilmez. Çünkü bunlar bir fikir ve harekette karar kılmayarak sürekli istikrarsızlık göstermektedirler [Asım, I: 174].

Asım Efendi Fransa'ya şiddetli tepki gösterirken Fransa yüzünden İngiltere ile ilişkilerin bozulmasını ise doğru bulmaz. Asım'a göre İngilizlerin her ne kadar «din-i İslama» düşmanlıkları varsa da onlar için asıl olan çıkarlarıdır. Çünkü İngilizler «dinar perest» olup, menfaatları icabı da olsa Girit'in fethinde ve Mısır'dan Fransızların çıkarılmasında olduğu gibi Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerde bulunmuşlardır.¹⁵⁷

Yine İngilizler hakkında «İngilterelü dahi her ne kadar çok hile ve düzen bilir fettan ve çok hilekâr bir kavim» değerlendirmesini yapsa da [Asım, I: 217-8] İngilizlere bakışı Fransızlar ve Ruslar hakkında yaptığı eleştiriler kadar sert değildir. «İngilizler hilekâr ve fettan bir kavim ise de yaradılışlarından inad ve dikbaşlılık bulunduğundan «ekser kelimalarında sebat ve karar» ile şöhret bulmuşlardır.» [a.g.e., 218]. Ayrıca İngilizler için «Gayet dūr-endiş[uzak görüşlü], cin fikirlü, çok düşünür, akibet derece-pîş bir taifedirler.» hükmünde de bulunmaktadır [a.g.e., 235].

Asım'ın, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı güttüğü düşmanlık politikası karşısında da gösterdiği tepki şiddetlidir. Rusya'dan genellikle «Moskovlu» diye bahseder. Rusları

çıkı. Devlet-i Aliyye bunların seslerini defetmek için barış ve dostluk şartlarını muhafaza ettiyse de 1798'de Napolyon Bonaparte Mısır'ı istila etti." [Asım, I: 61]

¹⁵⁷ «İngilterelü her ne denlü min ciheti'l-mileliye cümleleri yeksan ve din-i İslama adavetleri varest-i delil ve buhran ise de; an asl dinar-perest menafi ve ticarete muğrem bir kavim olup, rü'yu zeminde ancak revâcğahları Devlet-i Aliyye olduğu bî-iştibâhdır. Ufk-ı tevfiq-i reyyâniden âfitab-ı saltanat-ı Osmanî tulû eğlediği zamandan beri onlar ile miyânede kat'a gubâr-ı münâfese ve münakaşa-i düşmanâne olmadığından başka eslâfda hususan Girit Fethinde bazı hidematda ve karib-i eyyamda Mısır vakasında her ne kadar kendü maslahatlarına muktezi ise

“müşrik” ve “düşman-ı din” olarak görür [Asım, I: 10,26,301]. Rusların da karakteri ve mizaçları üzerinde fikir yürütür. «Moskovlu; kezzâb ve hilekâr gaddâr bir taife-i bed-mişvâr» olarak Osmanlı Devleti’ne düşmanlık politikası takip ettiğini [a.g.e., 217], hilekârlığı, oyunbozanlığı alışkanlık edindiklerini söyler [Asım, I: 16]. Tebaanın çözülüşünde belirtildiği gibi Rusya’nın balkanlarda gayr-i müslim tebaanın Osmanlı Devleti’nden kopmalarını sağlamak için giriştiği yıkıcı ve parçalayıcı politikalarına dikkat çeker.

Böyle bir düşmanla devlet adamlarının dostluk andlaşması imzalamalarını gaflet olarak değerlendirir ve eskiden beri düşman olan bir devlete itimat edilmesi karşısında hayretler içinde kalır. Zira Rusya her zaman yalan, hile, zulüm ve hiyanet üzere kurulu politikalar gütmüştür. Bu politikalardan bir anda vazgeçtiğine inanılmasına şaşar. Çünkü değil toplumun önde gelenleri, bütün ehli İslam’dan çocuk ve kadınlar, hatta tımarhanedeki hastalar bile Rusya’nın kalleşliğinden emindir. Eski düşman dost olmaz, olur ise de dürüst olmaz [Asım, I: 194].

Asım Efendi Avrupa devletleri ile ittifak ve dostluk andlaşmaları yapılmasına karşı çıkışını dinî zaviyeden bakarak da temellendirmeye çalışmaktadır. Bütün hristiyan devletleri/Avrupa’yı, İslam’ın/Osmanlı Devleti’nin amansız düşmanları olarak görmektedir. Onlarla yapılacak ittifaklardan ancak kötü sonuçlar çıkacağını ileri sürmektedir [Asım, I: 76, 78,175, 375]. Bu yüzden Bernard Lewis, Ahmed Asım için «koyu bir Hristiyan düşmanıdır» yargısında bulunmaktadır [Lewis, 1984:72].

Avrupalılarla andlaşma yapan devlet adamlarının şeriatın inhıraf ettiklerini,¹⁵⁸ Hristiyanlardan yardım istenmesine şeriatın cevaz vermediğini ileri sürmektedir.[Asım, I: 90-1] Asım Efendi “Kafirleri dost edinmeyin”[Kur’ân: 3: 28] ayetini zikrederek «ehl-i küfür ile akd u dâd ve hususan tabir-i zebân-söz olan ittifak ve ittihad şeameti olduğu beyandan müstağnidir.»demektedir [a.g.e., 238-9]. Açık bir ifadeyle dinin hristiyan ülkelerle andlaşmalar yapılmasına özellikle de dostluk ve ittifak ilişkilerine girilmesine

---

de red ve inkâr olunmayacak hizmetde buldukları bedidârdır. Devlet-i Aliyye dahi himmet-hatırlarına sâirden efsun riayet edegeldiği kendülerinin indinde dahi tasdika makrûndur...» [Asım, I: 235]

¹⁵⁸ Fransa’nın ihtilal fikirlerini yayarak veya saldırarak diğer devletleri zaafa uğratmak politikası karşısında Avrupa devletleri arasında Fransa’ya karşı ittifak andlaşmaları yapılır. Osmanlı Devleti de Fransa’nın Mısır’ı işgal etmesi üzerine Rusya ve İngiltere ile ittifak yapar [Asım, I: 62, 64-6; Özcan, 2000:304].

izin vermediğini izah etmeğe gerek olmadığını söylemektedir. Bu konudaki katılığını, Nizam-ı Cedid ricalinin Fransızlara "muhabbet" duymalarının onların «nizamât-ı akliyye»lerine rağbet etmelerinin doğru olmadığını belirtmek ve onları kınamak için "hristiyanlarla, putperestlerle dostluk ehl-i İslam'a yasaklanmıştır." hükmünde bulunarak da sürdürmektedir [Asım, I: 376].

Yine bu bağlamda Avrupalılarla müttefik olmanın, onlara benzemeye çalışmanın «şer'an»/dinen mümkün olmadığı gibi «aklen ve örfen ve teb'an»/ akıl, örf ve karakter bakımından da mümkün olmadığını düşünmektedir [a.g.e., 378].

4.4.2. Batılılaşmaya Tepkisi

Avrupa karşısında 18.yüzyıl sonlarına gelindiğinde de gerilemenin bütün çıplaklığıyla devam ettiği alan yine askerî alandır. Nizam-ı Cedid devrinde başta III.Selim olmak üzere bir çok Osmanlı ricali ve aydını da Avrupa medeniyetinin üstünlüğüne kesin olarak inanırlar. Bu yüzden Avrupa tarzında askeri yeniliğe öncelik verilir [Sezer,1988: 142-3]. Avrupa'dan özellikle Fransa'dan askerî uzmanlar getirilmesi ve III.Selim'in Avrupa'da daimi elçilikler açmasıyla Batı kültürüyle temas yoğunlaşır. Buna paralel olarak Osmanlı ricali arasında Avrupa kültürüne karşı ilgi ve hayranlık da artar ve yönetici kesim içinde Avrupa'ya yönelen ve Batılılaşmayı çıkarlarıyla birleştiren bir kadro ortaya çıkar [Findley, 1996: 37-8].

Fakat Nizam-ı Cedid'in ilk yıllarında özellikle askeri teşkilatta Avrupaî bir yenileşme usulüne uygun, rasyonel bir tarzda gerçekleştirilmeye gayret edilse de ilerleyen süreçte amacına uygun bir yenileşme gerçekleşmez [Köprülü, a.g.m.,670]. Buna karşın Batı'dan bilgi ve teknik transferi amacıyla yola çıkılmışken, Asım'ın da belirttiği üzere Batı kültürünün bir takım şekli unsurlarına hayranlık duyulur. Yenileşme Batı karşısında geri kalmış kendi toplumundan farklı görünmek için galip medeniyetin, yukarıda değinildiği gibi açık ve gizli emperyalist politikalarıyla devletin geleceğine kasdetmiş Avrupa devletlerinin, özellikle ihtilalci fikirleriyle hem Avrupa'yı hem de Osmanlı Devleti'ni ifsat eden Fransa'nın dilini öğrenip konuşmak ve modasını takip etmek gibi yüzeysel bir seviyeye indirgenmiştir [Asım, I: 115].

Devrin seçkinleri Batı'nın bir takım kültürel unsurlarını taklit etmeleri yanında reformları yolsuzluklarına ve suiistimallerine vasıta yaparlar. Ağır vergilerle halkı ezerken kendileri lüks içinde yaşarlar. Asım Efendi -başlangıçta muhaliflere karşı Nizam-ı Cedid'i hararetle savunmasına rağmen- bu durumu Nizam-ı Cedid'in amacından saptırılması ve bir Batılılaşma hareketine dönüşmesi olarak görmektedir. Bu suretle çöküşe karşı çare olarak planlanan Nizam-ı Cedid'in de kendi kendini yozlaştırdığını ve çözüldüğünü düşünmektedir. Bu istikamette Nizam-ı Cedid yöneticilerine ağır ve şiddetli eleştirilerde bulunmaktadır.

Asım, Osmanlı toplumunun 17.yüzyılda başlayan çözülüşünü, bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nin tavrı değişikliklerini yorumlarken değindiği Lale Devri'ni de bir yozlaşma devri olarak görmektedir [Asım, I: 339]. Bilindiği üzere ilk defa somut bir şekilde Batı ile temas ve Batılılaşma temayülü, özellikle Fransız kültürünün mimari ve moda gibi bir takım yüzeysel unsurlarının taklidi şeklinde 18.asrın ilk çeyreğinde, Lale Devrinde ortaya çıkarken, İstanbul'da sefahat, lüks ve gösterişli ve eğlenceli bir hayat toplumun seçkin kesimleri arasında yayılır [Turhan, 1994:125]. Asım, bu dönemin mimarı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'yı lüzumsuz ve boş işlerle uğraşarak devleti gaflete daldırmakla suçlamaktadır [Asım, a.y.].

Bu bağlamda ona göre Nizam-ı Cedid dönemi ricalinin çoğu basiretten yoksun, gafil, lüks ve gösteriş düşkün, Batı kültürünün giyim-kuşam, mimari ve dil gibi şekli ve yüzeysel unsurlarını taklit eden ve Batı kültürünün ve çıkarlarının propagandasını yapan Rumlarla içli dışlı olan kimselerdir. Lükse ve servete düşkünlükleri yolsuzluk yapmalarına yol açar [Asım, II: 43-4]. Yolsuzluklarıyla çoğu zamanın Karun'u olur [a.g.e., 64-5].

Nizam-ı Cedid devrinde Avrupa'da diğer ülkelere göre Fransa ile çok sıkı ilişkiler kurulduğundan devrin ricalinin Avrupa kültürüne ilgisinin ve Batılılaşmanın da daha ziyade Fransız kültürü bağlamında yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Asım da Fransızlarla yakın ilişkiler sonucu devlet adamları ve memurları arasında alafranga hayat tarzına meyledilmesini, Avrupavârî lüzumlu-lüzumsuz şeylere rağbet edilmesini eleştirmektedir [Mardin, 1996: 192]. Fransız hayranı olanların asabiyetlerini

yitirdiklerini düşünmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca Şerif Mardin katılmasa da¹⁶⁰ Asım'ın bu konudaki kayıtları Fransız İhtilali'nin ve pozitivist düşüncenin Osmanlı devlet adamlarını etkilediğini göstermektedir:

“Asabiyyet elbisesini çıkaran bazıları Fransızlardan politika öğrenmeye ve niceleri de Fransızca'ya rağbet ederek hocalar tutmaya başladılar. Fransızca konuşmayı pervasız bir şekilde iftihar vesilesi saydılar. Bu şekilde inançları zayıf ve gevşek nice kişinin kalplerine Fransız inançları yerleşti. Fransızların «nizamât-ı akliyyelerini» iyi ve güzel görür oldular.” [Asım, I: 375-6].

Nizam-ı Cedid'i savunan Seyyid Mustafa ve Mahmud Raif ise Asım'a karşı Fransızca öğrenmeği, müsbet ilimlerin Avrupa'da tahsil edilmesini gerekli görürler [Beydilli, a.g.e., 177].

Fransız hayranı devlet ricali Fransa'ya ögle itimat eder ki; ilk defa Afrika'da bir Osmanlı ülkesinin-Mısır'ın- Avrupalılar yani Fransızlar tarafından istila edileceğine ihtimal veremezler [Asım,I: 382]. Bu yüzden de olsa gerek Asım, Fransızca öğrenmeği övünç sayan, inançları bozulmuş Fransızlara benzemeye çalışan ve itimat eden ve onları müdafaa eden Osmanlı ricalini iğfal edilmiş ahmaklar olarak görür [Lewis,1984:72; Asım, I: 76,175-6, 375-6].

Asım Efendi, Nizam-ı Cedid devri devlet adamlarının fikir ve inanç bakımından da bir Batılılaşma temayülüne sahip olduklarına işaret etmektedir. Fransızlarla dostluk derecesinde yakın ilişki içine giren Osmanlı devlet ricalinin «tabi'î [tabiatçılık] ve dehriliği intihapla [seçerek, benimseyerek] millet-i islamiyeden Mecusi ve putperest gibi»

¹⁵⁹ Asım'ın Fransız hayranlarına tepkisi hiddetlidir. Nizam-ı Cedid devri reisülküttaplarından olan ve Fransız hayranı olduğunu söylediği Raşid Efendi'nin hain, hainler güruhunun ve sefihlerin başı olduğunu ileri sürer [Asım, I: 378].

¹⁶⁰ Asım, Fransızların «nizamât-ı akliyyelerini» iyi ve güzel gören, Fransızca konuşmakla övünen Osmanlı ricalini asabiyyetlerini kaybetmekle suçlarken, Bernard Lewis de Fransız İhtilali'nin İstanbul'da zamanın aydınları arasında olumlu yankılar bulduğunu kaydetmektedir. Şerif Mardin ise Lewis'in bu tezini, Asım'ın İstanbul'da devlet görevlileri arasında alafanga hayat tarzına ilginin artmasını, lüzumlu-lüzumsuz Avrupavari şeylere rağbet edilmesini eleştirerek anlatan Asım'a dayandırmış olabileceğini belirtmekte ve Lewis'in tezine katılmamaktadır. [Mardin, 1996: 192] Asım, Fransızların «nizamât-ı akliyyeleri» [Asım, I: 375]ifadesiyle, hakaretlerle andığı Fransız İhtilali ile ortaya çıkan dünyevi siyasal düzeni kastetmiş olmalıdır.

uzaklaştıklarını ileri sürmektedir [Asım, I: 378]. Böylece Asım'ın, bu eleştirisi daha o devirde Türkiye'de Batı'daki düşünce akımlarına ilginin başladığını göstermektedir.

Yine bu bağlamda Nizam-ı Cedid döneminin yolsuzluk yapan, görevlerini kötüye kullanan, reformları istismar eden ricalini Frenk/Avrupa hayranı olarak, Kur'an'ı, şeriatı ve kanun-ı kadimi yanlış yorumlamakla ve Batılı fikirleri benimsemekle de suçlamaktadır. Onların, “«şeriatde münderic olan» kanunlar «ve kanun-ı kadim» güzel ve beğenilmiş usuller ise de «vaz'ı insanî»/insanın kanun koyması lazımdır.” şeklindeki fikirlerini batıl iddia olarak kabul etmektedir [Asım, II: 9-10].

Asım, Avrupa hayranlarına karşı tutumunu «Kim bir kavme benzerse onlardan olur.» hadisini zikrederek [a.g.e.,10] ve “Allah korusun! Onlara benzeme rezilliğine rağbet ettiler.” [Asım, I: 115] diyerek sertleştirir. Eleştirisinin dozunu artırarak Fransız modasına ve onu nakleden Rumlara uyanları dinsizlik ve farmasonlukla itham eder [Turan, a.g.e., 591]. Ve taklidin daha çok şeklen yapıldığını söyler. Frenklerin ve onların kültürünün propagandasını yapan Rumların «latif ve nazik ve zarifdir» dedikleri «bina ve libas ve kıyafet» tarzlarını taklit ettiklerini ve onları takip etmeye başladıklarını ileri sürer [Asım, a.y.]. Asım bu görüşünü teyit etmek için yabancı elçilerin bile Fransızların etkisinde kalan, onları taklit eden devlet adamlarını kınadıklarını da kaydetmektedir [Asım, I: 376].

Asım Efendi, Nizam-ı Cedid ricalini hristiyan adetlerini benimsemekle de suçlamakta, devlet işlerinden özel yaşantılarına kadar bir çok alanda Avrupa usul ve tarzını esas aldıklarını¹⁶¹ Avrupa kültürünü kötüleyerek söylemektedir:

«Ve usûl-i Avrupa diyerek» işlerini hristiyan adetlerine kıyaslayarak yapmaya ve onlar gibi davranmaya gayret ettiler. Bu şekilde doğru yoldan çıkarak müslümanlara açıkça yakışmayan pek çok işler yaptılar. İyi niyetle başladıkları işlerde “önlerini doğru-dürüst görmediklerinden yanlış ve kötü sonuçlar ortaya çıktı.” [Asım, II: 10].

Bu suretle devlet adamları bir taraftan tamakârlıkları diğer taraftan Avrupavarî yaşantılarıyla devlet meseleleriyle, toplumun sorunlarıyla gerektiği gibi ilgilenemezler.

Fransız hayranlığı üzere keyifli bir hayat yaşamaya çalışırken halkın ayanların ve valilerin zulmünden çektiklerine kayıtsız kalırlar [Asım, I: 376-7].

Böylece başlangıçta ilim-irfan sahibi, akıllı, basiretli devlet adamları ve ulemanın ittifaklarıyla devletin bünyesini sağlamlaştırmak, bozulan kurumları ıslah ve yenilemek maksadıyla kurulan Nizam-ı Cedid, yolsuzlukların ve zulümlerin adeta dal-budak salarak yayılması ve yeni düzenlemelere yapılan muhalefet sebebiyle giderek fena ve kötü bir hâle dönüşür [Asım, II: 14].

4.5. Asım'ın Çözölmeye Karşı Tezi: Batılılaşmadan Yenileşme

Asım'ın yukarıda belirtildiği üzere yenileşme devri ricalinin Avrupa'nın hayat tarzı, mimari ve modasını taklit etmelerini şiddetle eleştirmesi, onları gafil, cahil, dini inançları zayıf ve bozuk kimseler olarak nitelemesi, Batılılaşma temayülü gösterenlere ve Fransız hayranlarına şiddetle muhalefet etmesi, Avrupa'nın propagandasını yapan Rumlara saldırması, Avrupa devletleri ile dostluk ve ittifak ilişkilerine girilmesine, onlara itimat edilmesine öfkelenmesi ile Avrupalılara şiddetli reaksiyon göstermesi hem yenileşme karşıtı hem de her bakımdan Batı medeniyetine tamamen kapıları kapatmış gibi görünmesine yol açmaktadır.

Ancak böyle görünmesine rağmen Ahmed Asım kesin olarak bir yenileşme fikrine sahip bulunmaktadır. Ulemanın devleti güçlendireceği inancıyla başlangıçta yenilikleri desteklemesi gibi [Findley, 1996: 39] Asım da 18. yüzyılın ikinci yarısındaki yenileşme çabalarından ve Nizam-ı Cedid devri yenileşmesinin amacından övgüyle bahsetmekte, yenileşme çabalarına başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere direnenleri ise şiddetle eleştirmektedir. Ayrıca yenilikçi padişahlar III.Selim ve II.Mahmud'u savunmakta, bu padişahlar tarafından iltifat ve itibar görerek atıyyelerine mazhar olmakta, Tatarcık Abdullah Efendi gibi aydın fikirli bir ilim adamı tarafından himaye edilmektedir. Buna karşın bir kısım ulema başta olmak üzere mevcut düzeni savunanlar tarafından horlanmakta ve dışlanmakta, Nizam-ı Cedid'i yok eden darbe sürecinde büyük sıkıntı çekmektedir.

---

¹⁶¹ «Maslahat-ı vakt manasına olan politika-i Efrenci[yi] aslü'l- a'mâl ve düstürü'l-ef'âl» olarak benimsediler. [Asım, II: 10]

Buna rağmen burada “Asım Efendi’nin Batılılaşmaya veya Avrupa’nın moda ve kültürüne hayranlık duyan yenilikçilere karşı çıkarken yenileşmeyi gerekli görmesi ve Nizam-ı Cedide’i savunmasının nedeni padişahların ihsanlarıyla geçinmesi olamaz mı?” diye düşünülebilir.

Fakat birinci bölümde tarihçiliği konusunda belirtildiği üzere tenkitçi bir kişiliğe sahip olan Asım Efendi kendisine haksızlık yapan veya sevmediği bazı zevatın takdir ettiği, iyi ve güzel bulduğu taraflarını kaydetmekten kaçınmadığı gibi [Asım, I: 293-8] çok sevdiği ve minnettar olduğu III:Selim’in, en sıkıntılı zamanlarında ilgisine mazhar olması, şiddetli geçim sıkıntısı çektiği zamanlarda ihsanlarıyla ancak ayakta kalması bile kişisel ve idari zaafiyetlerini tenkit etmesini engellemiştir [Asım, I: 273, 348; 357; Asım, II:3- 4, 12, 26].

Bundan dolayı Asım Efendi’nin yenileşme fikrini, yenilikçi padişahların ihsanlarıyla geçindiği için değil, inandığı ve gerekli gördüğü için savunduğunu belirtmek gerekir. Asım Efendi yenileşmeyi, çağın icaplarına göre tedbir almayı veya gerekli değişimi gerçekleştirmeyi ifade etmek için “cedîd” ve “tecdîd” terimlerini kullanmakta ve yenileşmeye dair düşüncesini İslamî referanslarla da teyit etmektedir [Asım, I: 40, 49,104-5, 354, vd.]. Değişim kavramı yerine kullandığı “tebeddülât” ve “tağayyurât” terimleri ile olumsuz gidişatı, bozulma ve yozlaşmayı ifade etmektedir [Asım, II: 68].

Asım, 17.asırda ortaya çıkan Osmanlı kurumlarındaki bozulmanın, 1768-1774 yılları arasında Rusya ile altı yıl ve daha sonra aralıklarla Rusya ve Avusturya İmparatorluğu ile Nizam-ı Cedid’in ilanına kadar mağlubiyetlerle devam eden uzun savaş döneminde had safhaya vardığını, kurumların fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede bozulduğunun tamamen ortaya çıktığını kaydeder. Bu süreçte ortaya çıkan olayların ve askeri hezimetlerin dersler çıkaracak mahiyette olduğunu belirterek devletin artık kararlı bir şekilde bozulan kurumlarına el atması, yeniden tertip ve tanzim etmesi gerektiğinin altını çizer.[Asım, I: 33] 18.yüzyıldan Tanzimat’a kadar ıslahat girişimlerini inceleyen Kemal Beydilli de 1768’de başlayan ve çeyrek asrı bulan savaş sürecinin bütün kurumların yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koyduğunu ve devletin tüm

kurumlarıyla çöküşü bakımından “yeni bir devrin ve idrakın” Küçük Kaynarca Antlaşması’yla(1774) başlatılması gerektiğini belirtmektedir [Beydilli, a.g.m., 174].

Asım Efendi, «**tertib-i cedit ve talim-i asker hususunun**» yani bozulan kurumların yenilenmesinin ve çağın teknolojisine göre yeni bir askeri ocağın teşkil edilmesini “aklî ve şer’î/dinî olarak” gerekli görmekte ve hararetle savunmaktadır [Asım, I: 354; Köprülü, a.g.m., 670]. Bu görüşüne temel teşkil etmek üzere III.Selim'in Nizam-ı Cedit'e dair düşüncesini tartışmak üzere tertip ettiği toplantıda yenileşmeyi ve yeni bir askeri ocağın gereğini savunan devlet adamlarının ve ulemanın özellikle çağın ileri seviyedeki teknolojisine/savaş teknolojisine sahip olmayı emreden bazı ayet ve hadislere dair yorumlarını da anlatmaktadır.[Asım, I: 349-54] Bu suretle aklın ve dinin çağın ihtiyaçlarına ve icaplarına uygun «tertib-i cedit»i, yenileşmeyi emrettiğine, aklen ve dinen çağın alet ve edevatına kısacası teknolojisine sahip olmak gerektiğine dikkatleri çekmektedir.

Ahmed Asım genel anlamda Nizam-ı Cedit projelerini savunmasının, bozulan kurumların «tertib-i cedit»ini, yeniden yapılanmayı gerekli görmesinin yanında çağın icaplarına göre silah sanayisi ile Avrupa tarzında eğitilecek disiplinli ve çağın silahlarını kullanabilecek yeni bir askerî ocağın gereği üzerinde özellikle durmaktadır.

Bu bağlamda dünyadaki silah sanayisinde ortaya çıkan yeniliklerin mutlaka takip edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira ona göre hangi devlet yeni icat olmuş silaha sahipse o devlet savaşta galip gelir. Bu bağlamda savaş sanayisinde özellikle topçuluğun geliştirilmesi gereğine ve baruthaneye dikkat çekmektedir. Ona göre top, savaş meydanlarında tam bir kargaşalık çıkararak, savaş meydanlarını ve cepheleri alt-üst eden bir silahtır [Asım, I: 42].

Asım çağın silahlarıyla silahlanmak, çağın icaplarını yerine getirmek konusundaki görüşünü İslamî referanslarla da desteklemekte, Hz. Peygamberin “atıcılık”la ilgili hadisini zikrederek de ortaya koymaktadır. Hadisteki “atmak” fiili ve emrinin zamanın harp sanayisi neyi gerektiriyorsa ona göre hareket edilmesi şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Hz.peygamber devrinde savaşta “atmak” deyince okçuluk

anlaşıldı ve okçuluk o devrin en etkili bir savaş aletiydi. Şimdi ise topçuluk okçuluğun yerini almıştır.¹⁶² Belki gelecekte topçuluğun yerini başka “atılan” bir silah[örneğin füze gibi] alacaktır. Peygamberin hadisi “atıcılığı” tahsis ve tahdit etmeyip bilakis devrin etkin silahlarına sahip olmayı öngörmektedir.” [Asım,I: 49].

Bir çok Osmanlı düşünüründe de görülebileceği gibi Asım’ın yenileşmeyi bu açıdan ele alışı veya askerî yenileşme üzerinde yoğunlaşması devlette perişanlığa yol açan başlıca faktör olarak -Osmanlı toplumunda bozulma ve Batı karşısında gerileme en somut haliyle askeri teşkilatta, savaş meydanlarında bir asrı aşkındır süren yakıcı hezimetlerde yaşandığından- askeri teşkilatın bozulmasını öngörmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶³ Asım,bu hususta yeniçerilerden ümidini kestiğinden mevcut askerî teşkilatın ıslahı yerine çağın fen ve tekniklerine göre yeni bir ordu kurulmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir.

Zira Asım’ın belirttiği üzere devlet, Avrupa ve Rus orduları karşısında sürekli hezimete uğrayan yeniçerileri Avrupaî tarzda eğitmek ister. Çağın icaplarına göre talim yapmaya zorlar. Fakat yeniçeriler her defasında bu tür girişimleri reddederler. Devletin din düşmanlarına[Avrupa’ya] karşı misliyle mukabelede bulunabilmesi için yeni bir talimli ordu kurması şarttır.¹⁶⁴ Uzun zamandır düşmanlar karşısında devletin sürekli gerilemesinin durdurulmasının ancak en az onlar kadar çağın icap ettirdiği silahlara ve imkanlara sahip olunarak sağlanabilir [Asım, I: 104-5].

Asım’ın “düşmanla misliyle mukabele”den kasdı da budur. Yani çağın teknolojisine sahip olmak ve kullanabilmek, askeri Avrupa tarzında eğitmek ve Avrupa’nın savaş fen

¹⁶² Asım, aşağıdaki ifadesiyle de ateşli silahların icadıyla artık cesur, kahraman ve yiğit olmanın düşmana galip gelmek için yeterli olmadığına, çağın gelişmelerini takip ederek yeni silahlara ve tekniklere mutlaka sahip olmanın lüzümüne işaret etmektedir.

“Eski devirlerde savaşlar kılıç, mızrak, süngü, balta ile yapılırken cesaret ve kahramanlık galibiyet ve zaferi getirirdi. Ancak 1361 yılında Cermaniya ahalisinden bir rahip barutu icad etti. Ve bununla kahramanlık ve cesareti ifsat eyledikten sonra Rüstem-i Zal, elinde tabanca bulunan tıfil birine karşı mücadelede imkansız hale gelmiştir” [Asım, I.49]

¹⁶³ “Devletin perişanlığının temelinde askeri taifesinin nizamsızlığı bulunduğundan bunun ilacı da; bir eczane hüviyetinde olan memlekette muntazam bir şekilde terkip edilecek asker ile yapılacak macundur” [Asım, I: 37].

¹⁶⁴ «Vech-i meşrûh üzere ada-yı din ile mukabele-i bi'l-misl kaskına mebni Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'l- karar asker-i muallim tertibine naçâr ve her bâr betülmâl cihetinden ulufe-hor olan gürûh-ı Bektaşîye’ye mukaddema meşk ve taallüme verziş ve ibtidâr eylemleri teklif ve iş’âr olundukda bazı mertebe özürülünün izhar ile abâ ve imtinaları asker-i cedid emrinde sedâde-i külfet ihtira oldu.» [Asım, I: 104-5]

ve tekniklerini örnek almak [Asım, 104-5]. Asım bu düşüncesine şu ifadeyle de açıklık getirmektedir:

“Askerimizde perişanlık ve düşmana karşı koyabilme azimlerini kıran tembellik ve gevşeklik bulunduğu açıktır. Bunun çaresi askerin düşman askerleri[Avrupa] gibi yetiştirilmeleri ve onlarla mücadele edebilmelerini sağlayacak tedbirleri almaktır.”[Asım, I: 34] Bu tespit ve önerisiyle Asım, askeri alanda Avrupa tarzında yani çağın şartlarına göre yenilik yapılması hususunda rasyonel bir tavır sergiler.

Ahmed Asım yukarıdaki önerisini, Osmanlı Devleti'nin kurumlarını zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırarak ve Batı'nın savaş sanayisini ve askeri fen ve tekniklerini esas alarak kurulacak yeni bir askeri teşkilatla ancak kötü gidişatının durdurulabileceğine dair düşüncesini teyit etmek ve daha somut hale getirmek ve bu düşüncesinin tutarlılığını ispat etmek istercesine Petro'nun 17. asrın sonlarında başlattığı Rus yenileşmesini de anlatmaktadır.

Ayrıca Rusya'nın Batı'nın bilim ve tekniklerini alarak, Avrupaî tarzda yeni bir ordu kurarak zayıf ve küçük bir devlet halinden dünya ölçeğinde nasıl büyük ve kuvvetli bir devlet haline gelmişse amacından saptırılmadan önce desteklediği Nizam-ı Cedid reformlarıyla da Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulabileceğini anlatmaya çalışır [Lewis,1984:72; Asım, I: 265-6].

Asım'ın Rus yenileşmesinin asıl mimarı olarak gördüğü Rus çarı Petro ile III.Selim arasında bir benzerlik kurmaya çalıştığını söylemek belki aşırı bir iddia olabilir. Fakat Nizam-ı Cedid fikriyle yapılmak istenen yenilikleri gerekli gördüğünü Rus yenileşmesini anlatarak da ortaya koymak ve teyit etmek istediği açıktır.

Asım'ın belirttiği üzere Rusya, Avrupa'nın fen ve tekniğini taklit ederek özellikle gemi sanayisini geliştirmiş, Avrupa tarzında yetiştirdiği askeriyle yenileşmeye karşı çıkan eski ordusunu yok etmiş, yeni ordusunu Avrupa usullerine göre tertip ve talim ettirmiştir [Asım, I: 265-6]. Avrupa tarzı harp teknikleriyle eğitilen yeni Rus orduları

asabiyetini, kaybetmiş Osmanlı ordularını hezimete uğratarak bu sayede dünya çapında güçlü bir devlet haline gelebilmiştir [a.g.e., 271].

Ahmed Asım'ın, Rus yenileşmesine dair tespitlerinde en dikkat çekici noktalardan biri de Petro'nun yeni bir düzen kurarken en büyük engel olarak Rusya'nın eski askeri teşkilatı olan "İsterlic"/Stralitz'i gördüğünü belirtmesidir. Petro, yeni düzenin başarıya ulaşabilmesi için eski düzeni savunan, yeniliklere karşı çıkan disiplin ve itaatten yoksun İsterlic askerinin mutlaka ortadan kaldırılmasını gerekli görür ve "İsterlic"i bir vesileyle şiddet kullanarak kanlı bir şekilde yeni kurduğu ordusuyla ortadan kaldırmayı başarır.¹⁶⁵ Artık yeni ordusunu arzu ettiği tarzda geliştirmede önünde bir engel kalmaz. Yeni ordusunu kılık kıyafetten teşkilatlanmasına kadar Avrupa usullerine göre tanzim eder [Asım,I: 266, 268] Asım, Petro'nun eski ordusuna dair bu tavrıyla Nizam-ı Cedid'in ve III.Selim'in bir başka ifadeyle Osmanlı yenileşmesinin ötündeki en büyük ve en güçlü engelin Yeniçeri Ocağı olduğuna ve "isterlic" gibi kaldırılmadan yenileşmenin başarılı olamayacağına da göndermede bulunmuş olmaktadır. Kaldı ki, daha yeni ordu projesi tartışmaya açıldığında Nizam-ı Cedid ordusu kurulmasına karşı çıkanlar da bundan maksadın Yeniçeri Ocağının eski Rus ordusu "isterlic" gibi yok edilmek olduğunu ileri sürmüşlerdir [Asım, I: 352]. Asım bu suretle adeta Rus yenileşmesini Osmanlı toplumu için test edilmiş bir model olarak sunmaktadır.

Asım, yenileşme konusunda askeri yenileşmenin, çağın gereğine göre silah sanayiini, askerî teşkilatı ve askerî eğitimi değiştirmek ve geliştirmenin hayati bir zaruret olduğunu Avrupa ordularının düzen ve intizamının göz kamaştırıcı hale gelmesinden hareketle de ortaya koymaktadır:

"Düşman askerlerindeki nizam, harp alet ve edevatındaki üstünlük; ehl-i İslam[Osmanlı] askerlerinde korkuya ve hezimete sebep olmaktadır. Belki «Allah korusun» İslam'ın[Osmanlı Devleti'nin] inkisarına yol açmaktadır." [Asım, I: 34] "İslam'ın muhafazası idarecilere farzdır." Böyle bir ölüm-kalım meselesinde düşmana

---

¹⁶⁵ Petro, Rus yenileşmesi karşısında en büyük direnci gösteren geleneksel Rus askeri "streltsy"i Osmanlı yenileşmesine sürekli engel olan yeniçeriliğin kaldırılışından 128 yıl önce 1698'de kanlı bir şekilde ortadan kaldırır. Yeniçeri Ocağı'nı ise 1826 yılına kadar hiçbir padişah ortadan kaldırmak bir yana ıslah etme konusunda bile bir başarı elde edememiştir [Sumner, 1993:4].

misliyle mukabele edebilmek için gerekli tedbirleri almalıydılar.[a.y.] Bu tedbirlerin başlıcası «Devlet-i Aliyye'de cedid[yeni] bir asker yetiştirmek»tir[a.g.e., 40].

Böylece Asım Efendi genel olarak devletin ancak yeniden bir yapılandırma ile çöküşünün önlenilebileceğini savunurken bilhassa askerî teşkilatta Avrupa tarzında yenilik yapılmasını, mutlaka Avrupa'nın askerî fen ve tekniklerinin örnek alınmasını, kısacası genel olarak çağın teknolojik gelişmelerinden yararlanılmasını öngörmektedir. Bu suretle yenileşmeyi gerekli gördüğü gibi Avrupalılara bütün öfkesine rağmen Batı medeniyetine de kapıları kapatmamaktadır.

Fakat yenileşmeyi bu istikamette gerekli görüp savunması yanında bu bölümün hemen üzerinde geniş bir şekilde üzerinde durulduğu gibi Nizam-ı Cedid ricalinin Avrupaî yaşantıya özenmeleriyle yenileşmeyi kendi toplumundan farklı görünmek için galip medeniyetin dilini öğrenip konuşmak, giyim, mimari ve konut tezyini ve modasını takip etmek gibi yüzeysel bir seviyeye indirgenmesini eleştirirken, Batılılaşma temayülü gösterenlere, Fransız kültürüne rağbet eden Osmanlı ricalini ve devlete ihanetleri yanında Avrupa kültürünün propagandacıları olarak gördüğü Rumları hakaretlerle dolu bir üslupla anarken, Avrupa ile ittifak andlaşmalarına girilmesine karşı çıkarken Avrupa'ya, özellikle Fransızlara ve Fransız İhtilaline şiddetli düşmanlık gösterirken aslında Batı tarzında özellikle askerî yenileşmeyi öngörmesine rağmen Batılılaşmadan gerçekleştirilecek bir yenileşmeyi savunmaktadır[Asım, I: 375-6, 378; Asım, II: 9-10].

Böyle bir yenileşmenin başarılı olabileceğini düşünmektedir. Nizam-ı Cedid hareketinin amacından saptırılarak yolsuzluklara alet edilmesiyle ve bir Batılılaşma hareketine dönüştürülmesiyle başarısız olduğuna işaret etmektedir. Siyasi, sosyal, kültürel ve fikri bakımlardan Avrupa'nın örnek alınmasına, Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında komplekse kapılmanın yersiz olduğunu düşünmektedir. Daha açık bir ifadeyle temel değerleri ve dinamikleri bakımından Osmanlı medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğuna inanmaktadır.

Çünkü ona göre Avrupa, Osmanlı karşısında gelişmesini, yükselme çağı(15. ve 16. çağlar) Osmanlı medeniyetinin özellikle askerî sistemi ile müslümanların/Osmanlının

disiplin ve intizam üzere bulunma ve çalışma prensiplerini, kahramanlık ve savaşkanlık gibi hasletlerini örnek alarak ve taklit ederek başarmıştır [Asım, I: 265, 332].

Asım, bu görüşünü Avusturya imparatorluğu generallerinden Kont Montecuccoli'nin¹⁶⁶ [1609-1680] harp fennine dair yazdığı eserindeki Osmanlı Devleti'ne dair görüşleriyle teyit eder. Montecuccoli, eserinde Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğunu-hatta Avrupa'yı mukayese ederek Osmanlı medeniyetinin üstünlüğüne işaret eder. Montecuccoli, Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti karşısında ancak bilhassa Osmanlı askerî sistemini örnek alınmasıyla ordularını yeni baştan tertip ederek ayakta kalabileceklerini belirtir. Kendisi bizzat bu görüşüne uygun olarak ordusunu tanzim eder ve Osmanlı ordusu karşısında başarılı neticeler alır [Asım, I: 32-3 264-5, 332; Turan, 1979: 591].

Ahmed Asım, Montecuccoli'nin bu görüşünü anlatarak esasen bir zamanlar Osmanlı medeniyetinin dünyaya model olduğunun altını çizmek ister. Medeniyetlerin inişli-çıkışlı ve devirsel bir seyir izlediğine işaret eder. Bundan dolayı ona göre yapılması gereken de çağın icaplarına göre hareket etmektir. Osmanlı toplumunun fetih tavrını değiştirerek rahatlığa alışmasıyla terkettiği fakat Avrupalıların ise örnek alarak geliştirdikleri yukarıda belirtilen ilkelere yeniden sahip olmak, yani çağın icaplarına göre yapılanmak, disiplinli çalışmayı elden bırakmamak, çağın en gelişmiş teknolojisini, fen ve tekniğini kimde olduğuna bakılmaksızın almak. Kaldı ki, bir zamanlar -kuruluş ve yükselme çağlarında- zaten bu ilkeler ve anlayışla hareket ederek Osmanlı cihan devleti olabilmişti. Şimdi yapılacak olan da Avrupa'nın Osmanlı'dan aldığı o anlayışa, o ilkelere tekrar dönmektir. Bu yüzdendir ki Asım, çağın en gelişmiş fen ve tekniği ile askerî sistemine sahip Avrupa'dan bunların mutlaka transfer edilmesi fikri ile Batı karşıtı olmasını bir çelişki olarak görmemektedir.

---

¹⁶⁶ İtalyan asıllı bir Avusturya generali olan Montecuccoli bir askeri reformcudur. Strateji, taktik ve savaş türleri gibi konularda araştırmalar yapar. 17.yüzyıl savaş sanatının en büyük ustalarından biridir. Tahkimat ve kuşatma, yürüyüş ve geriye yürüyüş ve düşman ordularının ulaştırma hatlarının tahribi konularında uzmanlaşır. En önemli eseri bir çok baskıları yapılan *Dell'arte militare*(Savaş Sanatı)'dir. Tahkimat ve manevraya dayalı askeri savaş taktikleriyle Avusturya ordularına yarım yüzyıl boyunca zaferler kazandırır 1661-64 yılları arasında Osmanlı ordularının Avusturya'ya karşı yaptığı savaşlarda başarılı savunma örnekleri verir ve 1 Ağustos 1664'de Raab İmağı kıyısında bir Osmanlı ordusunu mağlup etmesiyle "Hristiyanların kurtarıcısı" ilan edilir.[AnaBritannica, 2000]

Osmanlı Devleti'nde Osmanlı hizmetine girdikten sonra müslüman olan ve matbaayı kuran İbrahim Müteferrika da 1731'de bastığı ve I.Mahmud'a sunduğu Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Ümem adlı eserinde müslümanların yani Osmanlı'nın gerileyişini kanunlara riayetsizlik ve adaletsizlikten, tamahkârlık ve yolsuzluklardan fakat en önemlisi düşmanın yani Avrupa'nın taktik ve stratejileri konusunda bilgisiz olmasıyla açıklar [Aksan,1997:185-6]. Ve çözüm önerisinde o da düşmana karşı misliyle mukabelede bulunabilmeyi esas alır, bilhassa askeri yenilenme gereği üzerinde durur. Düşmanları yani Avrupalıları başarıya götüren yeni savaş tekniklerine ve askerî teşkilata «mukabil ve paralel tertip ve nizama rağbet» edilmesini önerir. Ayrıca ona göre İslam/Osmanlı askeri savaşa uygun bir tabiatta yaratılmıştır. Güçlü, kuvvetli ve kudretli bir tabiata sahiptirler. Savaşçı yetenekleri sayesinde yeni savaş tekniklerinde herkesten başarılı olacaktır. İslam ve iman ehli olarak teslimiyet içinde görevlerini tam anlamıyla yapacaklardır [İbrahim Müteferrika,1990: 108-9]. Müteferrika böylece, Avrupa savaş tekniklerinin benimsenmesi ve Osmanlı askerinin yaratılışında bulunan enerjinin yönlendirilmesi ve disiplin altına almasıyla devletin kısa bir sürede eski gücünü yeniden kazanabileceğini düşünür[a.g.e., 108; Aksan,a.g.e.,186].

Nihaî olarak Asım Efendi, Avrupa, Osmanlı askeri teşkilatını taklit ederek geliştirip üstünlük sağladığı gibi Osmanlı'nın da ancak teknik, fen ve askeri teşkilatlanma alanında Batı'yı örnek alması gerektiğine dikkatleri çekmekte, siyasi, sosyal ve fikir-inanç bakımlarından kendi değerlerinden sapılmamasını düşünmektedir. Çöküş karşısındaki çözüm önerisi, devletin kendi yerli değer ve dinamiklerinden güç alarak gerçekleştireceği bir yenileşme, bir yeniden yapılanmadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Asım Efendi, toplum ve devlete, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, gelişmesi ve gerilemesi seyrine, kısacası tavırlarına İbn-i Haldun ve Haldun'un Türkiye'deki en parlak temsilcilerinden olan Naima'nın görüşleri zaviyesinden bakmaktadır

Asım, devlet telakkisinin merkezine adalet ilkesini yerleştirmektedir. Adaletten asla taviz vermeyen adil-otoriter bir devlet yapısını savunmaktadır. Devlet kurumları arasında mutlak surette bulunması gerekli olan dengeli ilişkileri ve birbirlerine bağımlılıklarını ise kadim “dairevî formül”le ve uzviyetçi görüşle ifade etmektedir.

Asım Efendi toplumların yükseliş ve çöküşünü asabiyetin kuvvetliği ve zayıflığı ile açıklamaktadır. İdeali ve hedefi büyük, asabiyeti kuvvetli olan toplumlar dinamik bir yapıya sahip olup büyük devletler kurarlar. Osmanlı Devleti de “ilâ-yı kelimetullah”ı ideal edinerek bu uğurda cihad ve gazâ yoluyla büyük bir devlet haline gelmiştir.

Asım'a göre Osmanlı soyu ve ahalisi/aslî unsuru yaratılışındaki safiyet, mertlik ve şecaat ile İslam'a imanlarıyla ve «İlâ'-yı kelimetullah»ı da dava ve ideal edinmeleri ve bu uğurda bütün güçlerini «gazâ ve cihad»a adanmalarıyla çok sağlam ve dinamik bir asabiyete sahip olur. Kavmî[nesep] ve dinî[sebeb] asabiyetlerinin bir araya gelmesi adeta yeni bir asabiyet doğurur. Yeniçeri Ocağı'na devşirme yoluyla alınan farklı ırk, inanç ve kültürlere sahip hristiyan gençler böyle bir asabiyetle yoğrularak kuvvetli bir inanca ve davaya mensup olurlar ve yeni bir dinamik asabiyet kazanırlar.

Medenî hayatın rahatlığına ve lezzetlerine alışmak, zevk u safaya dalmak, savaşa, şehit ve gazi olmaya karşı isteksizlik, şahsi çıkarların öncelik kazanması gibi faktörlerin topluma sirayet etmesi asabiyeti çürütür. Toplumsal dinamizmin yerini atalet ve tembellik alır. Asabiyet zayıflığı veya yoksunluğu kültürel yozlaşmaya, kendi toplumuna yabancılaşmaya ve başka kültürlere hayranlığa da yol açar. Kuvvetli ve dinamik bir asabiyetle kurulan devlet cihan devleti haline de gelse asabiyetin çürümesiyle birlikte çökmeye başlar.

Asım, asabiyetin zayıflamasını, fetihçi ruhun kaybedilmesini, “rahatlığa düşkünlük, üşengeçlik, kendini düşünmek ve keyif üzere yaşamak, şahsî rahatlığı her şeye tercih etmek” gibi anlamlara gelen «**ten-perverlik**» terimiyle de ifade etmekte ve bu terimi kavramlaştırmaktadır.

Asım Tarihi'nin kapsadığı zaman diliminde; 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sadece acı ve yakıcı askeri mağlubiyetleri yaşamamaktadır. Şüphesiz bundan daha tehlikelisi; toplumsal çözülme de yaşaması, kurumlarının aslı fonksiyonlarından uzaklaşmasıdır.

Asım, Osmanlı toplumunun çözülme sürecinin tarihini ve sebeplerini 16. yüzyılın son yıllarına kadar götürmektedir. Birçok tarihçinin belirttiği gibi Asım da bozulmanın devletin zirvede olduğu Kanuni döneminde başladığına işaret etmekte ve çözülmeye yol açan değişikliği Kanunî'den bir müddet sonra H.1000/M.1591 yılından başlatmaktadır.

Asım'a göre tüm toplumsal kesimlerde ve kurumlarda bozulmaya yol açan faktörlerin kaynağı aslında tektir. Asıl faktörün yanında diğerleri talidir veya bu faktörün bir nevi sonuçlarıdır. Osmanlı toplumunun çözülmesine yol açan bu faktör, toplumun hayat tarzında, dünyaya bakışında meydana gelen değişiklik, kısaca bir "tavır" değişikliğidir.

Asım Efendi H.1000/M.1591 tarihini Osmanlı toplumu için bir kırılma tarihi olarak ele almaktadır. Çünkü Osmanlı toplumu, H.1000/M1591 tarihine -16. yüzyılın sonlarına kadar bedeviyet tavrı üzere sade, dinamik, asabiyeti keskin, savaşkan, din u devlet uğrunda gazâ ve cihadı esas alan fetihçi bir yapıya sahiptir. Ancak söz konusu tarihten itibaren savaştan uzaklaşmaya, rahatlık, huzur ve sükunete alışmaya başlar. Böylece asabiyeti zayıflatan faktörler topluma sirayet eder. Bu suretle Osmanlı toplumu bedeviyet tavrını terkederek «ten-perverî» olur ve hadarî/medeni tavra geçer. Medeniyetin zevk ve sefâhatını alışkanlık edinir. Bu yüzden 16.yüzyılın son yıllarından itibaren Osmanlı toplumu asabiyetini kaybetmeye, çözülmeye başlar.

Bundan dolayı Asım, 17.yüzyıl öncesini bedeviyet tavrı, yani asabiyetin, savaşkanlık ve atılganlığın canlı ve diri, fütihat arzusunun etkin olduğu tavır, sonrasını ise hadariyet

tavır; savaşa karşı isteksizliğin, huzur ve rahatlığa düşkünlüğün baskın olduğu tavır olarak görmektedir. Ona göre bu tavır değişikliğiyle hem devlette hem de toplumda yozlaşma, gerileme ve çöküş istikametinde bir değişme söz konusudur.

Asım, tüm Osmanlı kurumlarındaki çözümlenin temel nedenini bu bağlamda ele almaktadır. Askerin de kargaşalık çıkarmak, ticaretle uğraşmak, firar etmek gibi kendisine yakışmayan fiilleri ve işleri adet edinmesinin asıl nedeni «**ten-perverî**» olması ve gazâ ve şehitlik konusunda gaflete dalmasındandır. Velhasıl, gazilik ve şehitlik şuurunun zayıflaması, toplumun ten-perest olması çözülmeye yol açar.

Hadarî tavra geçişle başlayan bozulma önce Osmanlı toplum piramidinin başında bulunan padişah başta olmak üzere seçkin kesimlerde başlar ve sonra halka sirayet eder. Toplum sahip olduğu iyi vasıfları kaybederek kötü ve fena vasıflar edinir. Cesaret ve bahadırılık, uyusukluk ve tembelliğe dönüşür. Emanetin yerini hıyanet, metanetin yerini korkaklık, din ve devlet yolunda gayretin yerini zevk u safaya dalma alır. Toplumun dini hamiyetlerinden doğan “gazâ ve cihad azimeti” tamamen nefsanî kine ve husumete dönüşür. Gazâ ve şehadet uğrunda savaşma yerine dünyevî ve şahsî menfaatler öne çıkar.

Viyana bozgunu ve peş peşe gelen büyük hezimetler de, toplumun tavır değiştirmesinin sonucudur. Bu tavır değişikliğinden sonra Karlofça Adlaşmasıyla birlikte devlet, 18. yüzyıla savaş politikası yerine barış ve dostluğu mecburen tercih ederek girer.

Asım, 18.yüzyılın ilk çeyreğini de -Lale Devrini- bir yozlaşma ve bozulma dönemi olarak görmektedir. Devlet artık barış politikası güttüğünden ve seferler inkıtaya uğradığından silah sanayi ile gereği gibi uğraşmaz. 1739 tarihinden itibaren de 30 sene savaşlardan uzak durulur. Fakat bu sulh dönemi rehaveti daha da arttırır, devlet adamlarını gaflete sürükler.

Asım, 1774 yılını da Osmanlı Devleti için önemli bir dönüm noktası olarak almaktadır. Çünkü, devletin sağlıklı bir şekilde fonksiyonlarını ifa edebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için “anasır-ı erbaa”nın yani bürokrasi, ilmiye, askeriye ve halk arasında dengeli ilişkilerin ve ahengin bulunmasını öngören Asım, büyük yenilgilerle geçen 1768-

74 Rus savaşından sonra tüm kurumların temelden bozulduğunun tamamen ortaya çıktığını belirtmektedir. Gerek bu dönemden sonra gerekse kötü gidişatı durdurmak ve bozulan kurumları düzeltmek için planlanan Nizam-ı Cedid devrinde ve II.Mahmud'un tahta çıkış sürecinde de kurumlar arası dengesizlik devam ettiği gibi hepsi de varlık amaçları dışına çıkararak asıl vazifelerini yerine getiremez olmuşlardır.

Devlet adamları, ordu, ilmiye ve taşra güçleri arasında çatışmalar bitmez. Gerek merkezde gerekse taşrada düzen tamamen bozular. Adaletin yerini rüşvet ve zorbalık alır. İdarî bozukluğun başlıca nedeni ise devlet işlerinin ehil olmayanlara verilmesidir.

Osmanlı toplumunun gerilemesinde sadrazamlığın [devlet ricali] ve şeyhülislamlığın [eğitim ve adli kurumlar] büyük payı vardır. Bu iki kesimdeki bozulma diğer toplumsal kesimlerin de bozulmasına yol açmıştır. Çünkü bu iki kurum toplumsal hayattaki fonksiyonları icabı dünyayı hem ıslah hem de ifsat edebilecek bir güç ve yapıya sahiptir.

Fakat bir ilmiye mensubu olarak Asım, devletin çöküşünden, toplumun dejenere olmasından asıl sorumlu tuttuğu kesim ulemaadır. Çünkü, Asım'a göre devlet adamlarının adalet ve doğruluğu veya haksızlık ve zalimlikleri ulema zümresinin keyfiyetine bağlı olduğu gibi bir toplumun hem inkişafında hem de çözümlenmesinde birinci derecede etkin ve sorumlu olan kesim ilim adamlarıdır. Fakat içlerine sıradan ve cahil insanlar karışmış, itibarları sarsılmıştır. Hakimler ve naipeler de aynı durumdadır. İlmiye/adliye, rüşvet ve tahakkümle tefessüh eder. Asım, ulemaadaki yozlaşmayı “felaket ve belanın asıl kaynağı” olarak görmektedir.

Devlet çarkını bozan bir uygulama da; taşrada zorbalık yaparı, isyan çıkararı ayan, derebeyi ve diğer güç sahiplerini devlet kuvvet kullanarak yola getiremediğinde ya da devlet hizmetin de kullanmayı daha yararlı gördüğünde onlara vezirlik ve valilik dahil resmî görev ve ünvanlar vermesidir. Asım, zorbaların devlette bu şekilde istihdamını “azgın köpeğe zincir vurmamak” değimiyle ifade etse de bu suretle taşrada dirlik-düzen giderek bozular. Yeniçerilerin ve yöneticilerin zalimane tutumları tebaanın çözümlenmesinde, ayrılıkçı ve isyan hareketlerinin çıkışında etkili olur.

Adaletsizlik ve devlet otoritesinde zaafiyet eşkıyalığa zemin hazırlar. Hem Anadolu hem de Rumeli'de eşkıyalık hareketleri artar. Celali, levent ve dağlı diye isimlendirilen eşkıyalar halka musallat olurlar. Bazı bölgelerde can ve mal emniyetini kaybeden ve geçim sıkıntısıyla bunalan halk, kendilerini himaye edecek merci olarak ayanları görürler. Bazen de eşkıyalara katılır.

Fakat kurumlardaki yozlaşmanın en somut hali askerî teşkilatta ortaya çıkar. Zira, artık asker «**ten-perverî**» olmuştur. Manevi dinamikleri zayıflayan, gazi veya şehit olma arzusunu kaybeden asker savaş alanından firar eder hale gelir. Buna karşın ulufeleri söz konusu olduğunda ve iktidar mücadelesinde komutanlarını, sadrazam ve padişahları dize getirebilmektedirler. İhtilaller çıkarabilmekte, padişahları, devlet adamlarını katledebilmekte, düşmana gösteremedikleri direnci kendi devletlerine karşı gösterebilmektedirler. Yeniçerilerin tavırları karşısında devlet gerek İstanbul'da gerekse seferlerde tam anlamıyla çaresiz ve aciz kalır.

Ahmed Asım, yeniçerilerden ümidini tamamen keser. Onların iflah ve ıslah olacaklarına ihtimal vermez. III.Selim vakası ile kesin olarak yenileşme çabalarına her türlü şekilde engel olacaklarını gösterdiklerini belirtir. İhtilal yapan, padişahları deviren ve katleden Yeniçeri Ocağı'nı adeta bir eşkıya, hain ve azgınlar ocağı olarak görmektedir.

Osmanlı düşünürleri genellikle Osmanlı toplumunu, kalemiye, askeriye, ilmiye ve tebaa olmak üzere dörde taksim ederler. Ancak 18.yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Nizam-ı Cedid devrinde Osmanlı toplumunu oluşturan kesimleri beşe çıkarmak mümkündür. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren taşrada gittikçe güçlenen ayanlar yeni ve farklı bir zümre olarak tebarüz eder. Fakat ayanların güçlenmesi merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak gerçekleşir. Nizam-ı Cedid devrinde ülkenin her tarafında merkezi idarenin otoritesi iyice zayıflar. Her tarafta krallar gibi hareket eden ayanlar zuhur eder. Taşra tamamen ayan v.s. mütegalibenin nüfuz bölgesi haline gelir. Hakim oldukları bölgeleri adeta şahsi mülkleri haline getirirler. Ayanlar işlerine gelmeyen devletin emir ve taleplerini duymamazlıktan gelirler.

17.yüzyılda Türk sosyoloji tarihi bakımından da önemli eserler ortaya koyan Koçi Bey, Lütfi Paşa, hatta Naima gibi devrin önde gelen yazarları devletin geçirmekte olduğu sarsıntının nedenlerini daha ziyade iç faktörlerde aramışlardır. Asım Efendi ise mülki ve harici görevlerde bulunmamasına rağmen devletin çöküşünde iç faktörlerin yanında harici faktörlerin de etkili olduğuna dikkatleri çekmektedir. Ülke içindeki yıkıcı ve bölücü hareketlerin dış kaynaklı olduğunu tam anlamıyla kavramıştır. Rusya'nın özellikle Balkanlardaki gayr-i müslim tebaa, Fransa'nın ise müslüman tebaa, özellikle Araplar üzerinden Osmanlı Devleti'ne karşı emperyalist politikalar yürüttüklerini belgeleriyle kaydetmektedir.

Asırlarca Osmanlı yönetiminde dini ve kültürel halkları garanti altına alınarak yaşayan gayri müslim tebaa 18.yüzyılın sonlarında artık devletle mensubiyet bağlarını koparmaya başlamıştır Bu bağlamda Asım'a göre devletin bir büyük felaketi ve belası da fitne ve fesad çıkarmaya müsait, hain tabiatlı olan ve İstanbul'dan Rusya içlerine kadar geniş bir coğrafyada siyasi ve ticari bir nüfuza sahip bulunan Rum tebaadır. Zira devletin hariciyede etkin görevlere getirerek itibar kazandırdığı Rumlar Rusya ve Fransa için casusluk yaparlar.Yabancı elçi ve konsoloslarla işbirliği içinde büyük yolsuzluklar gerçekleştirirler. Müslüman tebaada da ayrılıkçı hareketler baş gösterir. Arabistan taraflarında Vehhabiler Mekke ve Medine'yi işgal edip yağmalarlar.

Asım Efendi, Nizam-ı Cedid reformlarını devleti toparlayacağını ümit ederek ederek savunur. Yenileşmeye karşı çıkan yeniçerilere ve ulemaya ise iddetli eleştiriler yöneltir. Yalnız, düzenin bozulmasında, isyan ve eşkıyalık hareketlerinin çıkışında iktisadi faktörleri önemsedığı gibi yeniliklerin başarılı olabilmesinin de öncelikle mali kaynaklara bağlı olduğunu düşünmektedir.

Ancak Nizam-ı Cedid iş başında bulunanların yolsuzluklarına alet edilip amacından uzaklaşarak başka bir hâl alınca Asım Efendi, III.Selim'in himayesiyle ancak hayatını idame ettirebildiği halde Nizam-ı Cedid'in başarısız olma nedenlerini, zaafalarını ve eleştirilerini açıkça yazmaktan kaçınmamaktadır.

Yenileşme, toplumun seçkin kesimleri arasında kendi toplumundan farklı görünmek için galip medeniyetin dilini öğrenip konuşmak, giyim, mimari ve konut tezyini gibi alanlarda modasını takip etmek gibi yüzeysel bir seviyeye indirgenir. 18.asrın başlarında Lale Devri'nde olduğu gibi özellikle Fransa'nın devletin üzerindeki nüfuzuna paralel olarak, Fransız modasına ve Fransızca'ya rağbet edilir. Batı medeniyetine ilgi bunlarla sınırlı kalmaz. Nizam-ı Cedid devri devlet adamları arasında düşünce ve inanç bakımından da bir Batılılaşma ortaya çıkar.

Ayrıca "Frenk hayranlığı" yanında bu dönem devlet adamlarından ve III.Selim'in yakın çevresinden bir çok kimse süflü çıkarlar peşinde olan, para düşkünü sahte bir şeyhe bağlanabilecek bir yapıya sahiptirler. Bu şeyhden bekledikleri ise dünyevi çıkarlardır. Bu bağlamda devlet Nizam-ı Cedid'de de kaht-ı ricalle karşı karşıyadır.

Yine bu dönemde devlet, kendi memurunu tayin ve görevden alma gibi işlerde bile Avrupa devletlerinin, özellikle Fransa'nın nüfuzuna açık hale gelir. Devlet adamları birbirlerini hainlikle, Avrupa devletlerinin çıkarlarını kollamakla suçlarlar.

Böyle bir kadronun yenileşmeyi adeta Avrupa'nın modasını taklit derecesine indirgeyerek Avrupa tarzında konaklar, yalılar yaptırmaları, Boğaziçi'nde alemler tertip etmeleri ve Rumlarla düşüp-kalkmaları ağır vergilerle ezilen halkın tepkisini çeker.

Bozulan kurumları ıslah ve yenilemek maksadıyla kurulan Nizam-ı Cedid, yolsuzlukların ve zulümlerin adeta dal-budak salmasıyla ve yeni düzenlemelerden çıkarları zedelenenlerin muhalefeti sebebiyle giderek fena bir hâle dönüşür. Halk, Nizam-ı Cedid'e nefretle bakmaya başlar. III.Selim'e karşı gerek halktan gerek nüfuz sahibi kişilerden ciddi tepkiler olur. Tepkiler Cuma namazı sırasında da gösterilir. Padişah olmanın meşruiyetinin alametlerinden olan hutbede padişahın adının okunmasına Edirne ve Hicaz'da engel olunurken Antep'de de tavır alınır.

Nizam-ı Cedid'e gösterilen reaksiyonlardan biri de kılık-kıyafet konusunda olur. Yenileşmeye direnenler, kılık-kıyafet-üniformalar- değişikliğini ayrıcalıklarını kaldırmaya, devletteki etkinliklerini kırmaya yönelik bir girişim olarak algıladılar. Askere Avrupa tarzı

üniforma giydirmeye girişimi veya dedikodusu şiddetli tepkiye, fitne ve fesada yol açar, en sonunda isyan ve ihtilali ateşler.

Yine Asım'ın kayıtlarında ihtilallerin ancak üç kesimin işbirliği veya ittifakı ile gerçekleşebildiği görülmektedir. Bunlar Yeniçeri Ocağı, devlet adamları-yüksek bürokrasi ve şeyhülislam-ulema. Ayrıca işleri zarar gören tüccar kesimi de ihtilal için tahrikçilik yaparlar. Etkin kişilere ihtilal fikrinin benimsetilmesi için mevki-makam ve payeler vaat edilir, bazı zaafı kışkırtılır. Bu şekilde insanların, kışkırtılarak ihtilal fikrine psikolojik ve fikri yönden sıcak bakmaları sağlanır.

Nizam-ı Cedid dönemi ricalinin yolsuzluk yaptıkları gerekçesini de öne sürerek ihtilal yapanlar da hemen ihtilal ortamında yolsuzluk yapmaya başlarlar. Böylece çöküş sürecinde devlette yolsuzluk adeta kurumsallaşır.

Asım'ın kayıtlarından da anlaşıldığı gibi 18.yüzyıl Osmanlı yenileşme hareketleri amacından sapılarak yolsuzluk ve sefâhate alet edilmekten kurtulamamıştır. Bu durum yenileşme fikirlerinin toplumun çeşitli kesimlerinden reaksiyon görmesine, fonksiyonlarını yerine getiremez hale gelen "eski yapı"nın savunulmasına yol açmıştır.

18.yüzyılda yenileşme hareketlerine öncülük eden devlet adamları bir şekilde amaçlarından uzaklaşarak Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'da ve III.Selim'de görüldüğü gibi zevk u sefâ düşkünü olmaktadır. Bu suretle hem reformlar başarısızlığa uğramakta hem de yenilikçiler itibardan düşerek çeşitli belalara maruz kalmaktadırlar.

Asım, Osmanlı Devleti'nin geleceği konusunda oldukça karamsardır. Çünkü Ona göre, ileri derecede yaşlanmış ve hastalanmış bir insan ilaç tedavisiyle iyileştirilemeyeceği gibi yaşlanmış devletin de ömrü bir takım tedbirlerle uzatılamaz. Osmanlı Devleti de ileri derecede yaşlandığı gibi çeşitli kurumsal sorunlar ve dıştan gelen felaketlerle yüz yüzedir. Bu bağlamda devletin ömrü konusunda gerekli tedbirleri almak kaydıyla devletin çöküşten kurtarılabilceğini düşünen Naima ve Cevdet Paşa'dan ziyade İbn-i Haldun'a daha yakın görünmektedir. Ancak Asım'ın, bu karamsar düşüncesini

kaydettiği Tarihini devleti güçlendireceğine inandığı Nizam-ı Cedid'in hüsrarla bitişinden sonra yazdığını belirtmek gerekir.

Asım'ın Avrupa ülkeleriyle dostluk ve ittifak antlaşmaları yapılmasına ve bu suretle Avrupalılara itimat edilmesine karşı tavrı da oldukça serttir. Bugünkü Avrupa birliğine girip-girmeme tartışmalarını hatırlatırcasına Avrupalılarla müttefik olmayı, onları örnek almayı din, akıl, örf ve karakter bakımından da doğru bulmamaktadır.

Ancak Batı'ya şiddetli tepki göstermesinde ve güvenmemesinde Avrupa devletlerinin iki yüzlü tutumlarının, çoğu kere devletin varlığına kasteden açık düşmanlıklarının büyük etkisi olmalıdır. Fransızların dostluk gösterileri ve hileyle Mısır'ı işgal etmeleri ve İngiliz donanmasının İstanbul önlerine kadar gelerek başkenti işgal tehdidinde bulunması gibi olaylar doğal olarak Asım Efendi'nin aşırı derecede Batı'ya düşmanlık duymasına ve söz konusu olaylara rağmen Avrupalılara itimat eden devlet adamlarına şiddetli tepki göstermesine yol açmıştır.

Asım'ın yenileşmeyi gerekli görmesine rağmen yenileşme devri ricalinin Avrupa'nın hayat tarzı, mimari ve modasını taklit etmelerini şiddetle eleştirmesi de yenileşmeye karşıymış gibi görünmesine yol açmaktadır.

Fakat Onun yenileşme devri ricaline yönelik eleştirileri esas itibariyle yiyici, dostu-düşmanı birbirinden ayırt edemeyen, yabancı elçilerin, özellikle Fransızların güdümüne giren devlet adamlarının, devleti çöküşten kurtarmak amacıyla başlatılan yenileşme projelerini yolsuzluk ve sefahat üzere olan yaşantılarını sürdürmelerine vasıta yapmaları, dini, tasavvufi istismarlarla, sahte ve sapkın bir tasavvuf anlayışıyla yolsuzluklarını gizlemeye çalışmaları noktasında toplanmaktadır. Bu bağlamda III.Selim'e minnettar olmasına rağmen sefahate düşkünlüğünü eleştirmekten çekinmez.

Nizam-ı Cedid ricalinin çoğunun, Osmanlı eyaletlerine saldıran Fransızlara hayranlık duymaları, Fransa ve Rusya adına, casusluk yapan Rumlarla eğlence meclislerinde ahbaplık yapmaları ve onlarla devlet sırlarını paylaşmaları da Asım'ı öfkeliendirmekte, tepki ve eleştirilerinde hissi, psikolojik faktörlerin de etkin olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün eleştirilerine rağmen Asım Efendi kesin olarak bir yenileşme fikrine sahip bulunmaktadır. Açıkça Nizam-ı Cedid projelerini ve yenileşmeyi aklî ve dinî olarak zaruri görmektedir. Her türlü yenileşmeye zorbalıkla karşı çıkan Yeniçeri Ocağı'nın Petro'nun kaldırdığı eski Rus ordusu Stralitz gibi kaldırılmasını zımnen önerir. Rus yenileşmesini adeta Osmanlı toplumu için test edilmiş bir model olarak anlatır.

Ancak yenileşmenin Batı'nın giyim-kuşam, mimari gibi kültürel unsurlarının taklit edilmesi şeklinde anlaşılmasını şiddetle eleştirir. Çöküşün ancak, devletin kuruluş ve yükselişinde dayandığı yerli değer ve dinamiklerden güç alarak Batılılaşmadan köklü bir şekilde gerçekleştirilecek yeniden bir yapılanmayla durdurulabileceğini savunmaktadır. Bu bakımdan Asım Efendi, Batılılaşma karşıtı bir yenilikçidir.

Asım Efendi Avrupa hayranları karşısında Osmanlı medeniyetinin Avrupa medeniyetinden üstün olduğunu da ispatlamaya çalışmaktadır. Ona göre 17.asırdan itibaren Avrupa medeniyeti gelişmeye ve giderek Osmanlı karşısında galip gelmeye başlarsa da bu gelişmesi ve üstünlüğü Osmanlı medeniyetinden aldığı ilkeler sayesinde olmuştur. Osmanlı medeniyetinin üstünlüğünü Avrupalılar da tecrübe ederek tasdik etmişlerdir. Bu bağlamda Asım, «Avrupa Nizamı»nın doğuşunu tetikleyen başlıca etken olarak Osmanlı medeniyetini, Osmanlı'nın dünya hakimiyetini görmektedir.

Asım, Batı medeniyetine tamamen kapıları kapatmamaktadır. Mağlup veya zayıf toplumların galip veya kuvvetli toplumları veya medeniyetleri düşmanları da olsa taklit ettiklerine, medeniyetlerin başatlıklarının devirsel olduğuna işaret etmektedir. Batı medeniyetinin başat konuma gelmesi karşısında Osmanlı aydınları -genel olarak Doğulu aydınlar- temelde iki farklı görüş sergilemişlerdir. (Bugün de Avrupa Birliği'ne girip-girmeme konusunda gösterilen tavırlar kısmen de olsa bu çerçevede değerlendirilebilir.) Batı medeniyetinin teknoloji ve kültür ayrımı yapmadan aktarılmasını savunan görüş. Diğerleri ise Batı'nın bilimsel gelişmesinin, teknik ve fenlerinin alınmasını gerekli gören veya bu hususlarda Batı'nın taklit edilmesini mahzurlu görmeyen, fakat kültürel, sosyal ve siyasal olarak esas alınmasını reddeden görüş.

Asım'ı bu konuda ikinci görüşü savunanlar arasında mütalaa etmek mümkündür. Zira Asım'a göre Avrupa, Osmanlı askeri teşkilatını taklit ederek geliştirip üstünlük sağladığı gibi Osmanlı'nın da ancak teknik, fen ve askeri teşkilatlanma alanında Batı'yı örnek alabileceğini ve ancak bu suretle yenileşmede başarılı olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca ona göre çağın gereklerine, bilim ve fenne göre hareket etme anlayışı bir zamanlar Avrupa'ya zaten Osmanlı'dan gitmiş olup, şimdi yapılacak olan da çağın gereklerine göre davranmaktır. Asım, Avrupa'nın kültürel, fikrî, siyasi ve sosyal alanlarda ise örnek alınmasına karşı çıkmaktadır.

Bu çalışma sonucunda Asım Tarihi il ilgili şu çalışmaların da yapılması Türk Sosyolojisinden başka Türk Tarihi ve Türk Edebiyatı için de faydalı olacaktır. Asım Tarihi ağır ve ağıdalı bir Osmanlı Türkçesi ile yazıldığı için doğru okunmasında ve anlaşılmasında bir hayli güçlükler çıktığından yeni harflerle yayına hazırlanması yeni nesillerin daha kolay okuma ve anlamalarını sağlayacaktır. Asım Tarihi'nden pek çok kere Tarih-i Cevdet'inde alıntılar yapan Cevdet Paşa, ile Asım Efendi'nin toplumsal görüşleri, Osmanlı yenileşmesi, Avrupa ile ilişkiler gibi konulara bakışları üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar da yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ADIVAR, A. Adnan**, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991
- AKSAN, Virginia**, Savaşta Ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi,(Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997
- ARSLANTÜRK, Zeki**, Naima'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı, Kitabevi Yay., İstanbul,1997.
- ARSLANTÜRK, Zeki**, Araştırma Metod ve Teknikleri, MÜ.İFAV. Yay., İstanbul, 1999
- ARSLANTÜRK, Zeki; Tayfun Amman**, Sosyoloji, Kaknüs Yay.,İstanbul, 2000
- AHMED ASIM**, Asım Tarihi, I.Cilt,Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.
- AHMED ASIM**, Asım Tarihi, II.Cilt, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.
- AHMED CÂVİD**, Hadîka-i Vekayi, (Haz. Adnan Baycar), TTK. Yay., Ankara, 1998
- AHMED MUHİDDİN**, Modern Türklükte Kültür Hareketi,(Çev. Suat Mertoğlu), Küre Yay., İstanbul, 2004
- AHMED LÛTFİ**, Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, (Eski Yazıdan Aktaran, Ahmet Hezarfen), c.1, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999a
- AHMED LÛTFİ**, Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, (Eski Yazıdan Aktaran, Yücel Demirel), c.4-5, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999b
- AHMED VASİF**, Mehasinü'l- Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr,(Haz. Mücteba İlgürel), TTK. Yay., Ankara,1994

ATEŞ, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi, Ankara

ATEŞ, Süleyman, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988

AYDIN Suavi, Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yay., Ankara, 1993

BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma,(Haz.Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, Divan Yay.,İstanbul., 1982

BURSALI, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c.I, Meral Yayınevi, İstanbul, 1975

CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, c.I., Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1994a.

CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, c.II., Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1994b.

CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, c.IV., Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1994c.

CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, c.I., 1302 (Nakleden, Ümid Meriç Yazan, Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü, İnsan Yay., İstanbul,1992)

CEVDET PAŞA, Kısas-ı Enbiyâ Ve Tevârih-i Hulefa, c.1, Bedir Yay.,İstanbul, 1976

CİN, Halil, Osmanlı Toprak Düzeni Ve Bu Düzenin Bozulması, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1985

ÇAĞATAY, Tahir, Günün Sosyolojisine Giriş, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987

DOĞAN, M.Said, Terakki ve Tekamül Açısından Türklerin Sosyal Tarihi, SAÜ. Yay., Adapazarı, 1998

DOĞAN, M.Said, Sosyal Tarih Açısından Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları,
SAÜ. Yay., Sakarya, 1999

DOĞAN, İsmail, Sosyoloji –Kavramlar ve Sorunlar-, Pegem A Yay., Ankara, 2002

DÖNMEZER, Sulhi, Toplumbilim, Beta Yayınları, İstanbul, 1994

ERGİN, Osman Nuri, Mecelli-i Umûr-ı Belediye, c.1, İstanbul Büyükşehir
Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul., 1995a

ERGİN, Osman Nuri, Mecelli-i Umûr-ı Belediye, c.2, İstanbul Büyükşehir
Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul., 1995b

ERGUN, Doğan, 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993

ERKAL, Mustafa E., Sosyoloji(Toplumbilimi), Der Yay., İstanbul, 1993

EBUL'ULÂ MARDİN, Huzur Dersleri, İÜHF., Yay., İstanbul, 1966

EBÛ SEHL NUMAN EFENDİ, Tedbirat-ı Pesendîde,(Haz. Ali İbrahim Savaş), TTK.
Yay., Ankara,1999

GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi, Ötüken Yay.,
İstanbul, 2000

GIDDENS, Anthony, Sosyoloji, (Yayına Haz. Hüseyin Özel- Cemal Güzel), Ayraç
Yay., Ankara, 2000

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, İçtimaiyat, İÜHF., Yay., İstanbul,1947

FINDLEY, Carter V., Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform -Bâbîâli(1789-1922),
Çev.Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul,1994

FINDLEY, Carter V., Kalemiyeden Mülkiyeye -Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi-, Çev.Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1996

GÖKALP, Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, (Haz. Şevket Beysanoğlu), Sosyal Yay., İstanbul, 1992

GÜNGÖR, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989

HEZARFEN, Ahmet, Rumeli ve Anadolu Ayan ve Eşkiyası, Kaynak Yay., İst., 2000

ITZKOWITZ, Norman, Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek, (Çev: İsmet Özel), Çıdam Yay., İstanbul 1989.

İBN-İ HALDUN, Mukaddime I, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB. Yay., İstanbul, 1990

İBN-İ HALDUN, Mukaddime II, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB. Yay., İstanbul, 1991

İBN-İ HALDUN, Mukaddime I, (Haz.Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1988

İBRAHİM MÜTEFERRİKA, Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller, (Sad. Ömer Okutan), MEB. Yay., İstanbul, 1990

KARAL, Enver Ziya, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, TTK. Yay., Ankara, 1999

KATİP ÇELEBİ, Risale-i Düstûr'ı Amel li Islâhi'l Halel, HhstA, Avusturya Devlet Arşivi, Ho 81b, Flügel, Nu.1067,1, Viyana

KEKLİK, Nihat, Felsefenin İlkeleri I, Doğuş Yay., İstanbul,1982.

KINALIZADE ALİ, Ahlak-ı Alâî, c.III.,1248, Kahire, (Nak. Mehmet Öz, Osmanlı'da"Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergah Yay., İstanbul, 1997)

KOCACIK, Faruk, Toplum Bilim Ders Notları, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.,
Sivas, 2003

KOÇI BEY Risalesi, (Sad. Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,
Ankara, 1985

KONGAR, Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi,
İstanbul, 1999

KONGAR, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi
Kitabevi, İstanbul, 1994

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002

KURAN-I KERİM, (Meal: Süleyman Ateş, Kılıç Kitabevi, Ankara)

KURAN, Ercüment, Avrupa'da İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk elçilerin Siyasi
Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1968

LEWİS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), TTK. Yay.,
Ankara, 1984

MACIVER, R.M., Charles H. PAGE, Cemiyet I, MEB. Yay., İstanbul, 1994

MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, (Çev: Mümtaz'er Türköne,
Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İletişim Yay., İstanbul, 1996.

MEHMED NİYAZI, İslam Devlet Felfesi, Ötüken neşriyat, İstanbul, 1989

MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmânî-Osmanlı Ünlüleri, Tarih Vakfı Yurt Yay.,
İstanbul, 1996

- MERİÇ, Cemil**, Sosyoloji Notları Ve Konferanslar, İletişim Yay., İstanbul, 1997
- MUHAMMED ESED**, Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 1999
- MUSTAFA NURİ PAŞA**, Netâyicü'l-Vukuat, (Sad: Neşet Çağatay), c. I-II,TTK.,Yay., Ankara, 1987
- NAİMA**, Tarih-i Naima, c.I, İstanbul, 1281.
- NİZAMÜLMÜLK**, Siyasetnâme,(Çev: Nurettin Bayburtlugil), Dergah Yay., İst, 1987
- NİŞANCI, Şükrü**, Osmanlı İktisat Zihniyeti, Okumuş Adam Yay., İstanbul, 2002
- ÖZ, Mehmet**, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergah Yay., İstanbul, 1997
- ÖZKAYA, Yücel**, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, TTK.Yay., Ankara, 1994
- SADIK RIFAT PAŞA**, "İdâre-i Hükûmetin Bazı Kavâid-i Esâsiyesini Mutazammın Rıfat Paşa Merhûmun Kaleme Aldığı Risâle" s. 42-64, Müntehâbât-ı Âsâr, İsanbul., Tarihsiz
- SAYIN, Önal**, Sosyolojiye Giriş, Üniversite Kitapları, İzmir, 1994
- SEZER, Baykan**, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, Sümer Kitabevi Yay., İst., 1988
- SHAW, Stanford**, Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, (Çev.Mehmet Harmancı),1.Cilt, E Yay., İstanbul, 1994.
- SUMNER, B.H.**, Büyük Peteo ve Osmanlı İmparatorluğu,(Çev. Eşref Bengi Özbilen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1993

ŞEM'DÂNİ-ZÂDE Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'it-Tevârih, II.B, (Yayına Haz. Münir Aktepe), İÜ.Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1980

ŞENER, Sami, Osmanlıda Siyasi Çözülme, İnkılap Yay., İstanbul, 1986

TUNA, Korkut, Yeniden Sosyoloji, Karakutu Yay., İstanbul, 2002

TANPINAR, A.Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İst., 1997

TAŞDELEN, H. Musa, Siyaset Sosyolojisi, Kocav Yay., İstanbul, 1997

TURAN, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Nakışlar Yay., İst., 1979

TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, MÜİF. Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

TÜRKDOĞAN, Orhan, Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı, Çamlıca Yay., İstanbul, 2002

TÜRKDOĞAN, Orhan, Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, Birleşik Yayıncılık, İst., 1997

TÜRKDOĞAN, Orhan, Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.İstanbul, 1995

TÜRKDOĞAN, Orhan, Türkiye'nin Kalkınma Yolu-Sosyo-Ekonomik Sistem Tartışması, Atatürk Üni., Yay., Ankara, 1973

YAZAN, Ümid Meriç, Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü, İnsan Yay.,İst., 1992

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dîni Kur'ân Dili, Eser Neşriyat, 1979

MAKALELER

- AKARLI, Engin Deniz**, “Osmanlı Topraklarında Cemaatların Hak ve Durumları: Genel Düşünceler”, Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti, ss.27-40, (Editör. Azmi Özcan), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000
- ATEŞ, Ahmet**, "Asabiyet", İA, c.1, s.663-4, İstanbul, 1978
- BALTA, Evengelia**, “Osmanlı Devleti’inde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri” Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti, ss.229-248, (Editör. Azmi Özcan), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000
- BARKAN, Ömer Lütfi**, “Feodal Düzen Ve Osmanlı Timarı”, Türkiye’de Toprak Meselesi, ss. 873-895, Gözlem Yay., İstanbul, 1980
- BEYDİLLİ, Kemal**, "Islahat", TDV. İA., c.19, ss.174-185, TDV. Yay., İstanbul, 1999
- CEVDET PAŞA**, "Lâyiha", YEE, 18-1858-93-39, BOA., İstanbul,(Nak. Azmi Özcan, “Sultan II.Abdulhamid’in Pan-İslam Siyasetinde Cevdet Paşa’nın Tesiri”, Ahmed Cevdet Paşa(1823-1895)-(Sempozyum:9-11 Haziran 1995)-, s123-136, TDV. Yay., Ankara, 1997)
- COŞKUN, İsmail**, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.13-23, Bağlam Yay., İstanbul, 1991
- ÇAĞMAN, Ergin**, “III.Selim’e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası”, Dîvân, ss. 217-233, Bilim ve Sanat Vakfı Yay., sayı: 9, İst., 1999
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan**, “Ahlât-ı Erbaa”, TDV. İA., c.2, s.24, TDV. Yay., İst., 1989
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib**, “Nizam-ı Cedide”, İA. c.9, ss.309-18, MEB. Yay., İst., 1986

- HENTSCH, Thierry**, “Akdeniz’de Doğu-Batı İlişkileri Gerçeklik Ve Mitos, Kabullenme Ve İnkâr Olarak Sınır”,75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.49-64, Bağlam Yay., İstanbul, 1991a
- HENTSCH, Thierry**, “Doğu-Batı İlişkileri İçinde Ötekinin Kullanımı üzerine Bazı Düşünceler”, 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.65-70, Bağlam Yay., İstanbul, 1991b
- İPŞİRLİ, Mehmet**, "Islahat", TDV. İA., c.19, ss.170-4, TDV. Yay., İstanbul, 1999
- KRAMERS,J.H.**, "Şeyülislam",İA. c.11., ss.485-9, MEB. Yay., İstanbul, 1988
- KARLIĞA, H. Bekir**, “Anâsır-ı Erbaa”, TDV. İA., c.3, ss. 149-151, TDV. Yay., İst., 1991
- KARPAT, Kemal H.**, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, Osmanlı Ve Dünya-Osmanlı Devleti Ve Dünya Tarihindeki Yeri, (Haz. Kemal H. Karpat), s.119-155, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat**, “Asım”, İA.,c.I., ss. 665-673, MEB. Yay., İstanbul, 1989.
- KUTLUER, İlhan**, “İnsan”, TDV. İA., c.22, ss.320-3, TDV. Yay., İstanbul, 2000
- KÜTÜKOĞLU, Bekir**, “Vekâyinüvis”, İA.,c.13., ss.271-287, MEB. Yay., İst.1986.
- ÖZCAN, Azmi**, “Sultan II.Abdulhamid’in Pan-İslam Siyasetinde Cevdet Paşa’nın Tesiri”, Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) -(Sempozyum:9-11 Haziran 1995)-, ss123-136, TDV. Yay., Ankara, 1997
- ÖZCAN, Azmi**, “Osmanlılarda Uluslararası İlişkiler Ve Dış Siyaset”, Yayınlanmamış Bildiri, Söğüt Ve Osmanlı Sempozyumu, 1999

ÖZCAN, Azmi, “Osmanlı-İngiltere Münasebetleri”, TDV. İA., c.22, ss.302-7, TDV. Yay., İst., 2000

ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, DÎVÂN İlmi Araştırmalar, ss. 135-151, Bilim ve Sanat Vakfı Yay., sayı: 9, İstanbul, 1999

SAVAŞ, Ali İbrahim, “Lâhiya Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Islahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler” Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi-, sayı, 9, ss.87-112, Ankara, 1999

SEZER, Baykan, “Türk Sosyolojisinin Önündeki Sorunlar”, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.7-12, Bağlam Yay., İstanbul, 1991

STROTMANN, R.J. Ruska, “Tusî”, İA, c.12, MEB. Yay., İstanbul, 1988.

TANYOL, Cahit, “Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları”, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan ss.429-32, İÜEF. Yay., İstanbul, 1973

TUNA, Korkut, “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi İle İlişkisi Ve Sonuçları”, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.29-38, Bağlam Yay., İst., 1991

TUNÇAY, Mete, “Sonuç Yerine”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik,(Der. Mete Tunçay, Eric Jan Zürcher), İletişim Yay., İstanbul, 2000

TÜFEKÇİOĞLU, Hayati, “Türkiye’de Sosyolojinin İşlevi”, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.139-143, Bağlam Yay., İstanbul, 1991

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türkiyede Sosyal Anropolojinin Gelişimi”, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Haz. İsmail Coşkun), ss.125-138, Bağlam Yay., İst., 1991

UGAN, Zakir Kadiri, “Önsöz”, İbn-İ Haldun, Mukaddime I, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), ss.I-XXIII, MEB. Yay., İstanbul, 1990

ULUDAĞ, Süleyman, “Giriş”, İbn-İ Haldun, Mukaddime I, (Haz.Süleyman Uludağ), ss. 17-195, Dergah Yay., İstanbul, 1988

ANSİKLOPEDİLER

AnaBritannica, “Montecucoli”, c. 16, s.212, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2000

Yeni Türk Ansiklopedisi, "Asım" Maddesi, Ötüken Yayınları, c.I, İstanbul, 1985

SÖZLÜKLER

AHMED ASIM, Kamus Tercümesi, c.I, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1304

AHMED ASIM, Kamus Tercümesi, c.2, , İstanbul, 1305a.

AHMED ASIM, Kamus Tercümesi, c.4, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305b.

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997

ERKAL, Mustafa E., Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu, Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü, Der Yay., 1997

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi -Kavramlar ve Akımlar-, c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993a

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi -Kavramlar ve Akımlar-, c.7, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993b

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi -Kavramlar ve Akımlar-, c.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993c

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi -Kavramlar ve Akımlar-, c.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992

MARSHALL, Gordon, Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999

ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamus-ı Türkî, Alfa Yay., İstanbul, 1998

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, MEB. MEB.Yay., İstanbul, 1969

SEYYAR, Ali, Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük), Beta Yay., İst., 2002

SEYYAR, Ali, Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük), Beta Yay., İstanbul, 2003

TEZLER

ÖĞRETEN, Ahmet, Nizâm-ı Cedîd'e Dair Islahât Lâyhaları Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ. SBE., 1989

YAZICI, Numan, Mütercim Asım Ve Kamus Tercümesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ. SBE., 1999

YILMAZ, Coşkun, XVI. Ve XVII. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset Ve Toplum Düşüncesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SAÜ. SBE., Sakarya, 2002

ZORLU, Yaşar, Sadık Rıfat Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ. SBE., Sakarya, 1997

ÖZGEÇMİŞ

Yaşar ZORLU 1963 yılında Gümüşhane'nin Kelkit İlçesi'nin Çambaşı Köyü'nde doğdu. İlkokulu Erzincan'ın Yalnızbağ Köyü'nde, orta okulu ve liseyi Erzincan'da okudu. 1981'de Erzincan Lisesi'nden mezuniyetini müteakip Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydoldu ve 1986 yılında mezun oldu. Sivas-Kangal'da kısa bir süre öğretmenlik yaptı. Başbakanlık'ın açmış olduğu uzman yardımcılığı sınavını kazanarak Ocak 1987'den Şubat 1997'ye kadar Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda Tasnif İşleri ile Araştırma Hizmetleri şubelerinde çalıştı. 1990-91 yıllarında vatanî görevini ifa etti. 1994'de Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. 1997'de Kırıkkale Üniversitesi'ne tayin oldu. Aynı yıl SAÜ. SBE. Sosyoloji ana bilim dalının doktora programına kaydoldu. Kırıkkale Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nda çalışırken 2002 Şubatı'nda Sakarya Üniversitesi'ne tayin oldu. Halihazırda memuriyetine Sakarya Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nda devam etmektedir.

Başbakanlık yayınları arasında çıkan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnif Talimatnamesi (1992) ve Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu Ve Belge Örnekleri(1994) adlı çalışmaları komisyon halinde hazırladı. 1997'de yüksek lisans tezi olarak "Sadık Rifat Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü" adlı çalışmayı tamamladı. Halen doktora tez çalışmalarını sürdürmektedir. Yaşar Zorlu evli ve iki çocuk babasıdır.